

НЕКРОПОЛЬ КИЕВО-ПЕЧЕРСЬКОГО МОНАСТИРЯ З КІНЦЯ ХІV ДО СЕРЕДИНИ ХVІІ СТОЛІТТЯ

Ольга Сіткарьова

НЕКРОПОЛЬ КИЕВО-ПЕЧЕРСЬКОГО
МОНАСТИРЯ З КІНЦЯ ХІV
ДО СЕРЕДИНИ ХVІІ СТОЛІТТЯ

Національна академія мистецтв України
Інститут проблем сучасного мистецтва

Ольга Сіткарьова

**НЕКРОПОЛЬ
КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОГО МОНАСТИРЯ
З КІНЦЯ XIV ДО СЕРЕДИНИ XVII СТОЛІТТЯ**

Київ. 2024

УДК 72,01; 711.1
С 41

Затверджено до друку Вченою радою
Інституту проблем сучасного мистецтва НАМ України
(протокол № 10 від 28 листопада 2023 року)

Рецензенти:

М.М. Дьомін, член-кореспондент НАМ України,
доктор архітектури, професор

М.І. Яковлев, академік НАМ України, доктор технічних наук, професор

Л.П. Михайлина, доктор історичних наук, провідний науковий співробітник
Національного заповідника «Києво-Печерська лавра»

Сіткарьова О.В.

Некрополь Києво-Печерського монастиря з кінця XIV до середини XVII століття : монографія / ІПСМ НАМ України; О.В. Сіткарьова. Київ : ІПСМ НАМ України, 2024. 210 с.: іл.

ISBN 978-617-8340-03-2 PDF

У монографії досліджується процес формування некрополю найславетнішого православного монастиря — Києво-Печерської лаври з кінця XIV до середини XVII століття, коли українські землі входили до складу Великого князівства Литовського, Руського та Жмудського, а згодом — Речі Посполитої. У праці використано значний масив історичних джерел і узагальнено результати архівних та археологічних досліджень кладовищ монастиря, передовсім його головного храму — Успенського собору, який став усипальницею багатьох литовсько-руських князівських родів, а також впливових родин панів — шляхти. У роботі досліджено види монастирських поховань протягом трьох століть та з'ясовано стан їхнього збереження, а також простежено родинні зв'язки князів та шляхтичів, що знайшли свій останній спочинок у Києво-Печерській лаврі. Текст монографії ілюстровано матеріалами, що безпосередньо стосуються як самих поховань в монастирі, так і життєписів захоронених осіб.

Для науковців, викладачів і студентів ЗВО та усіх, хто цікавиться історичною спадщиною України.

ISBN 978-617-8340-03-2 PDF

© О.В. Сіткарьова, 2024
© ІПСМ НАМ України, 2024

ЗМІСТ

Список скорочень

Вступ

Розділ 1.

Поховання в Києво-Печерському монастирі русько-литовських князів наприкінці XIV–XVI століттях.

1.1. Поховання в Києво-Печерському монастирі членів родини великого литовського князя Ольгерда Гедиміновича та інших литовсько-руських князів наприкінці XIV століття.

1.2. Поховання в Києво-Печерському монастирі литовсько-руських князів в XV столітті.

1.3. Поховання в Києво-Печерському монастирі князів в XVI — перші роки XVII століття.

Розділ 2.

Поховання русько-литовських князів та споріднених з ними родин в склепі під Іоано-Предтечинським приділом та у каплицях — **усипальницях** біля фасадів Успенського собора.

Розділ 3.

Поховання в Києво-Печерському монастирі **панів –шляхти** в XV- першій половині XVII ст.

3.1. Поховання в Києво-Печерському монастирі представників родини Полозів.

3.2. Поховання в Києво-Печерському монастирі представників родини Суриних.

3.3. Поховання в Києво-Печерському монастирі овруцького підстарости (1612-115), черкаського підстарости (1621) князя Семена Івановича Лико.

3.4. Поховання в Києво-Печерському монастирі хорунжого брацлавського (1594-1624) Миколи Васильовича Шашкевича.

3.5. Поховання в Києво-Печерському монастирі представників родини Копців.

3.6. Поховання в Києво-Печерському монастирі київського хорунжого (1605-1621), київського каштеляна (1621-1632), овруцького старости (1630-1632) Гаврила Романовича Гойського.

Розділ 4.

Поховання в Києво-Печерському монастирі наприкінці XIV— першій половині XVII століття ченців, архімандритів та митрополита Київського, архімандрита Лаври Петра (Могили).

4.1 Поховання в Києво-Печерському монастирі духовних осіб наприкінці XIV — XVI столітті.

4.2. Архімандрити Києво-Печерського монастиря, поховані в обителі в першій третині XVII століття.

4.3. Поховання в Києво-Печерському монастирі митрополита Київського, архімандрита Лаври Петра (Могили).

Висновки

Примітки

Список використаних джерел та літератури

Іменний покажчик

Перелік ілюстрацій

Список сокращень

АЗР	– Акты, относящиеся к истории Западной России
АИ	– Акты исторические
Акты ВАК	– Акты, издаваемые Виленскою Археографическою комиссиею
Архив ЮЗР	– Архив Юго-Западной России
АУ	– Архіви України
ВКЛРЖ	– Велике князівство Литовське, Руське та Жмудське
Временник ОИДР	– Временник общества истории и древностей российских
ГПБ	– Государственная публичная библиотека им. М.Е. – Щедрина в Санкт-Петербурге
ЖМНП	– Журнал Министерства народного просвещения
ЗНТШ	– Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові
КС	– Киевская старина (1882-1906 pp.), Київська старовина (з 1992)
ЛНБ	– Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України
ЛМ	– Литовська Метрика
НБУВ ІР	– Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського – України. Інститут рукописів.
ОДБ МАМО	– Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве Министерства юстиции
ПКНО	– Памятники культуры. Новые открытия.
ПСРЛ	– Полное собрание русских летописей
РГАДА	– Российский Государственный архив древних актов в Москве
РИБ	– Русская историческая библиотека
ТОДРЛ	– Труды Отдела древнерусской литературы
УАЩ	– Український археографічний щорічник
УІЖ	– Український історичний журнал
ЦДІАК	– Центральний державний історичний архів України у м. Києві
ЦДІАЛ	– Центральний державний історичний архів у м. Львові
ЧИОНЛ	– Чтения в Историческом обществе Нестора – летописца
AKS	– Archiwum ksiazat Lubartowiczow Sanguszkow w Slawucie
AGAD	– Archiwum Glowne Akt Dawnych w Warszawie
GStAPKB G	– Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin
DPR	– Dokumenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae
MUH	– Monumenta Poloniae Vaticana
MK	– Metryka Koronna
PSB	– Polski Slownik Biograficzny
SGKP	– Slownik geograficzny Krolestwa Polskiego
ZD	– Zrodla Dziejowe

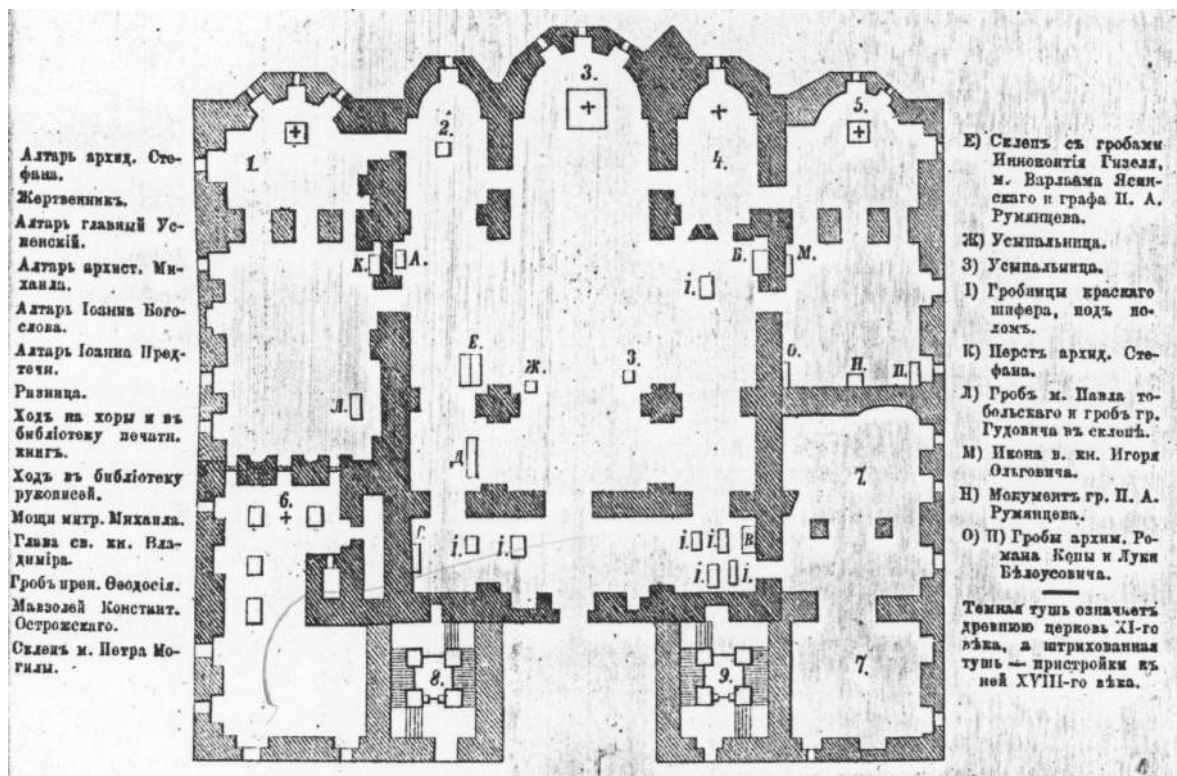
Вступ

В історії народів сучасної України — Русі, Литви та Білорусі був тривалий період, коли вони були громадянами однієї держави — Великого князівства Литовського, Руського та Жмудського (далі — ВКЛРЖ), а з 1569 року — Річі Посполитої. У цей час Православну церкву очолював загальний для цих народів митрополит та висвячені ним єпископи, а меценатами і фундаторами православних церков та монастирів були спільні князі та пани, що жили на цих теренах.

Як й за часів Київської Русі Києво-Печерська лавра була тоді найшановнішою православною обителлю. Багато князів та членів їх родин, а також відомих осіб держави побижало знайти свій останній спокій в головному храмі монастиря — Успенському соборі. Представницький пантеон, який тут склався, по праву вважається найвизначнішим як за місцем розташування, так й за складом похованих тут осіб. Проте некрополь монастиря, зокрема період його формування наприкінці XIV — перший половини XVII ст., залишається мало дослідженим.

Серед праць дослідників XIX — початку XX століття, що безпосередньо стосуються некрополя обителі можна згадати статті М.А.Максимовича: «*Письма о князьях Острожских. (К графине А.Д. Блудовой)*» (1) та «*О надгробках в Печерском монастыре*»(2) та інші, які спираються на відомості з книзі ченця Афанасія (Кальнофойського) «*Teratourgema lubo cuda... Ojca Athanasius Kolnofojskiego w drukarni Kijowo-Pieczarskiej*» (1638), на дані гербовників: Бонецького А. «*Herbarz polski. Cz. 1: Wiadomosci historyczno — genealogiczne o rodach szlacheckich*» (Warszawa, 1901-1917. — Т. 1 — 14); Несецького К. «*Herbarz Polsk*»(Wyd. J. N. Bobrowicz. — Lipsk, 1839 -1849. — Т. 1 -10); Косаковського С. «*Monografie historyczno genealogiczne niektorych rodzin polskich*» (Warszawa, 1859 — 1873. — Т. 1 — 3); Кояловича В. «*Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego tak zwany Compendium czyli o Klejnotach albo hebach, ktorych familie stanu rycerskiego w prowincja Wielkiego Ksiestwa Litewskiego zazywaja*» (Wyd. F. Piekosinski. — Krarow, 1897), працях німецького дослідника Вольфа Ю. «*Kniaziovie litowsko — ruscy od konca XIV wieku*» (Warszawa, 1895) та «*Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Ksiestwa Litewskiego 1386 — 1745*»(Krakow, 1885) та інших. Статті М.І. Петрова «*Две надгробные надписи конца XVII века Константину Ивановичу и Константину Константиновичу князьям Острожским*»(3); Є.М. Кузьміна «*Київські надгробки*»(4) та І. Фундуклея «*Обозрение Киева в отношении к древностям*»(5), присвячені надгробному пам'ятнику гетьмана Великого князівства Литовського Костянтина Івановича Острозького. Важливою для вивчення питання щодо некрополя монастиря стала публікація С.Т. Голубевим пом'яника Києво-Печерской лаври. (6) Призвіща князів та інших осіб похованих в Успенському соборі, згадуються в працях П.Г. Лебединцева «*Киево-Печерская лавра в ее прошедшем и нынешнем состоянии*»(Київ.1886), (7) М.Сементовського «*Киев, его святыни, древности, достопримечательности и сведения, необходимые для его почитателей и путешественников*»(8) та інших. В книзі М.М. Захарченко «*Киев теперь и прежде*» (К.,1888р.)(9) приведена план-схема храму з позначенням на ньому місць розташування кількох склепів та **сьомох** поховань в шиферних саркофагах під підлогою собора. (ІЛЛ... 021))

Серед праць сучасних дослідників цінні відомості з питання, що розглядається, наводить Н. Яковенко в своїй книзі «*Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні ХУІ — початку ХУІІІ століття*», (2012 р.) В розділі «*Погреб тілу моєму вибираю с предки моєми: місця поховання волинських князів*» автор подає дані кількох заповітів князів, де вказані місця їх бажаного поховання, в тому числі в Киє-

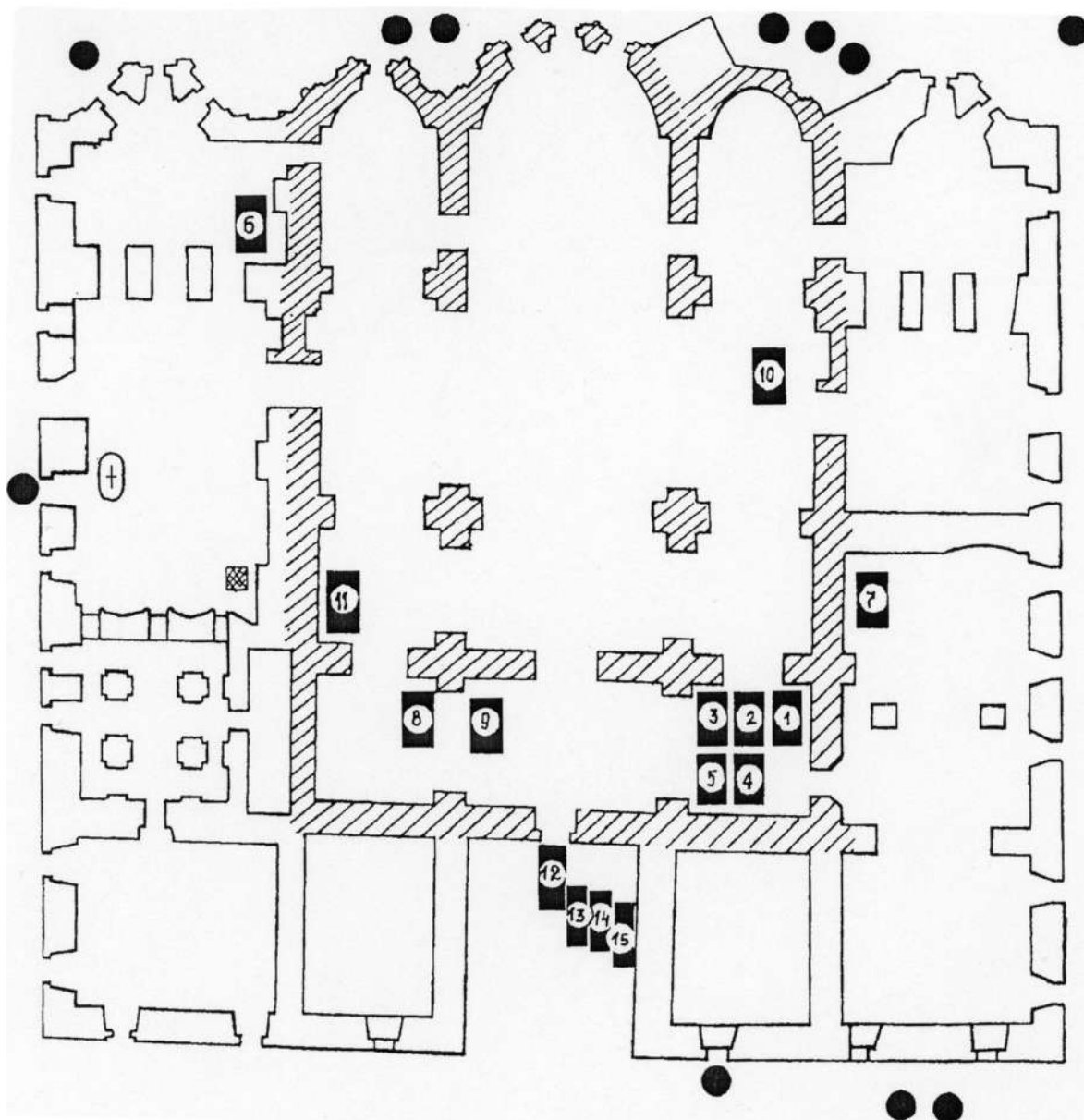
План-схема Успенського собора із книги М.М. Захарченко «Київ теперь прежде» (К., 1888) з позначенням місць розташування шиферних саркофагів під підлогою храму, а також підземних склепів та гробниць з мощами святих в соборі

во-Печерському монастирі. З огляду на те, що в обителі ховали переважно представників привілейованого прошарку суспільства ВКЛРЖ, надзвичайно важливою є праця цієї дослідниці: «Українська шляхта з кінця XIV до середини XVI століття», яка містить біографічні та генеологічні дані багатьох елітарних груп, в т.ч. осіб спочивших в Успенському соборі, а також інші її праці. (10)

Слід згадати й опублікований О. Кузьмуком «Поменник Введенської церкви в Ближніх печерах Києво-Печерської лаври» (2007р.) (11), а також монографію Г.Ю. Івакіна «Історичний розвиток Києва XIII — середини XVI ст.» (12)

Дослідженню некрополя Успенського собору Києво-Печерської лаври приділялася велика увага у зв'язку з відтворенням храму на початку 2000-х років. Саме тоді дослідники Л.М. Крощенко, Н.В. Перунова, Н.П. Шепитько, О.В. Сіткарьова підготували історичні довідки, які стосувалися також і поховань у соборі. (13) На замовлення Головної проектної організації з відтворення собору — Українського державного науково-дослідного та проектного інституту «УкрНДІ проектреставрація» — автором написано монографію «Успенський собор Києво-Печерської лаври. До історії архітектурно-археологічних досліджень та проекту відбудови» (14), в якій узагальнено результати досліджень пам'ятки в XIX — XX ст. та оприлюднено не відомі раніше дані й архівні документи, зокрема щодо поховань у храмі.

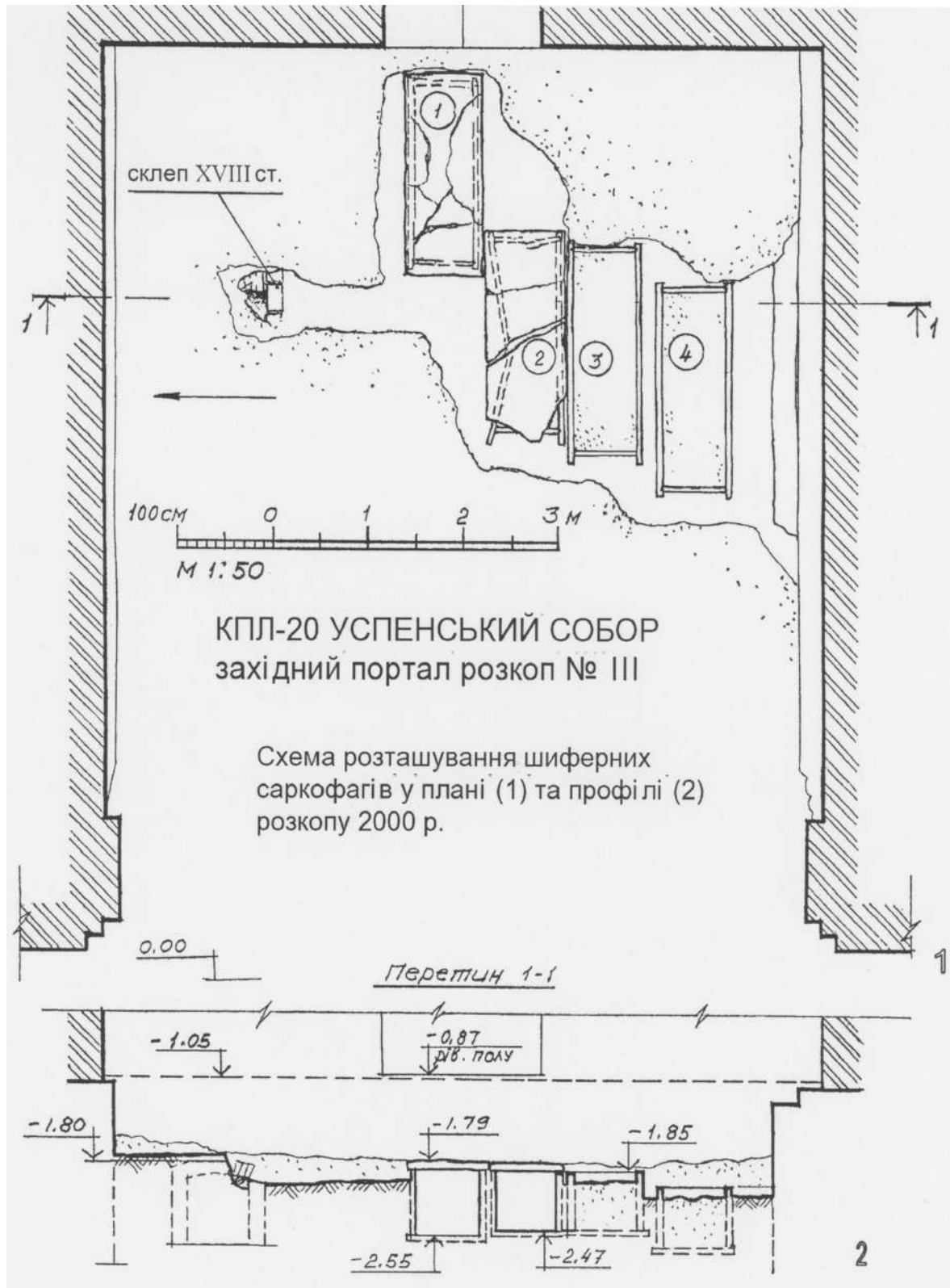
Серед публікацій останніх років слід згадати роботу О. Чумаченко «Образи з минулого. Біографічний довідник осіб, похованих в Успенському соборі Києво-Печерської лаври», в який уточнено перелік осіб похованих в соборі відомий із публікацій XVII-XIX ст. та статті О. Сидора — Гибелинди «Надгробок князя Костянтина Острозького в Успенському соборі Києво-Печерської лаври» і «Надгробок князя Костянтина Острозь-

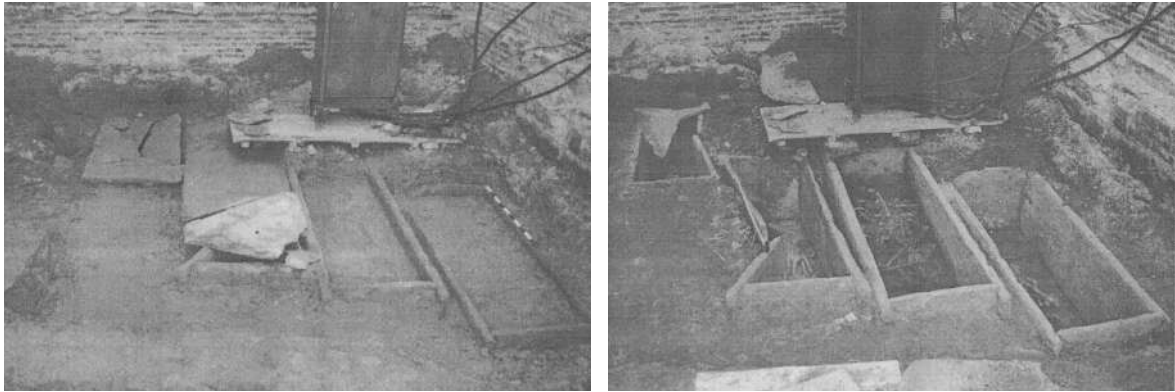
Успенський собор КПЛ. Поховальні споруди
XII - XVIII ст. (дослідження 1998-2000 р.)

- - шиферні саркофаги XII-XV ст. (саркофаги № 1-5 - поховальний комплекс XV ст.).
- ⊕ - поховання митрополита Павла Тобольського XVIII ст.
- ▣ - меморіальна табличка поховання І.В. Гудовича.
- - місця знахідок надгробних плит XVI-XVIII ст.

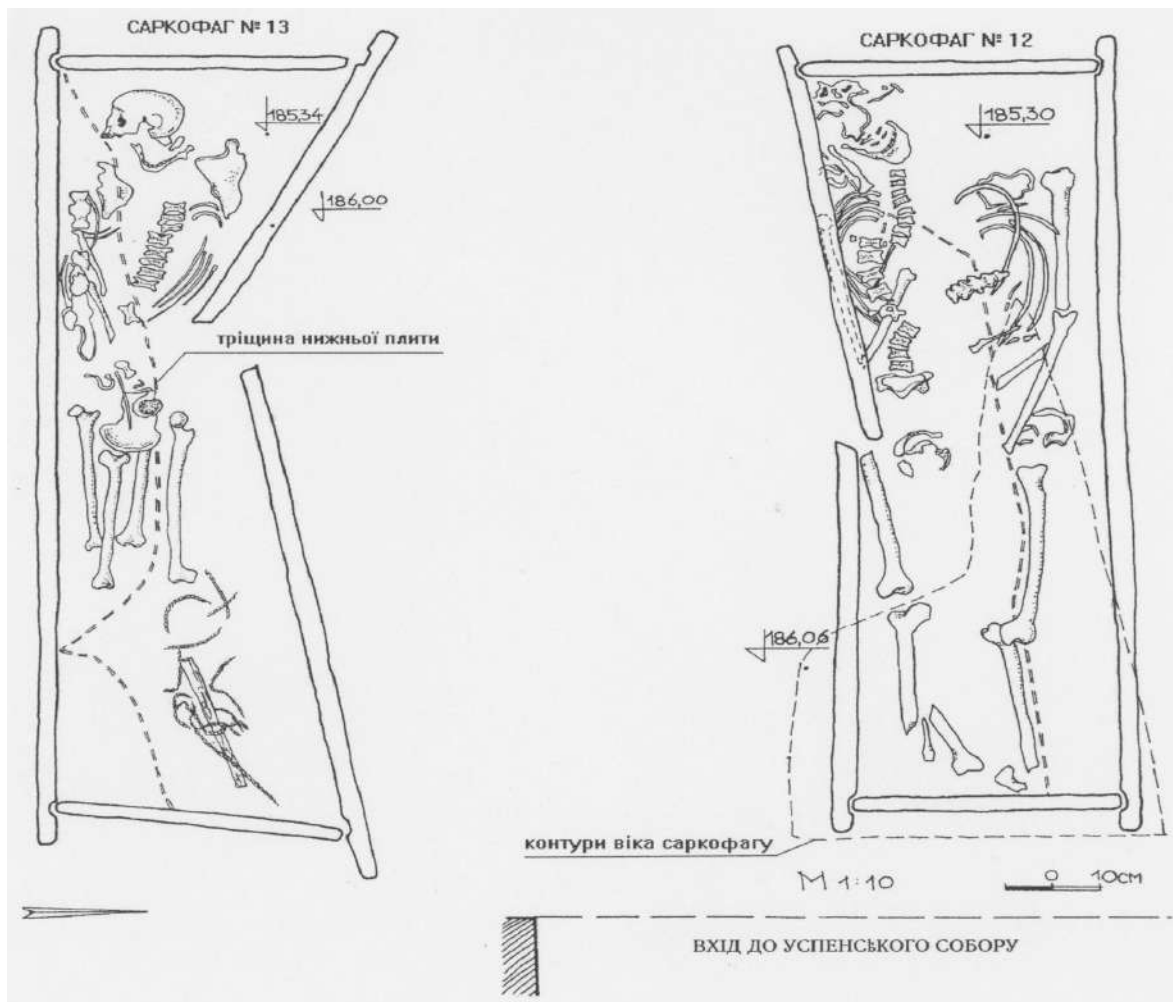
План Успенського собора Києво-Печерської лаври з позначенням шиферних саркофагів №№ 1-15 та місць знахідок надгробних плит XVI-XVIII ст., виявлених під час досліджень в 1997-2000 рр. із матеріалів археологічних розкопок під керівництвом начальника Архітектурно-археологічної експедиції Інституту археології НАН України Івакіно Г.Ю. та завідуючого відділу археології НЗКПЛ Балакіна С.А.

Комплекс поховань біля головного (західного) входу до Успенського собора.
Саркофаги №№ 12, 13, 14, 15. Із матеріалів археологічних досліджень 2000р. під керівництвом
начальника Архитектурно — археологічної експедиції Інституту археології НАН України
Г.Ю. Івакіна та завідуючого відділом археології НЗКПЛ С.А. Балакіна.
Схема розташування шиферних саркофагів у плані та профілі розкопу.

Комплекс поховань біля головного (західного) входу до Успенського собора.
Саркофаги №№ 12,13,14,15. Із матеріалів археологічних досліджень 2000р. під керівництвом
начальника Архитектурно — археологічної експедиції Інституту археології НАН України
Г.Ю. Івакіна та завідуючого відділом археології НЗКПЛ С.А. Балакіна.
Фото саркофагів.Вигляд із заходу.

Комплекс поховань біля головного (західного) входу до Успенського собора.
Саркофаги №№ 12,13,14,15. Із матеріалів археологічних досліджень 2000р. під керівництвом
начальника Архитектурно — археологічної експедиції Інституту археології НАН України
Г.Ю. Івакіна та завідуючого відділом археології НЗКПЛ С.А. Балакіна.
Поховання в саркофагах №№12,13.

ького (особливості пластичної форми».(15)

фото поховань

фото поховань

різнених людських кісток (як мінімум чотирьох осіб). В одному з саркофагів від первісного поховання, крім кісток, залишилися рештки золотних нитей одягу. Крім того, в 1989- 2000 роках досліджувалися два поховання в саркофагах на місці колишніх каплиць князів Корецьких та панів Єльців біля північного фасаду стародавнього храму, а також поховання на місці колишньої каплиці Трьох Святителів біля південного його фасаду (ці об'єкти вперше виявлені та досліджені в 1962 році). Ділянки собору, де мали бути ще два поховання в саркофагах, які позначені на зазначеному плані 1888р., не досліджувалися. В приміщенні колишньої ризниці давньоруського храму виявлено кілька чоловічих поховань XIV-XVII ст., в тому числі, поховання в саркофазі, а також в дерев'яних колодах та цегляному склепі.

Велику кількість поховань виявлено під час прокладання інженерних комунікацій та благоустрою території

навколо Успенського собору. Тоді, відповідно до проекту, було проведено пониження денної поверхні у середньому на 0,7-1,0 м. Під час планування майданчику навпроти західного фасаду собору були виявлені численні фрагменти поховальних ям, зотлілі дерева трун та перевідкладених людських кісток від зруйнованих раніше поховань. Переважна більшість поховань здійснювалась у простих ґрунтових ямах, у дерев'яних трунах. Так, наприклад, у 17,4 м. на захід від західного фасаду собору було досліджено

три таких поховання. **(ІЛЛ... 182, 183, 184)** За даними спостережень, майже вся зазначена площа являла собою суцільне кладовище, що використовувалося протягом декількох століть. Більша частина поховань була пошкоджена ще в давнину при здійсненні чергових поховань або під час будівельних робіт. Крім того, тут були зареєстровані поховання в кількох цегляних склепах, але як виявилось, вони датуються XVII-XVIII ст. Спеціально ці об'єкти не досліджувалися, за виключенням ділянок, де вони потрапляли в траншеї для прокладання комунікацій.

Під час розкопок виявлена колекція надгробків XIV-XVII ст. З'ясовано, що для виготовлення багатьох з них використовували шиферні плити первісної підлоги храму XII ст., а також плити із пісковика. Меморіальні написи на надгробках, які датуються різним часом, ілюструють розвиток української палеографії протягом тривалого часу. Найстаріший із прочитаних написів датується XIV ст. Інтерес щодо шрифту та композиції напису становить шиферна плита з поховання 1516 р. Напис, зроблений на ній веде літочислення від створення світу. Плита була використана двічі. На її зворотньому боці зроблений меморіальний напис, який свідчить, що вдруге плиту поклали над похованням 1560 року. Літочислення в напису на ній велося від різдв Христового. Напис на фрагменті шиферної плити з поховання 1603 р. розпочинається зі слова «лета», а на плиті, зробленої з пісковика над похованням 1620 р. — зі слова «року». **(21)**

Слід відмітити, що кількість людських останків, виявлених під час археологічних досліджень, набагато перевищує кількість осіб, про поховання яких у соборі відомо з різних історичних джерел. Й це при тому, що, як повідомляє М. Сементовський у зазначеній праці, ще у 1840-х рр. зітлілі домовини було винесено із храму, а останки небіжчиків перепоховано в іншому місці.

Значний інтерес становлять антропологічні та палеопатологічні дослідження, виконані дослідниками О.Д. Козак та І.Д. Потехіною, результати яких оприлюднені в статтях: «*Антропологічні дослідження поховань в Успенському соборі Києво-Печерської лаври*» **(22)** та «*Палеопатологические исследования погребений некрополя Успенского собора Киево-Печерской лавры*» **(23)**.

Успенський собор — місце поховання численних відомих осіб України -Русі, Литви, Білорусі, пережив за своє багатовікове існування кілька руйнацій, ремонтів та перебудов під час яких не тільки змінювалося об'ємно-просторове вирішення споруди, вигляд її фасадів та внутрішнього оздоблення, але й зазнавав неповторних втрат некрополя храму. Під час Другої Світової війни в 1941 р. собор було висаджено у повітря й тривалий час храм залишався в руїнах. Не дивно, що нині переважну більшість надгробків, що колись знаходилась у храмі, втрачено, а ті з них, котрі вицілили, вже давно не мають зв'язку з первісним похованням й з'ясувати початкові місця їх розташування наразі неможливо. Крім того, в похованнях, які археологічно досліджувалися, не виявлено супутніх матеріалів, що дозволили б встановити особу померлого.

Оскільки зараз після відновлення собору археологічні дослідження цього об'єкта вважаються завершеними, нову інформацію щодо персонального складу некрополя можна отримати тільки в результаті подальшого пошуку та вивчення історичних джерел стосовно родоводів та біографій осіб похованих в монастирі.

Окремі дані з цього питання можна знайти в студіях різного спрямування: історико-генеалогічного, історико-геральдичного, історико-географічного, історико — правового, в дослідженнях з демографії та побуту, землевласницької ситуації, в розвідках у ділянці культури, права, конфесійних взаємин, в дослідженнях в царині патронально — клієнтарних взаємин, працях, що простежують життя родин на тлі їхніх побудових контактів тощо. Праці ґрунтуються на джерелах, опублікованих як у XIX — XX ст., так й в наш час. До перших належать видання: «*Акты, издаваемые Виленскою археогра-*

«План-схема Успенського собору із позначкою поховань та склепів, які вивчалися під час архітектурно-археологічних досліджень 1998–1999 рр.

фической комиссией» (Вильна, 1872.–Т.6.); «Акты Литовской метрики, собранные Ф.И.Леонтовичем» (- Варшава. 1898. Т. 1. Вып.2.(1499–1507); «Акты Литовско — Русского государства, изданные М.В.Довнар-Запольским» (- М., 1900. Вып 1.(1390–1529); «Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией» (- СПб.,1846. Т.1.(1340-1506); — СПб.,1848. Т.2.(1506-1544); — СПб.,1848. Т.3.(1544-1588); — СПб.,1851. Т.4.(1588-1632); — СПб.,1853. Т.5.(1632-1699); «Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией» (- СПб., 1863. Т. 1.(1366-1598);- СПб., 1865. Т.2. (1599-1637); — СПб., 1866. Т.3.(1638-1657); «Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссией для разбора древних актов, учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе». (- К., 1883. Ч. 1. Т. 6; — К., 1869. Ч. 3. Т. 1; — К., 1869. Ч. 5. Т. 1.; — К., 1886. Ч. 7. Т. 1; — К., 1890. Ч. 7. Т. 2; — К., 1907. Ч. 8. Т. 5.); «Грамоты великих князей литовских с 1390 по 1569 г.» / Собранные и изданные под ред. В. Антоновича и К. Козловского» (- К., 1868); «Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссией для разбора Древних Актов» (К., 1859-1905. Ч. 1-8); «Исторический сборник П.А. Мухомова» (2-е изд. — М., 1866); Каманин И. «Описи актовых книг Киевского центрального архива № 3501-3511». (К., 1897.); «Киевский летописец 1441-1621 pp». / Сост. В. Б. Антонович // Сборник летописей, относящихся к истории Юго-Западного Руси. — К., 1888. С. 71-92; «Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси.» Вып. 2 / Пер. К. Мельник; под ред. В. Антоновича. (- К., 1890); «Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей» (- К., 1874); «Сборник материалов, относящихся к истории Панов-Ради Великого княжества Литовского / Сост. И. Малиновский». (Томск. 1901.); «Сборник материалов, относящихся к истории Панов Рады Великого княжества Ли-

товского. Добавление. / Сост. Малиновский И.» (- Томск. 1912.); «Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России, издаваемый Киевской комиссией для разбора древних актов.» (- К., 1916. Вып. 2.); *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardynskiego we Lwowie* (- Lwów, 1872. Т. III.).

Інтерес становлять епістолярні пам'ятки, видані в XIX ст. А. Прохаскою у збірці «*Codex epistolaris Vitoldi*». (24) Деяка інформація, що цікава для нашого дослідження зустрічається в серійному виданні: «*Zrodla dziejowe*», (25) започаткованому польським дослідником О. Яблоновським, у статтях Е. Руліковського у багатотомному «*Географічному словнику*», (26) а також в Литовській Метриці — архів державної канцелярії Великого князівства Литовського (Російський державний архів давніх актів (РДАДА) — Ф.389, оп.1; Центральний державний історичний архів України в Києві — мікрофотокопії (КМФ-36), Головний архів давніх актів Польської Республіки (AGAD), корпусна публікація документів якої розпочалася на початку XX ст. в серії «*Русская историческая библиотека*». (27) Видання матеріалів Литовської Метрики продовжив литовський науковець Е. Баніоніс та інші дослідники. (28)

Публікацію джерел, що містять дані щодо родоводів, майнового становища, землеволодіння, кар'єри, занять, стилю поведінки осіб, які пізніше були поховані в Києво-Печерському монастирі, продовжують сучасні вчені. Інтерес в цьому зв'язку становлять видання: «*Волинські грамоти XVI ст. / Упор. В.Б. Задорожний, А.М. Матвієнко*». (- К., 1995); «*Інвентарні описи волинських маєтків князів Сангушків другої половини XVI століття / Підг. Володимир Кравченко // Записки Наукового Товариства імені Шевченка*». (- Львів, 1999. Т. 238. С. 385-414); В.Шевчук. «*Тератургима Атанасія Кальнофойского*». // *Хроника 2000. К.: Фонд сприяння розвитку мистецтв України*. (1997, Вип. 17-18. С.18-44); Л.Демченко «*Майнові розпорядження волинських шляхтичів за матеріалами тестаментів та реєстрів спадкового майна XVI ст.*» // *Архіви України*. № 1-2. (-К., 2004); «*Князі Чорторийські: документи і матеріали XVI-XVII ст. (із зібрання «Західно-Руських актів» Російської національної бібліотеки)* / підгот. до друку А. Блануца, Д. Ващук». (- К.2016); «*Українське повсякдення ранньомодерної доби: збірник документів. № 1: Волинь XVI ст. / ред. В.В. Бездрабко, М.В. Гримич, П.М. Кулаковський, О.А. Однороженко, В.І. Ульяновський*» (- К.2014); «*Київський літопис першої чверті XVII ст. / Підг. В.І. Ульяновський, Н.М. Яковенко*». // *Український історичний журнал*. 1989. №2.-С.107-120; №5.С.103-114); «*Руська (Волинська) метрика. Регистри документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воеводства). 1569-1697 / упор. Г. Боряк, Г. Вайс. К. Вислобоков, Л. Демченко, П. Кеннеді ґрімстед, В. Кравченко, Н. Яковенко*. (- К., 2002); Кулаковський П. «*Канцелярія Руської (Волинської) Метрики. 1569-1673 рр. Студія з історії українського регіоналізму в Речі Посполитій*». (Острого-Львів, 2002.); «*Інструкція сеймику Волинського воеводства 1595 року / Підг. Микола Крикун // Записки Наукового Товариства імені Шевченка*». (- Львів, 1996. Т. 231. С. 415-436); «*Тестаменти княжого роду Збаразьких / Підг. Д. Я. Демченко*» // *Архіви України*. 1999, № 4/6. С. 26-36»; «*Документи до історії унії на Волині і Київщині кінця XVI — першої половини XVII ст. / Упор. М. Довбищенко*. (- К., 2001); «*Описи Острозщини другої половини XVI-першої половини XVII століття / Упор. Віктор Атаманенко*». (- Острого, 2004); «*Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарем 1620 року) / Переклад, упорядкування і передмова Ірини Ворончук*». (- Київ- Старокостянтинів. 2001); «*Інвентарі Олицького замку XVII-XVIII століть / Підг. Володимир Александрович*» (- Луцьк, 2007); Хорошкевич А. Л. «*Жалованные грамоты Литовской метрики конца XV в. и их классификация / Источниковедческие проблемы истории народов Прибалтики*». (- Рига, 1970, С. 60-62.); Ковальский Н. П. «*Акт 1603 года раздела владений князей Острожских как исторический источник // Вопросы отечественной историографии и источ-*

никоведения». (– Днепропетровск, 1975.); «Архів Української церкви. Т. 3: Документи до історії унії на Волині і Київщині кінця XVI — першої половини XVII ст. / Підгот. М. Довбищенко.» (К., 2001.); «Збірник козацьких літописів. Густинський літопис. Літопис Самійло Величка. Літопис Грабянки. / Упорядники та перекладачі: В Крикотень, В. Шевчук, Р. Іванченко» (– К.: Дніпро. 2006.); «Львівський літопис і Острозький літописець. Джерелознавче дослідження / Упор. О. А. Бевзо». (– К., 1970.); «Мартин Груневег і його опис Києва / Переклад з нім. Я. Д. Ісаєвича // Всесвіт. 1981. № 5. С. 204–211.»; «Архів Української церкви. Т. 3. Вип. 1: Документи до історії унії на Волині і Київщині кінця XVI — першої половини XVII ст. / Упор. М. Довбищенко.» (– К., 2001.); «Каталог документів з історії Києва XV–XIX ст. / Упор. Г. Боряк, Н. Яковенко.» (– К.: Наукова думка, 1982.); «Каталог колекції документів Київської археографічної комісії (1369–1899) / Упор. Я. Дашкевич, Л. Проценко, З. Хомутецька.» (К., 1971.); «Литовська метрика, книга 561: Ревізії українських замків 1545 року / Підг. Володимир Кравченко». (– К., 2005.); «Руська (Волинська) метрика. Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства) 1569–1673». (– К., 2002.)

З сучасних досліджень, де оприлюднені дані про життя та діяльність осіб спочивших згодом в Києво-Печерському монастирі, а також висвітлені історичні події, до яких вони були причетні, слід згадати праці Л. Войтовича: «Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. Історико-генеалогічне дослідження». (– Львів, 1996) та «Князівські династії Східної Європи (кінець IX — початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження». (– Львів, 2000) **(29)**; Н. Яковенко: «Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI — XVII ст.» (К., 2002); «Життєпростір versus ідентичність руського шляхтича XVII ст. (на прикладі Яна/Йоакима Єрлича)» (– К., 2005); «Матеріали до персонального складу канцелярій Волині, Наддніпрянщини та Східного Поділля (остання третина XVI — середина XVII століть)». (– Київ-Львів, 2004) та інші її дослідження **(30)**; В. Ульяновського: «Відоме і невідоме в біографії та діяльності князя К. І. Острозького». (Львів, 1995), «Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків» (– К., 2012). **(31)**; І. Тесленко: «Акт поділу володінь між кнг. Беатою з Костельця і кж. Гальшкою Острозько 1542 р. як джерело з соціально-економічної історії Острозької волості» (К., 2001), «Помянник Любарського монастиря» (– Біла Церква, 2001), «Боротьба за Остріг: князь Острозький проти острозького старости» (– К., 2003), «Родинний клан Єрличів» (– К., 2004), «Хто є хто в імперії «Старого» князя. Острозька шляхта». (– К., 2009); **(32)** Н. Старченко: «Волинська шляхта у боротьбі за «своє» право: втрати і здобутки (1569 р. — початок XVII ст.)» (– Харків., 2016); **(33)** В. Поліщука: «Князь Богуги Корецький як землевласник та урядник (1510–1576)» (– К., 2001), «Свідки у русько-литовському праві до судово-адміністративної реформи 1564–1566» (– К., 2000), «Князь Олицького замку XVII–XVIII століть» (– Луцьк, 2007) **(34)**; В. Собчука: «Українська шляхта руського походження на юге Волині во второй половине XVI — первой половине XVII в.», «Кременецька волость у XVI столітті: територія і поселення» (– Львів, 1996), «З історії землеволодінь шляхетських родів із княжими титулами у Південній Волині XV — першої половини XVI століть» (– Львів, 2000), «З історії титулованої української аристократії пізнього середньовіччя. Становлення роду Збараських та його володінь на Волині» (– К., 2000), «Волинський шляхетський рід Гостських» (– К., 2003), «Боговитиновичі: генеалогія і маєтки» (– Київ-Львів, 2004), «Від коріння до крони: Дослідження з історії князівських і шляхетських родів Волині XV — першої половини XVII ст.» (– Кременець. 2014), «Волинський шляхетський рід Гостських (XV–XVII ст.)» (– К., 2005) **(35)**; Г. Літвіна: «Злука поштивих народів: польського, литовського, руського. Волинь і Київщина в Люблінській унії» (Київ., 2021), «Fakcje magnackie na Kijowszczyźnie

1569-1648» (- Białystok, 2003), «*Napływ szlachty polskiej na Ukrainę, 1569-1648*» (-Warszawa, 2000), «*Rody paskie Kijowszczyzny, 1569-1648. Status majątkowy*» (Przegląd Wschodni. 2002), «*Struktura wznaniowa szlachty kijowskiej, 1569 — 1648*» (-Warszawa, 2004), «*Rody paskie Bractawsczyzny 1569-1648. Status spoleczny i majątkowy*» (-Львів, 2012), «*Równi do równych. Kijowska reprezentacja sejmowa 1569-1648*» (Warszawa 2009)(36) та інші.

В першій половині XVII ст. в Печерському монастирі були поховані архімандрити обителі Єлисей (Плетенецький), Захарія (Копистенський), митрополит Київський, архімандрит Лаври Петро (Могила), а також їх духовні побратими: Тарасій (Земка), Памво (Беринда), Лаврентій (Зизаній), Афанасій (Кальнофойський) та інші. Про цих видатних церковних та культурних діячів існує величезна література. Так, в XIX ст. ґрунтовну працю на цю тему «*Митрополит Петро Могила и его сподвижники (Опыт церковно-исторического исследования)*» (К., 1883. в 2-х т.) оприлюднив

С.Голубев. Йому належать також кілька статей, присвячених Петру (Могили). Із сучасних дослідників слід згадати працю

А. Жуковського «*Петро Могила й питання єдності Церков* (Париж, 1969 (Ukrainian Free University Series: Monographs, 17). Передрук: Київ.: Мистецтво, 1997), в якій подана вичерпна бібліографія видань, що стосуються біографії та діяльності Петра (Могили) та історії Православної Церкви в Речі Посполитій в першій половині XVII. Варто згадати книгу В.М. Нічик «*Петро Могила в духовній історії України*» (К.:Український центр духовної культури, 1997), в якій надана загальна характеристика поглядів і діяльності Петра (Могили). Нові дані про діяльність Петра (Могили) містяться в статтях о. Юрія Мицика «*З нових документів до біографії Св. Петра Могили*» // Україна XVII століття. Суспільство, філософія, культура. Збірник пам'яті Валерії Нічик.- К.: Критика.-С. 139-186) та інших. (37)

Отже, наразі існує величезна кількість праць, в яких можливо зустріти відомості щодо родинних зв'язків, землеволодінь та майнового становища, кар'єри, творчості, подій, до яких були причетні особи, що згодом спочили в Києво-Печерському монастирі. Ці праці перерахувати тут, бодай лише монографічних, неможливо.

Незважаючи на це, наявної інформації як щодо персонального складу похованих в обителі осіб, так й з питання про формування некрополя Успенського собора з кінця XIV-до середини XVII ст. недостатньо. Втім, це не виключає можливостей реконструкції некрополя в зазначений період, нехай великою мірою і гіпотетично. Оскільки в усі часи для людини було природним бажання бути похованим біля своїх близьких родичів, однією з підстав для такої реконструкції стали результати досліджень родинних зв'язків осіб, які тут спочили. Робота, що пропонується увазі є не стільки спробою зробити остаточні висновки, скільки окреслити проблему, пов'язану з формуванням некрополя Києво-Печерського монастиря в зазначений період.

Примітки

- 1.Максимович М.А. Письма о князьях Острожских.(К графине А.Д. Блудовой)// Собрание сочинений. К., 1866. Отд.I. С.3-6.
2. Максимович М.А. О надгробках в Печерском монастыре // Киевлянин. 1840. Т.1.С. 131-165.
3. Петров П.И. Две надгробные надписи конца XVII века Константину Ивановичу и Константину Константиновичу князьям Острожским. // Чтения в историческом обществе Нестора Летописца. Кн. 1. Репринт.изд. Киев.: «Академкнига».2010. С.79-81.
4. Кузьмін С. Київські надгробки //Київські збірники історії й археології, побуту й мистецтва. Зб./ Ред. М. Грушевський. К.,1930 (1931).С.151-158; Е.М. Кузьмин. «Київ, которого не знают» / Составитель, автор предисловия, статьи о Е.М. Кузьмине, комментариев - В. Ульяновский. Киев.:

- Лыбедь. 2014.С.108-112.
5. Фундуклей. Обзорение Киева в отношении к древностям – К., 1817. С.67.
 6. Голубев С.Т. Древний памятник Киево-Печерской лавры(конца XV и начала XVI ст.) // Чтения в Историческом обществе Нестора-Летописца. –К., 1892. Кн. 6, Отд. 3. С. I-XIV; Голубев С.Т. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. –К., 1898.- Т. 2.
 7. Лебединцев П.Г.Киево-Печерская Лавра в ее прошедшем и нынешнем состоянии.// Киевская старина. 1886. Май.С. 26-44; Июнь. С. 293-306.
 8. Сементовский Н. Киев, его святыни, древности, достопримечательности и сведения, необходимые для его почитателей и путешественников. – СПб., 1881.С.82;
 9. Захарченко М.М. Киев теперь и прежде. К., 1888.
 10. Яковенко Н. Дзеркала ідентичності.Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-початку XVII століть.-К.: Laurus. С.63-105; Її ж. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Вид. друге, переглянуте і виправлене. К.: Критика. 2008.
 11. Поменник Введенської церкви в Ближніх печерах Києво- Печерської лаври. Публікація рукописної пам'ятки другої половини XVII ст./ Упорядкування та вступна стаття Олексія Кузьмука // Лаврський альманах: Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури: Збірник наукових праць. – К.: Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. Вип. 18. Спецвипуск 7. 2007./ Редакційна рада: В.М. Колпакова (від. ред.) та інші.
 12. Івакін Г.Ю. Історичний розвиток Києва XIII – середини XVI ст.» - К., 1996;
 13. Проект відтворення Успенського собору Києво-Печерської лаври. Український державний науково-дослідний та проектний інститут « УкрНДІ проектреставрації». Т. 10 Некрополь Успенського собору. – К. 1999 р.
 14. Сіткарьова О.В. Успенський собор Києво-Печерської лаври: До історії архітектурно – археологічних досліджень та проекту відбудови. –К.: Довіра. Фенікс.2000 р.
 15. Чумаченко О. Образи з минулого. Біографічний довідник осіб, похованих в Успенському соборі Києво-Печерської лаври. К.: РВМП « Софія». 1999; Сидор-Гибелинда О. Надгробок князя Костянтина Острозького в Успенському соборі Києво-Печерської лаври// Записки наукового товариства імені Шевченка. Том. ССXXXVI. Праці комісії образотворчого та ужиткового мистецтва.- Львів, 1998.-С. 279-291; його ж. Надгробок князя Костянтина Острозького (Особливості пластичної форми) // Українська академія мистецтв. Дослідницькі праці. Вип. 2. Київ, 1995.-С. 150-156).
 16. Михайлина Л, Сіткарьова О., Пивоваров С., Абащина Н., Полюшко Г. Успенський собор. –К. : Тов.« Балтия – Друк». 2015 р. С.131-159.
 17. Сіткарьова О.В. Матеріали до відтворення інтер'єра Стефанівського приділа Успенського собора Києво-Печерської лаври. // Мистецтвознавство України. Збірник наукових праць. Вип. 6-7. – К.: Академія мистецтв України. 2018 р. – С.503 – 511; Сіткарьова О.В.До питання про надмогильні плити некрополя Успенського собору Києво-Печерської лаври» // Мистецтвознавство України. Збірник наукових праць. Вип. 6-7. – К.: Академія мистецтв України. 2006 р. – С.503 – 511; Сіткарьова О.В. Некрополь Успенського собору Києво-Печерського монастиря після прийняття Київською Руссю християнства від Візантії //Мистецтвознавство України. Щорічний науковий журнал /Annual Scientific journal / Випуск 19 /Volume 19/, С. 183-191; //Мистецтвознавство України. Щорічний науковий журнал / Випуск 19/ Volume 19, С.57-69.
 18. Холостенко Н.В. Исследование руин Успенского собора Киево-Печерской лавры. // Советская археология, 1955.-№XXIII. С. 341-358; Его же Исследование руин Успенского собора Киево-Печерской лавры. // Стародавній Київ.-К., 1975.-С.107-170; Їго ж. Нові дослідження Іоанно-Предтеченської церкви та реконструкція Успенського собора Києво-Печерської лаври.// Археологічні дослідження стародавнього Києва.-К., 1976. С.131-165; Его же. Исследование Успенского собора Киево-Печерской лавры в 1962-1963 гг..// Культура и искусство древней Руси.- Л., 1967.-С.596.
 19. Харламов В.А. Отчет о роскопках Успенского собора Киево-Печерской лавры. -К., 1982. / Институт археологии Академии наук Украины. 1982/ 34. Ф.е. 20769; Его же. Отчет о роскопках Успенского собора на территории Киево-Печерского государственного историко-культурного заповедника в

- 1986 г. — НА ИА НАН Украины. Ф.е, № 22016.
20. Харламов В.О. Дослідження Успенського собору Києво-Печерської лаври 1986 р. // Стародавній Київ.- К., 1993. С.138-150; Білодід О., Харламов В.О. Знахідки під фундаментом Успенського собора. // Київ, 1983.-№9. С.148-157;
- Івакін Г.Ю., Балакін С.А. Археологічні дослідження Успенського собору у 1998 р. // Археологічні відкриття в Україні 1997-1998 рр. — К.. 1990. — С.78-79; Івакін Г.Ю., Балакін С.А. Археологічні дослідження на території Києво-Печерської лаври у 2000 р. // Археологічні відкриття в Україні у 1999-2000 рр. — К., 2000, С.116-121; Івакін Г.Ю., Балакін С.А. Поховальний комплекс XV ст. у нартексі Успенського собору Києво-Печерської лаври // Лаврський альманах: Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури. Збірник наукових праць. (далі - ЛА) Вип. 2. -К.: Видавничий дім «КМ Академія». 1999. — С. 69-76; Івакін Г.Ю., Балакін С.А. Погребения в шиферных саркофагах Успенского собора Киево-Печерской лавры // Церковные древности: Сб. материалов III международной конференции «Церковная археология : литургическое устройство храмов и вопросы истории христианского богослужения» (Севастополь, 2003). — Симферополь, 2005. С. 151-175; Івакін Г.Ю., Балакін С.А. Поховання у саркофагах Успенського собору Києво-Печерської лаври // Праці Центру пам'яткознавства. — К.. 2003.- Вип. 5. С. 85-90.
21. Холостенко Н.В. Наследования Успенского собора ... С.130-133.
22. Антропологічні дослідження поховань в Успенському соборі Києво-Печерської лаври // Лаврський альманах. Києво-Печерська Лавра в контексті Української історії та культури. Збірка наукових праць. Вип. 2. -К.: Видавничий дім «КМ Академія». 1999. — С.87-97.
23. Козак О.Д. Палеопатологические исследования погребений некрополя Успенского собора Киево-Печерской лавры // Велика Успенська церква Києво-Печерської лаври: Слід у віках. Матеріали міжнародної наукової конференції 1-2 жовтня 2001 р. — К., 2002. С.95-100.
24. «Codex epistolaris Vitoldi, magni ducis Lithuaniae. 1376 — 1430 // Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. — Cracoviae, 1882. T. VI.
25. Zródta dziejowe. T. V: Lustracje królewsczyzn ziem polskich Wolynia, Podola i Ukrainy z pierwszej połowy XVII wieku / Wydal A. Jablonowski. Warszawa, 1877. Zródta dziejowe. T. XX: Polska XVI wieku pod wzgledem geograficzno-statystycznym. T. IX. Ziemie Ruskie. Ukraina / Opisane przez A. Jablonowskiego. Warszawa, 1894. Zródla dziejowe. T. XXI: Polska XVI wieku pod wzgledem geograficzno-statystycznym. T. X: Ziemie Ruskie. Ukraina / Opisane przez A. Jablonowskiego. Warszawa, 1894. Zródta dziejowe. T. XXII: Polska XVI wieku pod wzgledem geograficzno-statystycznym. T. XI. Ziemie Ruskie. Ukraina / Opisane przez A. Jablonowskiego. Warszawa, 1897.
26. Rulikowski E. Kijow // Słownik Geograficzny krolewstwa Polskiego i innych krajow slowianskich. Warszawa. 1883. T. IV. S. 61 — 91; Opic powiatu kijowskiego. -Kijow- Warszawa. 1913.
27. Литовская Метрика. Отд. 1. Ч. 3: Книги публичных дел. Переписи войска Литовского 1528, 1565, 1567 гг. //Русская историческая библиотека. - Петроград, 1915. Т. 33.
28. «Lietuvos Metrika. Knyga nr. 5 (1427-1506): Uzasymu knyga 5 / Parengė E. Banionis». (Vilnius, 1993); «Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 8 (1499-1514). Uzasymu knyga 8. Parengė A. Baliulis, R. Firkovicius, D. Antonavicius». (Vilnius, 1995); «Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 9 (1511-1518). Uzasymu knyga 9. Parengė K. Pietkiewicz». (Vilnius, 2003.).
29. Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII-XVI ст. Історико-генеалогічне дослідження. - Львів, 1996; його ж. Князівські династії Східної Європи (кінець IX - початок XVI ст.): Склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. -Львів, 2000.
30. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Вид. друге, переглянуте і виправлене. - К.: Критика. 2008; Її ж. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI - XVII ст. - К., 2002; Її ж. Життєпростір versus ідентичність руського шляхтича XVII ст. (на прикладі Яна/Йоакима Єрлича) // Україна XVII століття: суспільство, філософія, культура / Ред. А. Довга, Н. Яковенко. - К., 2005. С. 475-509; Її ж. Кого топчуть коні звитяжного Корибута: До загадки киево - могилянського панегірика 1648 р. «Maliore Wiszniewieccorum» // Synopsis. Essays in Honor of Zenon E. Kobut / Eds. Serhii Plokhly and Frank

- Sysyn. Edmonton, 2005. P.191-218; Ї ж. Жарти зі смертю (пародійна мініатюра князя Олександра Заславського на тлі його конфесійної ідентичності) // *Confraternitas*. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича.- Львів, 2006-2007. С. 268-281; Ї ж. Матеріали до персонального складу канцелярій Волині, Наддніпрянщини та Східного Поділля (остання третина XVI - середина XVII століть) // *До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя*. Київ-Львів, 2004. Т. 1. С. 320-357.
31. Уляновський В. Відоме і невідоме в біографії та діяльності князя К. І. Острозького // *Острозька давнина*. Т. 1. - Львів, 1995. С. 27-31; Ї ж. Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків.- Київ., 2012.
 32. Тесленко І. Акт поділу володінь між кнг. Беатою з Костельця і кж. Гальшкою Острозькою 1542 р. як джерело з соціально-економічної історії Острозької волості. // *Архівознавство. Археографія. Джерелознавство* 36. наук. праць. Вип. 3.- К., 2001. С. 102-123; Ї ж. Помянник Любарського монастиря // *Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства*. Вип. 2. - Біла Церква, 2001. С. 241-259; Ї ж. Боротьба за Остріг: князь Острозький проти острозького старости. // *Соціум. Альманах соціальної історії*. Вип. 3.- Київ, 2003. С. 99-120; Ї ж. Родинний клан Єрличів // *Там само*. Вип. 4.- Київ, 2004. С. 135-188; Ї ж. Хто є хто в імперії «Старого» князя. Острозька шляхта. // *Соціум. Альманах соціальної історії*.- Київ. 2009, № 8. С. 119-133.
 33. Старченко Н. Волинська шляхта у боротьбі за «своє» право: втрати і здобутки (1569 р. - початок XVII ст.) // *Феномен мультикультурності в історії України і Польщі, Матеріали міжнародної наукової конференції, Харків, ХНПУ імені Г. С. Сковороди 18-19 жовтня 2016 р./ ред. С. О. Серяков*. - Харків. 2016. С. 154-172.
 34. Поліщук В. Князь Богуги Корецький як землевласник та урядник (1510-1576) // *Київська старовина*. 2001, № 3. С. 56-73; Ї ж. Свідки у русько-литовському праві до судово-адміністративної реформи 1564-1566. // *Молода нація. Альманах*. Вип.1.-К., 2000. С.123-163; Ї ж. Князь Олицького замку XVII-XVIII століть. / Підг. Володимир Александрович. - Луцьк, 2007.
 35. Собчук В. Украинская шляхта русского происхождения на юге Волыни во второй половине XVI - первой половине XVII. // *Историческая генеалогия*. Вип. 4. - Екатеринбург, 1994. С. 67-73; Ї ж. Кременецька волость у XVI столітті: територія і поселення. // *Записки НТШ*. Т. 231.- Львів, 1996. С. 380-399; Ї ж. З історії землеволодінь шляхетських родів із княжими титулами у Південній Волині XV - першій половині XVI століть // *Там само*. Т. 249. - Львів, 2000. С. 333-360; Ї ж. З історії титулованої української аристократії пізнього середньовіччя. Становлення роду Збараських та його володінь на Волині. // *Молода нація. Альманах*. Т. 1. - К., 2000. С.228-245; Ї ж. Волинський шляхетський рід Гостських. // *Соціум. Альманах соціальної історії*. Вип. 2.- Київ, 2003. С. 143-164; Ї ж. Боговитиновичі: генеалогія і маєтки. // *До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя*. Київ-Львів, 2004. Т. 1. С. 498-537; Ї ж. Від коріння до крони: Дослідження з історії князівських і шляхетських родів Волині XV - першій половині XVII ст. Кременець. 2014; Ї ж. Волинський шляхетський рід Гостських (XV-XVII ст.). // *Соціум. Альманах соціальної історії*. - К., 2005, № 5, с. 143-164.
 36. Г. Літвін. Злука поштивих народів: польського, литовського, руського. Волинь і Київщина в Люблінській унії. - Київ.: Ніка-Центр. 2021; Litwin H. Napływ szlachty polskiej na Ukrainie 1569-1648. - Warszawa, 2000; Eiusdem. Fakcje magnackie na Kijowszczyźnie 1569-1648 // *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku / Pod red.1. Urwanowicza*. Białystok, 2003; Eiusdem. Rody paskie Kijowszczyzny, 1569-1648. Status majątkowy// *Przegląd Wschodni*. 2002, t. 8, zes.2 (30). S. 235-292; Eiusdem. Struktura wznaniowa szlachty kijowskiej, 1569 - 1648 // *Odrodzenie ; Reformacja w Polsce*. T. XLVIII. Warszawa, 2004. S. 199-220; Eiusdem. Rody paskie Bractawsczyzny 1569-1648. Status spoteczny i majątkowy, w: *Крізь століття. Студії на пошану Миколи Крикуна з нагоди 80-річчя*, ред. О. Винниченко, - Львів, 2012, С. 297-322; Eiusdem. Równi do równych. Kijowska reprezentacja sejmowa 1569-1648, Warszawa 2009.
 37. Жуковський А. Петро Могила і питання єдності церков. Париж. 1969 (= *Ukrainian Free university Series: Monographs*, 17). Передрук: К.: Мистецтво, 1997; Нічик В.М. Петро Могила в духовній

історії України // Український центр духовної культури. К., 1997; о. Юрій Мицик. З нових документів до біографії Св. Петра Могили // Україна ХУІІ століття. Суспільство, філософія, культура. Збірник пам'яті Валерії Нічик. К.: Критика С. 376-387; там само. Никитенко Н. Петро Могила - ктитор Софії Київської. С.387-395; Шевченко І. Багатоликий світ Петра Могили // України між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку ХУІІІ століття. авторизований переклад з англійської Марії Габлевич. під ред. Андрія Ясіновського. Львів: Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії. 2002. С. 175-199; Лужний Р. Митрополит Петро Могила - людина діалогу на межі греко- слов'янської та латино- польської культур // Україсько- польські літературні контексти доби бароко. Збірник наукових праць.К., 2004. с. 288-300; Кагамлик С. Києво-Печерська лавра: Світ православної духовності і культури (ХУІІ - ХУІІІ ст.) К., 2005.

Розділ 1.
Поховання в Києво-Печерському монастирі
русько-литовських князів
наприкінці XIV – першій половині XVI ст.

1.1. Поховання в Києво-Печерському монастирі членів родини великого литовського князя Ольгерда Гедиміновича та інших литовсько-руських князів наприкінці XIV століття.

Літопис повідомляє, що в Києво-Печерському монастирі 1392 р. поховано одну з дружин великого князя Литовського, Руського та Жмудського Ольгерда Гедиміновича (+1377) — княгиню Юліану Тверську (1331–1392). Проте зараз поховання княгині вшановують у Литві у заснованій нею православній церкві Пречистої Богородиці у Вільно. Коли саме мощі княгині Юліани були перенесені туди — невідомо, але це сталося раніше початку XV ст., оскільки в Арсеніївській редакції Печерського Патерика (1406 р.) — найбільш ранньої із тих, що дійшли до нашого часу, про перебування в Печерському монастирі мощів княгині Юліани вже не згадується.

Варто додати що після завоювання в 1237–1238 рр. ханом Батием Рязанської, Ростовської, Володимирської і Суздальської земель та заснування ним в 1242р. нової держави — Золотої Орди їхні терени були поділені на улуси, володарями яких стали його родичі. Надалі тут панували ханські родові династії, які, відповідно до законів — яси Чингісхана, з покоління в покоління передавали зазначені володіння тільки своїм нащадкам. Отож з цього часу на цих землях не могло бути володарів з представників династії Рюриковичів.

Яси Чингісхана предписували з повагою відноситися до різних релігій. Принаймні три з них були в Золотій Орді офіційними. Так хан Батий схилився до тенгріанства, його брат Берке — до ісламу, а двоє їхніх синів були охрещені за православним обрядом. Згодом деякі хани, які володіли згаданими вище землями, прийняли православну віру та отримали християнські імена.

Так, хан Беклемиш (1272–1319) — племінник хана Батия, син його брата Чилаукуна, охрестився за православним обрядом з ім'ям Михаїл. Він заснував нове кам'яне «*Андрієве містечко*», де побудував храм Преображення Господнього та покої для охрещеного його єпископа Андрія, а також ханський палац. Так було розбудоване нове місто Тверь. Уляна Тверська була праонкою хана Чилаукуна. Вона теж стала православною.

Чоловік княгині Юліани Тверської спочатку був язичником. За його правління були вбиті перші литовські християни. Але на межі 1354–1355 рр., схилившись до переконань своєї дружини, він, разом зі своїми нехрещеними підданими, мав намір охреститися за православним обрядом. Для цього він відіслав до Царгорода для висвячення на митрополита «*литовського та руського*» свого кандидата Романа, й патріарх Філотей Коккін рукопоکлав його на цей сан. Проте незабаром новий патріарх Калліст I, який прийшов до влади 1355 р., висвятив на «*митрополита всея Русі*» іншу особу — Олексія (бл. 1293–1378) — представника улусів Золотої Орди, населення якого сповідувало православ'я (1), який прибув до Константинополя, маючи із собою ярлик, отриманий ним від ханши Тайдули (2). У результаті виникла ще одна митрополича катедра.

Тому, як пише сучасник подій візантійський історик Никифор Грегорас (1291/5 — 1360), Ольгерд відмовився охреститися, говорячи, що «*краще уклонятися сонцю, ніж демону сребролюбія*» (3). Григорас також повідомляє, що Ольгерд хоч тоді й не був християнином, проте був обізнаний із загальними християнськими догматами й вільно ци-

тував Новий Заповіт. Це й не дивно, оскільки обидві дружини князя були християнками.

Що стосується митрополита Романа, то він займав митрополичу катедру в Великому князівстві Литовському, Руському та Жмудському (далі ВКЛРЖ) вісім років (1354–1362) до своєї смерті. Слід зазначити, що терени князівства на початку 1360-х років вже поширювалися на більшу частину давньоруських територій, у тому числі й на Київ.

Коли 1364 р. у Візантії патріархом удруге став Філотей Коккін, Ольгерд відновив зносини із Царгородом. У 1373 р. на прохання Ольгерда патріарх направив до Великого князівства Литовського та Руського свого тодішнього келейника Кіпріяна. Будучи в 1373–1374 рр. патріаршим представником у князівстві останній, вірогідно, часто спілкувався з дружиною Ольгерда. Разом вони, що можливо й організували обряд прославлення перших литовських мучеників-християн: Кругліца– Антонія, Нежила–Івана та Кумца–Євстафія. Княгиня Юліана Тверська побудувала у Вільно церкву на честь зазначених трьох святих (нині їхні мощі знаходяться в релікварії в церкві св. Духа).

1374 р. Кіпріян за дорученням Ольгерда здійснив подорож до Твері. З цим князівством литовського князя пов'язували тісні родинні стосунки. Тоді тверським володарем (1368–1399) був рідний брат дружини Ольгерда — Михайло. Їхній дядько, Дмитрій Грозні Очі, був одружений з кн. Марією Гедиминівною — сестрою Ольгерда.

Цього ж року Ольгерд відіслав Кіпріяна до Константинополя до патріарха Філотей Коккіна з проханням висвятити його на митрополита *«Київського, литовського та руського»*. Прохання було задоволено, й 6 липня 1376 р. Кіпріян вже в сані митрополита повернувся до Києва: *«И пришедь въ Киевъ на свое место митрополское къ соборнои церкве киевской, матери всемъ церквамъ русскимъ»* (4). Крім того, патріарх пообіцяв, що Кіпріян стане митрополитом *«Київським і всея Русі»* після смерті митрополита Московії Алексія.

Незабаром, на схилі свого життя Ольгерд охрестився за православним звичаєм з ім'ям Дмитро, а незадовго до своєї смерті духівник його дружини архімандрит Києво-Печерського монастиря Давид постриг великого князя литовського у схиму (5).

Писемних джерел, пов'язаних з княгинею Юліаною Тверською, збереглося обмаль. Серед них є такі, що свідчать про її благодійну діяльність. Це, наприклад, вкладна грамота 1377 р. на Успенську церкву в Озерцях (6).

Княгиня Уляна після смерті чоловіка взяла чернечий постриг з ім'ям Марина. Вона померла 1391 р.: *«В лето 6900 (1391). Тоя же осени преставилъся в Литвѣ великаа княгини Ольгердова Гедиминовича Ульана... во иноческомъ чину и наречено ей бысть имя иноческое Марина, и положена бысть в Киевѣ въ Печерь»* (7).

Деякі джерела подають також інше чернече ім'я княгині — Марфа та різні роки її смерті: 1391 р. (8), 1392 р. (9) та 1393 р. (10).

У Ольгерда Гедиміновича від шлюбу з кн. Уляною Тверською народилося сім синів: Ягайло (Владислав), Скиргайло (Іван), Лігвеній (Семен), Коригайло (Казимир), Свидригайло (Болеслав), Корибут (Дмитро), Вігунд (Олександр). (11) Один з них — Ягайло став польським королем з ім'ям Владислав II Ягайло (1386–1434) та найвищим князем Великого князівства Литовського, Руського та Жмудського (1392 — 1434). Зі Скиргайлом та Свидригайлом Ольгердовичами пов'язані дві кровопролитні династичні війни за владу з іншими Гедиміновичами: Вітовтом Кейстутовичем (у 1390 — 1392 рр.) та його братом Сигизмундом Кейстутовичем (у 1430 — 1438 рр.). Під час однієї із війн загинули двоє синів Ольгерда та Юліани Тверської: князь мстиславський Коригайло (+ 1390) та князь керновський Вігунд Ольгердович (+1392).

Тобто княгині Юліані, якщо вона померла 1393 р., довелося на схилі віку ховати двох своїх синів, що, без сумніву, прискорило її кончину.

Уявний портрет князя Київського
Скиргайла Ольгердовича. (бл.1354-1397)

* * *

Лише на чотири роки пережив свою матір Скиргайло (Іоан) Ольгердович. Він помер 1397 р., й теж був похований у Печерському монастирі.

(Глл ...042) Скиргайло був помітною постаттю в історії Великого князівства Литовського, Руського та Жмудського **(12)**. Коли 1385 р. укладено Кревську унію угоду, яка мала характер персонально династичного об'єднання двох держав і його рідний брат Ягайло Ольгердович узяв шлюб з Ядвігою Анджуйською та був проголошений королем польським, литовським і руським з ім'ям Владислав II Ягайлович, Скиргайло був призначений його намісником у Великому князівстві Литовському, Руському та Жмудському з титулом великого князя. Літопис повідомляє: «У рік 6894 (1386). По смерті Людвіка, короля польського, Ягелло, князь литовський, обраний був за короля до Польщі, і дана йому була в малженство Ядвіга Людвігівна, з нею ж (він) і коронований був; а Скиргайло, його брат, zostався на Князівстві Литовським...» **(13)**.

Грамотою від 1387 р. Владислав II Ягайло надав Скиргайлові у володіння «князівство Троцьке ... город Менескь литовского княжения, волость Свислочь, Бобруйск..., Речицу, Любечь, Опошеск, Любошаны, Логожеск, Рилон, Полтескь... весь (лю(д, и земля, и со всякою пошлюиною и с доходом)» **(14)**. У грамоті наголошувалося, що король буде «держати ... его (Скиргайла — О.С.) выше оусее иниее братье» **(15)**.

17 вересня 1386 р. Владиславу II Ягайлу, його дружині Ядвізі та Скиргайлові присягнув на вірність князь смоленський Юрій Святославич **(16)**; цього ж року склав присягу намісник луцький князь Федір Данилович Острозький та його брат Михайло **(17)**; 16 грудня 1388 р. — князь брянський, трубчевський, чернігівський Дмитро Ольгердович **(18)**; 18 травня цього ж року князь новгород-сіверський Корибут (Дмитро) Ольгердович **(19)**; 25 квітня 1389 р. — князь мстиславський Лігвеній (Семен) Ольгердович **(20)**.

Оскільки надавши Скиргайлу велику владу та згадані вище володіння, король позбавив «отчин» їхнього двоюрідного брата Вітовта (Олександра) Кейстуовича та деяких інших князів, розпочалася війна, що тривала з 1390 до 1392 рр. й супроводжувалася великим кровопролиттям. З боку Вітовта до боротьби долучилися незадоволені князі, а також Тевтонський орден, загони із Жемайтських земель та інші сили. Хід війни висвітлено в хроніках Виганда фон Марбурга, Йоханесса фон Поссильге, Торунських анналах, актових матеріалах, надрукованих у виданні «Списотлярный кодекс Витовта, великого князя Литовского» та інших джерелах **(21)**. Переконавшись у стратегічних перевагах Вітовта, а також у тому, що подальше військове протистояння не принесе обом сторонам нічого окрім численних втрат, король та Скиргайло вирішили укласти з Вітовтом мир. 5 серпня 1392 р. підписано Острівську угоду **(22)**, яка, по суті, є документально підтвердженою процедурою оммажу: Вітовт та Скиргайло визнали себе васалами Владислава II Ягайла — короля Польщі та найвищого князя ВКЛРЖ та були призначені його намісниками в наданих їм на ленних правах земельних володіннях **(23)**.

За Вітовтом закріпилися терени, на яких розташовувалися Троцька земля (з містами Троке, Гродно), Полоцька земля (з містом Полоцьк), Віленська земля (з містами Вільно, Мінськ). Скиргайло став намісником частини Поділля, Волині та Київської землі (24).

У наступні чотири роки Вітовт та Скиргайло спільно здійснювали заходи, спрямовані на реалізацію інкорпорації ВКЛРЖ до Польщі, передбачену Кревською угодою. Проте цьому ставало на заваді розвинуте серед удільних князів почуття незалежності. Як відомо, Велике князівство Литовське, Руське та Жмудське було своєрідною конфедерацією удільних князівств, земель та повітів. Найбільш великими князівствами володіли князі: Федір Коріятович Подільський, Федір Любартович Волинський, Корибут (Дмитро) Ольгердович Новгород-Сіверський, Юрій Святославич Смоленський, Володимир Ольгердович Київський та інші. Кожне князівство та земля зберігали свої внутрішні особливості та значну політичну автономію, закріплену юридично земськими привілеями (25). Князі в цей час навіть мали право переходити на службу до інших господарів разом зі своїми володіннями.

Вітовт та Скиргайло відповідно до плану, затвердженому в грудні 1392 р. в м. Белз (26), активно здійснювали централізацію в державі та приводили князів до вассальної присяги Владиславу II Ягайло, позбавляючи їх можливості провадити політику, незалежну від верховної влади. Так, 23 травня 1393 р. присяжну грамоту підписав Федір Любартович (27). Цього ж року на вірність Владиславу II Ягайло та Ядвізі присягнув і Молдавський воевода Роман (28).

У 1395 р. після чергового походу еміра Тимура (Тамерлана) на землі хана Золотої Орди (1380–1395) Тохтамиша, Скиргайло Ольгердович здійснив вдалий похід в ординські володіння, у результаті чого до Києва було приєднано Поросся й Звенигородщину: «*възял Черкасы и Звенигород и възвратися пакы к Киеву*» (29). Інтерес у цьому зв'язку становить ярлик, що датується 1395р., яким хан відмовився на користь Литви від верховних прав Золотої Орди на землі Великого князівства Литовського, Руського та Жмудського разом «*з виходы и данми*» (30). Тоді супремат литовського князя прийняли володарі територій на північно-східному та південно-східному пограниччі князівства, й зазначені терени перетворилися, за висловом деяких дослідників, на литовські феоди, де попередні їхні власники — нащадки ханів, визнавши зверхність великого князя литовського, зберегли свою владу та майнові права.

Так, за Скиргайла Ольгердовича на Путивльщині утворилася територіальна одиниця — «*тьма*» татарського вихідця Яголдая Сарайовича (31). Його володіння, що включали міста Миролюб, Мужеч, Оскол, проіснували, як «отчина» його нащадків, до кінця XV ст. (32). Яголдай Сарайович одружився із Зиновією Єльцовою — представницею старовинного роду Єльців, родовід якого, як вважають дослідники, сягає корінням у домонгольські часи (33). У подружжя було двоє синів, нащадки котрих пов'язані з Києвом (34) і деякі з них знайшли свій останній спочинок у Печерському монастирі.

Ще один татарський вихідець — Мансур-Кіят — син Мамає після поразки батька в битві ординців на Куликовому полі в 1380 р. заснував у степу три міста та оселив на цих землях свого нащадка — Лексу (35): «*Къ великому князю Витовту прїѣхалъ служити Татаринъ князь Лекса, да крестился и по крещеніи имя ему (дано — О.С.) Александръ, а отчина у него была Глинеськъ, да Глиница, да Полтава*». (36) Він узяв шлюб з Анастасією, дочкою представника потужного стародавнього руського княжого роду Острозьких — Данила Васильовича. Перша відома печатка останнього, на якій бачимо геральдичне зображення княжого родового знаку Острозьких, датується 1366р. (37) Опис герба, що має певну відповідність з гербом острозького князівства, присутній у найдавнішому геральдичному творі «*Книзі знань всіх королівств, країн і володінь, які є на світі, та стягів і гербів кожного краю й володіння теж і королів і панів, які ними володіють...*», написаному близько 1350 р. (38). Такими гербами та родовими знаками користувався

Прорис печатки князя Данила
Васильковича Острозького

Удой Съверъ и городище Полствинъ, и рѣчка Куренка, и иные помѣстья розные въ иныхъ мѣстахъ». (40)

На схилі віку Лекса (Олександр) став ченцем та записаний до помянника Печерського монастиря як «Інок, князь Іван Глинський» (41). Очевидно, його дружина померла раніше за нього, й він, поховавши її, узяв чернечий постриг. З огляду на те, що пізніше в Печерському монастирі були поховані родичі цього подружжя, імовірно, князь Глинський був ченцем саме цієї обителі і саме тут вони з дружиною поховані.

Отже, за князювання Скиргайла Ольгердовича в Києво-Печерському монастирі були, певно, поховані представники татарських вихідців князів Глинських та Яголдаїв, охрещених за православним обрядом.

У січні 1397 р. тут поховали й самого князя Скиргайла Ольгердовича. Він спочив у головному соборі обителі, в південній частині нартексу храму, там, де стояв кенотаф з мощами прп. Феодосія Печерського: «... И понесоша на главахъ его Священници, поюще пѣсни отходные съ свѣцами изъ града Кіева ко святѣй Богородицѣ Печерской, и положенъ высть чюдный и добрый кн. Скиригайло (нареченный во святом крещении Иоанн) подлѣ гроба св. Феодосія Печерскаго» (42). Ім'я Скиргайла (Іоанна) записано для поминання у синодиках Києво-Печерського монастиря (43).

Після смерті Скиргайла Вітовту Кейстутовичу вдалося зосередити в своїх руках усю владу в князівстві.

Князь Скиргайло помер несподівано і в повному розквіті сил, тож обставини його раптової смерті залишили багато питань. Не випадково літопис натякає на те, що його було отруєно (44). Хто стояв за організацією вбивства Скиргайла Ольгердовича — невідомо. Можливо, це був Вітовт Кейстутович, який прагнув стати єдиним правителем ВКЛРЖ, або Володимир Ольгердович, який чинив спротив ліквідації Київського князівства.

* * *

Володимир Ольгердович (ІЛЛ...044) пережив Скиргайла лише на рік. Він був його зведеним братом, який народився від першого шлюбу їхнього батька. Князя охрестили за православним обрядом з ім'ям Василь та, імовірно, виховали в слов'янських звичаях і традиціях.

Єдиної думки про те, коли його затверджено на київському престолі, немає. У літописах про це повідомляється під 1362 р. (45), але деякі сучасні дослідники вважають, що це сталося не раніше 1367 року, оскільки в цьому році Володимир Ольгердович за дорученням батька уклав угоду з Орденем, підписавшись на документі «*filius Regis Lethoviae*» (46). Інші дослідники вважають, що зазначений факт є свідченням лише подвійного статусу князя, який офіційно залишався ординським васалом (47). Володимир Ольгердович тривалий час успішно князував на Київщині, спираючись у своєї політиці

Уявний портрет князя Київського
Володимира Ольгердовича

Монета Великого Київського
князя Володимира Ольгердовича
(1362–1394 рр.) з тризубом —
гербом Володимира Великого

Монета Московського князя
Василя (1389–1425 рр.), на якій людина
схиляється під грифоном — символом
з державного герба Золотої Орди

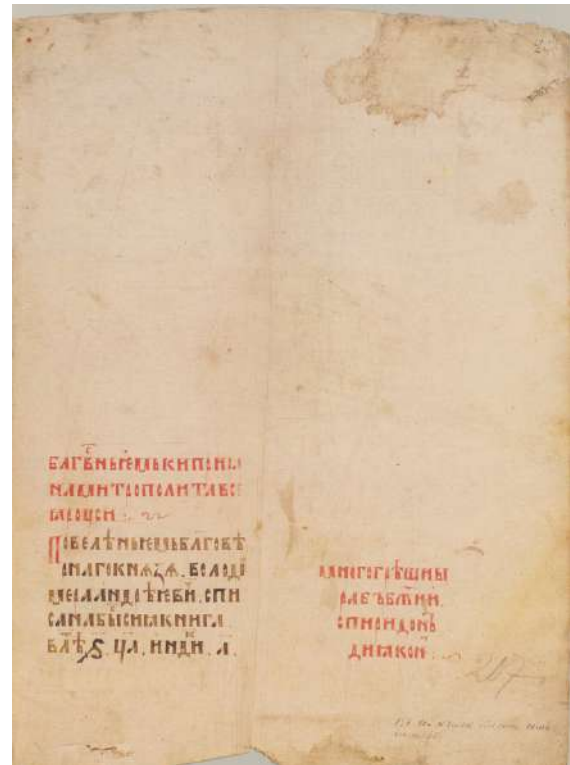
переважно на місцеву еліту та додержуючись певних угод з київським боярством (48). З ними йому вдалося зібрати потужне військо, зміцнити обороноздатність Києва і Київської землі та надійно захищати терени князівства. Можливо, за його правління в Києві на горі, що височить над Подолом, був побудований або суттєво вдосконалений, дерево-земляний замок. Оскільки Київське князівство межувало із землями степовиків, Володимир Ольгердович багато уваги приділяв налагодженню конструктивних відносин з ординцями та сприяв їхній адаптації у порубіжжі зі Степом. В цьому він продовжував політику батька, якому ще темник Мамай надав, як своєму союзникові, перший ярлик від імені хана Абдулли. Ярлик підсумовував результати військових походів двох армій на чолі Ольгерда та Мамая, після яких Гедиміновичам були передані великі терени Південної Русі, а також золотоординське Поділля. У подальшому зміст ярликів майже не змінювався: вони лише підтверджували надання територіальних комплексів та міст відповідно до першого ярлика (49).

Володимир Ольгердович, відповідно до загальної політики Литовсько-Руської держави, продовжував провадити відносно ординців союзницьку політику. В цей період кочовики майже не з'являлися в межах його князівства. Це мало позитивні наслідки для поступового піднесення Київського князівства та позитивно вплинуло на його культурно-економічне життя (50). Свої грамоти він підписував: «*Се азъ князь великий Вълодимеръ Ольгърдовичъ*» (51) та чеканив власну монету (52). (ІЛЛ... 037)

За Володимира Ольгердовича Київ як і раніше був центром духовного життя православного населення ВКЛРЖ. Тут при кафедральному соборі Софійському розміщувалася постійна резиденція митрополита «*Київського, литовського та руського*» (1376–1406) Кіпріяна. За цього освіченого церковного діяча митрополита бібліотека поповнилася новими грецькими рукописами, серед яких був список «*Ліствиці*» Іоана Синайського, переписаний Кіпріяном у Студійському монастирі під час його поїздки до Константинополя. Книги створювалися й у Києві. Одна з них — написана на пергаменті груднева Службова Мінея, зберігається нині в Харкові (53). Книга, як свідчать

Аркуш з написом «В лѣто 6905 (1397) спісана бысть кніга сі Давида царя повельньем смиренного владыки Михайла роукою грѣшнаго раба Спіридоня протодіакона. А пісана в градъ в Києвъ»

Аркуш з малюнками

маргінальні написи у ній, пізніше належала кн. Василю–Костянтину Костянтиновичу Острозькому. Митрополит Кіпріян — болгарин за походженням, був провідником болгарського мистецтва та літератури у ВКЛРЖ. Він був апологетом мовно–літературної реформи патріарха тирновського і болгарського Євфимія Тирновського. У Києві в 1393 р. створено Київську Євангелію, яка містить високохудожні заголовкові літери та заставки, виконані в так званому плетинчастому стилі. Саме до Києва Кіпріян привіз візантійський ліцевий рукопис (нині втрачений), копією якого є відомий ілюстрований Київський Псалтир (54). (ІЛЛ...178) Книга створена у Києві 1397р., про що свідчить напис на ній: «В лѣто 6905(1397) спісана бысть кніга сі Давида царя повельньем смиренного владыки Михайла роукою грѣшнаго раба Спіридоня протодіакона. А пісана в градъ в Києвъ». (55) (ІЛЛ...177) Книгу прикрашено численними малярськими мініатюрами, подібними до росписів храмів. Вони віддзеркалюють не тільки особливості візантійського мистецького стилю, притаманного періоду правління династії Палеологів (1261–1453), а й мають ознаки тогочасного малярства на теренах ВКЛРЖ. На них бачимо стилізовані зображення катедрального київського Софійського собору та щойно зведеного Володимиром Ольгердовичем київського замку. Мініатюри Київського Псалтиря нагадують мініатюри Євангелія 1356 р., створеного в Болгарії в період царювання Івана Олександра (1331–1371) (56).

У канцелярії митрополита Кіпріяна (57) був складений «Список руських міст далеких і близьких», який, імовірно, був проектом розширеного діоцеза Київської митрополії. Документ міг додаватися до послання Кіпріяна, підготовленого ним для Царгородського патріарха Антонія IV (1389–1390, 1391–1397) з пропозицією щодо приєднання до Київської митрополії Молдавської та Галицької митрополій (58).

З Києва митрополит Кіпріян здійснював поїздки в інші частини своєї митрополії.

Підпис

Оскільки царгородський патріарх свого часу пообіцяв, що після смерті митрополита Алексія Кіпріян об'єднає православну Церкву й стане митрополитом «Київським і всея Русі» він, коли той помер, здійснив в 1378 р. поїздку до Московії, що тоді вже виокремилася із Золотої Орди. Поїздка виявилася невдалою: тодішній володар Московії Дмитро І Іванович (1350–1389) — онук хана Кулхана (Іоанна І Калити) не захотів визнати Кіпріяна митрополитом своїх земель. Кіпріян засудив останнього за непокору волі патріарха, а також написав послання архимандритам Сергію Радонезькому та Федору Симоновському, в яких обґрунтував свої права на митрополію (59).

У 1381р. Кіпріян зробив ще одну спробу відвідати Московію, але знову невдало, оскільки в серпні 1382 р. під час міжусобної війни між нащадками Чингісхана її терени були захоплені та спалені військами хана Тохтамиша. Тому митрополит вирушив до Твері, до родичів дружини Ольгерда Юліани. Тоді тверською землею володів її рідний брат Беклемиш (Михайло, у ченцях Матфій) (1335–1400). Перебуваючи в Твері, митрополит в 1384 р. пошлюбив в патрональному храмі міста Спасо-Преображенському соборі його сина Василя Михайловича Кашинського з дочкою князя київ-

ського Володимира Ольгердовича: *«В лѣто 6893 (1384) Князь великий Михайло жени сына своего ...князя Василя у князя Володимира Киевского, и венчаша и въ Тѣхри, въ Святомъ Спасѣ»*. Коли 1397 р. дочка Володимира Ольгердовича померла, її поховали в цьому ж храмі (60).

У 1390 р. Кіпріян ще раз відвідав Твер, де висвятив ченця Києво-Печерського монастиря Арсенія на єпископа тверського. За Арсенія в Твері пожвавилася літописання. В 1394 р. він побудував в с. Желтикові на р. Тмаці церкву в ім'я Антонія та Феодосія Печерських та заснував тут Желтиков монастир (61). Арсеній був причетним до створення нової редакції Печерського Патерика (1406 р.) (62).

Під час династичної війни 1390–1392 рр. Вітовта проти Скиргайла, якого підтримував король, Володимир Ольгердович воював на боці останнього. У 1390 р. він брав участь в облозі резиденції Вітовта Гродно та в захопленні інших міст, які тому належали (63). Після завершення війни Володимир Ольгердовичу не вдалося відстояти колишній статус Київського князівства, й воно було ліквідоване. Останній з відомих документів, на якому він підписався як київський князь, датований 18 лютого 1394 р. (64). Володимир Ольгердович разом з князем Іваном Друцьким фігурує в Салінському договорі Вітовта з Тевтонським орденом від 12 жовтня 1398 р. (65). Колишньому київському князю Вітовт надав, як компенсацію, уділ у Поліссі з містами Копил та Слуцьк (66). Тут він і помер 1398 р. (67). Поховали Володимира Ольгердовича, як і його зведеного брата Скиргайла, в Успенському соборі Києво-Печерського монастиря. Вірогідно, саме до цього храму

первісно був наданий хрест з гірського кришталю, оздоблений срібною оправою, на якій було написано його ім'я (68).

Князь Володимир Ольгердович був одружений з кнж. Софією Дмитрівною — дочкою московського володаря Дмитра І Іоанновича. Наприкінці XIX ст. в ризниці Печерського монастиря ще зберігався привілей, наданий нею монастиреві, а також її лист, написаний на пергаменті (69). Місцезнаходження цих документів наразі невідоме. Імовірно, княгиню поховали біля її чоловіка в Успенському соборі Києво-Печерського монастиря.

У подружжя крім названої вище дочки-дружини Василя Михайловича Кашинського було троє синів: Іван Володимирович Бельський, Олександр (Олелько) Володимирович та Андрій Володимирович Ольгердовичі. У заповіті, який залишив останній, є запис про те, що в Печерському монастирі він поклонився гробу свого батька, а також «... *дядь своїхъ гробамъ*» (70). Тобто про поховання його дядьків у документі йдеться у множині. Отже, крім згаданого вище зведеного брата — Скиргайла (Іоана) тут був похований ще хтось із братів Володимира Ольгердовича.

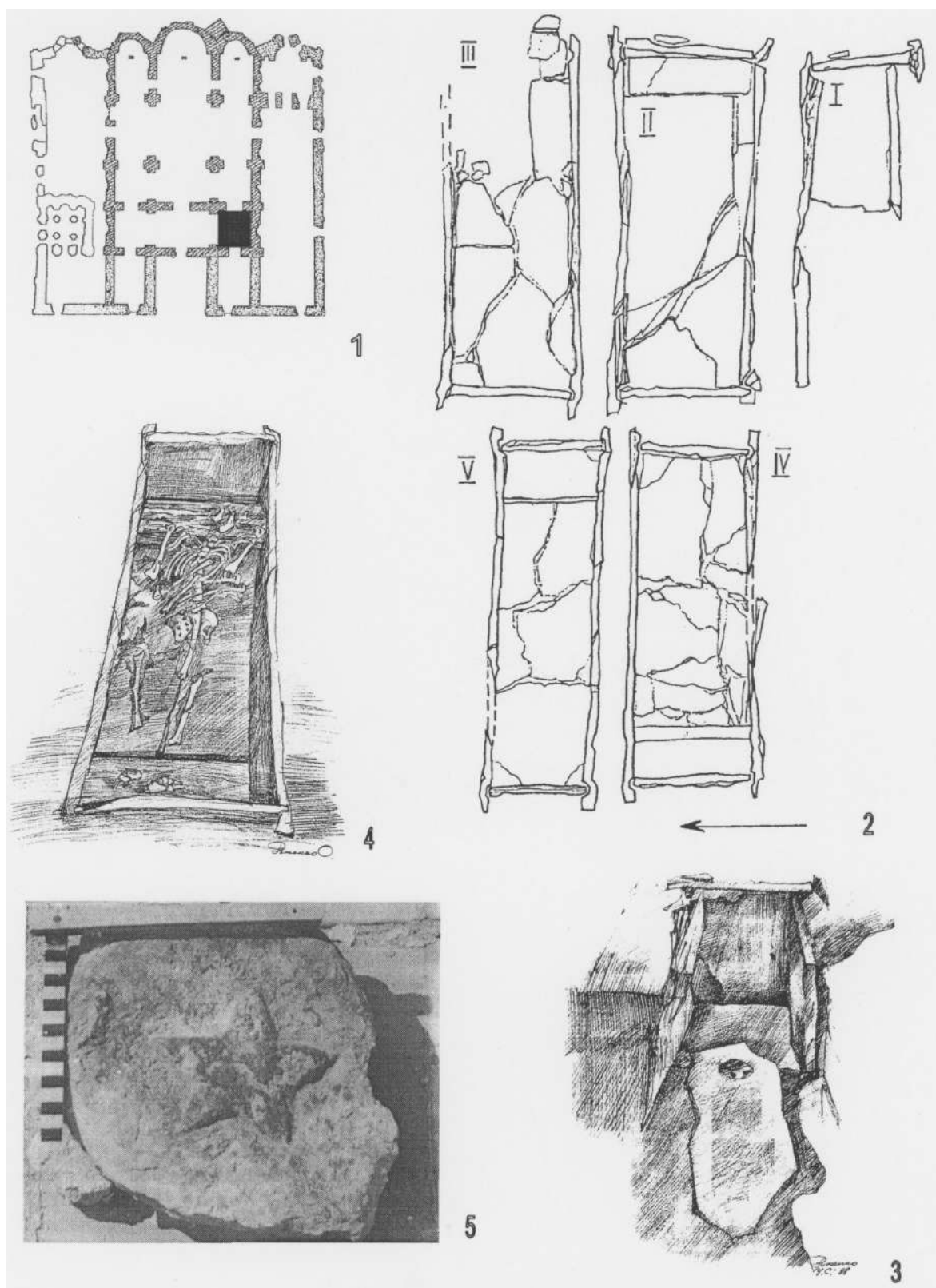
У цьому зв'язку заслуговує на увагу запис у пом'яниках Києво-Печерського монастиря імен князів, які загинули в битві на р. Ворсклі між об'єднаною армією Вітовта Кейстutowича та хана Тохтамиша з військом ставленика золотоординського емира Єдигея Тимур-Кутлука. Битва відбулася в наступному після смерті Володимира Ольгердовича 1399 році.

У пом'янику бачимо імена двох загиблих тоді рідних братів Володимира Ольгердовича: князя полоцького та псковського Андрія Ольгердовича та князя брянського Дмитра Ольгердовича, а також сина останнього, князя Івана Дмитровича та його пасинка Андрія (71). Не виключено, що усіх їх після загибелі поховано в Успенському соборі.

Під час археологічних досліджень храму в південній частині його давньоруського нартексу знайдено п'ять згаданих шиферних саркофагів. Вони датуються давньоруським часом та первісно використовувалися в XI–XII ст. для поховань осіб, імена яких відомі з літописів, та їхніх родичів (72). Однак, як свідчать дослідження зазначених пам'яток, вони хоча й залишилися на своєму попередньому місці, але мали ознаки повторного перевлаштування в пізніші часи. Саркофаги розташовувалися таким чином, що створювали окремих, планований за єдиною схемою поховальний комплекс (73). **(ІЛЛ...022, 023, 180, 187 ВИБРАТЬ)** Тому можна припустити, що він був облаштований саме тоді, коли виникла потреба майже одночасного поховання кількох осіб, імовірно, близьких родичів. Саркофаги розташовані паралельно до південної стіни собору, біля якої, як повідомляють давньоруські літописи, знаходився кенотаф прп. Феодосія Печерського. Можливо, у саркофазі, що містився впритул до стіни «*подль гроба св. Феодосія Печерскаго*», в січні 1397 р. похований Скиргайло Ольгердович, який помер першим із згаданих князів. У саркофазі, що знаходиться поруч, наступного 1398 року могли поховати Володимира Ольгердовича, а у трьох інших саркофагах 1399 року поховали князів Андрія та Дмитра Ольгердовичів, а також син останнього князя Івана Дмитровича. В одному з саркофагів знайдено срібну монету Володимира Ольгердовича, період обігу якої, враховуючи історичні реалії, датується в інтервалі від 1360 до початку 1380-х років (74). Дослідники припускають, що це т.зв. «*обол мертвих*» (75). Цей звичай, незважаючи на нехристиянське походження та осуд з боку духовенства, тоді широко використовували під час поховань (76).

Таким чином, у саркофагах, у виявлених археологами, були поховані, імовірно, не князі Олельковичі в XV ст., як вважали дослідники (77), а князі Ольгердовичі, й набагато раніше — в 1397–1399 роках.

Князь Дмитро Ольгердович записаний у пом'янику двічі: вдруге його ім'я бачимо там, де поминається рід князів чернігівських. До того ж, тут поруч з його іменем записані імена його дружини кн. Анни та їхнього другого сина — князя Михайла. Можливо

Поховальний комплекс у нартксі давньоруської частини Успенського собору. Саркофаги №№ 1-5.
 Із матеріалів досліджень храму в 1998–2000 рр. під керівництвом начальника
 Архитектурно-археологічної експедиції інститута археології НАН України Г.Ю. Івакіна
 та завідуючого відділом археології НЗКПЛ С.А. Балакіна

вони теж були пізніше поховані в Печерському монастирі.

У синодику записані для поминання імена й інших князів, які загинули 1399 р.: Івана Борисовича Київського; Гліба та Семена Коріятовичів; Михайла та Дмитра Подбєзських; Федора Патрикєвича Бельського, а також Гліба Святославича Смоленського.

Останній доводився рідним братом другій дружині Вітовта Анні Святославні (78), а також згаданому вище князю Юрію Святославичу та Агрипині Святославні, яка була дружиною князя гольшанського (до 1379–1382, 1384–1396) Івана Ольгимантовича. Їхній батько великий князь смоленський (1359–1386) Святослав Іванович загинув 25 квітня 1386 р. в битві за Смоленськ (79), а Гліб Святославич потрапив до полону. Смоленський престол тоді посів Юрій Святославич (80), який, як ішлося, підписав присяжну грамоту на вірність Владиславу II Ягайлу та Скиргайлу й у війні 1390 — 1392 рр. воював проти Вітовта. Пізніше Вітовт повернув Смоленськ Глібу Святославичу, й той князував тут до 1395 року, поки, у зв'язку з ліквідацією Смоленського князівства, не отримав інший уділ. Тоді замість князя в Смоленську, як і в Києві, з'явився намісник. Джерела фіксують у різні роки кілька смоленських намісників, у тому числі Ямонта (Василя) Тулунтовича, який разом з Глібом Святославичем загинув у битві на р. Ворсклі та, вірогідно, був похований у Печерському монастирі. Слід зазначити, що родина Ямонта згодом породичалася з родиною князів Острозьких багато родичів яких спочили в цій обителі.

У 1399 р. були вбиті сини князя Данила Острозького: Михайло та Дмитро Даниловичі, а також його онук Іван Юрійович — син князя холмського Юрія Даниловича (81). Літописець пише, що тоді загинуло «множество князів та бояр. А татари, перемігши християн, пішли в Руську землю, полонячи вогнем і мечем Волинь і Литву. Київ одкупився тисячею червінців, а Печерський монастир тридцятьма червінцями; сей одкуп був серпня 12-го» (82).

Оскільки місто не було зруйноване, а також враховуючи складність пересування на теренах князівства під час війни, очевидно, що багатьох православних князів довелося ховати в найближньому до місця битви великому місті — у Києві, в його уславленому Печерському монастирі. Ховали їх, імовірно, або в такий саме спосіб, як і князів Ольгердовичів, тобто в перевлаштованих для цього давньоруських шиферних саркофагах в інтер'єрі Успенського собору, або в ґрунтових могилах навколо храму, накриваючи їх кам'яними плитами. Надмогильні плити й надалі були розповсюдженим видом оформлення поховань у монастирі. Під час археологічних досліджень собору виявлено багато таких плит, але, за невеликим винятком, усі вони досі не були об'єктом спеціального дослідження.

* * *

Після смерті князя Скиргайла Ольгердовича у 1397 році Києвом, імовірно, керував згаданий вище Іван Борисович Київський. Походження князя й навіть само його існування досі є предметом дискусій, попри те, що його ім'я, як ішлося, записано для поминання в Печерському синодику серед імен князів, що загинули 1399 р. в битві на р. Ворсклі. Мабуть, він був сином тверського володаря Бориса Михайловича та смоленської княжни. Рідними братами його батька були Василь Михайлович Кашинський (+1382) (83) — чоловік дочки київського князя Володимира Ольгердовича (84), а також Іван Михайлович Тверський (+1425), одружений із сестрою Вітовта Марією Кейстутівною. Імовірно, Іван Борисович Київський обіймав посаду київського намісника зовсім недовго.

Уже в цьому самому 1397 році Вітовт призначив своїм намісником на Київській землі згаданого вище князя гольшанського Івана Ольгимунтовича (85).

Це призначення цілком закономірне, оскільки кн. Іван Ольгимунтович під час династичної війни 1390–1392 рр. був найближчим помічником Вітовта Кейстутовича. У

1390 р. в найбільш складні часи протистояння з супротивником саме його Вітовт направляв послом до магістра Тевтонського Ордена з проханням про військову та дипломатичну допомогу. Підпис кн. Івана Ольгимунтовича стоїть біля підпису Вітовта на документах, якими тоді було оформлено угоду з Орденом. В одному із походів 1392 року, який відбувався без участі Вітовта, Іван Ольгимунтович, разом з Марквардом фон Зальцбухом, очолювали князівське військо (86). Коли Скиргайло та король захопили Луцьк, Іван Ольгимунтович був змушений тікати разом з родиною до Пруссії, де тоді перебував і Вітовт.

Саме йому Вітовт доручив супроводжувати свою дочку Софію до Москви для укладення шлюбу з вісімнадцятирічним московським володарем Василем I Дмитровичем (1389–1425), який після смерті батька щойно посів його місце. Шлюбний обряд здійснив митрополит Кіпріян: «...Гды еще былъ в Прусахъ Витолдъ, послалъ зъ Гьданска дочку свою Софию моремъ до Москвы и отдалъ въ молженство великому князю Василю, митрополит Киприан венчалъ» (87). Джерела свідчать, що кн. Іван Ольгимунтович перебував поруч з Вітовтом під час його затвердження на великокнязівському престолі (88). 5 лютого 1401 р. він підписав присяжну грамоту Владиславу II Ягелону (89).

Іван Ольгимунтович був князем київським до своєї смерті в 1401 році. Поховали його, імовірно, в Києво-Печерському монастирі й відтоді князів Гольшанських — Дубровицьких ховали в цієї обителі до вигасання роду. (90)

Примітки

1. Русская историческая библиотека, издаваемая Археографической комиссией (далі — РИБ). — СПб., Т. 6. Приложения. № 9, ст. 41–52.
2. Приселков М.Д. Ханские ярлыки русским митрополитам. — Пгр., 1916. — С. 81.
3. Nicephorus Gregoras. Historia bizantina. Bonn. 1855, vol. 3, 34, 36–54, P. 516–526.
4. Полное собрание русских летописей (далі — ПСРЛ). Летописный сборник, именуемый Патриаршей или Никоновской летописью. — СПб., 1897.— Т. 11— С. 82.
5. Митрополит Євгеній Болховітін. Вибрані праці з історії Києва. — К.: Либідь, «ІСА». 1995.— С. 357 — 358.
6. Грамоты XIV ст. /Упорядкування, вступна стаття, коментарі і словники — покажчики М.М. Пещак. (далі — Грамоти XIV ст.) — К. 1974. № 26; Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией (далі — АЗР). Т.1 (1340–1506). СПб., 1846, № 5.
7. ПСРЛ... — Т. 13: Русская летопись по Никонову списку. Часть 4: До 1407 года. — СПб., 1788.— С. 202; ПСРЛ...—Т.11.— СПб., 1987.—С. 127.
8. ПСРЛ... —Т.11.— СПб., 1987.—С. 127; Івакін Г.Ю. Історичний розвиток Києва XIII — середини XVI ст. — Київ. 1996. — С. 76.
9. Полехов С.В. // Большая российская энциклопедия: (в 35 т.) // Главный редактор Ю.С. Осипов.— М.: Большая российская энциклопедия. 2004–2017; Барбашев А.И. Витовт и его политика до Грюнвальдской битвы (1410). — СПб., 1885, — С. 99.
10. Бадак А.Н. и др. Начало возрождения. Т. 9, 1999. —С. 575.
11. Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Вид, друге, переглянуте і виправлене. — К.: Критика. 2008. — С. 320—321.
- 12.Тизенгаузен В.Г. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. — СПб., 1884. —Т.2.—С. 121,179; Tegowski J. Kiedy zmarl Skirgello // Spoleczenstwo I polityka do XXII wieku / Pod. red. J. Sliwinskiego. Olsztyn. 1994. —С.59–64.
13. Збірник козацьких літописів: Густинський літопис; Літопис Самійла Величка; Літопис Грабянки / Упорядники та перекладачі: Густинський літопис — В. Крикотень; Літопис Самійла Величка — В. Шевчук; Літопис Грабянки — Р. Іванченко). — К.: Дніпро. 2006. Репринтне вид. 1912. Одеса.

- Типографія «Технік».— С. 110.
14. Грамоти XIV ст. ... № 40.
 15. Грамоти XIV ст. ... № 40.
 16. **Краків. Народний музей. Архів Чорторійських. № 202;** Грамоти IV ст. ... № 37. —С.; Смоленские грамоты // Подг. к печ. Т.А. Сумцова и В.В. Лопатин, под ред. Р.И. Аванесова. — М., 1963. С. 72–74.
 17. Грамоти XIV ст. ... № 37,
 18. Грамоти XIV ст. ...№ 47.
 19. Грамоти XIV ст.... № 44.
 20. Грамоти XIV ст. ...№ 48.
 21. Гагура Р.Б. Тевтонский орден и междоусобная война Витовта против Скиргайло (1390–1392) в описании в «*Новой хронике Пруссии*» Виганда фон Марбурга // Вестник Полесского Государственного Университета. Республика Беларусь. 2015, № 2.—С. 10–19.
 22. Клепатський П.Г. Очерки по истории Киевской земли. Литовский период. — Біла Церква. : Олександр Пшонківський. 2007. —С. 26.
 23. Гагура Р.Б. Тевтонский орден ... —С. 10–19.
 24. Греков Б.Д. Восточная Европа и упадок Золотой Орды. — М., 1975. —С. 202.
 25. Однороженко О. Українська руська еліта доби середньовіччя і раннього модерну : Структура та влада. — К.: Темпора. 2011, — С.108.
 26. Греков Б.Д. Восточная Европа ... —С. 202.
 27. Грамоти XIV ст. ... № 59.
 28. Грамоти XIV ст. ... № 62.
 29. Івакін Г.Ю. Історичний розвиток Києва... — С. 82; Шабульдо Ф.М. Землі Юго– Західної Русі в складі Великого князівства Литовського. — К., 1987. С. 143–144; Яковенко Н. Українська шляхта ...— С. 190; Акты Литовской метрики, собранные Ф.И. Леонтовичем (далі Акти ЛМ). Т. 1. Вып. 1. — Варшава. 1896. № 339; Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. — К., 1998. — С. 101
 30. Грамоти XIV ст.... № 24.—С. 50; № 58.—С. 113.
 31. Клепатський П.Г. Очерки... —С. 362 — 363; Русина О. Сіверська земля...—С. 87,135; Акты ЛМ... Т.1.Вып. 1. № 339.
 32. Клепатський П.Г. Очерки...— С. 293; Петрунь Ф. Ханські ярлики на Українські землі: До питання про татарську Україну// Східний світ. —К., 1928, № 2, —С. 173–184; Акты ЛМ...Т.1. Вып.1. № 339.
 33. Яковенко Н. Українська шляхта ... — С. 19.
 34. Клепатський П.Г. Очерки...— С. 362– 363; Акты ЛМ...Т.1.Вып.1.№ 41, № 339.
 35. Клепатський П.Г. Очерки.... С. 298,362; Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. —К., 1998.—С. 210, 214.
 36. **Временник императорского московского общества истории и древностей российских при Московском университете (далі: Временник ОИДР).** — Т. X. — М., 1851. — С. 84,85, 157, 196.
 37. Fundacja ksiazat Czartoryskich przy Muzeum Narodowym w Krakowie, Biblioteka Ksiazat Czartoryskich w Krakowie, Perg. 254. Однороженко О.Князівська геральдика Волині середини XIX–XVIIIст.Харків, 2008.—С.12.
 38. Климкевич Р. Львів і Україна в найдавнішому геральдичному творі // Хроніка — 2000. — Випуск XXXV–XXXVI. — К., 2000. —С. 106; Гречило А. Територіальні символи Галицько–Волинської держави (XIII– початок XIV ст.) // Кароль Данило Романович і його місце в українській історії.— Львів, 2001.— С. 133.
 39. Однороженко О. Князівська геральдика Волині середини XIV — XVIII ст. Харків ., 2008. — С. 12–13.
 40. Клепатський П. Г. Очерки...—С. 362; Kryczynski S. Poczatki rodu ksiazat Glinskiх // Prace hist. na 30 — lecie dzialalnosci naukowej prof. S. Zakrewskiego. — Lwow, 1934. S. 399 — 420; Яковенко Н.

- Українська шляхта ... — С. 403; Петрунь Ф. Ханські ярлики на українські землі (До питання про татарську Україну) // Східний світ. 1928. №2. — С. 180.
41. Поменник Введенської церкви в Ближніх печерах Києво-Печерської лаври. Публікація рукописної пам'ятки другої половини XVII ст./ Упорядкування та вступна стаття Олексія Кузьмука // Лаврський альманах: Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури: Збірник наукових праць. — К.: Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. Вип. 18. Спецвипуск 7. 2007./ Редакційна рада: В.М. Колпакова (від. ред.) та інші. — С.18.
 42. Клепатський П.Г. Очерки ... — С. 66.; ПСРЛ... — Т. 35: Летописи белорусско-литовские. — М., 1980. — С. 72.
 43. Поменник Введенської церкви ... — С.21.
 44. Збірник козацьких літописів ... — С. 110; ПСРЛ... Т.35. — С. 65, 72; Tegowski J. Pierwsze pokolenia Giedymowiczow. Biblioteka genealogiczna. T. 2. Poznan; Wroclaw, 1999. S. 103; Ліцкевіч А.В. Атручення князя Скіргайлы в Києві (1395 год). Гістарычны каментарый і праблема аутарства другой часткі «Летапісца вялікіх князеў літоўскіх» // Arche. 2012. № 3.
 45. Збірник козацьких літописів. ... — С. 110; Клепатський П.Г. Очерки... — С. 57.
 46. Клепатський П.Г. Очерки... — С. 58.
 47. Войтович Л.В. Вступна стаття до книги Клепатського П.Г. Очерки по истории Киевской земли. Литовский период. Біла церква.: Видавець Олександр Пшонківський. 2007. — С. 7
 48. Ясинський М. Уставные грамоты Литовско-Русского государства. — К., 1889. — С. 47, 68; Якубовский И. Земские привилегии Великого княжества Литовского // Журнал Министерства народного просвещения (далі — ЖМНП) СПб. — 1903. — №6. — С. 253–265, 296.
 49. Петрунь Ф. Ханские ярлики на Украинские земли (До питання про татарську Україну // Східний світ. 1928. № 2. — С. 173–180.
 50. Івакін Г.Ю. Історичний розвиток Києва ... — С. 71–76.
 51. Грамоти XIV ст. ... — № 18.
 52. Котляр Н.Ф. Монеты Владимира Ольгердовича // Нумизматика и сфрагистика. — К., 1974. — Вип. 4. — С.46–67; Шуст Р. Нумизматика: Історія грошового обігу та монетної справи в Україні. — Київ, 2007. — С. 91–92.
 53. Харківська державна бібліотека ім. В.Г. Короленко. № 816281.
 54. Зберігається в Державній публічній бібліотеці ім. М.Е. Салтикова-Щедрина в збірці рукописів «Общества любителей древней письменности и искусства» (ДПБ, ОЛДП F6).
 55. Запаско Я.П. Орнаментальне оформлення української рукописної книги. — К., 1960. — с. 49, 52; Жолтовський П.М. Мініатюра XIV — першої половини XVIII століття. // Історія українського мистецтва. — К., 1967. — Т. 2. — С. 322–324; Логвин Г.Н. Київська Псалтир // Українське мистецтвознавство. — К., 1971. — Вип. 5. — С.179–199; Розов Н.Н. древнерусский миниатюрист за чтением Псалтири // Труды Отдела древнерусской литературы Института русской литературы АН России (далі — ТОДРЛ). 1966. — Т. 22. — С. 65–82; Івакін Г.Ю. Історичний розвиток ... — С. 216–217.
 56. Книга «Лествица» 1387 р. Один примірник зберігається в (ДПБ, МДА. Ф. № 152), а другий — в Лондоні, в Британському музеї (Add. Ms. № 39627).
 57. Рыбаков Б.А. Древние руссы // Советская археология. Т. XVII. 1953. — С. 31–32.
 58. Наумов Е.П. К истории летописного «Списка русских городов дальних и ближних» // Летописи и хроники. Сборник статей. Посвящен памяти А.Н. Насонова. — М.: Наука. 1974. — С. 150–164
 59. Словарь книжников и книжности Древней Руси (далі — Словник книжників). Вип. 2 (вторая половина XIV — XVI в.) Часть 1. А–К. ответственный редактор Д.С. Лихачев. — Ленинград.: Наука. Ленинградское отделение. 1988. — С. 465.
 60. ПСРЛ... — Т. 13: Русская летопись по **Никонову списку**. Часть 4. — С. 145, 267.
 61. ПСРЛ... — Т. 13... — С. 316.
 62. Зберігається в ДПБ, Q. п. I.31; Словарь книжников... Часть 1. А–К. ... С. 68–69.
 63. Клепатський П.Г. Очерки ... — С. 59.
 64. Codex epistolaris Vitoldi, magni ducis Lithuaniae. 1376–1430 /Ed. A. Prochaska. Cracoviae, 1882 (далі

- GEV). №1464. P. 953–954.
65. **Tegowski J. Pierwsze pokolenia Giedyminowiczow. Biblioteka genealogiczna. T. 2. Poznan; Wroclaw, 1999. S. 83, 109, 158. 159.**
66. Хроника Быховца. — М., 1966. — С. 73.
67. Яковенко Н. Українська шляхта ...—С. 320
68. Клепатський П.Г. Очерки... —С. 66.
69. Лебединцев П.Г. Киево-Печерская лавра в ее прошедшем и нынешнем состоянии. — К., 1886.— С. 22–23.
70. АЗР... Т. 1, № 46.
71. Поменник Введенської церкви ... —С.21.
72. Сіткарьова О.В. Некрополь Успенського собору Києво-Печерського монастиря після прийняття Київською Руссю християнства від Візантії // Мистецтвознавство України. Art research of Ukraine. Щорічний науковий журнал. Випуск 19 / Volume 19. — К.: ПІСМ НАМ України. 2019. —С. 191–202.
73. Івакін Г.Ю., Балакін С.А. Археологічні дослідження Успенського собору у 1998 році // Археологічні дослідження на Україні у 1997–1998 рр. — К., 1998.— С. 78–79.
74. Котляр Н.Ф. Монеты Владимира Ольгердовича ...—С.46–67.
75. Івакін Г.Ю., Балакін С.А. Поховання у саркофагах Успенського собору Києво-Печерської лаври // Праці Центру пам'яткознавства. — К., 2003.— Вип. 5.— С. 85–90.
76. Мельник О. Цвинтар Києво-Подільської церкви Успіння Пресвятої Богородиці // Болховітіновський щорічник. 2013/2014. Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. К.: видавець Олег Філюк. 2015.—С.75; Юдин А.В. Русская народная духовная культура. — М., 1999, — С. 176.
77. Івакін Г.Ю., Балакін С.А. Археологічні дослідження Успенського собору у 1998 році // Археологічні дослідження на Україні у 1997–1998 рр. — К., 1998.— С. 78–79.
78. **Nowakowski A. Ksiezna Anna Witoldowa a krzyzacy // Archaeologia et historia. Lodz. 2000. S. 289–297; Пономарева И.Г. Участие Великого княжества тверского в московской династической войне второй четверти XV века. // Вестник Тв*ГУ. Серия « История». 2019. № 3 (51). — С. 35–51.**
79. ПСРЛ...Т.У, — СПб., 1851. Софійська першая летопись — С. 239–241.
80. ПСРЛ. Т. У. — СПб., 1851. Софійська першая летопись — С. 239–241.
81. Яковенко Н.М. Українська шляхта ... — С 306.
82. Збірник козацьких літописів.... — С. 110.
83. ПСРЛ... Т.15. Стб. 143 (6890).
84. ПСРЛ... — Т. 13: Русская летопись по Никонову списку. Часть 4: До 1407 года. — СПб., 1788.— С. 202.
- 85.Івакін Г.Ю. Історичний розвиток ... —С. 63; Хроника Быховца. — М., 1966. — С.73; Яковенко Н.М. Українська шляхта — С.359.
86. **Гагура Р.Б. Тевтонский орден ... —С. 10–19.**
87. Феодосій Софонович. Хроніка з літописців стародавніх /Підготовка тексту до друку, передмова, коментарі Ю.А. Мицика, В.М. Кравченка — К.: Наукова думка. 1992. — С.180.
88. Ючас М.А. Хроника Быховца // Летописи и хроники. 1973. — М., 1974. — С. 220–230; Хроника Быховца. — М., 1966. — С. 73.
89. АЗР... Т. 1. № 18; Розов В. Українські грамоти. — К., 1928.—С. 64; Akta Unii Polski z Litwa 1385 — 1791. / Wyd. S. Kutszeba i W.Semkowicz. Krakow. 1932. S. 40 — 43.
90. Яковенко Н. Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI — початку XVIII століть. — К.: Laurus. 2012. — С. 472.

1.2. Поховання в Києво-Печерському монастирі литовсько-руських князів в ХУ столітті.

Замість Івана Ольгимунтовича в Київ був призначений його син Андрій Іванович Гольшанський. Як ішлося, колишній київський воевода був одружений з Агрипиною Святославівною (1) — рідною сестрою першої дружини Вітовта — Анни Святославівни. У синодику Печерського монастиря ім'я кн. Івана Ольгимунтовича записано тричі. По-перше, його бачимо там, де поминаються князі чернігівські: «*Князя Ивана Ольгимо(н) товича, и княгиню его Агрипину*». Тут записано також ім'я одного із синів подружжя — Юрія Івановича (2). По-друге, ім'я Івана Ольгимунтовича записано там, де поминається рід дружини його праонука князя трабського та гольшанського Семена Семеновича — княгині Марії (Марини) Дмитрівни, яка була дочкою князя зубровицького Дмитра Семеновича Сокири Друцького (3). Останній був рідним братом Івана Семеновича Путяти, одруженого з кн. Анастасією Федорівною Острозькою. По-третє, ім'я Івана Ольгимунтовича бачимо там, де поминаються князі Слуцькі. Тут записано також ім'я ще одного його сина — Андрія Івановича, одруженого з кн. Олександрою Дмитрівною Друцькою, а також ім'я його батька — Ольгимунта (Михайла) (в ченцях Євфимія) (4).

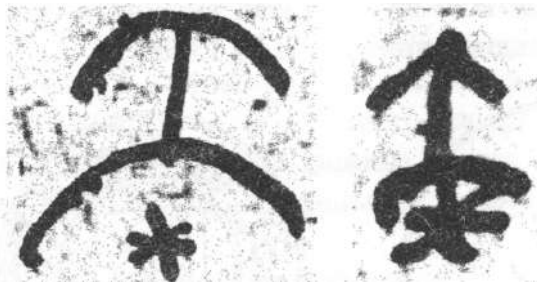
Можливо, як і батько, Іван Ольгимунтович наприкінці життя, поховавши дружину, взяв чернечий постриг, оскільки на печатці, яка йому належала, зображений лицар з піднесеними в молитві руками (5). Найбільш вірогідно він став ченцем Києво-Печерського монастиря й після смерті був похований, як і його дружина, в цієї обителі. Івана Ольгимунтовича бачимо серед благодійників монастиря. Відомо, наприклад, що він надав обителі право на володіння «*землею та людьми в Глушської і Поречьской волостях, с медовими и денежными данями*» (6).

До пом'яника Печерського монастиря записано ім'я батька княгині Олександри Дмитрівни Друцької — Дмитра Друцького (7). У подальшому в цьому монастирі були поховані численні родичі Гольшанських та Друцьких. Деякі з них були пов'язані шлюбами з представниками родини князя Данила Острозького.

Близько 1410 р. помер син останнього — намісник луцький Федір (у ченцях Феодосій) Данилович Острозький. Перед смертю він взяв чернечий постриг у Києво-Печерському монастирі, згодом був канонізований, і нині мощі святого спочивають у лаврських печерах. (ІЛЛ. 015,036, 032)

До постригу Федір Данилович був одружений з Агафією Чурилівною Бродівською. Її батько грамотою від 8 квітня 1385 р. подарував йому село Бродово (8), а 1386 р. мати дружини князя Ольга та її брати відмовилися на користь князя Федора Острозького від прав на деяке інше майно (9). Ці маєтки, а також володіння, які раніше належали його батькові, Вітовт грамотою від 2 липня 1396 р. надав Федору Даниловичу в спадкове володіння (10).

На думку деяких дослідників, дружина Федора (в ченцях Феодосія) Даниловича

Герби князя Федора Даниловича Острозького з печаток 1387р. і 1388р.

теж незадовго до смерті стала черницею (11). Але, найбільш імовірно, вона померла раніше за чоловіка й була похована в Печерському монастирі біля його родичів: братів Михайла та Дмитра Даниловичів, племінника Івана Юрійовича, а також сестри Анастасії Данилівни та її чоловіка Лекси (Олександра) (в ченцях Івана) Глинського. В подальшому Успенський собор продовжував бути усипальницею для багатьох членів ро-

Ікона «Преподобний Феодосій» (в миру князь Федор Данилович Острозький)

дин князів Острозьких та Глинських.

Крім сестри Анастасії, у Федіра (в ченцях Феодосія) Даниловича була ще одна невідома на ім'я сестра, яка померла після 1416 р. Її чоловіком був князь кобринський і ратненський Роман Федірович Кобринський, князівства якого належали до Підляшшя. Нащадки подружжя були благодійниками Печерського монастиря, про це свідчить те, що тут поминався рід цих князів, який розпочинається з імен Федора та Романа. Всього в пам'яник записано 24 члени цієї родини.

У синодику, там, де записаний для поминання рід князів Острозьких, поруч з ім'ям Федора (в ченцях Феодосія) бачимо також ім'я його рідного брата — Олексія (у ченцях — Олександра) Острозького. Очевидно, останній теж узяв чернечий постриг у Печерському монастирі й похований тут біля своїх родичів. Вивчаючи геральдичні матеріали та синодики, деякі дослідники дійшли висновку, що під цим іменем у синодику записаний Олександр Четвертня Т— родоначальник князів Четвертинських (12). Проте це питання потребує додаткових досліджень. Інтерес становить усе ще не взяте дослідниками до уваги повідомлення пам'яника, де Олексій (у ченцях Олек-

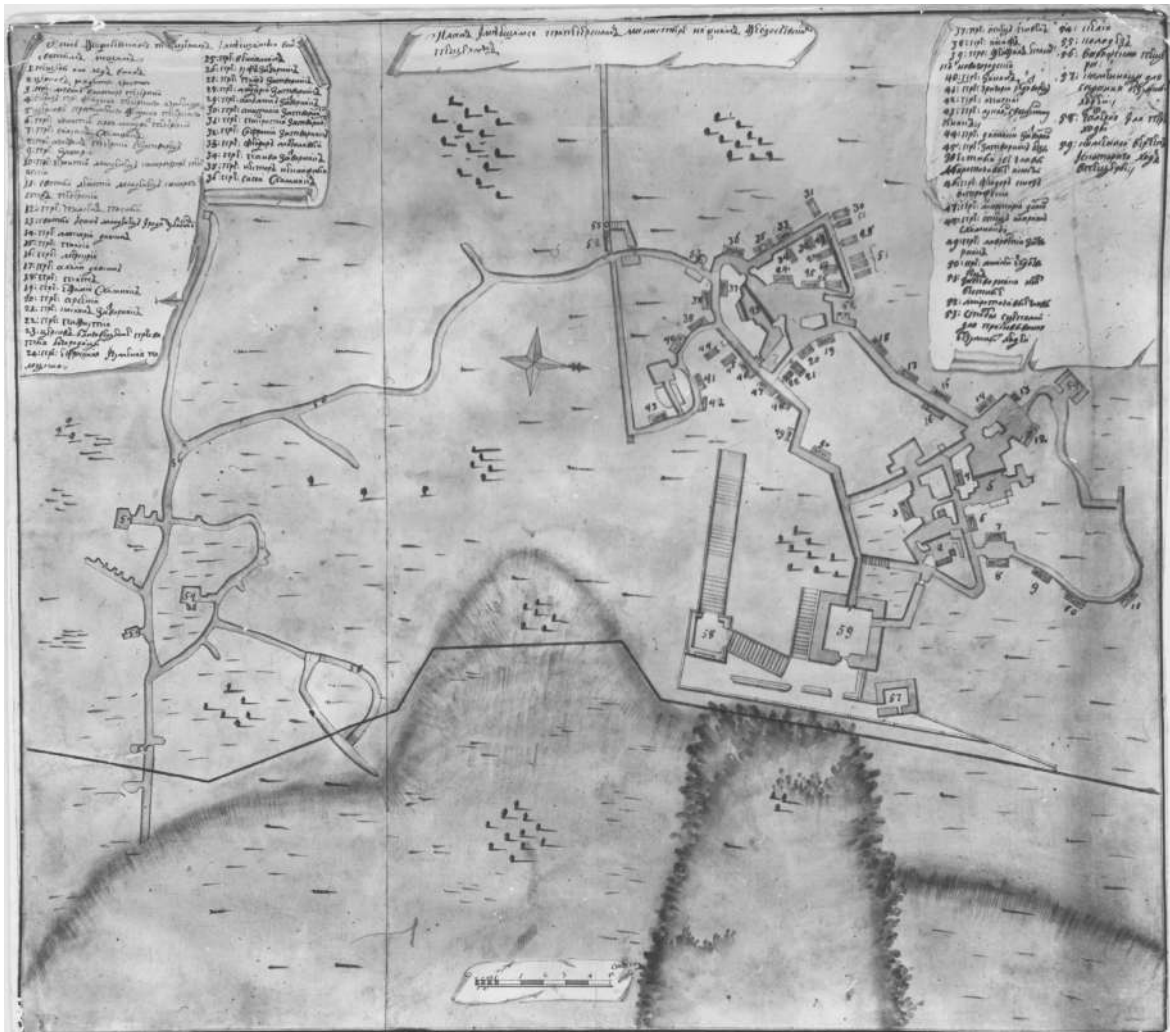
сандр) записаний як дід Костянтина Івановича Острозького. Прадідом останнього тут записаний Данило, батьком — Іоан, братом — Іоан, а дядьками — Георгій та Федор. Це може внести певні корективи в прийнятий на сьогодні родовід князів Острозьких (13).

* * *

На початку XV ст. сталося кілька подій, які помітно позначилися на різних сферах життя Великого князівства Литовського, Руського та Жмудського, а також на долях родин керманців держави та інших провідних осіб суспільства того часу.

Київ тоді не був осторонь від багатьох з них. У 1411 р. в місті відбулася зустріч Владислава II Ягайла та Вітовта з царевичем Джелал-ад-Дином, сином померлого в 1406/1407 рр. Тохтамиша. На зустрічі був присутній також Олександр Іванович Тверський — племінник Вітовта, син Марії Кейстутівни та тверського володаря Івана Михайловича та інші особи.

Після смерті 1406 р. митрополита Кіпріяна царгородський патріарх Матфій I в 1408 р. висвятив на митрополита «Київського і всея Русі» грека за походженням Фотія. Відомо, що завдяки посередництву останнього досягнуто домовленість з Візантією щодо шлюбу сина та нащадка візантійського імператора Мануїла II Палеолога (1391–1425) Іоанна з онукою Вітовта, донькою володаря Московії Василя I Дмитровича та Софії Вітовтівни — княжною Анною Василівною. На той час наречена була ще маленькою дитиною, й тільки в 1414 р., коли княжні виповнилося десять років, її повезли до Візантії. Делегація, яка супроводжувала наречену в поїздці, на своєму шляху із Московії до Константинополя зупинялася на півроку в Києві, де перебувала переважно у Печерському монастирі.

Дальні печери Києво-Печерської лаври, де нині знаходяться мощі прп. Феодосія (в миру кн. Федор Данилович Острозький)

У Візантії княжна прожила після весілля недовго. Вона померла, не дочекавшись, коли її чоловік стане візантійським імператором, й була похована на чужині. У почеті, який 1414 р. супроводжував княжну Анну Василівну, серед інших був дяк московського Троїце-Сергієва монастиря Зосима, який у 1419 — 1420 рр. здійснив ще одну поїздку до Візантії, під час якої відвідав місце поховання княжни. Про це він написав у відомих спогадах: *«Книга глаголемая Ксенос, сиречь Странник, списаний диаконом о руском пути до Царяграда и от Царяграда до Иерусалима»* (14). Чи залишився тлін онуки Вітовта в Константинополі, чи був перенесений до Москви, або Києва чи Вільна — невідомо.

Згадкою про події, пов'язані із згаданим вище шлюбом, є відомий саκος митрополита Фотія, на якому зображені онука Вітовта Анна Василівна поруч із чоловіком — майбутнім візантійським імператором (1425–1448) Іоаном VIII Палеологом, а також дочка Вітовта княгиня Софія Вітовтівна поруч з чоловіком — Василем I Димитровичем. На сакосі є також зображення трьох згаданих віленських мучеників Литви — перших її православних святих. Сакос належав ризниці Київського кафедрального Софійського собору. Митрополит Фотій вивіз цей твір мистецтва та багато інших літургійних речей з

київського собору до Московії (15).

Таке ставлення до київських реліквій певною мірою демонструє непорозуміння між митрополитом та Вітовтом, а також єпископатом ВКЛРЖ. Невипадково, що 15 лютого 1415 р. вісім єпископів князівства звинуватили Фотія в якомусь серйозному злочині та відмовилися від підсудності йому в духовних справах (16). Того самого дня собор обрав нового митрополита *Київського та всея Русі*. Ним став відомий болгарський письменник, представник Тирновської книжної школи, знаний культурний, суспільний та церковний діяч Григорій Цамблак (17). Тоді ж Вітовт підписав «*Окружну грамоту*» про відділення Київської митрополії від Московської (18).

Певно, що на рішення Вітовта вплинуло, у тому числі, його негативне ставлення до свого зятя, який почав діяти всупереч військово-політичним планам тестя. Турбувало Вітовта й те, що у віці 44 роки Василь I Дмитрович через смерть синів в дитячому віці не мав нащадка престолу чоловічої статі. Це, в умовах гострої боротьби за владу, було вкрай небезпечно, оскільки інші претенденти на престол могли скористатися в ній таким сильним важелем, як Церква.

Наприкінці 1415 р., вже після роз'єднання митрополій, у Софії Вітовтівни народився син Василь, онук Вітовта, що мало позитивні перспективи подальшого розвитку відносин ВКЛРЖ з Московією. Крім того, у 1417 р. ще одна онука Вітовта — княжна Анастасія Василівна, дочка Василя I Дмитровича та Софії Вітовтівни стала дружиною князя Слуцького Олелька (Олександра) Володимировича — сина колишнього князя київського Володимира Ольгердовича. Імовірно, це стало головною причиною того, що після смерті близько 1419 р. Григорія Цамблака Вітовт погодився об'єднати митрополії й Фотій знов став «*митрополитом Київським і всея Русі*».

Коли у подружжя народився син — Семен Олелькович, митрополит Фотій разом з послом візантійського імператора та патріарха охрестив його в 1420/1421 рр. у Слуцьку за православним обрядом.

У липні 1416 р. Київ зазнав нападу Єдигея, який, як повідомляє літопис, «*топлюндрував Руську землю і Київ, и Печерський монастир спалив ... та, одначе, замку тоді не зміг взяти...*» (19).

У битвах 1399 та 1416 років загинула велика кількість князів, прибічників Вітовта. До того ж у 1422 р. помер його намісник у Києві князь Андрій Іванович Гольшанський. Зрозуміло, що заміну йому Вітовт міг знайти тільки серед своїх родичів. Тому до важливих подій цього часу варто віднести другий шлюб Вітовта, котрий, як і згаданий шлюб князя Олелька (Олександра) Ольгердовича, в подальшому безпосередньо вплинув на ці призначення. Суттєво вони позначилися також на формуванні некрополя Печерського монастиря.

Після смерті другої дружини Анни Святославни Смоленської (20) Вітовт 19.11.1418 р. одружився з Юліаною Іванівною Гольшанською (бл. 1378–1448) — дочкою свого колишнього близького соратника Івана Ольгимунтовича, рідною сестрою щойно померлого київського намісника. Цей шлюб, без сумніву, вплинув на призначення новим київським намісником Михайла Івановича Гольшанського — рідного брата нової дружини Вітовта. Призначення відбулося не пізніше 1422 р., оскільки на трактаті Литви з Орденем, який датується цим роком, є його підпис: «*dux Michael Iwanowicz capitaneus Kiiowiensis*» (21).

Слід зазначити, що в цей час Вітовт набув великої могутності та мав значний авторитет як серед західноєвропейських госуларів, так і серед ханів Золотої Орди. У 1425 р. помер зять Вітовта — Василь I Дмитрович. Незважаючи на те, що на його місце претендував брат покійного та два його племінники, володарем Московських і Володимирських земель став його десятирічний син Василь II Васильович, онук Вітовта. Це сталося не випадково. У 1426 р. Вітовт допоміг хану Золотої Орди Улу-Мухаммеду повернути золотоординський трон, втрачений у боротьбі з ханами Девлет-Берди і Бараком, а той, у

свою чергу, надав внуку Вітовта у володіння згадані землі. Таким чином, цими землями почала керувати, як регентка при неповнолітньому синові, дочка Вітовта — Софія. Без сумніву, в цей період Вітовт мав можливість впливати на загальну політику цих земель й, вірогідно, мав далекосяжні плани стосовно них. Слід відмітити, що Вітовту вдалося досягти значних зовнішньополітичних успіхів та перетворити ВКЛРЖ на один із найвпливовіших суб'єктів політичного життя Центрально — Східної Європи.

1429 року в одній із резиденцій Вітовта у Луцьку відбувся «з'їзд монархів» на якому обговорювалося багато найважливіших міжнародних питань, в тому числі, пов'язаних з османською загрозою. На з'їзді були присутні: Владислав II Ягайло, імператор Священної Римської імперії, король Чехії, король Угорщини Сигизмунд I Люксембурзький, король Данії, Норвегії та Швеції Ерік VII Померанський, командор та магістр від німецького та інфляндських Орденів, представники від візантійського імператора та римського папи, митрополит Фотій, хани Перекопської, Волзької і Донської орд та інші (22).

Можливо, для того, щоб познайомити тодішніх головних європейських та інших керманичів зі своїм онуком, якому тоді виповнилося чотирнадцять років, Вітовт доручив Софії Вітовтівні привезти до Луцька Василя II Васильовича. Сюди приїхав ще один онук Вітовта володар тверських земель Борис Олександрович — син його рідної сестри Марії Кейстутівни. Незадовго до цього (1427 р.) Вітовт підписав з ним окрему угоду щодо їхніх подальших взаємовідношень та взаємодії (23).

Як відомо, тоді Вітовт планував вирішити питання щодо отримання ним королівської корони. Здійсненню планів великого князя завадила його кончина 27 жовтня наступного року. Не виключено, що аби не смерть, він міг, отримавши корону, розпочати боротьбу за об'єднання Московії зі своїм королівством.

* * *

Після смерті Вітовта Кейстутовича намісником короля у Великому князівстві Литовському та Руському був проголошений Свидригайло Ольгердович — рідний брат Владислава II Ягайла. Біографію князя Свидригайла висвітлено в літературі досить докладно (24). Як відомо, його життя було напруженим та мінливим, сповненим боротьби за владу. Не один раз він був змушений тікати до інших країн й навіть тривалий час провів в ув'язненні в Кременецькому замку, звідки йому вдалося звільнитися за допомогою кількох князів, серед яких був один із синів Федіра (Феодосія) Острозького — князь Дашко (Данило) Федірович.

Великим князем Свидригайло був недовго: вночі з 31 серпня на 1 вересня 1432 р. стався заколот і йому довелося рятуватися втечею. Дослідники висувують різні версії причин державного перевороту. Серед них: бажання Свидригайла розірвати польсько-литовську унію або переглянути позиції Великого князівства Литовського та Руського в її межах (25); пряме втручання Польщі у справи Великого князівства Литовського та Руського (26); різниця в соціальному та майновому складі «партій» Свидригайла Ольгердовича та Сигизмунда Кейстутовича (27); спроби зберегти за князівством Західне Поділля та інші території; протегування руським православним князям: «змова з схизматиками» (28) та інші.

Насправді ж головною причиною конфлікту було, здається, питання про те, хто займе престол після Владислава II Ягайла, який доживав свої останні роки: Свидригайло — брат короля, єдиний із династії Ольгердовичів, який на той час залишався серед живих, або восьмирічний син короля. Варто нагадати, що у Владислава II Ягайла, який у 1422 р. вчетверте одружився з дочкою Андрія Івановича Гольшанського Софією (Сонькою), лише від шлюбу з нею народилися два сини, але обидва вони тоді були ще маленькими дітьми. До того ж діти короля від цього шлюбу не були пов'язані ані з П'ястами, ані

з Анжуйською династиею, а отже, не могли з династичних міркувань вважатися наступниками престолу.

Замах на Свидригайла був здійснений, імовірно, у зв'язку з тим, що він не хотів залишатися після смерті короля лише намісником його малолітнього сина у Великому князівстві Литовському, Руському та Жмудському, а мав більш амбітні наміри. Скориставшись своїми зв'язками, Свидригайло, певно, прагнув після смерті Владислава II Ягайла посісти його престол. Із листа від 18.01.1431 р. grosмейстера до ліфляндського магістра дізнаємось, що імператор, котрий особисто добре знав Свидригайла, планував його коронувати **(29)**. З Сигизмундом Люксембурзьким Свидригайло був добре знайомий. У 1418 р. після втечі з ув'язнення з Кременецького замку Свидригайло подався до своєї сестри Олександри Ольгердівни. Остання була пошлюблена з мазовецьким князем Семовитом IV, а їхня дочка Цимбарка була дружиною австрійського герцога Єрнста **(30)**, через якого Свидригайло встановив контакти з керівництвом Тевтонського ордена, а також з імператором. Джерела фіксують одночасне перебування Свидригайла та Сигизмунда Люксембурзького в лютому 1419 року в Прессбурзі **(31)**.

Водночас Владислав II Ягайло вимагав від брата не заважати переданню влади після його смерті своєму малолітньому синові, а фактично родичам дружини короля — князям Гольшанським та Гаштовтам. Для Свидригайла — останнього представника династії Ольгердовичів — це було неприйнятним.

Варто у цьому зв'язку звернути увагу на те, хто вдерся в покої Свидригайла в Опшнях під час державного перевороту. Повідомляючи grosмейстера 3 вересня 1432 р. про цю подію, Свидригайло писав, що нападників очолювали: князі Семен Іванович Гольшанський, Олександр (Олелько) Володимирович та маршалок великокнязівського двору Ян (Іван) Гаштовт **(32)**. Перший був рідним братом батька королеви Софії, а син другого — Семен Олелькович був одружений з дочкою Яна (Івана) Гаштовта, який після смерті короля стане опікуном його малолітнього сина. Тобто організували напад на Свидригайла найближчі родичі королівської родини, для яких його прихід до влади був вкрай небезпечним. Власне, це підтвердили подальші події: уже наступного року Семен Іванович Гольшанський був вбитий співниками Свидригайла, а його рідного брата, згаданого київського воеводу Михайла Івановича Гольшанського, за наказом Свидригайла втопили в р. Вілії **(33)**.

Готуючись до збройного протистояння з прибічниками короля, Свидригайло шукав підтримки різних госуларів: Сигизмунда I Люксембурзького, молдавського воеводи Олександра Доброго, хана Улу-Мухаммеда, магістра Тевтонського Ордена Пауля фон Руссдорфа. З останнім він уклав відповідну угоду **(34)**. На початку 1431 р. Свидригайло оновив договори з Великим Новгородом та Псковом.

Стосунки з Тверським володарем Борисом Олександровичем Свидригайло зміцнив шлюбом з його двоюрідною сестрою Анною (Софією) Іванівною **(35)**. Деякі дослідники вважають, що це відбулося в жовтні 1430 — грудні 1431 рр. **(36)**. Проте це заперечує лист Свидригайла від 25 червня 1432 р. до grosмейстера, де йдеться: *«Касательно того, что ваша милость изволила говорить с нами о благородной девице Померанской, да будет Вам известно, что мы не прежде можем решиться на то (шлюб — О.С.), как когда приведет Бог видется с императором Римским и воспользоваться советом его в сем случае»* **(37)**. Тобто Свидригайло одружився не раніше цієї дати.

Водночас Владислав II Ягайло зробив усе можливе для того, щоб отримати згоду польської шляхти на успадкування його сином королівської корони. Для цього він виконав вимоги, які шляхта висувала до нього, та підписав кілька відповідних привілеїв **(38)**. Це допомогло йому отримати переваги в династичній війні, що розгорнулася в 1432–1438 рр. **(39)**.

До того ж військові дії Свидригайла не були успішними. До полону потрапила на-

віть його вагітна нова дружина (40), і для її звільнення він був змушений звернутися по допомогу до Папи римського Євгенія IV.

У 1434 р., після смерті Владислава II Ягайло престол посів його син Владислав III Варненчик. Наступного 1435 р. Свидригайло в битві під Вилкомиром (нині м. Укмерге в Литві) зазнав нищівної поразки.

У 1440 р., можливо за дорученням Свидригайла, був підступно вбитий Сигизмунд Кейстутович. Замість нього великим князем Литовським та Руським проголошено молодшого брата короля Казимира IV Ягеллончика (1427–1492) за регенства королеви матері та єпископа краківського Збігнева Олесніцького (+1455). До опікунської ради, як і планувалося, увійшов Іван (Ян) Гаштовт — батько дружини князя Семена Олельковича — Марії Іванівни Гаштовт.

Князеві Свидригайлу, вже похилого тоді віку, зберегли пожиттєвий титул великого князя, проте його влада розповсюджувалася переважно на Східне Поділля та Волинську землю (41).

У своїй політичній діяльності Свидригайло спирався насамперед на руський елемент, але долучав до складу своєї господарської ради й представників Литовської землі (42). Серед членів його ради бачимо: князів — Івана Семеновича Путятю, Олександра Федоровича Сангушковича, Івана та Михайла Васильовичів Чорторийських, а також панів Шило Кирдєєвича, Грицька Шиловича Кирдєєвича, Олександра Полозовича, Васька Волчковича, (43) Єська (Єсифа), Павла та Андрія Мишковичів, господарського підканцлера Сенька Калениковича Мишковича — сина намісника путивльського, звенигородського і сіверського Каленика (Клементія) Мишковича, земського маршалка Петрашко Ланевича Кирдєєвича — Мильського, київського воєводу Юршу Станко Ганкевича та інших (44).

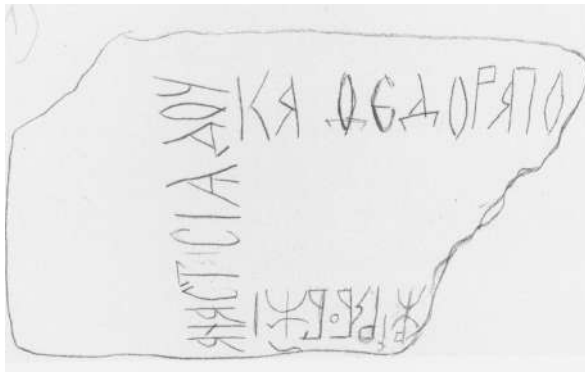
Про останнього відомо, що він у 1433 р. брав участь в успішній обороні Києва під час спроби війська Сигизмунда Кейстутовича захопити місто, а 1436 р. на чолі київського ополчення здобув Стародуб (45). Посаду київського воєводи Юрша займав у 1436–1438 рр. Як член ради Свидригайла Юрша фігурує в грамоті від 4 лютого 1438 р. (46). Його підпис бачимо на кількох документах цього часу (47). Від Свидригайла київський воєвода отримав великі маєтності в Київському повіті. Іншим княжим родинам, на які Свидригайло спирався, він теж видав щедрі земельні винагороди.

У різні часи багато представників зазначених родин були поховані в Києво-Печерському монастирі. Так, за життя Свидригайла тут поховано київського воєводу Юршу, а також, напевно, князя Івана Семеновича Путятю — родоначальника князів Путятичів, та його дружину, дочку Федора (Феодосія) Даниловича Острозького — Анастасію Федорівну. Під час розбирання руїн храму в повоєнні роки дослідники натрапили на надмогильну плиту, виготовлену із червоного шиферу, яка датується XV ст. На ній викарбувано меморіальний напис, від якого зберігся лише фрагмент: *«преставилась Анастасія — дочка Федора»*. Ймовірно, плита належала похованню Анастасії Федорівни Острозької (48). Ця пам'ятка є однією з найдавніших надгробних плит, що дійшла до наших днів (49). **(ІЛЛ. 030, 031)** Зазначимо, що кам'яні плити з меморіальними написами були розповсюдженим видом оздоблення поховань у соборі.

Після 1448 р. помер рідний брат Івана Семеновича Путяті — Василь Семенович Красний Друцький, який, з огляду на майбутні поховання тут його родичів, теж міг бути похований у Печерському монастирі.

У соборі в цей період могли бути похованими сини Олександра (в іноках Івана) Глинського та кн. Анастасії Данилівни Острозької: Борис, Федір та Семен (Сенько) Довмонт Івановичі Глинські.

Свидригайло Ольгердович помер 10 лютого 1452 р. у Луцькому замку. Його тіло перевезли до Вільна й поховали в усипальні великих князів литовських у Віленському кате-

а

б

Надмогильна плита з поховання кн. Анастасії Федоровні Острозької,
дочки Федора (в ченцях Феодосія) Даниловича Острозького
а) Прорис; б) Фото

дральному соборі (50). Єдиний син Свидригайла помер у дитинстві й, очевидно, похований поруч із батьком. Друга дружина Свидригайла — Анна (Софія) Іванівна Тверська на багато років пережила свого чоловіка. Її ім'я згадується в підтвердній грамоті Казимира IV Ягеллончика про надання дворянинові Богдану Волчковичу права на володіння маєтком Привередово, який він свого часу отримав від дружини Свидригайла. Джерела свідчать, що «княгиня Анна Швидригайлова» надала земельні володіння, церкві св. Миколая в Городоцькому повіті (51). Не виключено, що княгиня вийшла заміж удруге. Де вона похована — невідомо.

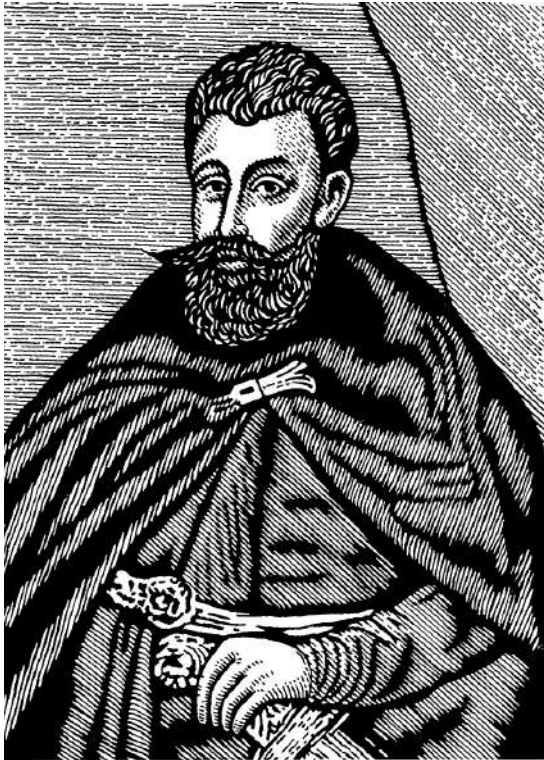
Щодо першої дружини Свидригайла, то існує кілька остаточно не доведених версій щодо її походження (52). Найбільш імовірно вона була смоленською княжною — дочкою князя Федора Святославича, внучкою великого князя смоленського Святослава Івановича та невідомої на ім'я дочки Бориса Михайловича Тверського.

Княжна померла близько 1430 р., і її поховали в Успенському соборі в наземному саркофазі, який стояв не в підземному склепі, а в інтер'єрі храму, оскільки був вкритий коштовним покровом. Про це дізнаємося з опису майна ризниці храму за 1554 р., де в переліку покровів на князівські гробниці записаний й «покров на гробницю княгині Швидригайлової» (53). Це перше, крім кенотафа преподобного Феодосія Печерського, з відомих нам подібне оформлення поховання в храмі. Пізніше тут буде стояти вже кілька наземних саркофагів.

У зазначеному описі ризниці храму згадуються покрови на гробниці князів Гольшанських. Першими з представників цього роду тут могли бути похованими: київський намісник кн. Іван Ольгимунтович зі своєю дружиною Агрипиною Святославною Смоленською. Де поховані двоє їхніх синів: кн. Семен Іванович Лютий Степанський та кн. Михайло Іванович Гольшанський — невідомо. Вони, як мовилося, були вбиті за наказом Свидригайла під час династичної війни в 1432–1433 рр. Оскільки на час їхньої смерті військові дії точилися далеко від Києва (в 1432 р. головна квартира Свидригайла знаходилася в Полоцьку, а в 1435 р. — у Вітебську) (54), тому їхній тлін могли перенести до Печерського монастиря та поховати тут, де спочивали їхні батьки. Певно, що тут похована й дружина Михайла Івановича — Марія Бибельська.

* * *

В Успенському соборі поховано сина київського князя Володимира Ольгердовича та Софії Дмитрівни Московської — Олександра (Олелько) Володимировича, (ІЛЛ... 043) одруженого з кн. Анастасією Василівною (55) — дочкою московського володаря Василя І Дмитровича та Софії Вітовтівни.

*Уявний портрет Київського князя
Олександра (Олелька) Володимировича*

*Печатка Олександра (Олелька) Володимировича.
1431 р.*

Олелько Володимирович, який після смерті батька успадкував Слуцьк та Копиль, на початку 1441 р. став князем відновленого Київського князівства (56). Це, без сумніву, відбулося внаслідок зміни політичної ситуації в державі, спричиненої майже одночасною смертю керманічів Великого князівства Литовського та Руського і Польського королівства: Вітовт Кейстутович помер 1430 р., а Владислав II Ягайло — 1434 р. Коли після смерті короля до влади прийшов його неповнолітній син, одним з головних чинників подальшої

стабільності в державі стало зміцнення родинних зв'язків й опора в державних справах на близьких родичів померлих правителів.

Оскільки рідний брат Олелька — Іван Володимирович Ольгердович Бельський — був одружений з Василисою (Білухою) Андріївною Гольшанською, рідною сестрою королеви Софії, його роль у державі теж, імовірно, набула значної ваги. Очоливши відновлене Київське князівство, кордони якого межували з територіями ординців, він перебрав на себе вирішення частини складних питань, що постали перед королівською родиною.

Князь Іван Володимирович Бельський був першим чоловіком кн. Василиси Гольшанської. Він помер раніше за дружину й міг бути похованим в Успенському соборі коло батьків. Подружжя прославалося як благодійники Печерського монастиря, й у синодику обителі значиться рід княгині Василиси (Бельської), куди внесені для поминання, крім неї, імена ще шістьох осіб з її родини (57). Після смерті чоловіка княгиня вдруге вийшла заміж (58) і де була похована — невідомо.

У джерелах міститься натяк на поховання в Печерському монастирі й другого брата київського князя Олелька — князя Андрія Володимировича. Відома його духовниця, написана 16 червня 1446 р. в Печерському монастирі в присутності бояр, архімандрита Миколая та лаврських старців. У документі згадується дружина князя Марія, а також їхні діти: син Гліб та дочка Овдоція, яким він заповів різні маєтності, у тому числі: «... Айну, Словенескъ, Могилное, Каменець, Логожескъ, Илемьницю...» (59).

В останні роки князювання Олелька Володимировича відбувалися події геополітичного значення, пов'язані з крахом Візантійської імперії, наслідком якого стало порушення зв'язків в ієрархічних відносинах, що існували між Константинополем, ВКЛРЖ та Московією.

Шукаючи порятунку від османів, візантійський імператор Іоанн VIII (1392–1448) і царгородський патріарх Йосиф II (1416–1439) пішли на зближення з Римом. 1439 р.

вони відвідали Італію. У Західній Церкві тоді все ще не були подолані наслідки «схизми» — церковного розколу початку XV ст., коли тут одночасно існувало три папи — три намісники Св. Петра на землі. На час прибуття в Європу візантійської делегації тут знову владарювали два папи: Євгеній IV (1431–1447) і Фелікс V (1440–1449), які ворогували між собою. Тоді одночасно засідало два церковні собори: в Базелі та в Феррарі (перенесений потім у Флоренцію). Візантійський імператор мусив приєднатися до якоїсь із ворогуючих партій. Він вирішив звернутися до папи Євгенія IV, й той 6 липня 1439 р. на соборі у Флоренції урочисто оголосив про з'єднання Східної та Західної церков (60). На соборі був присутній Ісидор, якого раніше патріарх Йосиф II висвятив у Царгороді на київський митрополичий престол. Ісидор, як *митрополит Київський і всієї Русі* та як прокуратор антиохійського патріарха підписав у Флоренції унійний акт (61).

Повертаючись із собору, Ісидор відвідав багато міст, у тому числі й Київ. Тут його зустрічав київський князь Олелько Володимирович, який разом *«св своїми князьми, и св паны, и св всею полною своею радою»* подав Ісидору грамоту, в якій іменував його митрополитом Київським і всея Русі та підтверджував його право на бенефіції, належні митрополитові (62). 5 лютого 1441 р. Ісидор проголосив Флорентійську унію в київському катедральному Софійському соборі.

Того ж року митрополит поїхав до Москви. Тут після смерті Вітовта Кейстутовича його онук — московський володар Василь II Васильович — рідний брат дружини Олелька Володимировича — опинився в скрутному становищі, оскільки йому знову, але вже без допомоги діда, доводилося виборювати право на престол в інших претендентів та шукати порозуміння з ханами, які прийшли до влади замість Улу–Мухаммеда. Князеві не щастило, він зазнав поразки у битві під Суздалем із синами колишнього хана та потрапив до полону, з якого звільнився, заплативши величезний викуп. Але конкуренти усунули його від влади, осліпили та відправили в заслання до Вологди. Повернути владу йому допоміг тверський володар Борис Олександрович. Тобто Московія, поглинута у внутрішню боротьбу, не спромоглася допомогти Константинополю в його важкі часи.

Військовий похід проти османів організував у 1443–1444 рр. папа Євгеній IV. Його очолили молодий польський король Володислав III Варненчик та угорський воєвода Янош Хуньяди. Похід завершився невдало, багато його учасників, у тому числі польський король, загинули. Загроза для Європи з боку Османської імперії росла. У 1448 р. під Косовим розбито ще одну армію християнських государів, й османи підійшли до кордонів Угорщини (63).

Того ж року в Московії, без благословіння патріарха, тобто з порушенням церковного канону, обрали митрополитом єпископа рязанського Йону, чим *de facto* встановити автокефалію Московської церкви та піддали сумніву сам принцип верховенства патріархату (64).

За життя князя Олелька Володимировича царгородському патріархові Григорію III Мамма (1443–1450) довелося 1451 р. полишити своє престольне місто і знайти притулок у Римі. У травні 1453 р. під час штурму османами Константинополя загинув останній візантійський імператор Костянтин XII Палеолог (1449–1453) (65). В цей час в Царгороді, як легат папи Євгенія IV, перебував уніатський митрополит Ісидор.

Нечисленні відомості, що ми маємо про ті часи, засвідчують розгубленість київського князя Олелька Володимировича у зв'язку із згаданими подіями. Це й не дивно, оскільки рушився світовий порядок, що складався багатьма століттями. З оволодінням Константинополем султан Мегмед II Фатіг (1444–1446, 1481–1481) став вважати себе єдиним легітимним спадкоємцем Римської імперії. Він казав: *«Мусить бути одна світова імперія, з одною вірою й одним правлінням. Щоб встановити таку єдність, нема більш підходящого місця, ніж Константинополь»*. (66) Грецькі вчені та італійські гуманісти при дворі султана викладали йому римську історію. Грек Григорій Трапезунтіос так пи-

сав про султана у своїй поемі: «*Ніхто не може брати під сумнів, що він є імператором ромейів. Той, хто тримає трон імперії у своїх руках, є імператором по праву; а Константинополь є центром Ромейської імперії*».⁽⁶⁷⁾ Султан заявляв, що об'єднав у власній персоні ісламську, турецьку і римську традиції вселенської влади, й тому аби зробити Стамбул центром світової імперії він 1454 р. призначив архієпископа Геннадія патріархом Грецької православної церкви та перевів до Стамбула вірменського патріарха та головного рабина. Царьгородським патріархом в 1454–1456, 1456–1462, 1464–1465 роках був Геннадій II Схоларій.⁽⁶⁸⁾

Київський князь Олелько Володимирович намагався отримати у царьгородського патріарха у вигнанні роз'яснень щодо питання унії православної та католицької церков.⁽⁶⁹⁾ В той же час від московського митрополита Йони він отримав грамоту, у якій той застерігав його від латинського впливу на Київ⁽⁷⁰⁾.

1450 р. Казимир IV Ягелончик був змушений на деякий час дозволити митрополиту Московії Йоні керувати Київською митрополією⁽⁷¹⁾ і той відвідав Київ та соборувався в катедральному Софійському храмі⁽⁷²⁾.

Джерела свідчать про благодійність київського князя. Відомий, наприклад, вкладний запис князя та його дружини про надання ними десятини церкві Пресвятої Богородиці в стародавньому Лавришівському монастирі⁽⁷³⁾ та інші.

Олелько Володимирович князував у Києві до 1454 р., а потім, передавши владу своєму синові Семену Олельковичу, взяв чернечий постриг в Печерському монастирі з ім'ям Олексій. Він помер 1455 р. й був похований в головному храмі обителі.⁽⁷⁴⁾ Дружина Олелька — Анастасія Василівна після його смерті теж взяла чернечий постриг. Про це дізнаємося із скарзі московського посла Михайла Еропкина на збільшення князем Симеоном Олельковичем збору на київської митниці після того, як княгиня Анастасія (його мати) стала черницею⁽⁷⁵⁾.

У зв'язку з цим слід зауважити, що за часів Олелька Володимировича навпроти головного входу до чоловічого Печерського монастиря, імовірно, вже існував жіночий монастир. Черницею та ігуменею саме цієї обителі могла бути княгиня Анастасія Василівна. В умовах постійних війн, коли гинуло багато князів, яких ховали в Печерському монастирі, було природним бажання їх вдів та матерів, стати черницями та мати власний монастир поруч з місцем останнього упокоєння своїх близьких родичів. Причини, які могли б завадити появі жіночої обителі вже у зазначений період невідомі. Натомість, таку версію підтверджують результати щойно завершених на цій території археологічних розкопок. Тут виявлені залишки заглиблених у материк нижніх частин житлових та господарських споруд, що збереглися після знищення культурного шару будівельною діяльністю XVII–XX ст. У заповненні цих об'єктів знайдено значну кількість фрагментів столової, кухонної і тарної кераміки XIV–XVI ст., яка могла належити жіночій обителі.⁽⁷⁶⁾ Тут існувало й кладовище. Не виключено, що жіночий монастир заснувала ще дружина Володимира Ольгердовича кн. Софія Дмитрівна. Але поховані й вона, й кн. Анастасія Василівна, імовірно, поруч зі своїми чоловіками в Успенському соборі Печерського монастиря, який був родинною усипальницею зазначених князів.

Князь Олелько був похований у наземному саркофазі, оскільки в описі ризниці храму згадується покров на його гробницю⁽⁷⁷⁾. Жодного наземного саркофагу в монастирі не збереглося. Інтерес у зв'язку з цим становлять фрагменти мармурових саркофагів від поховань бабці Олелька Володимировича — Євдокії, а також його тещі — Софії Вітовівни (у черницях — Євфросинії) (+15.06.1453 р.) в церкві колишнього Вознесенського монастиря в Московському Кремлі⁽⁷⁸⁾. Саркофаги виявлені під час дослідження храму та атрибутовані завдяки написам—графіті на них⁽⁷⁹⁾.

Який вигляд мали князівські саркофаги в Успенському соборі Печерського монастиря невідомо. Мабуть, як і кенотаф Феодосія Печерського, який у стародавні часи був

прикрашений срібним окладом із зображенням святого, саркофаги з похованнями князів за часів Великого князівства Литовського і Руського могли накривати подібними окладами.

У Західній Європі в період, що розглядається, надгробки прийнято було оформлювати з використанням скульптурних портретів померлих осіб. Ще в середині XIV ст. Казимир III Великий (1333–1370) поставив такі надгробні пам'ятники над похованнями давно померлих польських королів: Владислава I Локетка — у вавельському соборі Кракова та Болеслава Хороброго — в познанському катедральному храмі. Після смерті Владислава II Ягайла на його могилі в костелі Вавельського замку з'явився надгробок у вигляді саркофага з його скульптурним зображенням. Високомистецькі надгробки поставлено й над могилами його нащадків.

Подібне оформлення гробниць у Польщі та в інших сусідніх з Великим князівством Литовським та Руським Західних країнах, не могло залишитися в Києві непомітними. Тут теж могли оформлювати наземні пам'ятники не тільки за допомогою художньо виконаних металевих окладів, а й скульптурою. У тому, що такі пам'ятки не збереглися, винні не лише війни й пожежі, а й цілеспрямоване їх знищення. Достатньо згадати спеціальний наказ Синоду від 15 березня 1722 р., який заборонив об'ємні зображення на гробницях і раках, після чого скульптурні об'єкти опинилися на складах та горищах храмів й майже всі загинули (80). Коли в XIX ст. з'явився інтерес до старовини, віднайти вдалося лише кілька зразків дерев'яної скульптури з гробниць. Вони походять переважно з Новгороду та датуються пізнішим, ніж XV ст. часом (81). Це, наприклад, скульптурне зображення архієпископа Євфимія з ляди його раки (1549 р.) (82). Зберігся й покров на його гробницю (83).

У князя Олелька Володимировича та княгині Анастасії Василівни було двоє синів: Семен та Михайло Олельковичі, а також три доньки (84).

Одна з доньок — Євдокія Олельківна була дружиною господаря Молдавського князівства Штефана III Великого (1429–1504): *«В лето 6971, июния 5, приять себе госпожу Еудокию, сестра Семена царя от Киева»* (85). Вона померла 1468 р. й похована в Молдавії. Її дочка — Олена Волошанка — була пошлюблена з Іваном Івановичем Молодим, сином московського володаря Івана III Васильовича (1440 — 1505).

Друга дочка Олелька Володимировича стала першою дружиною князя Юрія Федоровича Пронського (зг. 1479). Князі Пронські були благодійниками Печерського монастиря, і в синодик обителі записані для поминання кілька представників цього роду. Не виключено, що дружина Юрія Федоровича, яка померла раніше за чоловіка, була похована біля діда, бабусі, батьків та інших родичів.

Третя дочка — Федора (Федосія) Олельківна, як вважають деякі дослідники, була дружиною князя Семена Юрійовича Гольшанського та померла після 1480 р. Проте інші дослідники доводять, що її чоловіком був Семен Іванович князь Пінський (86). Це питання, а також те, де подружжя поховане, потребує додаткового дослідження.

* * *

На час смерті Олександра (Олелька) Володимировича в 1455 р. вже не було серед живих родичів, завдяки яким було відновлене Київське князівство й він став київським князем. Незважаючи на це, Київське князівство було збережено за сином небіжчика Семеном Олельковичем, який теж панував в Києві тривалий час до своєї смерті. Без сумніву, головною причиною цього був його шлюб: дружина князя — Марія Іванівна була дочкою найвпливовішого литовського магната Івана (Яна) Гаштовта, який, як ішлося, навіть деякий час був в опікунській раді при синах Владислава II Ягеллона. Не випадково Гаштовти двічі просували кандидатуру свого родича Семена Олельковича на

великокнязівський престол у ВКЛРЖ. (87).

Ім'я Яна Гаштовта стало широко відоме завдяки «Хроніці Биховця», одна з частин якої — «Літописець Яна Гоштовта» (1440–1453) містить опис подій, що сталися за часів короля Казимира IV Ягеллончика, очевидцями яких він був (88).

За Семена Олельковича в Римі призначили на київську митрополію Григорія Болгарина (89), який посідав цю катедру в 1458–1472 рр.: *«оттоле сотворишася два митрополита в Руси, один на Москве, а второй в Киеве»* (90). Поява у ВЛРЖ митрополита Григорія змусила московського митрополита Йону направити в Київ до удови князя Олелька Володимировича та її синів свого представника — ігумена Троїце-Сергієва монастиря старця Васіяна з поученнями, спрямованими проти свого конкурента (91). Проте це не дало бажаного результату. Але Анастасія Василівна вручила ігуменові дарчу грамоту на великі маєтності на поминання своїх батьків, демонструючи таким чином свою повагу та любов рідному братові Василю II Васильовичу (1415–1462) (92).

Приязні стосунки між братом та сестрою засвідчує й той факт, що в 1455 р., коли помер чоловік Анастасії Василівни князь Олелько Володимирович, на спомин його душі московський володар подарував Слуцькому Свято-Троїцькому (Троїчанському) монастиреві, яким опікувалися князі Слуцькі, *«дворец»* на р. Локее (93).

Княгиня й надалі не припиняла контактів зі своєю батьківщиною, з якою її пов'язувало минуле: в Москві при дворі її батька у Анастасії Василівни та Олелька Володимировича народився їхній первісток Семен Олелькович, котрий деякий час виховувався при дворі своєї бабці Софії Вітовтівни (94). Там залишилися могили її батьків.

За князя Семеона Олельковича в Києво-Печерському монастирі при архимандриті Миколаї були створені дві редакції Києво-Печерського патерика (1460 та 1462 рр.). Першу редакцію було закінчено 19 червня 1460 р. Із тексту традиційної кінцівки цієї редакції твору дізнаємося, що *«Написана же быша книга ... повелением инока Касиан, клирошанина печерскаго,....на имя священноиноку кир Акакию, бывша наместника киевскаго»* (95). Обмаль джерел не дає змоги з'ясувати, яким було ім'я ченця Акакія в миру, але ставши інокком Печерського монастиря, він, як і Касіян, були після смерті, імовірно, поховані на його території.

У цей період в Успенському соборі могли поховати кілька осіб, пов'язаних родинними зв'язками з раніше спочившими тут особами.

По-перше, тут після 1461 р. міг знайти свій останній спочинок син князя Федора (в ченцях Феодосія) Даниловича Острозького, рідний брат Анастасії Федорівни Острозької — намісник турівський князь Василь Федорович Красний Острозький. За іншими даними він нібито був перепохований в Києво-Печерському монастирі князем Костянтином Івановичем Острозьким. (96) Князь Василь Федорович був одружений з Ганкою (Огрефиною) Іванівною Ямонтівною, внучкою згаданого смоленського намісника Ямонта (Василя) Тулунтовича Подберезького, родичкою Михайла та Дмитра Подберезьких, які загинули 1399 р. в битві на р. Ворсклі. Дружина князя Василя Острозького, імовірно, спочила біля чоловіка. Ганка (Огрефина) Іванівна була родичкою другої дружини Вітовта. Цей шлюб відбувся за ініціативи останнього, й великий князь надав нареченій у посаг кілька сіл на Волині (97).

По-друге, в 1465 р. в Успенському соборі могли бути похованими князь Іван Острозький (98) та його дружина Марія Іванівна Бельська, дочка князя Івана Володимировича Ольгердовича Бельського, онука Володимира Ольгердовича. Це дуже правдоподібно, оскільки тут вже спочивали її дід та інші родичі, а також тому, що пізніше тут будуть поховані діти подружжя.

По-третє, в Печерському монастирі близько 1466 р. міг бути похованим князь Василь Григорович Друцький — син згаданого Григорія Семеновича Друцького, який доводився племінником князеві зубровицькому Дмитру Семеновичу Сокирі, а також Васи-

*Успенський собор Києво-Печерського монастиря. Реконструкція на 70-ті рр. XVI ст.
Автор О.В. Сіткарьова. Виконання 3Д проєкції О.Мінін*

лю Семеновичу Красному Друцькому та згаданому київському воєводі (в 1492–1505 рр.) князю Івану Семеновичу Путяті — чоловіку Анастасії Федорівни Острозької.

Василь Григорович Друцький був одружений з Юрпанкою **(99)**, яка, імовірно, була дочкою похованого в Печерському монастирі київського воєводи Юрши Станка Ганковича **(100)**. Її ім'я наразі невідоме. Крім дочки у Юрші був син — Івашка (Іван) Юршич, який успадкував від батька великі володіння, отримані ним свого часу від Свидригайла Ольгердовича **(101)**. Іван Юрша зробив успішну кар'єру. З документів, що датуються 31 липня 1488 р. **(102)** та 12 травня 1489 р. **(103)** дізнаємося, що він був маршалком короля Казимира IV Ягеллончика та намісником володимирським **(104)**. Оскільки й родина Василя Григоровича Друцького, як і родина його дружини були тісно пов'язані з Києвом, можна припустити, що подружжя поховане в Печерському монастирі.

Князь Семен Олелькович помер 1471 р. й був похований в Успенському соборі **(105)** поруч з дідом, бабцею та батьками. Незадовго до смерті він капітально відремонтував храм. **(ІЛЛ ...041)** Тоді стіни собору були підсилені контрфорсами, на споруді з'явилося нове завершення у вигляді високих скатних дахів, головний портал храму прикраси-

іл 50

ло оригінальне облямування у вигляді ступінчастої арки, в якій був вміщений триптих з шиферу із зображенням Богородиці — Оранти з преподобними Антонієм та Феодосієм Печерськими. (ІЛЛ.,, 050) (ІЛЛ... 040) На триптиху був зроблений напис, що сповіщав про ремонт собору, а також про його ктитора. Тоді ж у храмі був поновлений монументальний живопис: «...иже украси ю красотою якоже бе мощно, такожде и внутр иконним писанием; но единое не тако, яко ж прежде. Исперва бо мусиею сажена бысть не токмо по стенам, но и по земле...». При цьому були збережені залишки давньоруських мозаїк, які після цього проіснували до середини ХУІІ ст., оскільки тоді їх побачив та описав син Антіохійського патріарха Макарія архідиякон Павло Алеппський. Після ремонту до ризниці Успенського собору були надані коштовні літургійні речі: *и обогати ю златом и серебром и сосуды церковными ...»* (106). Декоративне оздоблення інтер'єра собору доповнювали саркофаги, в одному з яких був похований й сам князь Симеон Олелькович. В описі ризниці храму згадується

Кам'яний рельєфний триптих із зображеннями Богородиці та преподобних Антонія та Феодосія Печерських, а також напису про відновлення Успенського собору за Київського князя Симеона (Семена) Олельковича та освячення його за архімандрита Іоанна в 1470 році. Розташовувався над головним порталом Успенського собору Києво-Печерського монастиря. Із колекції НЗКПЛ

покров на його гробницю.

Відновлений храм був освячений «... *при велебному отці архімандриті Івані року 6978 (1470), грудня 3» (107)*. Архимандритом тоді був Іоанн II **(108)** (у миру Іван Тишкович Каленицький). Він, як і згаданий Сенько Каленикович, був сином намісника путивльського, звенигородського і сіверського Каленика (Клементія) Мишковича. До чернечого постригу Іван Тишкович був одружений з кн. Агафією (Гафтелиною) Семенівною Глинською, дочкою згаданого Семена (Сенька) Довмонта Івановича, онукою князя Олександра (в ченцях Івана) Глинського та Анастасії Данилівни Острозької.

Поруч з київським князем Семеном Олельковичем, вірогідно, похована і його дружина Марія Іванівна Гаштовт. Це правдоподібно з огляду на те, що пізніше тут спочив їхній син кн. Василь Семенович (+1495), а також чоловік їхньої дочки княгині Олександри (Олени) Семенівни Слуцької — кн. Федір Іванович Ярославич, а можливо, й сама княгиня Олександра.

Друга дочка подружжя — Софія Семенівна Слуцька — була з 1476 р. дружиною останнього тверського володаря (1461–1485) Михайла Борисовича (1453–1505) **(109)**, який отримав тверські землі у віці 8 років та панував в Твері 24 роки. Літопис повідомляє, що Софія Семенівна була в шлюбі сім років **(110)**. Вона померла 7 лютого 1483 р. не народивши князеві сина-нащадка **(111)**. Поховали її, вірогідно, в Твері. Вона не дожила два роки до сумної події, коли її чоловік був позбавлений своїх володінь **(112)** та був змушений емігрувати до ВКЛРЖ. Тут він отримав від Казимира IV Ягеллончика два маєтки: в Слонимському старостві — «*двір Лососиная з Белавичами і Гошовим*» та на Волині — м. Печихвости. Деякі дослідники вважають, що Михайло Борисович Тверський одружився вдруге з онукою Казимира IV Ягеллончика, але нащадка-сина вона йому теж не народила, оскільки пізніше його маєтки перейшли до **третіх** осіб. Так, жалованою грамотою короля Олександра від 13 грудня 1505 р. маєток Лососина перейшов князеві Василю Львовичу Глинському, а грамотою від червня 1508 р. — маєток Печихвости Василю Бокію **(113)**. Михайло Борисович Тверський помер восени 1505 р., але де його поховали — невідомо.

* * *

Після смерті київського князя Семена Олельковича його вдова — Марія Іванівна Гаштовт — наближена до короля особа та сам Казимир IV Ягеллончик не були зацікавлені в передачі Київської землі комусь з родичів небіжчика. Король вирішив залишити Київську землю за собою **(114)**, закріпивши її за племінницею своєї матері Анною Семенівною Гольшанською (+1499). Своїм намісником у Києві він призначив рідного брата удови Семена Олельковича — заможного і впливового литовського магната — Мартина Гаштовта, чоловіка Анни Семенівни.

Остання була дочкою князя трабського Семена Семеновича. Вона народилася у нього від шлюбу з кн. Марією (Мариною) Дмитрівною Друцькою Сокирянкою (+бл. 1496 р.), рідна сестра якої — Єлизавета Дмитрівна Друцька Сокирянка була матір'ю дружини Симеона Олельковича. Батько Марії (Марини) та Єлизавети — кн. Дмитро (Митька) Семенович Сокира був рідним братом чоловіка Анастасії Федорівни Острозької — Івана Семеновича Путяти, а також Василя Семеновича Красного та Григорія Семеновича Друцьких.

Усі вони мали великі володіння, у тому числі надані ним ще попередніми володарями. Так, Дмитро (Митька) Семенович Сокира отримав від Вітовта Остерську волость, що її успадкувала його дочка Марія (Марина), а вона, в свою чергу, передала володіння своєму онукові Ольбрахту Мартиновичу Гаштовту — сину київського воєводи Мартина Гаштовта **(115)**.

Ім'я останнього на цій посаді згадується в кількох документах того часу **(116)**. За його правління Київ у травні 1474 р. відвідав Амбросій Контарині — посол Венеціанської республіки до персидського правителя Уссум — Гассана **(117)**.

Мартин Гаштовт займав посаду київського воеводи в 1471–1475 рр. **(118)**. Можливо пізніше його заміщували в Києві його намісники, оскільки наступний відомий із джерел воевода був призначений сюди лише 1478 р. Похований він, імовірно, в родинній каплиці Гаштовтів у кафедральній базиліці у Вільно. Тут похований його син Ольбрахт Гаштовт. Збереглася надгробна плита на могилі останнього зі скульптурним портретом померлого в повних лицарських обладунках.

З 1478 р. київськими воеводами, як свідчать джерела, були спочатку Дмитро Путятич I **(119)**, а потім Іван Ходкевич **(120)**.

Таким чином, після смерті київського князя Семена Олельковича Київською землею близько десяти років керували особи, які в уявленні її еліти не мали на це права, оскільки в той час живими були прямі нащадки Ольгерда, онуки князя Володимира Ольгердовича: Михайло Олександрович (Олелькович) та Федір Іванович Бельський.

Про князя Михайла Олельковича відомо, що, отримавши у спадок копильське і случке князівства, він опікувався православними монастирями, розташованими на їх теренах, у тому числі Слуцьким Свято-Троїцьким (Тройчанським) монастирем. Він розпорядився передати зазначеній обителі за упокій душі свого батька «*дворець*», який, відповідно до грамоти від 20 березня 1455 р., придбав для цього його боярин Василь Цар **(121)**.

Михайло Олелькович деякий час перебував у Новгороді Великому, де був «*служилим князем*» — офіційним представником тут Польського королівства і ВКЛРЖ **(122)**. Літописи так повідомляють про обставини його появи в Новгороді. Тоді тут існувало боярське угруповання на чолі з удовою новгородського посадника Ісаака Андрійовича — Борецькою («*Марфою Посадницею*») та її синами, які проводили антимосковську політику та намагалися відстояти незалежність Новгородської республіки, зокрема чинили спротив підпорядкуванню новгородського архієпископа Феофіла московському митрополиту Йоні. Новгородці направили до Казимира IV Ягелончика послів з дарунками та пропозиціями щодо укладання союзу та підпорядкування новгородського архієпископа литовсько-руському митрополитові Григорію Болгарину: «... *Король же приять дари ихъ с любовию... и князя посла к нимъ Михайла Оленкова сына Киевского*» **(123)**.

Цілком можливо, що князя Михайла Олельковича задовольняла посада намісника багатій Новгородської республіки. Але, як відомо, незабаром московський володар, здійснивши на Новгород два походи: в 1471 та 1478 рр., розграбував новгородські землі та ліквідував незалежність республіки.

Деяким відгуком цих сумних подій є поява різноманітних легенд про місце поховання новгородського архієпископа Феофіла, котрий був останнім владикою, обраним у Новгороді за стародавніми традиціями. Існує три версії щодо поховання владики: дві з них стверджують, що він похований у Чудовому монастирі, або в Новгороді Великому **(124)**. Водночас писемні джерела повідомляють про перебування мощів прп. Феофіла в Києво-Печерському монастирі **(125)**. Пояснити це можна, мабуть, тим, що владика Феофіл узяв архієрейське висвячення не в Московського, а в Київського митрополита. Тому він не міг повернутися до Новгорода, який уже був захоплений Московією, і залишився в Києві. Тут він і помер та похований у Дальних печерах, де й досі спочивають мощі святого.

Після повернення з Новгорода становище князя Михайла Олельковича було нелегким: його батько та брат — колишні київські князі, а також дядько — великий князь московський Василь II Васильович — померли. Політика двоюрідного брата Івана III

Васильовича (1440–1505), який прийшов до влади 1462 р., суперечила політиці Казимира IV Ягеллончика. Отже, очікувати підтримки Михайлу Олельковичу було нема звідки. Спочатку він сподівався на підтримку короля, оскільки той був хоч і далеким, та все ж таки родичем: Казимир IV доводився батькові кн. Михайла Олельковича двоюрідним братом. Не випадково, у відомому *«Посланні Мисаїла»* папі римському Сиксту IV (1477–1484) від 14 березня 1476 р. Михайло Олелькович, не посилаючись на своїх родичів з боку Володимира Ольгердовича, підписався: *«Великославний князь, яснороджений Михайло, брат по плоті пресветлого короля польского Казимира, (князя) литовского й руського пана (126)»*. Послання підготовлене, очевидно, тоді, коли Михайло Олелькович ще сподівався отримати від короля Київське князівство, або інший значний уділ. У цьому він намагався знайти підтримку в Церкві й тому допомагав утвердитися в сані митрополита Київського своєму прибічнику смоленському єпископові та митрополиту — електу Мисаїлу (світське ім'я Михаїл) (1475–1480). *«Послання Мисаїла»* засвідчує прагнення його авторів знайти більшого порозуміння з представниками Римської церкви, а також їхні сподівання на збереження в подальшому тотожності православної Церкви. Вони прохали папу направити до Польщі та ВКЛРЖ двох своїх представників — грека, *«котрий у всьому дотримується закону Східної Грецької Церкви»*, та *«латинина»*, які б правили за посередників щодо унії (127).

На документі бачимо підписи: митрополита — електа Мисаїла та двох архімандритів (Свято-Троїцького монастиря у Вільні Макарія і Києво-Печерського монастиря Іоани II), а також світських осіб, у тому числі трьох князів: Михайла Олельковича, його двоюрідного брата Федіра Івановича Бельського та Дмитра Костянтиновича Вяземського (128). Послання підписали: підскарбій короля Олександр Солтан та його сини: волинський сенатор із Загорова Михайло та Андрій Олександровичі; молодший брат Олександра Солтана Іоан Євстафій Васильович Корсак із Полоцька; староста путивльський *«Роман з Києва»* (Роман Івашкович Волчкович); його брат *«Іван із Києва»* та великокнязівський писар Якуб, а також київський воевода Іван Ходкевич та його брат намісник каменецький Павло Ходкевич. Підписанти зверталися до папи Сикста IV з великою шаною: *«Вселенському папе, великому солнцю, всемирному свѣтилнику, церковному свѣту, всесвятому и всенасветѣйшому, отцу отцемъ и всеначальнѣйшому пастыру пастыремъ»* (129). З огляду на цей пафосний стиль послання варто згадати, що папа Сикст IV зганьбив своє ім'я введенням інквізиції в Іспанії (130). Крім того, коли послання прибуло до папи, йому, імовірно, не було часу розглядати його, оскільки саме тоді він та його племінники, яких він поставив на посади кардиналів, вели жорстоку боротьбу зі знаменитим флорентійським родом Медичі. При цьому папа для досягнення своєї мети не зупинився навіть перед організацією вбивств представників Медичі. Підготовлений особисто Сикстом IV державний переворот не вдався, і деяких родичів папи ув'язнили. Тому не дивно, що автори *«послання»* не отримали на нього відповіді.

Як відомо, 1481 р. проти Казимира IV Ягеллончика був підготовлений заколот. Його організували два згадані онуки колишнього київського князя Володимира Ольгердовича: Михайло Олелькович та Федір Іванович Бельський, а також князь Іван Юрійович Дубровицький, батько якого (тоді вже покійний) — Юрій Семенович Гольшанський — доводився двоюрідним братом королеві — матері Софії Андріївни Гольшанській. Після смерті королеви в 1461 р. князі Гольшанські втратили колишнє високе становище та владу в державі. Те саме сталося й з синами Івана Володимировича Ольгердовича князями Бельськими. До заколоту був причетний київський воевода (1478–1482) Іван Ходкевич — чоловік сестри Федора Івановича Бельського (131) — Анастасії Іванівни Ольгердівни, але воевода пізніше злякався та виказав змовників.

Таким чином, головною причиною заколоту проти короля стала втрата нащадками колишніх провідних осіб ВКЛРЖ свого високого статусу та влади в державі. Це відбу-

лося, без сумніву, завдяки змінам, що сталися в родині померлого короля Владислава II Ягайла. Після того, як 1444 р. загинув його старший син Владислав III Варненчик, який був королем польським (1434–1444) та королем угорським з ім'ям Ласло I (1440–1444), молодший брат останнього Казимир IV Ягеллончик одночасно став польським королем і великим князем литовським та руським. У 1454 р. він одружився з Ельжбетою — дочкою Альбрехта II Габсбурга, короля Чехії (1438–1439), Угорщини (1437–1439), імператора Священної Римської імперії (1435–1439). Від шлюбу з Ельжбетою у короля народилося шість синів та сім дочок. Нові численні родинні зв'язки, певно, віддалили керманіча держави від його більш далеких родичів й він перестав враховувати їхні інтереси. Така позиція короля виявилася непередбаченою і не тільки спровокувала заколот, а й спричинила в майбутньому до еміграції багатьох князів до Московії та втрати ВКЛРЖ великих територій.

Найбільш повні свідчення про заколот містяться в офіційному Софійському літописі: *«Того же лета (6990) бысть мятеж в Литовской земле: въсхотеша вотчини Ольшанской, да Олешковичъ, да князь Федор Бельской, по Березино реку отнести на великого князя Литовской земли, един же их обговори, король же Ольшанського стял да и Оленковича; князь же Федер Бельский прибежал на Москву, а княгиню король поймал; много же насылал х королю князь великий, чтоб отдал ее, король же никакоеже не отдал»* (132). Отже «змову князів» було викрито (133).

Федору Івановичу Бельському вдалося втекти до Московії, але йому довелося залишити на батьківщині свою дружину Анну Семенівну Кобринську, з якою щойно побрався. Князів Михайла Олельковича та Івана Юрійовича Дубровицького заарештували та незабаром стратили (134). Супральський літопис повідомляє, що це сталося *«...в лѣто 6989 ... при воеводѣ виленском пану Олехну Судимонтовичу, а Троцком пану Мартину Кгастовътовичу»* (135).

Вірогідно, страта двоюрідного брата обурила московського володаря Івана III Васильовича й була однією з причин, що спричинила погіршення відносин між державами. Ймовірно, реакцією на цю подію була підтримка Московією в 1482 р. нападу на ВКЛРЖ хана Менглі-Гирея. Тоді Київ був спалений та пограбований, а церковне начиння із Софійського собору, в тому числі золоті дискос та потір, вивезено до Москви (136). До полону потрапила велика кількість киян, у тому числі згаданий київський воевода Іван (Ян) Ходкевич з родиною.

Зважаючи на обставини смерті князів Михайла Олельковича та Івана Юрійовича Дубровицького, їх поховали без розголосу. Місцем їхнього поховання, вірогідно, став Успенський собор, який до того часу вже був родинною усипальницею князів Ольгердовичів та Гольшанських. Це підтверджує й те, що в подальшому тут були поховані їхні близькі родичі. Могилами для поховання могли слугувати, як і раніше під час поховання князів Ольгердовичів, шиферні саркофаги під підлогою храму.

Під час археологічних досліджень 1998 р. в одному із таких саркофагів виявлено останки чоловіка, обряд поховання якого та інші його ознаки дали дослідникам підстави вважати смерть небіжчика насильницькою, не виключаючи декапітацію, а можливо, й четвертування (137). Зазначене поховання могло належати комусь із згаданих князів. У монастирському синодику, де записаний рід князів Слуцьких, поминаються імена *«убиенних князей Михаила Александровича и Иоанна Юрійовича»* (138).

Дружиною Івана Юрійовича Дубровицького була дочка брацлавського намісника (з 1452 р.) Михайла Васильовича Чорторийського — Ганна Михайлівна (+ п. 1514). Де вона була похована — невідомо, але не виключено, що вона теж спочила в Печерському монастирі.

Удова князя Михайла Олельковича — княгиня Анна — після страти чоловіка змушена була звернутися до Казимира IV Ягеллончика з проханням підтвердити її права на

маєтності небіжчика. Цього вимагали бояри, які йому раніше служили. 22 червня 1483 р. удова отримала від короля з цього приводу позитивну *«Послушну грамоту»* (139).

Княгиня Анна, як і раніше її чоловік, продовжувала опікуватися Слуцьким Свято-Троїцьким (Тройчанським) монастирем. Так *«Жалуваними грамотами»* від 17 вересня 1489 р. та від 10 квітня 1492 р. вона подарувала обителі ставок та млин з робітниками (140), а грамотою від 31 травня 1492 р. відписала монастирю ще одне село (141). Княгиня мала щодо цього монастиря *«право подання»* (jus patronatus), тому архімандрит Йосиф, якого обрали 1494 р. на смоленську єпископію, саме до неї передав на збереження монастирське майно до призначення свого наступника (142).

У 1499 р. сину Михайла Олельковича та княгині Анни — князю Семену Михайловичу — довелося судитися за Слуцьк та Копиль зі своєю двоюрідною сестрою — кн. Олександрю (Оленою) Олельківною та її матір'ю, вдовою князя Семена Олельковича — княгинею Марією Іванівною Гапшовт. Цю судову справу він виграв: відповідно до *«судної грамоти»* короля Олександра від 16 січня цього року зазначені володіння залишилися за Семеном Михайловичем Слуцьким. Проте цього саме року він програв деякі інші справи й втратив два своїх маєтки (143).

* * *

Після еміграції 1481 р. Федіра Івановича Бельського до Московії його *«отчину»* передано його братові Семену Івановичу. Але цього останньому виявилось замало. У 1484 р. він намагався відсудити в онуки свого покійного дядька князя Андрія Володимировича Ольгердовича — Федьки (Феодори) Глібівни володіння, які вона успадкувала від батька — князя Гліба Андрійовича. Проте право на *«отчину»*, пожалувану Вітовтом ще її дідові, було залишено за нею (144). Кн. Федька Глібівна згадується в грамоті від 1487 р. (145). Де вона похована — невідомо.

Наприкінці 1499 р. — на початку 1500 р., коли Іван III Васильович, готуючись до війни з ВКЛРЖ, запросив деяких князів цього князівства на свою службу та пообіцяв їм великі володіння в Московії, Семен Іванович Бельський теж емігрував (146). Тоді грамотою від 14 березня 1495 р. всі його маєтки повернуті були королю, а потім жалуваною грамотою від 21.12.1522 р. частину їх (маєток Смольняни в Оршинському уїзді) повернули Острозьким, оскільки вони були нащадками князів Бельських (147). У князів Бельських, крім згаданої сестри Анастасії, була сестра — Марія Іванівна Бельська, яка була дружиною князя Івана Острозького. Це подружжя стало батьками прославленого військового та державного діяча свого часу князя Костянтина Івановича Острозького. Усі вони були тісно пов'язані з Печерським монастирем й багато їхніх родичів знайшли тут свій останній спочинок.

Про дружину Федора Івановича Бельського — Анну Семенівну Кобринську (+ 1519 р.) відомо, що її чоловік прохав відправити з його послами до Московії, де він перебував з 1481 р. після *«змови князів»*. На це король відповів, що не забороняє княгині їхати до нього, але дозволити послам забрати її без її згоди не може: *«въ нашему законѣ того нѣтъ силою вольныхъ людей въ неволю давати нелзѣ»* (148). У 1495 р. кн. Анна Семенівна вдруге вийшла заміж за Венцлава Костелевича. Після смерті братів, які не мали нащадків, Кобринське князівство перейшло до її чоловіка, а по його смерті — до королеви Бони Сфорца (149). Де похована сама княгиня — невідомо.

Її перший чоловік теж узяв другий шлюб із рязанською княжною, племінницею Івана III Васильовича. Троє його синів: Іван, Семен та Дмитро Федоровичі Бельські займали високі посади в московській боярській аристократії. Один з них — Семен Федорович — пізніше повернувся до ВКЛРЖ (150). Князі Бельські та їхні нащадки залишили помітний слід в історії Московії, але їхня доля склалася по-різному. Для деяких з них

вона виявилася вельми трагічною **(151)**.

Княгиня Федька (Феодора) Глібівна була пошлюблена з рідним братом Анни Семенівни — князем Іваном Семеновичем Кобринським. Після смерті чоловіка княгиня Федька (Феодора) виконала його наказ, передавши Кобринському Спаському монастирю на спомин його душі с. Корчичі з угіддями та поховавши його в головному храмі цієї обителі. Грамотою від 5 жовтня 1512 р. король підтвердив монастиреві право на зазначені володіння **(152)**. Князі Кобринські і раніше давали щедрі пожертви до монастирів та храмів м. Кобрин. Так, вони пожалували Спаському монастирю земельний наділ, а також ставок та млин на р. Шевнів **(153)**. Крім того, вони надали значні земельні володіння місцевим церквам: св. апостолів Петра і Павла (у 1465 р.) **(154)**, Миколаївській та Пречистенській. Грамотою від 26.01.1487 р. Іван Семенович надав маєток церкві в Дубочинах **(155)**.

На прохання Києво-Печерського архімандрита князь Іван Семенович Кобринський та його дружина поновили монастиреві грамоту на володіння селом Осово, втрачену під час пожежі. Грамоту надано обителі ще дідом Федьки (Феодори) — князем Андрієм Володимировичем Ольгердовичем **(156)**. У Печерському монастирі поминався рід Івана Семеновича: в синодику Введенській церкві у Ближніх печерах записано двадцять чотирьох імені родичів князя **(157)**.

Митрополит Макарій повідомляє, що княгиня Федька (Феодора) Глібівна, поховавши першого чоловіка, 1492 р. вийшла заміж удруге за віленського воєводу магната Юрія Паца й була перехрещена за католицьким обрядом з ім'ям Софія. Юрій Пац в 1486–1489 рр. був київським воєводою. За нього в Києві був відремонтований київський замок. Після смерті 1506 р. другого чоловіка Федька (Феодора) Глібівна стала дружиною Миколи Радивиловича, який помер 1512 р. У трьох шлюбах у неї дітей не було **(158)**. Де поховано княгиню наразі невідомо.

У Івана Семеновича Кобринського, крім згаданої сестри Анни, була сестра — Марія Семенівна. Вони були онуками згаданого кн. Романа Федоровича Кобринського та невідомої на ім'я дочки Данила Острозького. Марія Семенівна стала першою дружиною Івана Васильовича Красного Друцького, який доводився племінником Івану Семеновичу Путяті — чоловікові Анастасії Федорівни Острозької, які спочили в Печерському монастирі. Не виключено, що Марія Семенівна Кобринська та її чоловік теж поховані в цій обителі.

* * *

У князя Івана Семеновича Путяті від шлюбу з кн. Анастасією Федорівною Острозькою народилося кілька синів **(159)**.

Один з них — князь Василь Іванович Горський помер до 1496 р. та, імовірно, був похований в Успенському соборі. В описі ризниці храму записані покривала на гробниці князів Горських, отже тут спочили й інші князі з цієї родини.

Ще одним сином згаданого подружжя був Дмитро Іванович Путятич, який займав посаду київського воєводи. Зауважимо, що джерела фіксують дві особи з таким ім'ям та прізвищем, й обидва вони були київськими воєводами. Один з них — Дмитро Іванович 1-й — помер близько 1479 р. Про це свідчить посольський акт Казимира IV Ягеллончика (1447–1492) до кримського хана Менглі-Гирея I: *«Послали воєводу Кієвского кн. Дмитрея Путятыча за тымъ з Божего допущенія того слуги нашего доброго кн. Дмитрея Путятыча въ животъ не стало — Богъ его съ того свѣта собралъ»* **(160)**.

Про другого Дмитра Івановича Путятича 2-го відомо, що він в 1487–1488 рр. був намісником брянським, а в 1492–1504 рр. — київським воєводою **(161)**. Його керівництво припало на важкі для Києва часи. Оскільки Київське воєводство було прикордонним, на-

пади татар та війна з Московією потребували значних коштів та зусиль для утримання війська, яке він очолював, а також ремонт київського замку **(162)**. За його воеводства Київ отримав привілей на магдебурзьке право. На посаді воеводи Дмитро Путятич згадується в кількох документах, і, зокрема: в привілеях від 2 та 3 травня 1499 р. на передачу йому маєтків; у грамоті від 6 вересня 1497 р. великого князя литовського Олександра про передачу земельних володінь Київському Пустинно–Микільському монастирю **(163)**; у грамоті від 3 грудня 1503 р., щодо звільнення київських міщан від надання послуг поштом, які проїздили через Київ **(164)**. 27 листопада 1500 р. князь Дмитро Путятич 2-й отримав таємний наказ, за яким він мав їхати до хана Менглі-Гірея для того, щоб передати йому пропозицію короля виступити разом проти Московії **(165)**.

Дмитро Путятич 2-й помер 1506 р. не залишивши нащадків та не склавши заповіту. Поховали його, як і його батьків в Печерському монастирі: «...небожчикъ князь Дмитрей, славноѡ памяти, отходячи съ сего свѣта тестамента не здѣлалъ и жадноѡ памяти не вчинилъ по своей души и тежѡ по души родителей своихъ, которыи лежатъ въ манастыри Печерскомъ у Святоѡ Пречистоѡ въ Києвъ, гдѣ жѡ тѣло и его лежитъ ...» **(166)**. Із грамоти від 29 квітня 1506 р., наданій королем Михайлу Львовичу Глинському, дізнаємося, що той мав відписати різним православним монастирям та церквам, зокібно Печерському монастирю, прибутки з маєтностей покійного та все його рухоме майно, а також надати кошти для звільнення полонених та інше.

Слід відмітити, що в синодику, де поминається рід воеводи київського Дмитра Путятича записано 23 його родича, в тому числі три особи на ім'я Дмитро **(167)**.

Деякі дослідники вважають, що в Івана Семеновича Путяті та Анастасії Федорівни Острозької був ще й четвертий син — Іван Іванович Путятя, луцький городничий (1474–1489), луцький намісник (до 1493), луцький ключник (1496), перемиський намісник (1500–1507) **(168)**. Проте питання щодо походження цього князя досі залишається суперечливим. Так, вивчаючи зображення на печатці (1487–1506) намісника перемиського Івана Путятича, дослідники дійшли висновку, що воно вказує на приналежність її власника до роду Четвертинських **(169)**. Вони вважають, що це припущення перегукується з інформацією в пізніших джерелах **(170)**, тому не виключають, що Іван Путятя був нащадком князя Олександра Четвертні. Останнього, як ішлося, деякі дослідники ідентифікують із сином Данили Острозького — Олексієм (у ченцях Олександр).

* * *

У 1495 р. в Успенському соборі поховано онука князя Олелька Володимировича, сина князя Семена Олельковича — пінський князь Василя Семеновича Слуцького **(171)**. Він, як вважають, помер в м. Пінську, але його тіло перевезли до Києва та поховали в храмі **(172)** поруч з батьками, дідом та прадідом **(173)**. Лаврський чернець Афанасій Кальнофойський у книзі «Тератургима» повідомляє, що над його могилою родичі встановили «темновидный саркофаг» **(174)**.

Зауважимо, що до 1470–х рр. Пінським князівством володіли нащадки великого литовського князя Наримунта Гедиміновича. Після згасання цього роду князівство передано удові князя Семена Олельковича та її синові.

Василь Семенович, імовірно, помер у молодому віці й не залишив нащадків. Але у нього було дві рідних сестри: Софія та Олександра (Олена) Семенівни Слуцькі. Володіння брата успадкувала одна з них — Олександра (Олена) Семенівна та її чоловік Федір Іванович Ярославич.

Примітки

1. Яковенко Н.М. Українська шляхта...— С. 359.
2. Поменник Введенської церкви ...—С.19.
3. Поменник Введенської церкви ...—С.23.
4. Поменник Введенської церкви ...—С.21.
5. Однороженко О. Князівська геральдика Волині ...— С. 169.
6. АЗР... — Т.1, № 72.
7. Поменник Введенської церкви ...—С.18.
8. Грамоти XIV. ... № 32.
9. Грамоти XIV. ... № 33.
10. Грамоти XIV. ... № 67.
11. Максимович М. Собрание сочинений. Т. 1., 1876. — С. 169–171.
12. Мицько І. Синодики монастирів як унікальне джерело української генеалогії: князі Острозькі// Мицько І. Статті, написані після вигнання з інституту українознавства НАН України.— Львів. 2000.—С.10–15; Однороженко О. Князівська геральдика Волині... — С. 48–51; Piekosinski F. Jana Zamojskiego notaty heraldyczne — sfragistyczne// Studya, rozprawy i materiały z dziedziny historii polskiej i prawa państwowego. —Tom. VII. — Krakow. 1907.— S. 61–62; AGAD, Archiwum Zamoyskich, Sygn. 33. St. 678– 639; Войтович Л. Княжа доба: Портрети еліти /реценз. Я.Д. Ісаєвич. Інститут українознавства ім. І Крип'якевича НАН України. Львівський національний університет ім. І. Франка. Біла Церква. Вид. Олександр Пшонківський. 2006.— С. 364.
13. Поменник Введенської церкви ...—С.24.
14. Словарь книжников и книжности Древней Руси. Вып. 2. (Вторая половина XIV –XVI в.). Часть 1. А–К. ... — С. 363; Странствования к святым местам иеродиакона Зосимы / С предисловием П.М. Строева // Русский зритель. 1828. Ч. 2. — С. 181–205; Хождение инок Зосимы / Под ред. Х.и. Лопарева// Православный палестинский сборник. — СПб., 1889,. — Т. 8, вып. 3, кн. 24.;
15. Зараз сакоз знаходиться в Оружейній палаті Московського Кремля. Государственная Оружейная палата Московского Кремля. М.: Изобразительное искусство.— Ілл. 56, 57.
16. А.З.Р. ...Т.1. № 23.
17. А.З.Р.... Т.1. № 24 .
18. А.З.Р. ...Т.1. № 25.
19. Збірник козацьких літописів. ...— С.111.
20. Nowakowski A. Ksiezna Anna Witoldowa ... S. 289–297.
21. Клепатський П.Г. Очерки... — С. 70.
22. АЗР... Т.1. № 33; Pfitzner J. Grobfurst Witold von Litauen als Staatsmann. Briinn, Prag, Leipzig, Wien. 1930. S. 158.
23. Садовник Т., Бірюліна О., Баран В. Європейський з'їзд 1429 року в Луцьку. Вид. друге. —Луцьк. 2006.
24. Яковенко Н. Нариси історії середньовічної та ранньомодерної України. Видання друге, перероблене та розширене. —К.: Часопис «Критика». 2005. — С. 144 –155; Войтович Л. Княжа доба: Портрети еліти...—С. 642.
25. Nikodem J. Polska i Litwa wobic husyckich Czech w latach 1420–1433. Studium o polityce dynastycznej Wladyslawa Jagielly i Witolda Kiejstutowicza. Poznan. 2004. S. 358, 368.
26. Наследники Витовта. Династическая война в Великом княжестве Литовском в 30–е годы XV в. — М. 2015. — С. 243–254.
27. Грушевський С.М. Історія України– Руси. Т. 4. К.: Наукова думка, 1997. —С. 206; Любы А.Ул. Унутрыпалітычная барацьба у Вялікім княстве Літоўскім у 30–40 –ыя гг. XV ст.: Аутарэферат дыс.... канд. гіст. навук. Мінск, 2006.
28. Lowmianski H. Polityka Jagiellonow. Poznan. 1999. S. 143–144; Blaszczyk G. Dzieje stocun-kow polsko — litewskich. —Tom III: Od Krewa do Lublina. — Crese I. Poznan, 2007. Op. Cit.

Т. II. Cz. I. I. 668–671.

29. Коцебу Август. Свитригайло, великий князь литовський, или Дополнение к историям Литовской, Российской, Польской и Прусской. Перевод с немецкого. СПб., 1835. — С. 76.
30. Коцебу Август. Свитригайло ... — С. 64; **Jasinski K. Rodowod Piastow mazowieckich. Biblioteka genealogiczna. T. 2. — Poznan; Wroclaw, 1998. S. 115–117.**
31. **Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin (далі –GStAPKB), OBA 2679, 3104; Itinerar Konig und Kaiser Sigismunds von Luxemburg, 1387–1437. — Warendorf, 1995. S. 99; Itineraria rigum et reginarum Hungariae (1382–1438). — Budapestini, 2005. P. 102–103.**
32. Полеханов С.В. Наследники Витовта. Династическая война в Великом княжестве Литовском в 30–е годы XV в. — М.: «Индрик». 2015. Институт российской истории РАН. Отвеств. ред. д.и.н., проф., член — корр. РАН Б.Н. Флоря. — С 269.
33. ПСРЛ... Т. 35. Летописи белорусско-литовские. — М., 1980. —С. 34, 57. Клепатський П.Г. Очерки ... —С.70.
34. ПСРЛ... Т. 35. ...— С. 77.
35. Флоря Б.Н. Орда и государства Восточной Европы в середине XV века (1430–1460) // Славяне и кочевой мир. — М., 2001. — 175–176; **Czaminska I. Moldawia i Woloszezyzna Wobec Polski, Wegier i Turcji w XIV — XV w. — Poznan. 1996. S. 82 — 88.**
36. Полеханов С.В. Браки князя Свидригайла // По любви, въ правду, безо всякие хитрости // Сборник статей. Институт истории РАН. М.: «Индик». 2014. С. 237–241, 251–252.
37. Коцебу Август. Свитригайло ... С. 95.
38. Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів. — Львів.: львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. — С.90.
39. Полеханов С.В. Государственный переворот 1432 г. в Великом княжестве Литовском // Вестник Московского университета. Серия 8 : История. — 2010. — № 1.—С. 35–48.
40. Полеханов С.В. Наследники Витовта... — С. 243–245.
41. Однороженко О. Українсько руська еліта доби Середньовіччя і раннього Модерну: Структура та влада. —К: Темпора. 2011. — С. 130–131; Крикун М. Адміністративно — територіальний устрій Правобережної України в XV — XVIII ст. Кордони воєводств в світлі джерел. — К., 1993. — С. 49–51.
42. Однороженко О. Українська руська еліта ...С. — 129.
43. Любавский М. Литовско— русский сейм. Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешнею жизнью государства. —М., 1892. —С. 66–69.
44. Однороженко О. Українська руська еліта ... —С. 131; Леонтович Ф. Рада великих князей литовских // ЖМНП —С. 133; Halecki O. Ostatnie lata Swidrygielly i sprawa wolynska za Kazimierza Jagiellonczyka. Krakow. 1915. —С. 297– 302.
45. Клепатський П.Г. Очерки... — С. 71.
46. АЗР... Т.1. № 36.
47. Клепатський П.Г. Очерки ...—С. 75.
48. Сіткарьова О.В. До питання про надмогильні плити некрополя Успенського собору Києво-Печерської лаври //Мистецтвознавство України . Збірник наукових праць. Вип. 6–7. — К.:Академія мистецтв України. 2006.— С. 503 — 504.
- 49.Зараз плита зберігається в Національному Києво-Печерському історико-культурному заповіднику.
50. Войтович Л. Княжа доба ...— С. 642; Яковенко Н. Нарис історії ... —С. 146.
51. История русской церкви Макария, архієпископа литовского и виленского. Т. IX. Период разделения на две митрополии. Книга IV. История западно — русской или литовской митрополии. — СПб.. 1879. — С. 80; АЗР... Т. 1. № 59.
52. Полеханов С.В. Браки князя Свидригайла Ольгердовича... С. 43,237–241, 251–252; **Stadnicki K. Bracia Wladyslawa — Jagielly Olgierdowicza krola Polski, wielkiego xiecia Litwy. Lwow. 1867. S. 365. Przyp. 385; Stadnicki K. Olgierd i Kiejstut, synowie Gedymina, wielkiego xiecie**

- Litwy. Lwow. 1870. S. XIX;** Войтович Л. Княжа доба ... — С. 642.
53. Древний помянник Киево-Печерской лавры (конца XV— начала XVI столетия)/ сообщил С.Т. Голубев // ЧИОНЛ. — 1892.— кн. 6.— Отд. 3.— С. I—XIV, 1—88.
 54. Клепатський П.Г. Очерки...— С. 71.
 55. Клепатський П.Г. Очерки ...— С.76; Wolff J. Kniazowie litewsko — rusky od konca XIV wieku. — Warszawa. 1895, — S. 327—328.
 56. Клепатський — С. 75; АЗР...Т. 1. № 77.
 57. Поменник Введенської церкви... —С.24.
 58. Яковенко Н. М. Українська шляхта ... — С. 359.
 59. АЗР. ...Т.1. № 46.
 60. Гудзяк Б. Криза і Реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. Переклад з англійської Марії Габлевич. Під редакцією Олега Турія. — Львів: Інститут історії Церкви Львівської Богословської Академії. 2000. — С. 59.
 61. Гудзяк Б. Криза і Реформа...— С. 60— 63. Исидор оприлюднив рішення Флорентійського собору в офіційному посланні. Публікація оригіналу см.: ПСРЛ... Т. 6. — СПб., 1853. —С. 159—160.
 62. Акты исторические, собранные и изданные Археографическою комиссиею. Т. 1. —СПб., 1841. № 259. — С. 488; Гудзяк Б. Криза і Реформа... — С. 60.
 63. Лозинский С.Г. История папства. Изд. М.: Издательство политической литературы. 1986. — С. 202.
 64. Гудзяк Б. Криза і Реформа...— С. 62; РИБ... Т. 6, № 65, кол. 548.
 65. Гудзяк Б. Криза і Реформа... —С. 62.
 66. Babinger F. Mehmed der Eroberer und seine Zeit. — Munchen. 1953 p. 168; Кримський А. Історія Туреччини: Звідки почалася Османська держава, як вона зростала й розвивалася і як досягла апогею своєї слави й могутності. — Київ– Львів.: Олір. 1996. — с. 66—67.
 67. Кримський А. Історія Туреччини...—С. 66—67
 68. Кримський А. Історія Туреччини... — С. 66—67; Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII століття // Авторизований переклад з англійської Марії Габлевич. під редакцією Андрія Ясіновського.—Львів. 2001. — С. 219.
 69. Гудзяк Б. Криза і Реформа... —С.62—65; Попов А. Историко— литературный обзор древнерусских полемических сочинений против латинян (XI — XV в.). —М.,1875.— С. 332—334; Послание митрополита Киевского и всея Руси Ионны в Великое княжество Литовское о непризнании латинского митрополита Григория, поставленного на митрополию Киевскую, Литовскую и Всея Руси папой Пием II и рукоположенного Константинопольским патриархом Григорием III Мамой. Москва. (20 декабря 1458 (1459) г.
 70. Акты исторические, собранные и изданные Археографическою комиссиею (далі АИ). — СПб., 1841. — Т.1. № 47; Гудзяк Б. Криза і Реформа... — С. 62—65, 72, 88.
 71. АИ. — СПб., 1841. Т.1. №42; Гудзяк Б. Криза і Реформа... —С. 62 — 65.
 72. История русской церкви Макария ...С. 364. Мікульскі Ю.М. Некаторыя матэрыялы да гісторыі роду князеў Амелькавічаў — Слуцкіх і г. Слуцка XV — XVI ст. (з нагоды кнігі А.А. Скеп'ян «*Князі Слуцкія*») // Беларуская даўніна. Вып. 1. Мінск. 2014. С. 159—160; Ранние источники по истории Ферраро— Флорентейской унии и ее восприятия в православном мире // Флоря Б.Н. Исследования по истории Церкви... С. 465—466.
 73. Розов В. Українські грамоти.Т.1: XIV — першої половини XV ст. / Історико — філологічний Відділ Української Академії наук. Збірник № 63. К., 1928 р. № 62, — С. 113.
 74. Сборник материалов по исторической топографии Киева и его окрестностей. Репринтное изд. — К.: Академкнига. 2010. Отдел. II. — К., 1874. — С. 31—32.
 75. Клепатський П.Г. Очерки — С. 153, 282.
 76. Івакін Г.Ю., Козубовський Г.А., Балакін С.А. та ін.. Дослідження на території Старого арсеналу в Києві // АДУ 2004—2005 рр.— Запоріжжя, 2006.— Вип. 8. — С. 175—177; Івакін Г.Ю., Балакін С.А., Баранов В.І., Оногда О.В. Археологічні дослідження в корпусі Старого Арсеналу в 2006 р. // Архе-

- ологічні відкриття в Україні 2005–2007 рр. — К., 2007.— С. 175–178; Івакін Г.Ю., Балакін С.А., Баранов В.І., Оногда О.В. Археологічні дослідження у підвальній частині корпусу Старого Арсеналу та навколо нього // Археологічні відкриття в Україні 2006–2007 рр. — К., 2008.— С.115–118; Івакін Г.Ю., Козубовський Г.А., Чекановський А.А. та ін. Археологічні дослідження на внутрішньому подвір'ї Старого Арсеналу 2007 р. // Археологічні відкриття в Україні 2006–2007 рр. — К., 2008.— С. 119–121; Оногда О.В. Керамічні комплекси XIV–XVI ст.оліть з розкопок на території Старого Арсеналу // Лаврський альманах. Спецвипуск 8. Печерська фортеця та Київський арсенал: нові дослідження.— Вип.21.—К.: Фенікс. 2008.— С. 24–31.
77. Голубев С.Т. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. Приложение к Т. 1. — К., 1883. — С. 8,9.
 78. Собрание государственных грамот и договоров. —М., 1813. ч.1, № 83,—С. 191–194.
 79. Панова Т.Д. Три надписи — граффити из некрополя церкви Вознесения // Памятники культуры. Новые открытия. Письменность. Искусство. Археология. (далі — ПҚНО). 1989. — М.: Наука. 1990. — С. 7–9; Гиршберг В.Б. Материалы для свода надписей на каменных плитах Москвы и Подмосковья XIV–XVII вв. // Нумизматика и эпиграфика. М., 1960. Вып. 1.С. 119.
 80. Голубинский Е. История канонизации святых в русской церкви. — М., 1903.— С.435–436; Плешанова И.И. Резные фигуры « старцев» в собрании Государственного Русского музея // ПҚНО. 1974. —М.: Наука. — С.271.
 81. Снигирев И.М. Путевые записи о Троицкой Лавре. М.,1840. С.2; « Древности Российского государства», отделение 1. М., 1849. Табл. 4; Прохоров В. Каталог музея древнерусского искусства. —СПб., 1879. —С. 12.
 82. Зберігається в Державному руському музеї у Москві (далі —ДРМ) № Д– 4957.
 83. Новгородський історико– культурний музей — заповідник.
 84. **Bezviconi G. Contributii la istoria relatiilor romino — ruse. — Bucuresti. 1962. p. 32, nota 1;** Яковенко Н. Українська шляхта ...—С. 331.
 85. Словяно–Молдавские летописи XV–XVI вв. — М., 1976. — 26, 63–64, 70, 106–107.
 86. Яковенко Н.М. Українська шляхта ...— С. 331.
 87. Клепатський П.Г. Очерки ... — С. 78.
 88. Ючас М.А. Хроника Быховца // Летописи и хроники. Сборник статей. 1973 г. Посвящен памяти Арсения Николаевича Насонова. — М.: Наука. 1974. — С.220–232.
 89. Гудзяк Б. Криза і Реформа... — С. 63–65,67,71,252,253; Бучинський Б. Студії з історії церковної унії (Митрополит Григорій) // ЗНТШ. 88 (1909).— С. 5–22.
 90. ПСРЛ... Т.6. Софийская Вторая летопись — СПб., 1853. —С. 169.
 91. Словарь книжников и книжности древней Руси. Вып. 2 (вторая половина XIVв.) Часть 1. А–К / ответств. Ред. Д.С. Лихачев. — Ленинград.: Наука. Ленинградское отд. 1988, — С. 123.
 92. Розов В. Українські грамоти XIV — перша половина XV ст. Т.1: — К., 1928 р. № 94.
 93. Слюнькова И.Н. Монастыри восточной и западной традиции: Наследие архитектуры Беларуси. — М.: Прогресс–традиция. 2002. — С.59
 94. Wolff J. Kniazowie litewsko — rusky od konca XIV wieku. Warszawa. 1895, S. 327–328; Клепатський П.Г. Очерки ... С. 76.
 95. Шахматов А.А. Киево–Печерский патерик и Печерская летопись. СПб., 1897. —С. 7– 8; Истрин В.М. Замечания о составе Толковой палеи // Известия Отделения русского языка и словестности Академии наук. СПб., т. 3, кн.2. С. 507–508; Владимиров П.В. Древняя русская литература киевского периода XI–XIII вв. Киев, 1901, — С. 195.
 96. Памятник Дерманского монастыря // Памятники, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов. —К., 1859. Т. 4. —С. 108.
 97. **Archiwum ksiazat Lubartowiczow — Sanguszkow w Slawucie (далі — АКС.) — Lwow. 1887. Т. 1. S. 29.**
 98. АКС... т. III. п. LII.— С. 50, ; т.V. п.LIX. — С.56.
 99. Яковенко Н.М. Українська шляхта...— С.323

100. Клепатський П.Г. Очерки ...—С. 71,72,75, 90,91, 290, 297.
101. Клепатський П.Г. Очерки...—С. 90, 297, 357, 427.
102. АЗР... Т.1. № 92.
103. Українські грамоти ХУ ст. / Підгот. тексту, вступна стаття і коментарі Русанівського В.М. — К.: Наукова думка. 1965. Серія юридичної літератури. № 18.
104. Клепатський П.Г. Очерки... — С. 297.
105. Сборник материалов для исторической топографии Киева ... Отд. II, — С.28–29.
106. Збірник козацьких літописів...— С.115.
107. Збірник козацьких літописів...— С.115.
108. Митрополит Євгеній Болховітінов. Вибрані праці ... — С. 358.
109. ПСРЛ... Т.15. Стб. 497 (6979).
110. ПСРЛ... Т. 15. Стб. 498 (6991)
111. Экземплярский А.В. Великие и удельные князья Северной Руси. Т. 2. Владетельные князья Владимирского и Московского уделов и великие и удельные князья Суздальско-Нижегородские, Тверские и Рязанские. — СПб., 1891. С. 514–515.
112. АЗР... Т. 1. № 79. Примечания 61,70,120. Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей XIV — XVI вв. (далі —ДДГ)—М.; Л., 1950. —С. 483.
113. Экземплярский А.В. Великие и удельные князья ... — С. 513; АЗР... Т.1. № 79; 89, 218; Т.2.№ 35. Примечания №20.
114. РИБ... —Т. 27.— С.399, 731–732.
115. АЗР... Т.1 № 77; Клепатський П.Г. Очерки... — С. 237.
116. Клепатський П.Г. Очерки... — С.100, 190, 196, 290, 325; Акты ЛМ... Т. 1, Вып.1. № 98.
117. Сборник материалов для исторической топографии Киева... Отд. II. — С.6–7.
118. Клепатський П. Г. Очерки ... — С. 290.
119. АЗР... Т. I. Прим. 81; Клепатський П.Г. Очерки...— С. 290; Білоус Н. Київ наприкінці ХУ — у першій половині ХVII століття. Миська влада і самоврядування. —К.: Видавничий дім « Києво-Могилянська академія». 2008. —С. 278; Urzednicy wojewodztwa kijowskiego i czernihowskiego XV– XVIII wieku. Shisy/ Oprac. E. Janas i W. Klaczewski. — Kornik, 2002. — S. 66.
120. Супрасльская рукопис, содержащая новгородские и киевские сокращенные летописи /ред. М.О. Оболенский — М., 1836. С. 138,147; Клепатський П.Г. Очерки... — С. 100, 119. 277, 290.
121. АЗР... Т.1. № 56.
122. Рымша М.В. Служилые литовские князья в Новгороде: военная помощь или политическая поддержка //Археология и история Литвы и Северо-Запада России в раннем и позднем средневековье. СПб.: Нестор — История. 2009.— С.134–135; Янин В.Л. Князья новгородские служилые // Великий Новгород. История и культура IX –XVII веков: Энциклопедический словарь.— СПб.: Нестор — История. 2007. — С.243; Янин В.Л. Новгородская система кормления и служилые литовские князья // Новгород и Литва : Пограничные ситуации XIII–XV веков. — М.: Московский Государственный университет. 1998.—С. 90–101.
123. ПСРЛ... — Т.13. Русская летопись по Никонову списку. — Часть 6: До конца 1534 года. — Спб., 1790. — С. 17–19; ПСРЛ... Т. XXV. Московский летописный свод конца ХУ в. М.—Л., 1949/ 1950.
124. Новгородские летописи. — СПб., 1879, — С. 139, 309; Янин В.Л. Некрополь Новгородского Софийского собора. — М.: Наука. 1988. — С. 66.
125. Дива печер лаврських. К.: Видавничий дім « КМ Academia». 1997/ Упорядник Жиленко І.В. Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. Відповід. редактор Колпакова В.М.— С.68.
126. Архив ЮЗР...Ч. I. Т.7. — К. 1887. — С. 197–231.
127. о. Назар Заторський. « Послання Мисаїла до папи Сикста ІV 1476 року: Реконструкція архетипу. Львів.2008. Український католицький університет. —С. 233; Гудзяк Б. Криза і реформа... С. 68–69; Русина О. Мисаїлове послання Сиксту ІV за Синодальним списком // Український археографічний щорічник. Нова серія. Вип. 7. — С.282; Monumenta Ucrainae Historia/ упор. Андрей Шептицький

- та інші. Т.9/10, Рим. 1971, № 4, С. 5–55.
128. Архів ЮЗР... Ч.І.Т. 7.– К., 1887, –С. 197–231; Гудзяк Б. Криза і реформа...– С. 68.
 129. о. Назар Заторський. «Послання Мисаїла ... — С. 233.
 130. Григулевич И.Р. Инквизиция. Изд. 3 — М.: Политиздат. 1985. — С. 231, 234.
 131. Супрасльская рукопись, содержащая новгородскую и киевскую сокращенные летописи/ Ред. М. А. Оболенского. — Москва. 1836. — С. 138, 147; Клепатский П.Г. Очерки... — С. 290.
 132. Клепатский П.Г. Очерки ... — С. 82; ПСРЛ... — СПб. Т.20, ч.1. С. 348; ПСРЛ...– СПб., Т.6. С. 223; ПСРЛ...– СПб., Т.8.С. 214;
 133. Акты ЛМ...Т.1. Вып. 2.№ 492, 503.
 134. Клепатский П.Г. Очерки ...–С. 81–82.
 135. ПСРЛ... Т. 4.– СПб., 1848.– С. 237.
 136. ПСРЛ... Т. 26.–С.274–275; ПСРЛ ... Т. 6. –С. 234; ПСРЛ... Т.20.–С. 349; Гудзяка Б. Криза і реформа... — С. 88.
 137. Козак О.Д., І.Д. Потехіна. Антропологічні дослідження поховань в Успенському соборі Києво-Печерської лаври // ЛА. Вип. 2. –К.: Видавничий дім «КМ Академія». 1999. — С. 87–97.
 138. Памятник Введенської церкви ...С. 21.
 139. АЗР... Т.1. № 83.
 140. АЗР... Т.1. № 94.
 141. АЗР...Т.1. № 99.
 142. АЗР...Т.1. № 98;
 143. АЗР...Т.1. №163; Акты ЛМ... Т. 1 Вып. 2: 1499 — 1505pp. — Варшава. 1897. № 492, 503.
 144. АЗР. Т. 1. № 85.
 145. Archiwum ksiazat Lubartowiczow — Sanguszkow w Slawucie. (далі — AKS.) — Lwow. 1877. Т. 1. S.139.
 146. Описи царського архива XVI в. и архив Посольского приказа 1614 г. — М., 1960.– С. 50; Русина О.В. З історії входження Чернігово — Сіверщини до складу Росії// УІЖ.– 1989.– №3. –С. 91–92.
 147. АЗР... Т.1. № 126; АЗР... Т. 2 № 118, Примечание 71.
 148. АЗР... –Т.1. № 132.
 149. Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX — початок XVI ст. : Склад, суспільна і політична роль. Історико — генеалогічне дослідження // НАН України Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. — Львів. 2000. — С. 636.
 150. АРЗ...Т.2. № 180; № 189; № 207; № 211; № 213; № 217; № 218; 224; № 226; Російський Державний архів древних актів (далі — РДАДА). Ф. 79. Оп. 1. Спр. 7.
 151. Иловайский Д.И. Царская Русь. М., 1890. Репринт. Изд. М.: Олимп. 2002.–С.164; ПСРЛ... Т. 13. — С. 132–133, 136, 140–141.
 152. АЗР... Т.2. (1506–1544). –СПб., 1848. № 79.
 153. Акты, издаваемые Виленскою комиссиею, высочайше утвержденною для разбора древних актов. Вильно. (далі– Акты — ВАК). Т.3: Акти городского суда. Вильно.1870. № 1; История русской церкви Макария...– С. 29;
 154. Акты — ВАК. Т.3.№ 2.
 155. **Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные Археографическою комиссиею. Т. 1: (1366–1598) — СПб., 1863, № 230, –С. 295**
 156. АЗР... Т.1. № 111; История русской церкви Макария....– С. 71– 72.
 157. Помяник Введенської церкви...– С. 22.
 158. История русской церкви Макария... — С. 148; Любавский М.К. Областное деление и местное управление литовско–русского государства ко времени издания Первого Литовского статута // ЧОИДР. 1892.– кн. 3.– С. 18–19.
 159. Яковенко Н. Українська шляхта ...–С. 322–333
 160. Исторический сборник П.А. Муханова 20е изд. –М., 1866. № 22; Клепатский П. Г. Очерки ... –С.290; АЗР. Т.1. Примечание 81.

- 161. АЗР... Т.1. № 207; АЗР... Т.1 Клепатський П.Г. Очерки ... — С. 290.
- 162. Білоус Н. Київ наприкінці XV– у першій половині XVII століття... — С. 44.
- 163. Українські грамоти XV ст. /Підготовка тексту, вступна стаття і коментарі Русанівського В.М. — К.: Наукова думка. 1965. Серія юридичної літератури. № 26.— С. 59; АЗР... Т.1. № 151; АЗР... Т.2. № 141, 149, 207; Акты ЛМ... Т. 1. Вып. 2. № 468; № 469.
- 164. АЗР... Т.1. № 207.
- 165. АЗР... Т.1. № 183; Клепатський П.Г. Очерки ...— С. 104.
- 166. АЗР. ..Т.1. № 224.
- 167. Помянник Введенської церкви ...С. 26.
- 168. Яковенко Н. Українська шляхта ... С. 323.
- 169. Zabiecy F., Zabiecy K. Genealogii xx Swiatopelkow Czetwertynskich. — Luck, 1793; Однороженко О. Князівська геральдика Волині...—С. 51.
- 170. **Piekosinski F. Heraldika polska wiekow srednich.— Krakow.** 1899. — С. 256; Однороженко О. Князівська геральдика Волині ... —С. 50–51.
- 171.Яковенко Н. Українська шляхта...— С. 331.
- 172. Сборник материалов для исторической топографии Киева... Отд. II. —С. 31.
- 173. Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедеміновичів ... — С. 163.
- 174. Сборник материалов для исторической топографии Киева ... Отд II — С. 31.

1.3. Поховання в Києво-Печерському монастирі князів в XVI — перші роки XVII століття.

Князь Федор Іванович Ярославич був онуком московського утікача Василя Ярославича Боровського, син якого — Іван Васильович — отримав від Казимира IV Ягеллончика Клецьке та Городецьке князівства. Зазначені князівства раніше належали другій дружині князя Свидригайла Ольгердовича — Анні.

Після смерті Василя Семеновича Слуцького Федір Ярославич отримав додатково й Пінське князівство (1). Як йшлося, в 1499 р. його дружина Олександра (Олена) Слуцька та її мати Марія Іванівна (Янівна) Гаштовт судилися з князем Семеном Михайловичем Слуцьким — сином страченого 1481 р. князя Михайла Олельковича, намагаючись відібрати в нього його отчину — Слуцьк та Копиль.

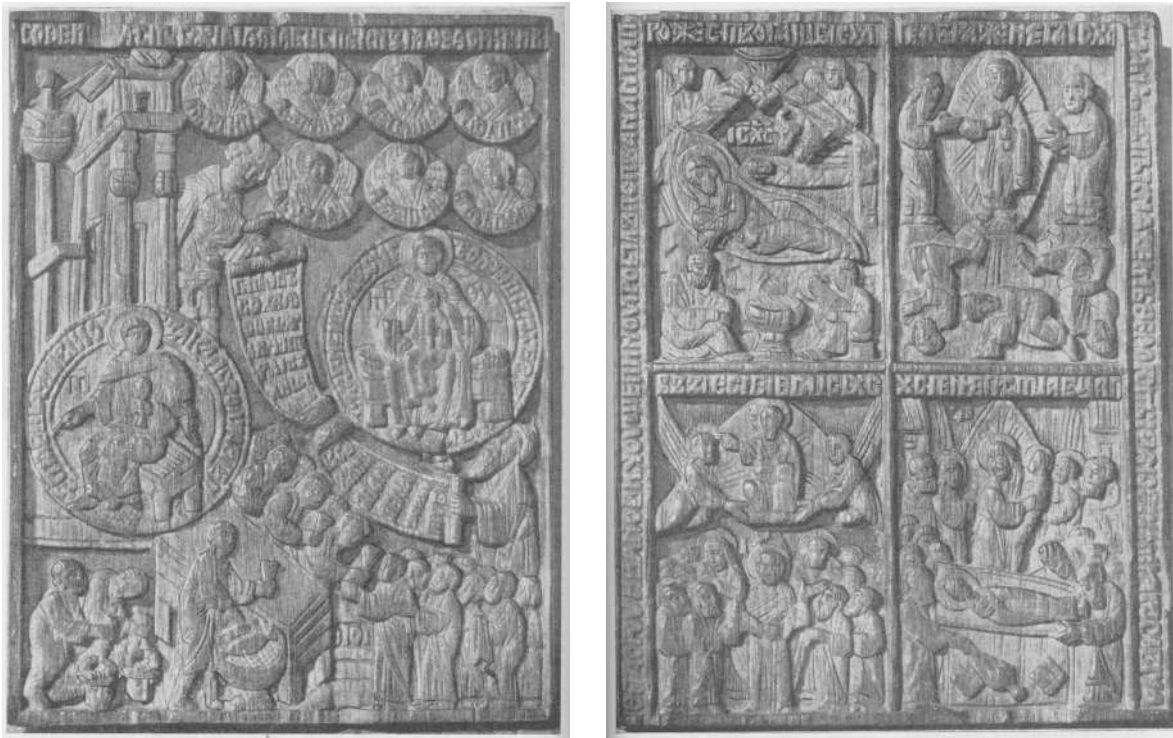
У 1503 р. Федір Іванович Ярославич разом з іншими князями, зокрема, з чоловіком своєї сестри Юрієм (Григорієм) Івановичем Дубровицьким (+1537); овруцьким намісником Григорієм (Юрієм) Борисовичем Хромим Глинським та іншими, брав участь у черговій битві з перекопськими татарами, у якій загинув князь Глинський — онук Лекси (Олександра) (у ченцях Івана) Глинського та Анастасії Данилівни Острозької (2).

Після подій 1508 р. (т. зв. «змови Глинських») (3), коли до Московії емігрували князі Глинські, які займали впливові посади у ВКЛРЖ та були тут великими землевласниками (4), король Сигизмунд I Старий «*жалованою грамотою*» від 29 червня 1508 р. передав Федору Івановичу Ярославичу володіння колишнього господарського маршалка, київського воєводи (1505–1507), новгородського воєводи (1507) князя Івана Львовича Глинського Мамає (5).

В епітафії на могилі похованого в Успенському соборі Федора Івановича Ярославича написано, що він, успадкувавши величезні земельні володіння «*багатьох перевершував своєю могутністю та родовитістю*» (6). Джерела свідчать, що Федір Іванович, разом з іншими князями, надав Сигизмунду I Старому фінансовий кредит для здійснення в 1508 р. військового походу на Смоленськ на чолі із великим гетьманом литовським кн. Костянтином Івановичем Острозьким (7).

Федір Іванович Ярославич та його дружина були ктиторами кількох церков. Так, 1502 р. князь побудував у замку м. Пінська соборну церкву Св. великомученика Димитрія з чотирма приділами та забезпечив утримання тут священиків (8). 1504 р. в своєму маєтку Ставки князь побудував церкву в ім'я Св. Іоакима та Анни та надав храму земельні володіння (9). Подружжя було ктиторами Пінського Варваринського жіночого монастиря, заснованого при катедральній Пречистенській церкві в Старому місті (10). Цьому монастиреві вони 1520 року надали «*дворище Пискаловицина в селищі Особовичах*» (11) та побудували тут перші дерев'яні будівлі. 9 серпня 1506 р. князь та княгиня вручили грамоту пінським євреям на землю для будівництва двох молитовних будинків (12). 5 серпня 1513 р. Федір Ярославич підтвердив грамоту свого батька Івана Васильовича, якою церкві Св. Миколая в Ковно віддавалися доходи від його маєтку «*Сосновий двір*» (13), а церкві Св. Миколая в селі Переходовичах городецького повіту подарував «*землю Микитину*» (14).

Будучи щедрими меценатами Церкви обидва князі поводитися не зовсім коректно відносно деяких осіб духовництва, чим викликали їхнє незадоволення. Так, турівський

*Різьблена дерев'яна іконка «Премудрість созда себе храм».
Належала князю Федору Івановичу Ярославичу, який похований в Успенському соборі
Києво-Печерської лаври. ДІМ. Інв.№ ОК 9153. Москва. Росія*

та пінський владика Вассіян скаржився королю Олександру на те, що князі Федір Іванович Ярославич та його батько Іван Васильович, без його згоди та благословіння, будують церкви та призначають до них священиків, а також судять їх та звільнюють від послухання владикам (15).

25 вересня 1516 р. князь Федір Іванович надав письмове зобов'язання давати щороку кошти на утримання побудованого князем К.І. Острозьким нового мурованого катедрального собору на честь Пречистої Богородиці у Вільно (16).

Дружина князя Федіра Івановича Ярославича — кн.Олександра (Олена) Семенівна Слуцька — померла 1518 р. Перед смертю вона підписала «отказну грамоту» на користь Пінської єпископської катедри «на дворец Кропотчичи з угіддями» на спомин своєї душі, а також душ своїх батьків: київського князя Семена Олельковича та княгині Марії Іванівни Гаштовт (17). Сам князь на спомин душі своєї дружини «отказною грамотою» від 25 жовтня 1518 р. надав земельні володіння Миколаївській та Дмитрівській церквам у Пінську (18).

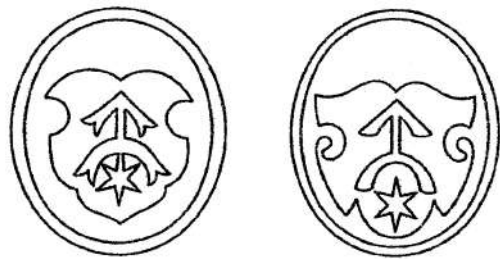
Князь здійснював цінні внески й до багатьох інших храмів. Так, на його замовлення переписувалися богослужбові книги, зокрема: рукописне Євангеліє (1520 р.) для Миколаївської церкви в містечку Ноблі пінського повіту та архієрейські служебники для храмів у Пінській та Турівській єпархіях.

Згадкою про князя Федіра Івановича Ярославича є дерев'яна мініатюрна іконка «Премудрість созда себе храм», на якій є напис, що свідчить про її належність саме йому (19). **(ІЛЛ 033, 034)**

Олександру (Олену) Семенівну мали б поховати в Успенському соборі біля її батьків, брата князя Василя Семеновича та інших родичів, але стверджувати це заважає те, що в синодику Печерського монастиря, там, де поминається рід князя Федіра Івановича

Ярославича, її ім'я не записане. Подружжя не залишило нащадків, і всі їх величезні володіння відійшли до короля, а той передав їх у 1521 р. своїй дружині Боні Сфорці (20).

* * *

Прорис печаток
кн. Ксенії-Марії Іванівни Острозької
при документах 1536р. та 1572 р.

У Федіра Івановича Ярославича була рідна сестра — кн. Уляна Іванівна Ярославичівна — перша дружина Юрія (Григорія) Івановича Гольшанського і Дубровицького (+ 1537), який був сином страченого 1481 р. князя Івана Юрійовича Дубровицького. Другою дружиною Юрія (Григорія) Івановича була Марія Андріївна Сангушківна (+ бл. 1537). Рідна сестра останньої — Ганна Андріївна Сангушківна (+ до 1522) була пошлюблена з луцьким намісником Федіром Михайловичем Чорторийським (+ 1543), який був рідним братом Ганни Михайлівни Чорторийської — дружини згаданого (страченого 1481 р.) князя Івана Юрійовича Дубровицького. Дочка останнього, тобто рідна сестра Юрія (Григорія) Івановича Гольшанського — Василіса Юліана Іванівна Гольшанська (+ п.1554) — була пошлюблена з князем Михайлом Івановичем Мстиславським. Останній був рідним братом кн. Настасії Іванівни Мстиславської, яка була дружиною князя Семена Михайловича Слуцького — сина страченого 1481 р. князя Михайла Олельковича. Тобто всі зазначені особи були поєднані тісними родинними зв'язками, як між собою, так й з двома страченими в 1481 р. князями, а також з багатьма похованими в Печерському монастирі князями Ольгердовичами, Олельковичами та їхніми нащадками.

Князь Семен Михайлович Слуцький помер 1505 р. й був похований в Успенському соборі поруч з батьком Михайлом Олельковичем, дідом Олельком Володимировичем та прадідом Володимиром Ольгердовичем. Від шлюбу з кн. Настасією Іванівною Мстиславською у нього був син — князь Юрій Семенович Олелькович Слуцький (1492–1542) та дочка кн. Олександра Семенівна Слуцька (+п.1556). Остання стала другою дружиною князя Костянтина Івановича Острозького (бл. 1460–1530).

В Успенському соборі, імовірно, поховані рідні сестра та брат князя К.І. Острозького — Ксенія Марія Іванівна та Михайло Іванович Острозькі.

На печатці, якою користувалася Ксенія-Марія Іванівна бачимо горішню частину княжого знаку у вигляді вістря стріли, що згодом стає невід'ємною частиною герба Острозьких. (21) (Однороженко О. Князівська геральдика Волині середини ХІУ–ХУІІІ ст. Харків. 2008. — С. 17) Першим чоловіком Ксенії-Марії Іванівна був кременецький намісник (1498–1502), брацлавський і вінницький намісник (1500–1507), володимирський намісник (1508–1531), маршалок Волинської землі (1522–1534) Андрій Олександрович Сангушкович, похований в Успенському соборі 1534/35 року. В цьому храмі відповідно до свого заповіту(22) (Собчук Володимир. Боговитиновичі: генеалогія і маєтки. –С. 498.//) 1530 року був похований чоловік їхньої дочки кн. Федори Андріївни — Богущ (Михайло) Боговитинович.(23) (Акты ЮЗР. –СПб., 1863.Т. 1. (1361–1598). –С. 75) Останній належав до відомого шляхетського роду Боговитиновичів (гербів «Корчак» та «Пелікан»), якій функціонував понад двісті років. Про глибоке коріння роду свідчить привілей 1513 року, отриманий Богущем (Михайлом) на Шумськ, Кордишів, Сураж та ін. Привілеєм підтверджувалося надання цих володінь родині Боговитиновичів ще Вітовтом.(24) (Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве Министерства юстиции (далі Описание документов МАМЮ). Москва,

Портрет гетьмана князя
Костянтина Івановича Острозького.
Художник К. Александрович. 1789 р.
Із колекції Львівського історичного музею

Князь Костянтин Іванович Острозький
на картині невідомого художника
«Битва під Оршею»

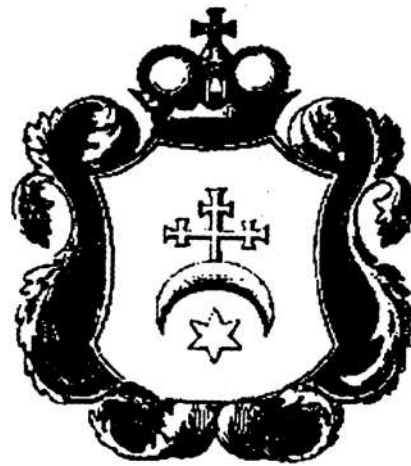
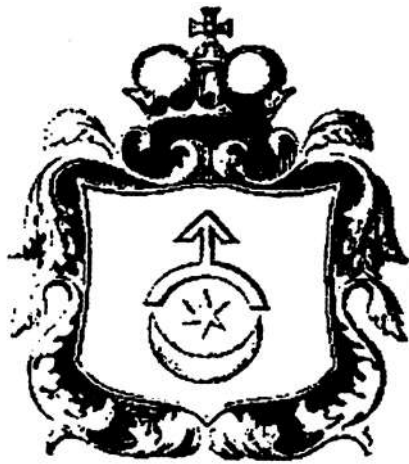
Прорис печатки князя
Костянтина Івановича Острозького
при документах 1508 та 1520 рр.

1915. Кн. 21. С. 138; Яковенко.....) Боговитин 1431 р. зафіксований як один із поручників за групу знатних литовців і русинів, що були звільнені з полону з угодою короля Ягайла (25) В переписі 1528 року Богуш (Михайло) зафіксований як волинський землевласник. Він був членом великокнязівської ради, земським підскарбієм, маршалком й писарем ВКЛРЖ.

Михайло Іванович Острозький, як й його брат Костянтин Іванович, в 1492–1494 роках брав участь у литовсько–московській війні та за успіхи в ній отримав разом з ним від великого князя литовського Олександра м. Полонное (1494), а в 1496 р. – інші міста (26). В Успенському соборі поруч з кн. Михайлом Івановичем похована його дружина — княгиня Федора, про що свідчить опис майна Печерського монастиря, де вказані покрови на їх гробниці. Можливо, тут спочив і син цього подружжя — Роман Михайлович Острозький, який загинув 1516 року в битві з татарами під час їх нападу на Поділля і Волинь (27) (М. Бельський. Хроніка. — С. 989. Полное собрание русских летописей .Т. II.–с. 367; Бевзо О.а. Львівський літопис і Острозький літописець. Джерелознавче дослідження. –Київ. 1970.– С. 125, 151) . У подружжя відома дочка Маруша Михайлівна, пошлюблена з кн. Матвієм Єловицьким. Історичні джерела свідчать, що згодом в Успенському соборі були поховані особи, які були споріднені з родиною Єловицьких, про що мова піде далі.

*Настінний живопис в інтер'єрі Успенського собору Києво-Печерської лаври.
Портрети князів Острозьких, Вишневецьких, Сангушек. Не зберігся*

*Герби князів Острозьких/Заславських; князів Збарзьких/Вишневецьких;
князів Корецьких, Сангушків і Чорторийських*

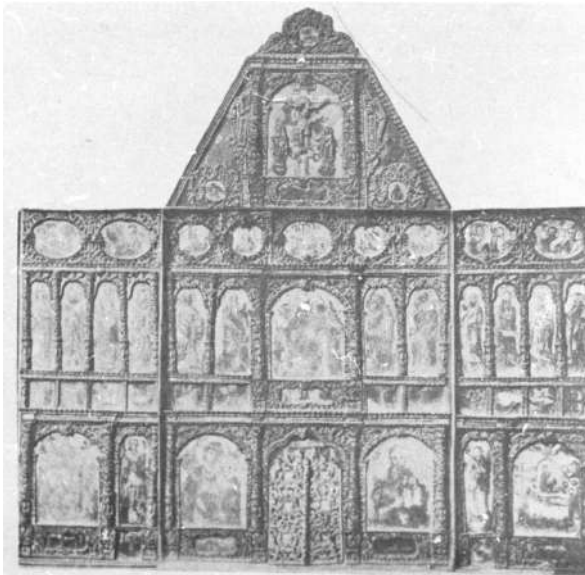
* * *

Першою дружиною (з 1509) Костянтина Івановича Острозького була Татяна (Анна) Семенівна Гольшанська — дочка князя степанського (1457–1505) і дубровицького (1481–1505) Семена Юрійовича (28) та Настасії Семенівни Збарзької. Батько княгині

Прорис печатки
Іллі Костянтиновича Острозького
при документі 1535 р.

ще не було вхідної двері до церкви й сюди потрапляли із Успенського собору. Імовірно в Іоанно-Предтеченській церкві був похований й брат Юліанії — Іван Юрійович. Мощі Юліанії були відкриті за архімандрита Єлисея Плетенецького (1599–1624 рр.) під час копання чергової могили. Над її похованням знайшли шиферну плиту, на якій був вирізблений герб князів Гольшанських, а на труні, що знаходилася під плитою, була прикріплена пластина з відповідним гербом і написом. За митрополита Петра Могили княжна Юліанія була канонізована. Її мощі тоді поклали в коштовну раку, яку 1654 року бачив архідиякон Павло Алепський. Він писав: *«Перед дверьми этого северного алтаря стоит драгоценная рака, покрытая дорогими покровами: в ней мощи святой по имени Иулиании, новой праведницы. На стене всего этого места, начиная от верху, изображено Успение Богордицы и апостолы... Внизу же изображены апостолы, собравшиеся вокруг мраморного гроба Св. Девы; саван раскрыт, и они, в изумлении, поднимают руки к небу, говоря: « Она вознеслась!»*. (30). (ІЛЛ. 047) Нині мощі Юліанії Гольшанської спочивають у Ближніх печерах Печерського монастиря. (ІЛЛ.020. 035)

Бронзовая модель з іконостаса, встановленого в Успенському соборі князем Костянтином Івановичем Острозьким. Виконана на замовлення московського патріарха Никона в ХVII ст.

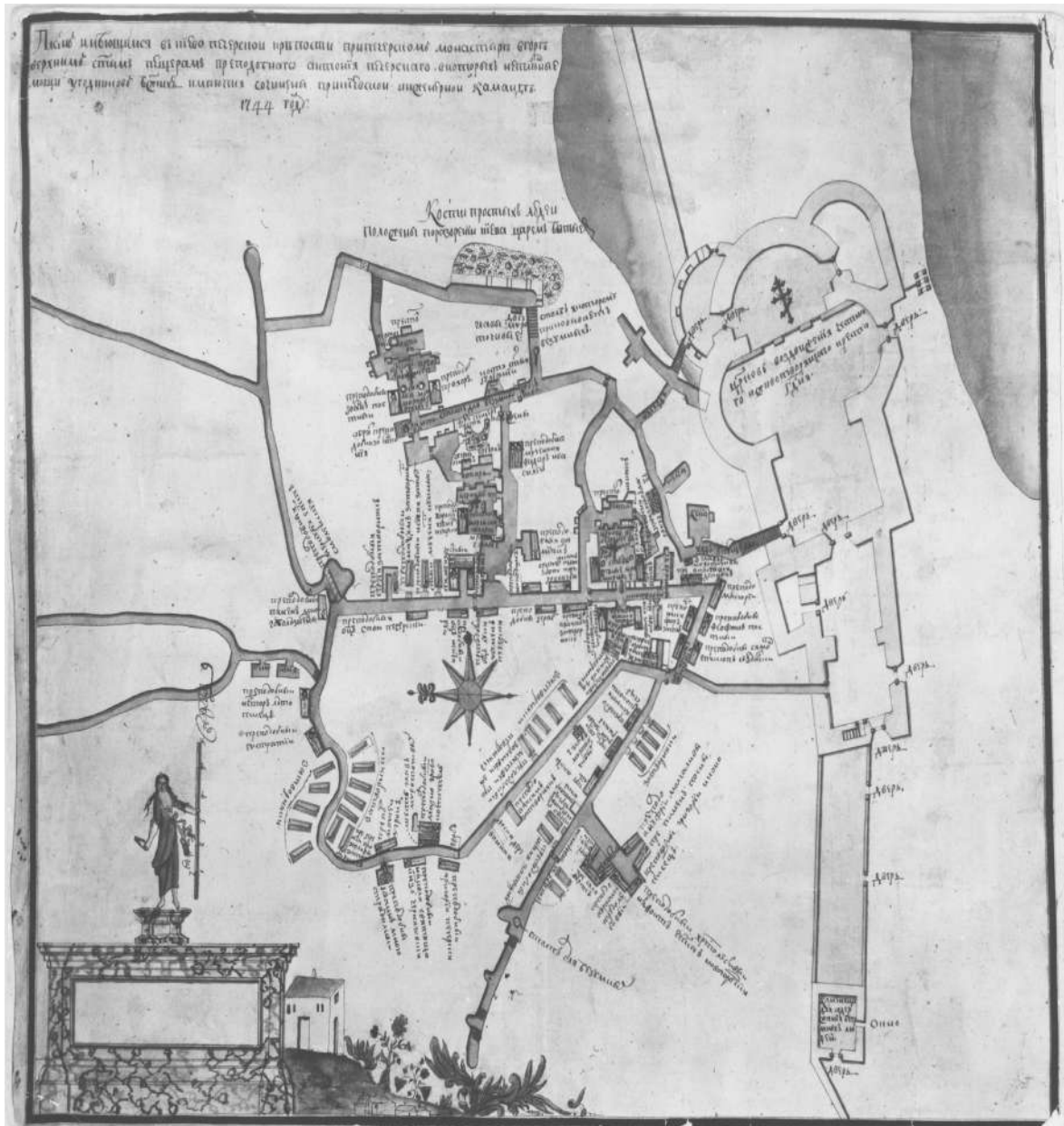
Татяни зробив блискучу кар'єру. Він був луцьким намісником (1490–1500, 1501–1505), маршалком Волинської землі (з 1494), новгородським воєводою (1500–1501), гетьманом Великого князівства Литовського та Руського (1500–1501).

Семен Юрійович доводився рідним братом страченому в 1481р. Івану Юрійовичу Дубровицькому, а також Юліанії Юріївні Гольшанській, (29) яка померла в шістьнадцять років та була похована в Іоанно-Предтеченській церкві, біля її західної стіни. Тоді в цієї стіні

Князь Семен Юрійович Гольшанський помер 1505 р. й міг бути похованим в Успенському соборі, оскільки тут знайшли свій останній спочинок його рідні брат та сестра, а пізніше тут поховують його дочку та її чоловіка. У храмі, вірогідно, спочили його батько — Юрій Семенович, дід — Семен Іванович Лютий та прадід — Іван Ольгимунтович Гольшанський.

Джерела свідчать, що близько 1480 р. батько князя Семена Юрійовича Гольшанського підтвердив згадану жалувану грамоту, надану Києво-Печерському монастирю його прадідом київським намісником Іваном Ольгимантовичем на володіння *«землями и людьми в Глушской и Поречьской волостях, с медовыми и денежными данями»* (31).

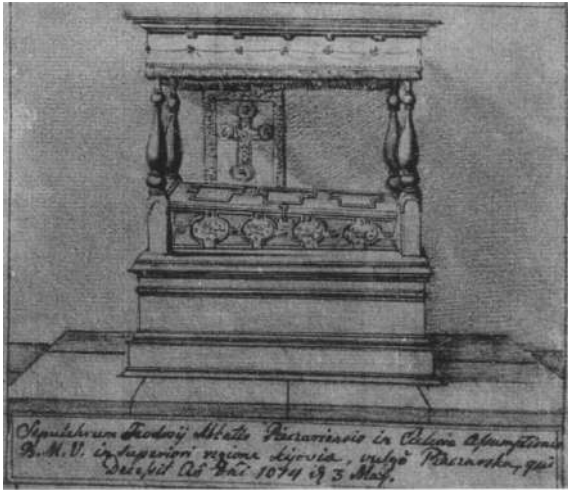
Дружиною князя Семена Юрійовича Гольшанського була Настасія Семенівна Збаразька, дочка князя не-свицького, збаразького і колоденського,

«Планъ имеющийся въ Киево-Печерской крепости при Печерском монастыре въ горе верхнемъ святымъ пещерамъ преподобнаго Антонія Печерскаго в которыхъ нетленные мощи угодниковъ Божіихъ имеются. Сочиненъ при Киевской инженерной команде 1744 году». РДАДА. Ф. 192. Оп. 1 Киевская губерния. № 8. Москва

намісника кременецького (у 1478 — 1481 рр.) Семена Васильовича Збаразького та кн. Марії Олізарівни Ровенської. 24 лютого 1507 р. за Настасію Семенівною закріплено як «отчина» в службу її чоловіка маєток Головин в Луцькому повіті (32). Вона померла до 1516 р. й, вірогідно, похована поруч з чоловіком.

6 березня 1516 р. К.І. Острозький разом зі своєю дружиною за заповітом померлої тещі за упокой її душі та душ її чоловіка та її батьків зробив «отказний» запис, за яким Києво-Печерському монастирю був наданий «двір Городок з двома приселками та село Вольницю в Глушській волости з угіддями і доходами» (33). У цій місцевості існував скит, який згодом перетворився на жіночий монастир.

Художник А. ван Вестерфельд. Малюнок гробниці Юліанії Гольшанської в Успенському соборі Києво-Печерської лаври. 1651р. Копія XVIII ст.

Рака з мощами преподобної Уліанії Ольшанської (в миру Юліана Юрійна Гольшанська (2 пол. ХУ), дочка Юрія Семеновича Гольшанського; рідна сестра Івана Юрійовича Дубровицького, страченого 1481р. та луцького намісника (1490-1500, 1501-1505), маршалка Волинської землі, новгородського воеводи, гетьмана Великого князівства Литовського (1500-1501) Семена Юрійовича Гольшанського; тітка першої дружини князя Костянтина Івановича Острозького –Татяни (Ганни) Семенівни Гольшанської. Фото 2020 р.

За своє життя велику увагу князь приділяв розбудові храмів. Так, наприклад, у Вільно він фінансував зведення у місті трьох мурованих церков. Його коштом на місці, де був раніше найдавніший з віленських храмів, появу якого пов'язували з дружинами великого князя литовського Ольгерда Гедиміновича, був побудований катедральний собор на честь Пречистої Богородиці. Незадовго до своєї смерті К.І. Острозький влаштував у храмі два додаткових придільних престоли. Він передав митрополитові два власні маєтки неподалік від Вільно, щоб на доходи від користування ними утримувалися свяще-

Кн. Тетяна (Ганна) Семенівна Гольшанська померла в 1522 р. й була похована в Успенському соборі. Від шлюбу з нею у князя був син Ілля Костянтинович (1510–1539), який займав посади Брацлавського, Вінницького і Звенигородського старости. **(ІЛЛ... 018)**

1530 р. в соборі біля дружини, батьків, діда, прадіда та численних родичів поховано і самого Костянтина Івановича Острозького. Незадовго до смерті він одружився вдруге з кн. Олександрою Семенівною Слуцькою — онукою страченого в 1481 р. князя Михайла Олельковича. Це сталося до 28 грудня 1528 р., оскільки цією датою підписана королівська підтверджувальна грамота, за якою вона отримала право на володіння м. Туровом, відповідно до запису, зробленому її чоловіком **(34)**.

Перед своєю кончиною князь відремонтував Успенський собор. Портали храму набули нового ренесансного оздоблення, виконаного зі світлого каменю, прикрашеного різьбленням. У головному вівтарі храму встановили новий багатоярусний іконостас. **(ІЛЛ...025)** Яким видавався іконостас, можна уявити за малюнком з його бронзової моделі. Тоді ж, ймовірно поновили монументальний живопис. На стінах храму, де тоді, ймовірно, вже були зображення князів Острозьких та Гольшанських, могли з'явитися нові портрети, зокрема зображення самого Костянтина Івановича та родичів його дружин. На гробниці, що стояли в соборі, мабуть, поклали нові покрыва.

Князь зробив щедрі пожертви для того, щоб у цьому храмі, а також у багатьох інших соборах та церквах, ктиторм та благодійником яких він був, поминали його самого та його родичів.

ники та дяки для поминання його родини **(35)**.

* * *

Син Костянтина Івановича — князь Ілля ще за життя батька отримав опіку над розумово хворим та бездітним Андрієм Юрійовичем Заславським — сином померлого близько 1500 р. Юрія Васильовича Заславського. Останній був родоначальником молодшої гілки роду Острозьких, яка видокремилася близько 1461 року після поділу батьківських земель між братами Іваном та Юрієм Васильовичами Острозькими. Кн. Юрій Заславський доводився онуком кн. Федіру (Феодосію) Даниловичу Острозькому. Не виключено, що коли 1534 р. князь Андрій Юрійович Заславський помер, його опікун міг організувати поховання свого подопічного в родовій усипальниці — Успенському соборі.

Князь Ілля Костянтинович успадкував третину володінь небіжчика **(36)**. Але на спадок Андрія Юрійовича претендували також інші родичі покійного. Так, дружина його рідного брата, тоді теж уже померлого — князя Івана Юрійовича Заславського — Олена Федорівна Четвертинська та її син, Кузьма Іванович Заславський, розпочали з князем Острозьким судовий процес, який супроводжувався силовим протистоянням та призвів до розриву приязних стосунків між двома гілками єдиного роду **(37)**. Кузьма Іванович був одружений з кн. Анастасією Юріівною Гольшанською і Дубровицькою, дочкою Юрія (Георгія) Івановича Гольшанського і Дубровицького, онукою страченого 1481 р. князя Івана Юрійовича Дубровицького. За ініціативи та фінансової підтримки кн. Анастасії в 1556–1561 рр. було здійснено переклад і переписування рукописного Пересопницького Євангелія.

Після смерті батька Ілля Костянтинович Острозький успадкував його маєтності. При цьому він відсторонив від співволодіння спадком свою мачуху кн. Олександру Семівну Слуцьку та свого зведеного, тоді ще неповнолітнього, брата Василя — Костянтина Костянтиновича Острозького **(38)**.

1538 р. князь Ілля одружився з Беатою Костелецькою (1515–1576), яка народилася в родині коронного підскарбія, війницького каштеляна і краківського радника, дипломата та довіреної особи короля Анджея Костелецького **(39)**. Після весілля князь Ілля Костянтинович прожив менше року **(40)**. Під час рицарського турніру з нагоди заручин польської королеви Ізабели з угорським правителем Яношом Запольяї він, у протиборстві зі спадкоємцем престолу Сигізмундом Августом, отримав важке поранення й 1539 року помер. Його поховали, як й його батьків в Успенському соборі в наземній гробниці. В описі ризниці храму 1554 р. записані покрыва на три гробниці, що належали їх похованням.

Своїм спадкоємцем князь Ілля Костянтинович визначив ще ненароджену дитину від шлюбу з Беатою Костелецькою **(41)**. Головними її опікунами він визнав короля та королеву. Оскільки за заповітом Костянтина Івановича Острозького величезні володіння передавалися його синові Василю–Костянтину, який тоді був ще дитиною, заповіт князя тимчасово був позбавлений сили королівським декретом від 11 січня 1541 р. Опікуном княжича було призначено володимирського намісника (1531–1547), маршалка Волинської землі (1535–1547), брацлавського і вінницького намісника (1544–1547) князя Федора Андрійовича Сангушковича (+ 1547/1548).

Незабаром між родичами вдови Іллі та Василя–Костянтина Острозьких виник конфлікт, але через деякий час його сторони дійшли певної згоди. Імовірно, цьому сприяло те, що опікун був близьким родичем Острозьких. Його батько Андрій Олександрович Сангушко в другому шлюбі був одружений з тіткою Іллі Костянтиновича — згаданою кн. Ксенією — Марією Іванівною Острозькою **(42)**, а його рідна сестра — Марія Андріївна

Надгробок Софії Тарновської — дружини Василя —
Костянтина Костянтиновича Острозького. ХІІІ ст.
Скульптор В. Кушчич

Сангушко (+ бл.1553) — була, як ішлося, другою дружиною кн. Юрія (Григорія) Івановича Гольшанського Дубровицького (+1537). Останній доводився княгині Татяні (Анні) Семенівні двоюрідним братом.

У 1553 (за іншими джерелами 1551 р.) син опікуна — житомирський староста (в 1549–1552), черкаський і канівський староста (1552–1554) (43) князь Дмитро Федорович Сангушко одружився з донькою Іллі Костянтиновича Острозького — Галшкою (Єлизаветою, або Ельжбетою) Іллівною. Але вже 1554 р. князь Дмитро був вбитий в Моравії князем Мартином Зборовським та похований в церкві Святого Миколая в моравському місті Яромежі. Сюди подружжя приїхало не випадково: бабуся Галшки — Катерина Охстат (бл. 1480–1528), яку називали Тельчанкою (від місцевості Тельниці), походила з Моравії. Те, що подружжя приїхало саме сюди, ставить під сумнів літописні повідомлення про відмову матері Галшки на шлюб доньки з Дмитром Сангушко та її викрадення князем: «...Дмитро Сангушко княжни Острозької Ільїної з Острога уніс, котрого Марцін Зборовський догонів в

Чехах і на господі ранів не убраного, с котрої рани умер» (44). Про трагедію, яка спіткала цього князя, та сумну долю Галшки Іллівни докладно висвітлено в літературі (45).

В Успенському соборі Печерського монастиря похований 1547/48 р., відповідно до свого заповіту, його батько Федір Андрійович Сангушко, а також, імовірно, їхня мати — Ганна Браткович (Деспотівна) — дочка валаського господаря. Князь Федір Андрійович прохав поховати себе біля своїх предків (46). Найбільш давнім із них є князь ратненський Федір Ольгердович (+ до 1400) — брат спочивших у Печерському монастирі князів Володимира, Андрія і Дмитра Ольгердовичів. Дідом Федіра Андрійовича був володимирський намісник (бл. 1460), кременецький намісник (1482–1489) Олександр Федірович Сангушко, який помер близько 1489 р., а батьком — князь Андрій Олександрович, який перед смертю 1534/35 р. більше ніж десять років займав посаду маршалка Волинської землі. Першою дружиною останнього була кн. Богдана Одинцевичівна — мати Федіра Андрійовича Сангушко.

Федір Андрійович успадкував від батька посади володимирського намісника (в 1531 р.) та маршалка Волинської землі (в 1535 р.). Ще дві свої посади — брацлавського і вінницького намісника — його батько уступив у 1507 р. князю Костянтину Івановичу Острозькому, коли взяв шлюб з його сестрою.

Княгиня Богдана Одинцевичівна померла раніше за чоловіка й похована в Печерському монастирі. Поруч з нею, імовірно, спочив 1517 р. їхній син Роман Андрійович. Останній перед смертю один рік посідав посаду брацлавського і вінницького намісника, яка після його кончини повернулася до кн. Костянтина Івановича Острозького.

Надгробок «Трьох Янів» в кафедральному костелі в Тарнові

Богдана Одинцевичівна була сестрою гродненського городничого (1532–1541), справці жмудського староства, старости любошанського та смолнянського (1541) Семена Богдановича Одинцевича. Останній був одружений з Анастасією Михайлівною Сангушківною (+1559) — рідною сестрою Андрія Михайловича Сангушковича Кошерського (+1560). Він помер після 1541 р. та похований в Успенському соборі. Тут біля першої дружини — Богдани Одинцевичівни та сина Романа Андрійовича поховали в 1534/1535 р. й самого князя Андрія Олександровича Сангушко.

Його друга дружина — згадана кн. Ксенія — Марія Острозька — незабаром після його смерті взяла шлюб з князем Федором Івановичем Явнутовичем Заславським. Останній пережив її та одружився вдруге, взявши за себе Софію Андріївну Сангушківну (+1561) — дочку кн. Андрія Олександровича Сангушко від його першого шлюбу з Богданою Одинцевичівною.

* * *

Кн. Галшка Іллівна Острозька, яка доводилася племінницею Василю –Костянтину Костянтиновичу Острозькому, була пошлюблена після смерті князя Дмитра Федоровича Сангушковича ще два рази. Одним з її наступних чоловіків був племінник дружини князя К.І. Острозького — Семен II Юрійович Слуцький (+ 1560) — син православного князя Юрія Семеновича Олельковича Слуцького (1492–1542) та католички Гелени Миколаївни Радзивилівни (47). Батьком останньої був Миколай Радзивил Амор Полоні.

*Надгробний пам'ятник князю
Костянтину Івановичу Острозькому, встановлений 1574 р. його сином
Василем-Костянтином Костянтиновичем*

*Надгробок Станіслава Радзивіла
у побернардинському костелі у Вільно*

Ця гілка Радзивилів перша в цьому роді отримала 1518 р. від імператора Максиміліана I титул князів Священної Римської імперії, але згасла на браті Гелени Миколаївни — подчасному литовському Яні Радзивилі, який не залишив нащадків чоловічої статі. Одружившись 1530 р., Юрій Семенович Олелькович Слуцький отримав у 1532р. згоду папи Климента VII на охрещення та виховання своїх нащадків чоловічої статі за православним обрядом (48). У 1535 р., за архімандрита Києво-Печерського монастиря Геннадія, на прохання Юрія Семеновича, Сигизмунд I Старий надав князеві на деякий час т.зв. «*право подання*» для цієї обителі (49). З огляду на те, що тут були поховані його предки, така зацікавленість князя монастирем є цілком зрозумілою. Можна припустити, що він заздалегідь планував бути похованим у родинній усипальниці найшанованішого православного храму.

Не випадково й те, що 15 жовтня 1578 р. другий його син — Юрій II Юрійович Олелькович Слуцький незадовго до своєї смерті написав заповіт, у якому зобов'язував свою дружину Катажану (Катерину) Тенчинську (1544–1592), дочку краків-

Надгробок Станіслава Радзивіла у побернардинському костелі у Вільно. Фрагмент надгробка. (059)

ського воеводи, а також трьох своїх синів під страхом батьківського прокляття завжди залишатися в православ'ї. Поховати себе він прохав у Печерському монастирі (50), там, де спочили його предки, тобто, батько— Юрій Семенович, дід — Семен Михайлович Олек-

Портрет Януша I Радзивіла.
Із «*Icones Ducalis Familiae Radivilianae*». 1758

Портрет княгині Софії Юріївни Слуцької —
дружини Януша I Радзивіла.
«*Icones Ducalis Familiae Radivilianae*»

сандрович Слуцький, прадід — Михайло Олелькович, а також прапрадіди — київські князі Олелько Володимирович та Володимир Ольгердович. Тому не випадково, повідомляючи про поховання Юрія II Юрійовича Олельковича Слуцького в Успенському соборі, Афанасій Кальнофойський називає його «наследственным паном земли Киевской». Поховання в родовій усипальниці нащадків великого князя Литовського Ольгерда Гедиміновича підкреслило стародавність походження князів Слуцьких, що підвищувало престиж родини.

Що стосується Катажани (Катерини) Тенчинської, то після смерті чоловіка вона вийшла заміж удруге за віленського воєводу князя католика Христофора (Криштофа) Радзивіла «Перуна» (1547 — 1603), для якого була вже третьою дружиною. У другому шлюбі той був одружений з дочкою київського воєводи (у 1559–1608) князя Василя — Костянтина Костянтиновича Острозького — Катериною Василівною (1560–1579), яка померла після пологів у віці 19 років, будучи в шлюбі близько року та народивши чоловікові сина Януша I Радзивіла (1579–1620). Катажана Тенчинська теж померла раніше за чоловіка 19 березня 1592 р., й Криштоф Радзивіл, утретє ставши удівцем, одружився 13 лютого 1593 р. вчетверте з другою дочкою князя Василя — Костянтина Острозького, католичкою Галшкою (Єлизаветою) Василівною (бл. 1557–1599). Остання на той час була вдовою заможного та впливового магната, аріаніна Яна Кішки (1547–1592), який за часів короля Стефана Баторія був жемантійським старостою (1579), а за Сигізмунда III Вази став віленським каштеляном (з 1589), а потім — берестейським воєводою.

Син Катажани (Катерини) Тенчинської та Юрія II Юрійовича Слуцького — Юрій III Юрійович Слуцький (1559–1586) одружився 1585 р. теж з представницею роду Кішок — Барбарою (за Кальнофойським — Катериною) Кішчанкою. Судячи із повідомлення в книзі «*Тератургіма*», Юрій III Юрійович помер наступного після весілля року, у віці 27 років, залишивши дружину з новонародженою донькою Софією Юріівною. Мати

Мінськ. Катедральний собор, де зараз покійся
моці прп. Софії Слуцької. Фото 1970-х рр.

пережила сина, оскільки Кальнофойський пише, що він помер «к великому прискорбию матери и братьев...». Поховали князя в Успенському соборі. Цю інформацію Афанасій (Кальнофойський) отримав від Слуцького архієпископа о. Самійла Залеського Щирика, про що є запис на берегах книги «Тератургима». **(51) (Шевчук В. «Тератургима» Атанасія... № 19–20.–С. 63)** Його брати: Олександр та Юрій–Ян (Семен) Юрійовичі Слуцькі померли, відповідно, в 1591 та 1592 роках. Незадовго до своєї смерті вони надали жалувану грамоту від 20 травня 1589 р. архімандриту Слуцького Свято–Троїцького монастиря, майбутньому унійному київському митрополиту (в 1596–1599) Михайлу (Рагозі) на пожиттєве управління православним монастирем в маєтку Морочи. **(52)**

Отже, всі згадані князі Слуцькі доводилися близькими родичами Василю — Костянтину Костянтиновичу Острозькому та його батькам: Олександрі Семенівні Слуцькій та Костянтину Івановичу Острозькому.

Князь Василь — Костянтин Острозький пережив батьків, дружину (з 1550 р.) Софію Янівну Тарновську (1534–1570/71) — дочку одного з самих впливових сановників Польщі, краківського каштеляна і великого коронного гетьмана Яна Амор Тарновського II (1488–1561), а також чотирьох своїх дітей, народжених в двох шлюбах: синів Костянтина (+1588) і Олександра (1570–1603) та дочок Катерину (1560–1579) та Гальшку (Єлизавету) (1559–1599). Поховавши їх, князь намагався зробити якомога більше для увічнення пам'яті та посмертного вшанування своїх близьких.

На той період у храмах та костьолах на теренах Польщі та ВКЛРЖ на могилах королів та заможних магнатів встановлювали розкішні надгробні пам'ятники в стилі ренесанс. **(ІЛЛ...058, 059)**

У кафедральній базиліці Різдва Найсвятішої Діви Марії в місті Тарнові, яке перебувало в приватній власності князів Тарновських, Заславських та Острозьких, Василь — Костянтин Острозький встановив пам'ятник на могилі своєї дружини княгині Софії Янівни **(ІЛЛ...055) (ІЛЛ... 053)**.

У цьому ж самому костюлі на кошти Острозького та Тарновських італійським архітектором Джовані — Марією Моска (Подавано) був споруджений пам'ятник батькові Софії Тарновської та її брату війницькому каштеляну Яну Криштофу Тарновському (+1567) після смерті якого вона успадкувала великі землеволодіння.

Василь–Костянтин Острозький, який в 1559–1608 рр. був київським воеводою, профінансував черговий ремонт Успенського собора Києво–Печерського монастиря. Тоді, імовірно, в храмі поновили монументальний живопис, в тому числі доповнили на його стінах портретний ряд князів додатковими зображеннями князів Острозьких, Гольшанських, Збаразьких, Заславських, Вишневецьких, Сангушків. **(ІЛЛ...027)** Всі вони були

Ікона «Праведна Софія, княгиня Слуцька». Із Святодухівського собору у Мінську.

не тільки благодійниками монастиря, а й були пов'язані між собою тісними родинними **узами**. Багато з них, імовірно, знайшли в соборі свій останній спочинок.

У 1579 р. Василь–Костянтин Острозький встановив в храмі на могилі свого батька князя Костянтина Івановича Острозького ренесансний надгробок. Деякі дослідники вважають, що авторство надгробка належить Себастьяну Чешку.⁽⁵³⁾ Проте, ствержувати це зарано, оскільки документами підтверджено виконання цим скульптором тільки однієї роботи — надгробка Рамултової в Дрогобичі. Інші дослідники схиляються до того, що авторство надгробка за стилістичними ознаками належить майстру з північної країни.⁽⁵⁴⁾ Скульптурне зображення князя на надгробку виконано за традицією тих часів у вигляді воїна в лицарському обладунку, що покоївся на саркофазі.^(ІЛЛ...024) Будучи за життя воїном, який відданно служив батьківщині, князь після смерті став взірцем для живих, вражених пишнотою його посмертного вшанування. Завдяки таким творам

мистецтва пам'ять про спочилих була тоді навіть глибше, ніж знання про діяльність живих володарів. Мистецтво, проголошуючи славу героям, увічнювала в поставлених їм надгробках історію держави. Надгробок нагадував про численні перемоги талановитого воєначальника К.І. Острозького в боях з московитами та татарами, про битви під Вішневцем (1512), під Оршею (1514) ^(ІЛЛ...052,060), під Соколем (1519), під Ольшаницею (1527) та інші. Нажаль ця рідкісна для України пам'ятка не збереглася до нашого часу. Залишилися лише короткі згадки про неї очевидців. В 1584 р. львівський купець Мартин Грунєвєг писав: «Церква (Успенська— О.С.) прикрашена гарно і коштовно. Є в ній також князівський надгробок з алебастру і мармуру». ⁽⁵⁵⁾ В 1594 р. інший очевидець—Єрих Ляссота, теж засвідчив: «Церква здесь красивая каменная; въ ней можно видѣть прекрасную мраморную гробницу герцога Константина Острожскаго, отца нынѣшнего старого воеводы кievского; онъ былъ храбрый герой. Надпись русская». ⁽⁵⁶⁾ Набагато пізніше (1654 р.) надгробок описав син Антіохійського патріарха Макарія, архідиякон Павло Алеппський. З його опису дізнаємося, що пам'ятник розташовувався праворуч від того, хто входив у храм, у вишукано прикрашеній арці : «Здесь справа от входящего очень высокая, большая арка, которая заходит за архиерейское место, внутри она вся из мрамора с письменами; откосы с той и с другой стороны покрыты блестящим мрамором с резными украшениями: на нем изображены люди, кони, битвы, колесницы и пушки тонкой четкой работою, поражающей изумлением разум. На половине (в центре — О.С.) этой арки выступают очертания продолговатого стола, на котором спит человек с бородой, в железных латах; он сделан из твердого красного камня, похожего на порфир, и ничем не отличается от полной человеческой фигуры. Он лежит на боку, опершись на локоть, подложив правую руку под голову; одно колено его положено на второе; на голове позолоченная корона, на груди позолоченные же цепи. Это работа

которая поражает изумлением разум». Далее Павло Алеппский пише: «Насупротив него находится изображение сина его с длинной белой бородой».(57) Тобто, на стіні навпроти надгробка Костянтина Івановича Острозького був написаний портрет його сина Костянтина — Василя Острозького, який на час виконання портрету був вже поважного віку, тому й зображений тут з сивою бородою. Надгробок князя Острозького на цьому місці знаходився й на початку ХУІІ ст. Його бачив тут московський священник Іван Лукьянов : «*Да тут же видехом в той же церкви (Успенській — О.С.) у правого столба изваян в камне князь Константин Острожский; лежит на боку в латах, изображен как —будто живой*». (58)

Під час ремонту храму після пожежі 1718 р. надгробок було перенесено на інше місце — в нартекс давньої частини храму, леворуч від входу. Після відтворення Успенського собору в 2000 р. замість пам'ятника, що загинув під час війни, встановили новий, але поки ще без барокового оздоблення, робота над виготовленням якого триває. Він певною мірою повторює колишній надгробок, про який ми маємо уяву завдяки світліні ХІХ ст.

* * *

В 1612 році, вже після смерті Василя—Костянтина Острозького, в Успенському соборі поховали дружину його онука — литовського князя Януша І Радзивіла (1579–1620) (ЛЛ...056) — Софію Юріївну Слуцьку (ЛЛ...057), а також їх щойно народжену дочку Катерину. Як йшлося, Софія Слуцька була дочкою князя Юрія ІІІ Юрійовича Слуцького (1559–1586) та Барбари Кішчанки, а Януш І Радзивіл був сином Катерини Василівни Острозької (бл.1560 — 1579) та Христофора (Криштофа) Радзивіла «Перуна» (1547–1603).

Про Януша І Радзивіла відомо, що він здобув освіту і набув військового досвіду за кордоном та завдяки протекції батька став литовським підчаши́м. Деякий час він був в опозиції до короля Сигізмунда ІІІ Вази (1587–1632) та брав участь у Сандомирському рокоші 1606 року, але йому вдалося уникнути репресій.

Софія Юріївна Слуцька була його першою дружиною. Оскільки вона була останньою спадкоємицею слуцьких князів Олельковичів, то завдяки шлюбу з нею Януш І Радзивіл отримав величезні володіння Слуцьких князів. Тому за право одружити з нею Радзивілам та Острозьким довелося боротися з її опікунами та родичами, в тому числі, князями Ходкевичами, яких підтримував король. Конфлікт загрожував перерости у збройне протистояння. Цьому завадило лише загострення міжнародної ситуації. Король, зацікавлений у залученні до війни бойових підрозділів князів Радзивілів та Острозьких, серед яких були досвідчені полководці, змусив сторони конфлікту пійти на запропонований ним компроміс.

Заручини Софії Слуцької та Януша І Радзивіла відбулися 1 жовтня 1600 р. Слід відмітити, що ніхто не звертав при цьому увагу на те, що подружжя належало до різних релігійних конфесій: князь відомий як апологет протестантизму, а княгиня Софія ісповідувала православ'я та була активною противницею церковної унії.

Шлюб не був тривалим та щасливим. Ходили плітки про те, що в родині не все добре, що Януш І Радзивіл хворий на венерічну хворобу. Щодо княгині Софії, то її звінувачували у подружній зраді, про що натякає віршований твір «Смачний шматочок» Данієля Наборовського.

Дітей в цьому шлюбу не народилося. Крім дочки Катерини, померлої відразу після народження, у Софії Юріївни раніше було дві вагітності, що обірвалися. Князь Януш після її смерті одружився вдруге з Єлизаветою (Софією) з Гогенцоллерів (1529–1629) та мав від шлюбу з нею двох дочок та сина Богуслава Янушевича. Про останнього відомо, що він був власником однієї із найдавніших пам'яток руського ілюстрованого літописання, що дійшла до нашого часу. До верхньої дошкі переплету рукопису був прикріплений екслібрис кн. Богуслава Радзивіла. До князя рукопис потрапив від його батька кн. Януша І Радзивіла, а той отримав рідкісну пам'ятку від кн. Станіслава Зеновича,

про що свідчить дарчий напис латинською мовою на аркуші 251. Після того, як під час Семилітньої війни московити захопили Кенігсберг, до них потрапив й рукопис. Тому ця пам'ятка зараз має назву Радзивилівський, або Кенігсберзький літопис. **(59)** (Зберігається у Бібліотека академії наук Росії (БАН, 35.5.30)

Про поховання княгині Софії Юріївни Слуцької та її дочки Катерини в Успенському соборі Києво-Печерського повідомляє Афанасій (Кальнофойський) в книзі «*Тературги-ма*»: «...скорбящий супруг со слезами поставилъ (пам'ятник — О.С.) супругъ, славнѣйшей въ свое время женщинъ по роду, красотѣ, а болѣе добродетелями. Жила 25 лѣтъ, 10 мѣс., 8 дней. Дочь Екатерина пережила ее 16 часами...».

Слід відмітити, що деякі дослідники заперечують факт поховання княгині в Успенському соборі. У зв'язку з цим зауважимо, що «*Тературги-ма*» була видана 1638 р., тобто коли після зазначеної події минуло лише 26 років й в цей час в монастирі жило багато ченців, які були свідками поховання в обителі цієї знатної особи та її дитини. Тобто, помилки в цьому повідомленні не може бути.

Пояснити те, як тлін княгині Софії пізніше опинівся в Слуцькому Свято — Троїцькому монастирі можна, пов'язавши це з подіями 1651 року та князем Янушем II Радзивілом (1612–1655) — сином Христофора II Радзивіла (1585–1640) та Ганни Кішки. Януш II Радзивіл декілька десятиліть командував литовським військом у війнах з Московією та українськими козаками. Як відомо, він 1649 р. здобув перемогу у битві під Лоевом, а у 1651 р. захопив Київ. Перебування війська Януша II Радзивіла в Києві зафіксоване на малюнках художника А. ван Вестерфельда, відомих по їх копіям кінця XVIII ст. (60) (Смирнов Я.И. Рисунки Киева 1651 года по копиям их конца XVIII века // Труды XIII археологического съезда в Екатеринославе.—М., 1908. — Т.2.—С. 318) Тоді місто постраждало від пожеж. Летописець пише, що з Печерського монастиря було забрано казну і навіть панікадило. (61) (Бессонов С.В. Архитектура Киево-Печерской лавры в ее историческом развитии. —К., 2015. —С. 168; Очерки истории Киево-Печерской лавры и Заповедника.—С. 60; Список с листа белорусского письма киевского мещанина Бариш— Полченко к Репнину // Соловьев С. История России с древнейших времен.—СПб., 1851–1879. — Т. X. — С. 1612). Мабуть саме тоді Януш II Радзивіл забрав для перепоховання у зазначеному Слуцькому Свято — Троїцькому монастирі, яким завжди опікувалися князі Слуцькі, тлін своєї племінниці: його батько доводився Янушу I Радзивілу — чоловіку Софії Юріївни Слуцької рідним братом. Перепоховання в той час не було чимось незвичним. До речі, прах самого Януша II Радзивіла, який помер 1655 р. в Тикотині (нині у Підляському воєводстві Польщі), пізніше перенесли до м. Кейдани, де перепоховали в кейданському мавзолеї біржанської та дубинської гілок династії Радзивілів.

Поховання кн. Софії Юріївни в Слуцькому Свято— Троїцькому монастирі бачив до 1912 р. дослідник П. Вікторовський. **(62) (Викторовский П. Западно-русские фамилии, отпавшие от православия в конце XVI в. и в XVII в. —К., 1912.—С. 229).** Але після закриття цієї обителі в 1930–х роках її прах перенесли до кафедрального собору у Мінську **(ІЛЛ...133)**, де вони знаходяться й зараз. Княгиня Софія, яка була відома своєю підтримкою православної віри в складний для Церкви період, канонізована 1983 року. Пам'ять святої вшановують 19 березня (1 квітня). **(ІЛЛ... 088)**

* * *

В Успенському соборі були поховані деякі нащадки сина страченого 1481 р. кн. Івана Юрійовича Дубровицького та кн. Ганни Михайлівни Чорторийської — згаданого князя гольшанського і дубровицького Юрія (Григорія) Івановича. Останній в своєму заповіті (1528/29) прохав митрополита Макарія, аби той зустрів в районі р. Прип'яті похоронну процесію, яка буде супроводжувати труну з його тілом, та провів її до місця його

поховання в Києво-Печерському монастирі. У князя від двох шлюбів народилося багато дітей, зокрема дочки: Марія, Ганна та Софія Юріївни, а також син — князь Іван (Януш) Юрійович Гольшанський і Дубровицький.

Дочка Марія Юріївна була пошлюблена тричі. Її другий чоловік — маршалок королівський, городничий та підстароста володимирський, каштелян луцький (1566–1568) **(63)** Михайло Тихонович Козинський. Він був сином овруцького старости Тихона Гриньковича Козинського. **(64)** Він народився від шлюбу останнього з кн. Овдотею Тимофіївною Капустянкою — з відомого місцевого роду Капуст **(65)**. Рід Козинських був однією з гілок роду Кірдеєвичів. Михайло Тихнович Козинський отримав від короля земельні володіння біля міста Володимира, які успадкувала його дочка Барбара Михайлівна (+ 1580). Її першим чоловіком був князь Миколай Ярославич, а другим — князь Юрій Андрійович Корибут Збараський (+ 1580) **(66)**. Батько останнього — Андрій Семенович Збараський (+ 1528) — доводився племінником Настасії Семенівні Збараської — матері першої дружини Костянтина Івановича Острозького.

Друга дочка — Ганна Юріївна Гольшанська (+ 1589) — була пошлюблена з господарським маршалком (1567–1585) **(67)** Олізаром Петровичем Кірдеєм Мильським (+ бл. 1574) — сином старости пинського і городоцького (1547) Петра Кірдеєвича Мильського **(68)**, який був родичем Івана Петровича Кірдея Мильського — згаданого опікуна дружини та сина Богуша (в ченцях Євфимія) Федоровича Корецького **(69)**.

Третя дочка — Софія Юріївна Гольшанська (+ 1594) — була дружиною новгородського каштеляна (з 1586) кн. Олександра Івановича Полубенського (+ 1606/7). Про останнього відомо, що в 1569 р. він брав участь у захопленні фортеці Ізборг. Пізніше потрапив до полону та був виданий прибічнику московського володаря Івана IV Васильовича принцу Магнусу. Незабаром, за домовленістю зі Стефаном Баторієм, його відпустили до ВКЛРЖ. Він відіграв активну роль в Лівонській війні. Будучи освіченою людиною він залишив по собі кілька послань та щоденник — звіт. Батьком Олександра Івановича Полубенського був господарський маршалок, справця новгородського воеводства (1549–1451) Іван Андрійович Дуда-Полубенський (+ 1556), а матерю — кн. Богдана (Невидана) Михайлівна Сангушківна (+ 1558). Остання доводилася племінницею згаданому князю Андрію Олександровичу Сангушковичу **(70)**. Як повідомляє Афанасій Кальнофойський, в Успенському соборі в 1551 р. був похований рідний брат Івана Андрійовича Дуди — володимирський намісник (1505–1507), мстиславський намісник (1521/22–1551) Василь Андрійович, а також його син — Лев Васильович Полубенський, який помер близько 1544 р. **(71)**. Останній був одружений з дочкою Івана Горностая **(72)**. У першому шлюбі дружиною Василя Андрійовича Полубенського була княгиня Оксинія Іванівна Явнугтївна Заславська. Крім сина Льва Васильовича у Василя Андрійовича Полубенського був син Іван Васильович (+ 1558), а також дочка Ганна Василівна — перша дружина Олександра Андрійовича Сангушковича Кошерського (бл. 1508–1565), але, як свідчить королівський декрет від 12 березня 1534 р., подружжя розлучилося **(73)**. Останній був рідним братом першої дружини кн. Богуша (в ченцях Євфимія) Корецького.

Син кн. Юрія (Григорія) Івановича Гольшанського і Дубровицького — Іван (Януш) Юрійович — був католиком. У 1542 — 1544 рр. він займав посаду київського воеводи **(74)**, на якій його змінив Семен-Фрідріх Глібович Пронський **(75)** — син Гліба Юрійовича Пронського, онук згаданих Юрія Федоровича Пронського та невідомої на ім'я дочки київського князя Олелька Володимировича. Семен (Фридрих) Глібович Пронський був одружений з Федорою Богушівною Боговитиновною — дочкою похованого в Успенському соборі 1530 року відповідно до свого заповіту **(76)** (**Акты ЮЗР.-СПб., 1863. Т. 1 (1361–1598) –С. 75**) Богуша (Михайла) Боговитиновича — представника стародавнього шляхетського роду. **(77)** **Собчук Володимир. Боговитиновичі: генеалогія і масти.** — С. 498) Дружина Богуша (Михайла) — Федора, була дочкою кн. Марії Іванівни

Острозької та кн. Андрія Олександровича Сангушковича.

Син Семена (Фрідріха) Глібовича — Олександр Фрідріхович Пронський, був одружений у другому шлюбі з Федорою Романівною Сангушко (+ бл. 1597) — дочкою Олександри Григорівни Ходкевичівни (1558/1559) та Романа Федоровича Сангушка (бл. 1537–1571). Федора Романівна доводилася племінницею князю Дмитру Федоровичу Сангушку — першому чоловіку доньки Іллі Костянтиновича Острозького — Галшки (78).

У князя Семена (Фрідріха) був брат Андрій Глібович, який згадується в джерелах наприкінці 1530-х рр. як черкаський староста (79), а у 1540–1544 рр. — як намісник черкаський (80). Привилей на держання ним цього замку датується 12 червнем 1540 р. В 1554–1557 рр. він був житомирським старостою, а 1557 р. передав цю посаду Роману Федоровичу Сангушку (81), дочка якого була дружиною племінника князів Пронських.

У братів Андрія та Семена (Фрідріха) Пронських було три сестри. Одна з них — Марія Глібівна Пронська, була пошлюблена з Яном (Іваном) Юрійовичем Зеновичем (82), який походив з роду панів литовських хоругових. Засновником роду вважають пана радного Зіновія Братошича (83), про якого відомо, що він засвідчив акт від 27 вересня 1422 р. Мельненської угоди (84).

16 березня 1586 р. син Яна (Івана) Юрійовича Зеновича та Марії Глібівни Пронської — полоцький (з 1566) і смоленський (з 1579) каштелян Юрій Іванович Зенович грамотою від 2 листопада 1539 р. отримав міста Мстиславль та Радомль (85). Разом зі своєю дружиною Софією Іванівною Глібовичівною та дітьми він дав Києво-Печерському монастиреві грамоту на «... сельцо Киселевичи в Бобруйской волости, с медовою и денежною данью». З документа дізнаємось, що в цьому монастирі похований його батько. Юрій Іванович пише: « .. мають (ченці — О.С.) свѣчи ставити у Пречистой дому ... надъ гробомъ отца моего и за душу всихъ родителей моихъ, и память чинити за предковъ моихъ, и за весь родъ мой...» (86).

В Успенському соборі поруч з Яном (Іваном) Зеновичем, вірогідно, похована і його дружина — Марія Глібівна Пронська, яка була правнучкою київського князя Олелька Володимировича.

У синодику Печерського монастиря записано для поминання десять членів родини пана Юрія Івановича Зеновича, три з яких узяли чернечий постриг з іменами: Іоан, Захарія та Андрій (87). Не виключено, що хтось з них був ченцем цієї обителі та знайшов тут свій останній спочинок.

Юрій Зенович та його дружина були кальвіністами за віросповіданням (88). Поховано подружжя не в Києво-Печерському монастирі. Вірогідно, саме їх дочкою була невідома на ім'я Зеновичівна, пошлюблена з Іваном Івановичем Полубенським (+ 1600) — рідним братом новгородського каштеляна Олександра Івановича Полубенського (+ 1607), який був чоловіком згаданої Софії Юріївни Гольшанської і Дубровицької.

Друга дочка Юрія Івановича Зеновича — Галшка Юріївна Зеновичівна, як і її батько, була кальвіністкою. Вона була дружиною православного за віросповіданням князем Михайлом Олександровичем Вишневецьким (1529–1584), який займав посади черкаського і канівського старости (1559–1579), брацлавського каштеляна (1579–1581), київського каштеляна (1581–1584), любецького старости (1583–1584) та був власником великих володінь. Князь помер у 1584 р. та, як повідомляє чернець Афанасій (Кальнофойський), був похований в Успенському соборі. Анонімний слуга князя склав у зв'язку з цим панегірик «*Epicedion*» (поховальний плач (грец.), вручивши його «*вельможній пані...княжні Галшці Зеновичівні*».(89) В панегірику автор прославляє князя, його предків, членів його родини та родини його дружини:

« З божого приречення князь помер преславний,
Він дружину з дому мав, що у світі знаний, —
Юрія Зеновича, лицаря такого,

Що преславні королі відали за нього».

Автор вихваляє Михайла Вишневецького як хороброго та досвідченого воїна та описує події з 1555 по 1584 рік: від першого бою, в якому брав участь князь, до його смерті. Перший бій з ворогом стався коли Михайло Олександрович був ще молодим:

*«Двадцять п'ять минуло літ лицарю, як доля
Повела його в степи, до Дикого поля.....
Про великий грізний бій досі слава лине.
Серед степу, де Хорол до Дніпра доплинув
Підіймається курган, кильдешовим званий...»*

Дослідники вважають, що тут йдеться про сучасний Кильдиш (Килдиш) — донині знану височину — лісове урочище біля с. Білики, що під самим Миргородом. Йшлося, очевидно, про напад на двір підданих кримського хана Девлет–Гірея, які тоді поверталися з походу на Московію. В 1556 році кн. Михайло Вишневецький разом із загоном Романа Сангушка брав участь під головуванням кн. Остафія Ружинського у виправі під Білгород– Дністровським, де ним довелося зіткнутися з турками. Влітку 1557 р. він перебував у війську, яке очолював король у протистоянні з Лівонським Ордеом. Між 1560– 1562 рр. Михайло Вишневецький перебував у війську, що воювало на Сіверщині, зокрема, здобуло м. Радогощ (пізніше — Погар). Він брав участь в битві біля гори Пивиха; в обороні від татар м. Черкаси (1574 р.), а також в поході на м. Трубецьк (Трубчевськ), в якому були заручені й загоны його тестя старости пропойського і чечерського кн. Юрія Зеновича. (90)

Автор панегирика вихваляє Михайла Вишневецького як доброго господаря підпорядкованих йому величезних володінь:

*«Князь — природжений вояк, виявив відвагу,
Королівську заслужив шану та повагу...
Добрим старостою став там на Україні,
Де до моря Борисфен плине по равнині».*

Автор панегирика описав й зовнішність князя Михайла Олександровича Вишневецького:

*«Благородно вік прожив князь на цьому світі.
Зросту був помірного, вигляд мав поважний,
Проти нищих ворогів мужній і відважний.
Повновидним був з лиця, вигляд мав ласкавий.
З цього кожний міг пізнати, що то князь наш славний...»*

Дружина князя Галшка Юріївна Зеновичівна не вийшла заміж удруге, тому її теж могли поховати в Печерському монастирі біля чоловіка.

Рідний брат кн. Михайла Вишневецького — Олександр Олександрович Корибутівич–Вишневецький помер у 1577 р., тобто на сімь років раніше за нього, й теж похований

Портрет Костянтина Івановича Вишневецького. Невідомий художник. Із колекції Національного художнього музею України. Інв. № НХМУ-М-409.
Праворуч напис: «Konstantyn Korybuth kiazе Wisneowiecki. Wojewoda Kijowski. Syn Jana kiazа Wisniowieckiego lezi w Kijowie w Picczarskicy Cerkwi.

в Успенському соборі. Автор зазначеного панегірика, прославляючи князів Вишневецьких, не оминув увагою й цього князя:

« Вишневецьких княжій дім — то вітчина слави,

Котра голосно луна й по чужих державлах.

Мужні лицарські сини з дому вилітали,

Поміж котрих доблесні гетьмани бували...

Вишневецький Михайл, князь наш преподобний,

Каштелян був київський, похвали достойний...

Олександр, що в ратному був умілий ділі,

Рідний брат покійного, воїн сильний, смілий...»

Дружина князя Олександра Олександровича Вишневецького — Олександра Андріївна Капустянка — була дочкою господарського дворянина, овруцького державця (1546–1551; 1553–1571), брацлавського каштеляна (1566) князя Андрія Тимофійовича Капусти (+ 1572) та Ганни Шимковни Скленьської. Остання на прохання свого чоловіка поховала його в Успенському соборі «в каплиці, которую

сам небожик змуровати дав». Після смерті чоловіка Ганна Шимківна, як дізнаємося з книги Афанасія (Кальнофойського), постриглася в черниці, а після смерті, була похована в Печерському монастирі біля свого чоловіка. Їхня дочка Олександра Андріївна Капустянка померла 1606 р., тобто вона майже на тридцять років пережила батьків та свого чоловіка Олександра Олександровича Вишневецького. В своєму заповіті вона не наполягала на похованні її в Успенському соборі й була згодна знайти свій останній спочинок там, де родичам буде зручніше її поховати (91). Де її поховали наразі невідомо.

У князя Андрія Тимофійовича Капусти була рідна сестра Овдотя Тимофіївна Капустянка. Вона, як йшлося, була в першому шлюбі за Тихном Гриньковичем Козинським, а їхній син Михайло Гринькович Козинський був другим чоловіком кн. Марії Юріївни Гольшанської — Дубровицької. Першим чоловіком останньої був Андрій Михайлович Курбський.

В Києво-Печерському монастирі похований двоюрідний брат Михайла та Олександра Олександровичів Вишневецьких — київський воєвода князь Костянтин Іванович Вишневецький (1541/42–1574). Про це дізнаємося із напису, зробленому на його портреті. (ІЛЛ.183) Це наразі єдина згадка як про поховання його в Лаврі, так й про те, що він деякий час займав посаду київського воєводи. Князь Костянтин був сином Івана Михайловича Вишневецького (1542) та Настасії Семенівни Олізарівни Шилович. В 1571–1574 роках, як вважають деякі дослідники, він був житомирським старою.

Князі Вишневецькі вже в передунійний період були членами королівського двору Си-

гізмунда II Августа(92), що, без сумніву, відбилося на їх позитивному сприйнятті Люблінської унії 1569 року.(93) Крім того, про їх справжнє відношення до унії свідчить подальша політична кар'єра князів, а також той факт, що деякі представники роду Вишневецьких, так само як й Острозьких, Збараських, Корецьких та багатьох інших після підписання унії здобули можливості для створення системи латифундій на базі земель інкорпорованих воєводств. Крім того, більшість з них стали лідерами в новій державі — Речі —Посполитої.

Костянтин Вишневецький переважно жив на Волині. Уявлення про реальну значущість та рівень престижу князя дають відомості з «топису» литовських військ, здійсненого 1567 року.(94) Тоді він виставив 24 кінних і 12 «драбів», тобто піших (у порівняння —князь Василь —Костянтин Острозький мав почет — 200 комонних і 100 піших). Відомо, що відповідно до ухвали сейміку Волинського воєводства від 16 березня 1573 року йому було доручено командування посполитим рушенням шляхти в разі виникнення воєнної загрози під час елекції. (95)

Костянтин Вишневецький був одружений з Анною (Ельжбетой) Сверщівною. З її родини відомий польський надвірний маршалок Януш Сверчовський, який в битві під Оршею командував військом разом з Костянтином Івановичем Острозьким. Дружина Костянтина Вишневецького, імовірно, пережила свого чоловіка, який помер у молодому віці (32–33 р.). Вона, а також їхні син та дві дочки не були православними й поховані не в Києво–Печерському монастирі.

Слід зауважити, що наприкінці XVI ст. поховання князів в обителі на деякий час було утруднене у зв'язку із політичною нестабільністю на Київщині, яка в цей час опинилася в руках козацтва. В жовтні 1592 р. козаки без облоги і тривалого штурму «*гвалтом*» оволоділи Києвом й вивезли із Київського замка гармати та порох.(96) Наступного року стосунки між козацькими ватажками та місцевою владою в особі київського воєводи Василя–Костянтина Острозького та черкаського і канівського (1560–1593), любецького і корсунського (1584–1593) старости Олександра Михайловича Вишневецького — сина згаданих Михайла Олександровича Вишневецького та Гальшки Юріївни Зиновичівни, ще більше ускладнілися. У травні 1593 р. люди Вишневецького вбили очільника козаків Криштофа Косинського, а незабаром загинув й князь Вишневецький. Останнім з князів Вишневецьких в Печерському монастирі був похований Адам Олександрович Корибут Вишневецький (1566/76 — 1621) — син Олександра Олександровича Вишневецького та кн. Олександри Андрійовни Капустянки.

Примітки

1. Любавский М.К. Очерк истории Литовско–Русского государства до Любленской унии включительно. — М., 1915. —С. 84.; АЗР. Т.1.№ 214; АЗР. Т.1.№ 191.
2. Клепатський П.Г. Очерки...—С. 259.
3. Herbst S. Wojna Moskiewska 1507–1508 // Księga ku ezci prof. Oskara Haleckiego. АЗР. Т. 2. № 20; № 36; Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве Министерства юстиции (далі — ОДБ МАМО). М., 1915. Кн. 21. —С. 302, № 557; РДАДА.Ф. 383. Оп. 1, спр. 8. Арк. 234–235зв.; Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського.—К., 1998. — С. 197.
4. Клепатський П.Г. Очерки ...— С.82–83.
5. АЗР... Т. 2. № 34.
6. Афанасий Кальнофойский. «Тератургима»... Отд. II. — С. 36.
7. АЗР... Т. 2. № 45;
8. История русской церкви Макария.... — С. 128; АЗР. Т.2.№ 103
9. История русской церкви Макария... — С. 159;
10. Миловидов А.И. О положении православия и русской народности в Пинском удельном княжестве и городе Пинске до 1703 г. — М., 1894.—С. 42–43, 50.

11. Слюнькова И.Н. Монастыри восточной и западной традиции: Наследие архитектуры Беларуси. — М.: Прогресс-традиция. 2002. — 68.
12. АЗР...Т. 1 № 227.
13. История русской церкви Макария... — С. 196.
14. История русской церкви Макария... — С. 80.
15. АЗР...Т.2. № 109; История русской церкви Макария... —С. 154–155.
16. История русской церкви Макария... — С. 194 — 195.
17. АЗР...Т.2. № 101.
18. АЗР...Т.2. № 103.
19. Уваров А.С. Резная икона «Премудрость созда себе дом», принадлежавшая пинскому князю Федору Ивановичу Ярославичу (1499–1522). // Древности. Археологический вестник, издаваемый Московским Археологическим обществом Т. 1. М., 1868. — С. 193–203; Каталог собрания древностей графа Алексея Сергеевича Уварова. Отд., М., 1908. С. 27; А.С. Уваров. Резная икона «Премудрость созда себе дом», принадлежавшая пинскому князю Федору Ивановичу Ярославичу (1499–1522). // Сборник мелких трудов А.С. Уварова. Т. 1. М., 1910. С. 141–151; Плешанова И.И. Два резных деревянных образка в собрании ГРМ // Памятники культуры. Новые открытия. Ежегодник. (далее — ПКНО). — Ленинград.: Наука. 1980.—С. 206–217).
20. Любавский М.К. Очерк истории ...—С. 84.
21. Однороженко О. Князівська геральдика волині середини XIV — XVIII ст. —Харків., 2008.—С.14.
22. Собчук В. Боговитиновичі: генеалогія і маєтки...—С. 498.
23. Акты ЮЗР.— СПб., 1863. Т. 1. (1361–1598) —С.75.
24. Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве Министерства юстиции (далее — Описание документов МАМЮ). М., 1915. Кн. 21. —С. 138.
25. Codex epistolaris saeculi decimi quinti. Monumenta medii aevi historica. — Krakow. 1876. Т. 2. Р. № 73.
26. Яковенко Н. Українська шляхта ... —С. 361; AS.—Т.1.—№ 141,143.—С. 143,144; Kempa T. Konstanty Wasul Ostrogski...— S.16.
27. Бевзо О. А. Львівський літопис і Острозький літописець. джерелознавче дослідження. Київ. 1970. — С. 125; Войтович Л. Княжа доба на Русі. Портрети еліти. —Біла Церква:Видавець Олександр Пшонський. 2006. —С. 514–516; Яковенко Н. Українська шляхта ..— С. 306; Хроніка Ігнатія Стебельського. Вільно; ЦДІАЛ. Ф. 362, оп. 1, спр. 227, арк.3; ЛНБ ВР. Ф. Радзимицьких. Спр. 181 / VI—4, 4.5, арк. 49 зв.; Stebelski I. Genealogia
28. Яковенко Н. Українська шляхта ... —С. 361 ; Однороженко О. Князівська геральдика.. —С. 171.
29. Яковенко Н. Українська шляхта ... С. 361
30. Путешествие антиохийского патриарха Макария в Украину в середине 17 века, описанное его сином архидиаконом Павлом Алеппским. Перевод с арабского Г. Муркоса. Изд. Первое.— К.: Типография Киево-Печерской лавры. 1997. — С. 70.
31. АЗР... Т.1. № 72.
32. АЗР... Т.2. № 14.
33. АЗР... Т. 2. №96.
34. АЗР...Т.2.№ 157; АЗР. Т.1, Примечания 25.
35. История русской церкви Макария...— С. 226.
36. Wolff J. Kniaziowe litewsko — rusky od konca XIV wieku...Warszawa., 1929. — с. 352.
37. Однороженко О. Князівська геральдика Волині ...—С. 37 — 38.
38. Клепатський Г. Очерки...— С.226.
39. Рагаускене Р. Мати і донька: Беата Костелецька і Галшка Острозька // Рагаускене Р. Мати і донька: Беата Костелецька і Галшка Острозька // Князі Острозькі. Вид. ТОВ «Балтія — Друк». 2006. — С. 133. Kronika Marcina Bielskiego. tomi III. Sanok, 1856. S. 986.
40. Иловайский Д. И. Царская Русь (Московско — царский период). — М.: Изд. ООО «Олимп».Изд. «АСТ». 2002. — С. 639–640.
- 41.Рагаускене Р. Мати і донька: Беата Костелецька і Галшка Острозька... — С. 133.

42. Яковенко Н. Українська шляхта ...— С. 307.
43. Wolff J. Kniazowie litewsko — rusky od konca XIV wieku... — 43–44. Клепатський П.Г. Очерки...—С. 209,338.
44. Бевзо О.А. Львівський літопис і Острозький літописець: джерелознавче дослідження / Відп. ред. д.і.н. Ф.П. Шевченко. — К., 1970. — С.127.
45. Иловайский Д. И. Царская Русь (Московско — царский период. Первая половина или XVI век). М.: Олимп, АСТ. 2002. — С.639–640; Рагаускене Р. Мати і донька... — С. 133; Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI — XVII ст. —К.: Критика. 2002.— С. 29.
46. Чумаченко О.В. Образи з минулого ...— С. 55; Викторovsky П. Г. Западно—русские дворянские фамилии отпавшие от православия в конце XVI в. и в нач. XVII в.— К., 1912. — С. 155.
47. Wolff J. Kniazowie litewsko — rusky od konca XIV wieku... — S. 332.
48. Яковенко Н. Паралельний світ... — С. 22; Гудзяка Б. Криза і реформа ...— С. 77; Monumenta Poloniae Vaticana (далі —МУН), t. 1, № 8, с. 7–8 (15 січня 1529 р.);Dokumenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia (1075–1953) / ред. Athanasius G. Welykyj. Romae., 1953 (далі —DPR), т. 1, № 117, С. 208–210 (27 листопада 1531).
49. История русской церкви Макария... — С. 274; АЗР... Т.2, № 204, 209.
50. Слюнькова И.Н. Монастыри восточной и западной традиций: Наследие архитектуры Беларуси. —М.: Прогресс— Традиция. 2002. — С. 72.
51. Шевчук В. «Тератургима» Атанасія Кальнофойського. // Хроніка 2000. Український культурологічний альманах. Вип. № 19–20. — К.: Фонд сприяння розвитку мистецтв України. 1997. — С.29–30.
52. АЗР. Т. 4. — СПб., 1851, № 15.
53. Gebarowicz M. Studia nad dziejami kultury artystycznej późnego Renesansu w Polsce. Torun, 1962, S. 156–158.
54. Любченко В.Ф. Львівська скульптура XVI — XVII століття —К.: Наукова думка. 1981.— С. 31.
55. Мартин Груневег. Славнозвісне місто Київ. / Переклад з німецької Я. Ісаєвича.// Мартин Груневег і його опис Києва. Всесвіт. № 5.К.: Вид. «Радянський письменник». 1981.—С. 211.
- 56.Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей. Отд. III. К.: Академкнига. 2010.—С. 19.
- 57.Путешествие Антиохийского Патриарха Макария в Россию в половине XVII века, описанное его сыном, архидиаконом Павлом Алеппским. М., 1897. Вып. 2.—С. 50.
- 58.Путешествие в Святую Землю священника Лукьяного // Русский архив. 1863. № 1 стб. 22.
59. Библиотека академии наук России (БАН, 35. 5. 30).
60. Смирнов Я.И. Рисунки Киева 1651 года по копиям их конца XVIII века// Труды XIII археологического съезда в Екатеринославле. — М., 1908.—Т. 2.—С. 318.
61. Бессонов С.В. Архитектура Киево—Печерской лавр и Заповедника в ее историческом развитии.— К., 2015.—С. 168; Список с листа белорусского письма киевского мещанина Бариш— Полченко к Решину// Соловьев С. История России с древнейших времен. — Спб.. 1851— 1879. — Т. X.—С. 1612.
62. Викторovsky П. Западно— русские фамилии, отпавшие от православия в конце XVI в. и в XVIII в. — К., 1912.— С. 229.
63. ЦДІАК. ф. 220, оп. 1, спр.37, арк.1; ф.256,оп.1,спр.1, арк.59. 1559–1560 рр.
64. Архив ЮЗР. Часть IV. Т. 1: Акты о происхождении шляхетских родов в Юго—Западной России.— К.. 1867. № VIII.— С. 27.
65. Яковенко Н. Українська шляхта ...—С. 367.
66. Волинські грамоти XVI ст./ Упорядники В.Б. Задорожний, А.М. Матвієнко. Вступна стаття, іменний та географічний покажчики, словник малозрозумілих слів — А.М. Матвієнко — К.: Наукова думка.1995. № 8, № 29, № 48, № 49.
67. НБУ, ІР,ф.2, спр. 6888. 1583р.; AGAD, Perg. 8792. 1583 р.; Алфьоров О., Однороженко О. Українські особові печатки... С. 72.
68. Архив ЮЗР. Ч. УІІІ. Т. 3. № XXV; ЦДІАК, ф.256, оп.1, спр. 7,арк.40 зв. 1547 р.; Алфьоров О., Одно-роженко О. Українські особові печатки ... С.72.

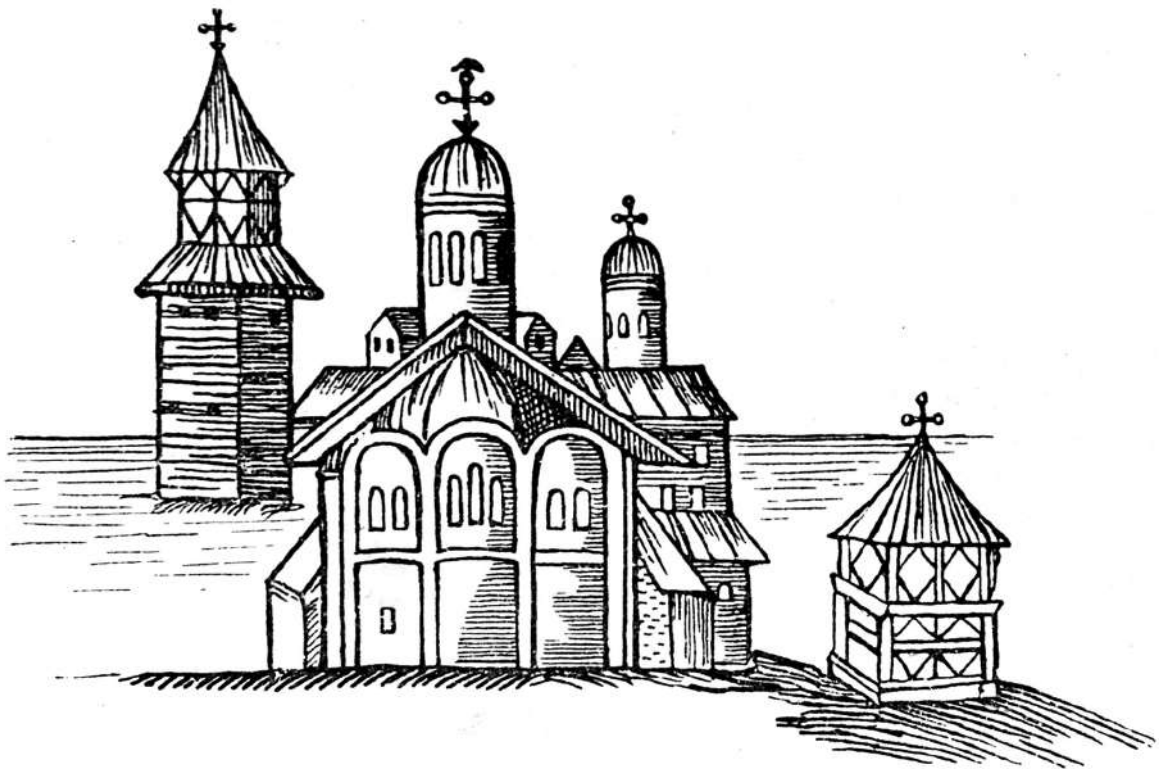
69. Архив ЮЗР. Часть VIII. Т. 3: Акты о брачном праве и семейном быте в Юго-Западной Руси в XVI–XVII вв.– К., 1909. №LXXXVI. — С. 305.
70. Яковенко Н. Українська шляхта ...С.328–329.
71. Яковенко Н. Українська шляхта...–С. 342.
72. Яковенко Н. Українська шляхта... С. 342.
73. Архив ЮЗР. Ч. VIII. Т. 3...№У.
74. Клепатський П.Г. Очерки ... — С.290.
75. Клепатський П.Г. Очерки ... –С.290; Яковенко Н. Українська шляхта... — С. 349.
76. Акты ЮЗР. — СПб., 1863. Т. 1. (1361–1598). — С. 75.
77. Собчук В. Боговितिновичі: генеалогія і мастки...–С. 498.
78. Яковенко Н. Українська шляхта...–С. 342.
79. Клепатський П.Г. Очерки ... –С.319.
80. Клепатський П.Г. Очерки ... –С.337.
81. Клепатський П.Г. Очерки ... –С.209; Яковенко Н. Українська шляхта ... –С. 339,349.
82. Augustyniak U. Testamenty ewangelikow reformowanych w Wielim Ksiestwie Litewskim. Warszawa. 1992. S. 24 –25; Яковенко Н. Українська шляхта... —
83. Однороженко О. Українська (руська) еліта ... — С. 116, 127 С. 349; АЗР. Т. 1. № 86.
84. GStARKB, XX. HA, PU, Schiebl. 109, п.68; Nowak P., Pokota P. Dokumenty strony polsko– litewskiej pokoju Melnenskiego z 1422 roku. — Poznan, 2004.
85. АЗР. Т.2. № 167.
86. АЗР. Т.1. № 86.
87. Поменник Введенської церкви... –С.31.
88. Яковенко Н. Паралельний світ...–С.78; Augustyniak U. Testamenty ewangelikow reformowanych w Wielim Ksiestwie Litewskim. Warszawa. 1992. S. 24–35.
89. EPICEDION, себто вірш жалобний про благородного й вечной пам'яті гідного князя Михайла Вишневецького //Українські гуманісти епохи Відродження. Частина 2.–К.: Наукова думка, Основи. 1995.–С. 20; Стороженко А.В. Стефан Баторий и днепровские казаки.–Київ, 1904.–С. 163–220.
90. Вирський Д. Вишневещина. Перші перемоги і перші соратники (1555–1595рр. // Україна в Центральнo– Східній Європі. Вип. 15. К.: Інститут історії України НАНУ. 2015.– С. 108.
91. (457) Яковенко Н. Українська шляхта... –С.367; Litwin H. Napływ szlachty polskiej na Ukrainę. 1569–1648. — Warszawa, 2000. — S. 203; Київський літопис першої чверті XVII ст. // УІЖ.– 1989.–№ 5.– 108.
92. Ferenc M. Dwor Zygmunta Augusta. Organizacja i ludzie. Oswiecim. 2014. S 256,260,324.
93. Czamanska I. Wisniowieccy. Monografia rody. Poznan. 2007. S. 55, 63, 87–88, 101–103.
94. Русская историческая библиотека. Т. 33. Пописи войска Великого княжества Литовского 1528, 1565, 1567 гг. — СПб., 1915. — С. 440–475; Літвін Генрік. Злука поштивих народів: польського, литовського, руського. Волинь і Київщина в Люблінській унії. — Київ.: Ніка–Центр. 2021. –С. 216.
95. ЦДІАК, ф.25, оп.1, спр.14,арк. 37г–38г.
96. Архив ЮЗР. –Ч. 3. Т. 1.–С. 36.

Розділ 2.

**Поховання литовсько — руських князів
та представників споріднених з ними родин в склепі
під Іоано-Предтеченським приділом Успенського собора
та в каплицях — усипальницях біля фасадів храма.**

Кілька поховань в період, що розглядається було зроблено в склепі під давньоруським приділом Іоана Предтечі, а також в окремих родинних каплицях -усипальницях, прибудованих до фасадів собора. Каплиці могли з'явитися тут тільки після капітального ремонту храму, виконаного за князя Симеона Олельковича. Вони побудовані між могутніми контрфорсами, влаштованими біля стін собора для укріплення його конструкцій.

На плані 1638 року з книги «Тератургима» (ІЛЛ...026) позначено чотири таких усипальниць: «каплиця святого Івана Богослова», «каплиця Трьох Святих церковних докторів Василя Великого, Григорія Теолога та Івана Златоустого», «каплиця святого архидиякона Стефана, князів їхніх милостей Корецьких», «каплиця їхніх милостей панів Єльців».

Афанасій Кальнофойський. Книга «Тератургима». 1638 р. Фрагмент.
Успенський собор та дзвіниці на Соборній площі Києво-Печерської лаври.

* * *

Серед науковців затвердилася думка, що каплиця, яка знаходилася біля південного фасаду храму — праворуч від входу до нього, була побудована за часів Костянтина Івановича Острозького та освячена на честь Іоана Богослова — небесного покровителя його батька — князя Івана Острозького. Проте оскільки останній помер близько 1465 р., тобто

до будівництва тут в 1470 р. контрфорсів, зазначена каплиця в цей час не могла існувати. Отже, або тлін князя був перенесений до каплиці пізніше, або він був похований в інтер'єрі собору. Дружину Івана Острозького — кн. Марію Іванівну Бельську — внучку великого князя Литовського Володимира Ольгердовича, імовірно, поховали поруч з ним. Можливо, небесним покровителем її чоловіка був Іоанн Предтеча, і його могли поховати в підземному склепі під приділом на честь цього святого. Приділ тоді мав безпосереднє сполучення із самим храмом. Не виключено, що раніше саме тут спочив батько Марії Іванівни князь Іван Володимирович Ольгердович Бельський — рідний брат київського князя Олелька Володимировича.

У зв'язку з цим варто згадати повідомлення у щоденнику (1594 р.) Єріха Лясоти — посла імператора Священної Римської імперії Рудольфа II Габсбурга (1552-1612) до запорожців, де він згадує Успенський собор Печерського монастиря: «внутри церкви, у стены находится каменный оштукатуренный склепъ, въ которомъ лежатъ предки нынѣшняго великого князя московскаго, ибо, говорятъ, древніе князья кievскіе и предки поименованого великого князя происходятъ изъ одного рода» (1). У час коли це було написано, великим московським князем був Федір Іоанович (1557-1598). Його прадід Іван III Васильович був племінником Московської княгині Анастасії Василівні — дружини київського князя Олелька Володимировича, а бабця — московська цариця Елена Василівна Глинська (+1538) — регентка в 1533-1538 рр. при малолітньому Івані IV Васильовичі — була праправнучкою князя Лекси (Олександра) (у ченцях Івана) Глинського та княгині Анастасії Данилівни Острозької. Іван Острозький, одружений з онукою Київського князя Володимира Ольгердовича Марією Іванівною Бельською, доводився Анастасії Данилівні Глинської внучатим племінником.

Одже, зазначеними предками тодішнього московського князя, які спочивали у склепі під приділом на честь св. Іоанна Предтечі, могли бути: кн. Лекса (Олександр) (в ченцях Іван) Глинський та його дружина Анастасія Данилівна Острозька; кн. Іван Володимирович Ольгердович Бельський; а також його дочка Марія Іванівна Бельська та її чоловік князь Іван Острозький (батьки князя Костянтина Івановича Острозького).

З часом у склепі знаходилося вже багато поховань. Так у 1647 р. в кам'яній гробниці, що тоді тут стояла, був віднайдений стародавній пергамент, на якому записані для поминання імена 35-х осіб.(2)

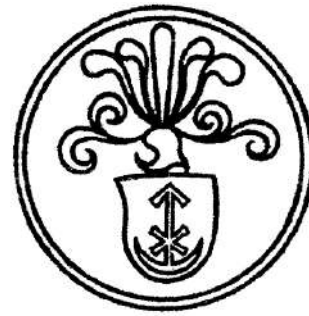
* * *

Що стосується поховань в каплиці на честь Іоана Богослова, то в ній близько 1500 р. міг бути похований згаданий печерський архімандрит Іона II. До чернечого постригу він, як йшлося, був одружений з Агафією (Гафтелиною) Семенівною Глинською — онукою Лекси (Олександра) (у ченцях Івана) Глинського та кн. Анастасії Данилівни Острозької. Не виключено, що в цій каплиці поховані й інші їх близькі родичі, зокрема, онук від по їх сина Семена (Сенька) Довмонта Івановича — Іван Семенович Глинський (+1500) та інші.

Крім того, тут могли спочити родичі архімандрита Іоана II, який був сином, намісника звенигородського, путивльського і сіверського (1434) Каленика (Клементія) Мишковича (+1450) (3). Останній був вірним слугою князя Свидригайла й отримав від нього великі маєтності. Рідний брат архімандрита Іоани II — Каленик Каленикович («Киянин Каленик»), був, судячи з прізвища, тісно пов'язаний з Києвом, тому цілком можливо, що після смерті близько 1488 р. його поховали в Печерській обителі біля родичів. Тут міг спочити його син — Тишко (Тит) Каленикович (+ п. 1487), якого вважають родоначальником панської родини Тишковичів (Тишкевичів) (4). Цей рід досяг у ВКЛРЖ високих придворних посад і титулів. Деякі з представників роду займали впливові посади на

*Портрет черкаського старости
Остафія Дашковича.
Художник Я. Матейко*

*Прорис печатки старости черкаського
і канівського Остафія Дашковича*

Київщині й теж, як свідчать джерела, поховані в Печерському монастирі.

Син Тишка (Тита) — Борис Тишкович одружився з Милохною — єдиною сестрою відомого черкаського і канівського старости Остафія Дашковича (ІЛЛ...051, 008), який помер 25 лютого 1536 року й якого теж поховали в Києво-Печерському монастирі.

Походження Остафія Дашковича остаточно не з'ясовано. Він належав до за-

можного панського роду (5). Вперше його ім'я згадується в джерелах у зв'язку із повстанням князів Глинських у 1508 році. Коли головна ставка очільника повстання Михайла Львовича Глинського знаходилася у Мозирі, Остафій Дашкович приїхав до нього на допомогу (6). Участь його у повстанні не могла бути суттєвою, оскільки в той час він не займав важливої посади, будучи лише намісником невеликого містечка (7). Поступово авторитет, досвід та заможність Остафія Дашковича зростали (8). В 1514 р. він став старостою черкаським і канівським й посідав цю посаду до своєї кончини (+1535) (9). Він користувався печаткою, на полі якої був зображений іспанський щит, а на ньому знак у вигляді стріли вістрям догори з шестипроменевою зіркою на кінці над півмісяцем, що лежить рогами догори; над щитом — шолом, в наполомнику п'ять страусових пер, навколо щита намет. (10) У руїнах Успенського собору в повоєнні часи виявлено надмогильну плиту, на якій деякі дослідники начебто прочитали ім'я Остафія Дашковича (11). На плиті зображений герб роду, до якого належав покійний, але він не має нічого спільного із зображенням на згаданій печатці. Проте це не спростовує можливість поховання Остафія Дашковича в Печерському монастирі. До того ж є пряма вказівка на те, що в інтер'єрі Успенського собора стояла наземна гробниця, яка була вкрита покровом, на якому було вишито перлами слова: «пана Остафія». Наявність в храмі цієї наземної гробниці наводить на думку, що Остафій Дашкович мав відношення до родини Острозьких: можливо він був нащадком сестри Федора (в ченцях Феодосія) Острозького — Анастасії та Лекси (Олександра) (в ченцях Івана) Глинського.

Остафій Дашкович володів великими маєтками. У 1503 р. король затвердив за ним терени вздовж річок Трубіж та Супой, надані ще його батькові. Тут він заснував два міста: Стара Басань та Биків, а також дев'ять сіл. Він багато зробив для зміцнення обороноздатності зазначених територій, побудувавши тут замки в містечках Паволоч (12) та Канів (1535) у Черкаському повіті. Вигляд Канівського замку після 17 років експлуатації

зафіксувала люстрація 1552 р. (13).

Дослідники вважають, що Остафій Дашкович, разом з київськими воєводами Дмитром Путятю, Юрієм Пацем, князем Богданом Глинським, Семеном Полозом та іншими панами, стояв біля витоків «української козащини». Цікаве повідомлення про пана Остафія залишив посол Священної Римської імперії у Московії в 1517 та 1526 рр. Сигізмунд Герберштайн в своїх «Записках про московитські справи». Він пише: « У наш час черкасами, що живуть по Борисфену, керував Остафій Дашкевич, котрий ходив до Московії разом з царем Мухаммед-Гіреєм, чоловік вельми досвідчений у військовій справі й винятково хитрий. Хоча він неоднаразово вступав у відносини з татарами, але ще частіше бив їх; мало того, він не раз ставав неабиякою небезпекою і для самого московита, у котрого колись був в полоні». Далі Сигізмунд Герберштайн описав один з випадків до яких вдавався Остафій Дашкевич для того, щоб досягнути успіху у боротьбі з московитами: «У той рік, коли ми були в Москві, він (Остафій Дашкевич — О.С.) завдав московитам поразки за допомогою незвичайного виверта. Він провів у Московію якихось татар, одягнених у литовське вбрання, бо був певен, що московити без страху нападуть на них, сплутавши з литовцями. Сам же він влаштував засідку в зручному місці, чекаючи помсти московитів. Спустошивши частину Сіверської області, татари попрямували до Литви. Коли до московитів дійшло, що ті завернули й рушили до Литви, вони подумали, що це литовці, і незабаром, палаючи жадою помсти, стримко вдерлися в Литву. Коли, завоювавши її, вони поверталися обтяжені здобиччю, Остафій із засідки оточив їх і перебив усіх до одного. Дізнавшись про це, московит відправив послів до польського короля зі скаргою на заповідяню йому образу. Король відповів, що його піддані не завдавали образи, а мстилися за образу. Так московит, двічі осміяний, мусив зазнати і збитків, і безчестя...». (14)

У 1533 р. Остафій Дашкович подав на розгляд сейму проект щодо організації оборони держави від татарських нападів на підступах до її кордонів. Щоб унеможливити татарам переправу через Дніпро, він запропонував побудувати на дніпровських островах фортеці та створити для розміщення в них окремі озброєні загінні (15). На Черкаських старост «яко на пограничю живущихъ» покладено було обов'язок інформувати владу щодо намірів татар (16), а також спілкуватися з ними для підготовки переговорів між королем та ханом. Так, Сигізмунд I Старий грамотою від 9 жовтня 1528 р. доручив Остафію Дашковичу передати кримському царевичеві Осламу-Солтану пропозицію дружби, надання притулку, а також допомоги для отримання ним ханського трону (17).

Будучи заможним землевласником, Остафій Дашкович деякі зі своїх маєтків передав монастирям, зокрема, київським: Микільсько-Пустинному (18), Видубецькому (19), а також Печерському (20), де його, можливо, згодом і поховали.

Оскільки Остафій Дашкович не залишив нащадків, після його смерті володіння, що йому належали як «вислуга», повернулися до короля, а спадкові маєтності поділили між собою родичі його єдиної сестри Милохни, яка, як ішлося, була дружиною Бориса Тишковича.

Один із рідних братів її першого чоловіка — Василь Каленикович Тишкович — по смерті Остафія Дашковича змінив його на посаді черкаського і канівського намісника (1536-1537 рр.) (21), а пізніше став господарським маршалком, мінським і пінським старостою, підляським і смоленським воєводою. Василь Тишкович був другим чоловіком кн. Олександри Семенівни Чорторийської, батько якої доводився двоюрідним братом дружини страченого 1481 р. князя Івана Юрійовича Дубровицького (22).

Другий рідний брат Бориса Тишковича — господарський дворянин Лев (Дмитро) Тишкович мав двох синів: Скумина (Івана) Львовича Тишковича та Звіра Львовича (Олександра Дмитровича) Тишковича. Перший займав посади чорнобильського державця (1558), господарського маршалка (1558-1563), а другий був київським городничим (1563-1569), остерським державцем (1561). Скумин (Іван) Львович Тишкович помер

1565 р., а Звір Львович (Олександр Дмитрович) Тишкович — після 1569 року. Обидва вони, імовірно, поховані в Печерському монастирі, де колись був архімандритом їхній прадід, та де спочило багато їхніх родичів. В ризниці Успенського собора наприкінці XIX ст. серед документів ще зберігався заповіт Льва Тишкевича.⁽²³⁾ Не виключено, що в храмі близько 1513 р. похований також їхній батько.

Тітка Бориса Тишкови́ча — невідома на ім'я Калениковичівна — була дружиною Романа Івашковича Волчковича («Романа з Києва»). Син останнього — згаданий київський ключник (1483), овруцький намісник (1487-1493) Горностай (Остафій) Романович, який загинув 1503 р. в битві з татарами під р. Ушью, ⁽²⁴⁾ доводився Борису Тишковичу двоюрідним братом. Він мав двох синів: Оникія та Івана (Івашка) Остафійовичів Горностаїв. Однією з дружин останнього була Марія Богданівна Явнутівна Заславська. Її рідна сестра — Ганна Богданівна Заславська була першою дружиною онука Василя Григоровича Друзького та невідомої на ім'я Юрпанки, які поховані в Успенському соборі.

У Бориса Тишкови́ча та Милохни Дашковичівни народилася дочка Духна Борисівна Тишковичівна, яка була пошлюблена з київським землянином Стефаном Дублянським ⁽²⁵⁾ та мала від шлюбу з ним сина Григорія. У 1562 р. той продав маєтки Стара Басань та Биків, які дісталися його матері від Остафія Дашковича. Де похована Духна Дублянська не відомо: в своєму заповіті вибір місця свого поховання вона залишила на розсуд дітей.⁽²⁶⁾

Після смерті Бориса Тишкови́ча його дружина Милохна вдруге вийшла заміж за київського пана Івана Немирича. Від цього шлюбу у подружжя народилися: син Єсиф Іванович, київський земський суддя ⁽²⁷⁾ та дочка Богдана Іванівна Немиричівна, пошлюблена з чорнобильським державцем (1543-1545) Олізаром II Львовичем Волчковичем ⁽²⁸⁾ Рід останнього теж походив від київського боярина Волчка, який жив наприкінці XIV ст.

* * *

Біля цього ж південного фасаду храму, але між двома контрфорсами ліворуч від входу до собору, після 1470р. прибудовано ще одну каплицю, освячену на честь Трьох святих: Іоана Златоустого, Василя Великого та Григорія Богослова. Можливо, каплицю побудували для поховання тут онуків Лекси (Олександра) (у ченцях Івана) Глинського та Анастасії Данилівни Острозької від ще одного їх сина — Бориса Івановича Глинського (+п.1451). Останній згадується в книзі «данин» Казимира IV Ягеллончика у зв'язку з наданням йому маєтку Домислин у Чернігівському повіті.

У каплиці могли бути поховані: чернігівський намісник у 1492-1496 рр. Іван Великий Борисович (+ п. 1498); овруцький намісник в 1496-1503 рр. Григорій (Юрій) Хромий Борисович (+ 1503) та Василь (+ п. 1486) Борисович Глинські, а також хтось з їх нащадків.

Як ішлося, залишки цієї каплиці археологи дослідили в 1952 році ⁽²⁹⁾, а потім в 1982–1986 та 2000 роках. Тут було виявлено кілька різночасових поховань, в тому числі поховання у дерев'яних колодах, а також в гробниці з шиферу та цегляних склепах. Знайдені також фрагменти шиферної плити від кришки саркофага, на якій зберігся меморіальний напис з датою «1492 р.» ⁽³⁰⁾. Каплиця неодноразово використовувалася для поховань в пізніші часи, в тому числі в першій половині XVII ст. про що мова піде далі.

* * *

Ще дві каплиці побудовано в зазначений період біля північного фасаду собору. В ес-

плікації до плану 1638 р. одна з них позначена як «каплиця архidiaкона Стефана їх милостей Корецьких». Можливо, цей святий був небесним покровителем Стефана Домонтовича — сина Андрія (Дмитра, Довмонта) Семеновича, який теж доводився онуком Лексі (Олександр) (в ченцях Івану) Глинському та кн. Анастасії Данилівні Острозькій (31) й поява каплиці могла бути пов'язана саме з його похованням. Тіткою Стефана Домонтовича була Агафія (Гафтелина) Глинська — колишня дружина Печерського архимандрита Іоанна II, а дядьками — її брати Федір та Іван Семеновичі Глинські. Враховуючи те, що й раніше, й пізніше в Успенському соборі були поховані їхні родичі, не виключено, що вони теж спочили в каплиці: перший після 1480 р., а другий — у 1504 р.

Двоюридними братами Стефана Домонтовича були: Василь (Григорій) Федірович Домонт Кіятів (+1500р.) та Богдан Федірович Глинський Путівльський.

Останній за правління короля Олександра згадується в кількох документах того часу як путівльський намісник (32). Разом з дружиною кн. Марією він 1 лютого 1500 р. подарував Київському Миколаївському Пустинному монастиреві село Гатне на Київщині (33). У цьому ж році, під час захоплення Путівля московським військом, Богдан Федірович потрапив до полону й помер в Московії, про що його родичів повідомили в 1512 р. (34).

У Богдана Федіровича був син — князь Володимир Богданович Глинський Путівльський, який разом з батьком деякий час перебував у полоні. Він був одружений з Настасією (Марією) Михайлівною Жижемською (35). Її рідний брат — Дмитро Михайлович Жижемський — у 1508 р. разом з князями Іваном, Михайлом та Василем Львовичами Глинськими емігрував до Московії, тому їхні колишні володіння перейшли іншим власникам.

Рідна сестра Настасії (Марії) та Дмитра Жижемських — Ганна Михайлівна Жижемська — була дружиною Федіра Івановича Корецького, певно, тому з початку XVI ст. каплиця св. архidiaкона Стефана стала також місцем упокоєння князів Корецьких, звідси її подвійна назва.

Князі Корецькі до надання ним у володіння Корця, титулювалися Стародубськими. (36)

Можливо, першим з князів цього роду в каплиці був похований батько Федіра Івановича Корецького — красносільський намісник князь Іван Васильович Корецький (+ до 1502) та його рідний брат Іван Іванович Корецький (+ 1517), одружений у другому шлюбі з Софією Ходкевичівною.

У 1519 р. тут, ймовірно, спочили ще троє їхніх рідних братів: князі Лев, Олександр і Василь Івановичі Корецькі, які загинули в битві під м. Сокалем (37) на р. Південний Буг, коли коронне військо зазнало поразки від багатотисячного війська Кримського ханату на чолі із сином Мухаммед Гірея I Багатир — Гіреем. Ці князі Корецькі не залишили нащадків.

У 1522 р. в каплиці поховали певно, й дядька згаданих князів — Богуша Васильовича Корецького, а також й самого Федіра Івановича Корецького, який помер того самого року. Князь був одружений з Ганною Михайлівною Жижемською. Він був її другим чоловіком. Княгиня померла 1532 року й була, ймовірно, похована біля чоловіка в Києво-Печерському монастирі.

Після повернення з полону згаданому Володимирі Богдановичу Глинському були повернуті маєтності, якими вони з батьком володіли раніше (38). Князь помер 1540 р. й, певно, похований у зазначеній каплиці. У синодик Введенської церкви в Ближніх печерах записаний для поминання рід цього князя, де бачимо імена п'ятьох його родичів. Володимир Богданович не залишив нащадків (39), і володіння князя відійшли його дружині Настасії Михайлівні Жижемській, а після її смерті близько 1561р. маєтності успадкував син її рідної сестри Ганни Михайлівни — Богуш (в ченцях Євфимій) Федір-

Печатка
Марії Василівни
Чапличівни.

Печатка
кн. Богуша Федоровича
Корецького.

Печатка
кн. Василя Михайловича
Сангушка-Ковельського.

ович Корецький (1510-1576).(40) Останній був житомирським (1539-1546), брацлавським (1548-1576) і вінницьким (1550-1566) намісником (41), луцьким старостою (1560-1576) (42), волинським воєводою (1572-1576) (43). Після гибелі бездітних дядьків кн. Богуш Федорович успадкував їх маєтки, що суттєво покращило його матеріальне становище. Ще один дядька князя- Іван Іванович Корецький хоч й був одружений двічі, але залишив по собі лише єдину дочку- Ганну Іванівну, пошлюблену з кн. Іваном Васильовичем Масальським. Вона померла 1532 р.(44) В цьому ж році померла й мати Богуша Федоровича Корецького. Дослідники повідомляють, що ці смерті викликали підозри у інших родичів, які вважали, що до них міг бути причетним сам князь, що начебто не підтвердилося.

Першою дружиною Богуша Федоровича Корецького була Ганна І Андріївна Сангушківна (+ п.1559) — дочка Андрія Михайловича Сангушковича Кошерського (+1560) та Ганни Василівни Хребтович. Богуш Федірович Корецький був її другим чоловіком.

В Успенському соборі, відповідно до свого заповіту, похована мати Ганни Андріївни, тобто теща князя Корецького — Ганна Василівна Хребтович — перша дружина Андрія Михайловича Сангушка. У 1546 році останній розлучився з нею, відмовившись при цьому від її майна, яке вона заповіла їхньому синові Олександру Андрійовичу Сангушковичу Кошерському (бл. 1508-1565). Ганна Василівна Хребтович прохала сина поховати її в Печерському монастирі « ... в Києве у Святое Пречистое Печерское...».

У другому шлюбі Богуш (в ченцях Євфимій) Федірович Корецький був одружений (з 1546) з Марією Василівною Чапличівною (+ п. 1620), яка на багато років пережила свого чоловіка. Де вона похована — невідомо. Остання користувалася власною печаткою, на полі якої був зображений ренесансовий щит, а на ньому знак у вигляді перехрещеної роздвоєної з долу стріли (герб Костеша) (45). Такий знак автор бачила на фрагменті надгробної плити, яка в повоєнні роки була виявлена під час робіт з розбірки руїн собору.

Один із синів Богуша Федіровича — Юрій Богушович — помер до 1576 р. , тобто раніше за свого батька, й, певно, теж похований у каплиці Корецьких.

Богуш Корецький в 1560-х роках відзначився як талановитий полководець у війнах з московитами та татарами. Сигізмунд II Август дуже цінував князя за це. Між ним та королем встановилися довірливі відносини. Про це свідчить, те, що у червні 1568 року Богуш Корецький надав королю позичку — «п'ять тисяч коп грошей литовських» — під заставу вінницького староства.(46) Князь посідав три важливі уряди — луцького, вінницького та брацлавського старост. У структурі великокняжої влади та території Волинської землі він, разом з київським воєводою князем Василем-Костянтином Костянтиновичем Острозьким, волинським воєводою Олександром Чорторійським, брацлавським воєводою Романом Сангушко та князями Вишневецькими, мав особливо сильні позиції. Відповідно до « попису» литовських військ, здійсненого 1567 року, що дає уявлення про

реальну значущість та рівень престижу волинських князів в той час, Богуш Корецький мав доволі високи показники: його почет нараховував — 161 комонних і 100 піших вояків. (47) 1572 року король призначив Богуша Корецького волинським воеводою.

У XIX ст. в ризниці Успенського собору ще зберігалися документи, які свідчили, що Богуш (Євфимій) Корецький був меценатом Печерського монастиря (48). У своїй духівниці, написаній у 1576 р., він прохав поховати його в цьому храмі «при телесах прародителів» за православним обрядом. Опікунами дружини та неповнолітнього на той час сина Юхима він призначив: старосту житомирського (1574-1582 рр.) кн. Михайла Олександровича Чорторийського; віленського каштеляна, графа на Шклові і на Миші (1568 р.) Яна (Івана) Ієронімовича Ходкевича, а також панів Ярофія Гостського та Івана Петровича Кірдея Мильського (49).

Опікун Михайло Олександрович Чорторийський — був племінником князя Івана Федіровича Чорторийського (+ 1561). Він був одружений з родичкою першого опікуна — Софією Юріївною Ходкевичівною. Остання стала його дружиною, поховавши 1517 р. свого першого чоловіка — згадуваного Івана Івановича Корецького.

Богуш (в ченцях Євфимій) Корецький розпорядився повернути борг князя Богдана Федоровича Глинського — Путівльського, який той мав за життя князеві Івану Федіровичу Чорторийському. Кошти мали віддати удіві останнього Ганні Кузьмівні Заславській (+1582). Дочка цього подружжя — Олена Іванівна Чорторийська (+1602) була пошлюблена з Остафієм Івановичем Горностаєм (+1585).

На свій похорон Богуш (Євфимій) Корецький залишив чималі кошти та прохав роздати їх на сорокоусти та записи до пом'яників: Софійського собору в Києві, Печерського та інших київських монастирів, до Зимненського та Дорогобузького монастирів, а також до монастирських храмів і парахіяльних церков у його маєтках. Особливі внески були зроблені в три нові монастирі, засновані ним у своїх володіннях: Корецький, Милецький та Городиський. Тут мали постійно здійснюватися молитви за упокій його душі та душ його родичів(50). Своему неповнолітньому синові Юхиму та його нащадкам, якщо вони у нього згодом з'являться, він наказував не порушувати його заповіту й не відбирати наданих зазначеним монастирям «фундушей ... под опасением его отцовского неблагоговения и проклятия». (51)

Згодом князь Юхим Корецький одружився з дочкою свого опікуна Ганною Іванівною Ходкевичівною (52). Відомо, що князь був православним. На час укладення шлюбу 1582 р. його дружина теж сповідувала православ'я, потім деякий час перебувала в пошуках іншої віри, але на схилі віку таки повернулася до православ'я (53). Де це подружжя було поховане — невідомо. Православною була одна із п'яток дочок подружжя Софія Юхимівна (в черницях — Серафима, у схимі — Олена) — перша ігуменя заснованого її батьком Свято-Троїцького Корецького жіночого монастиря (54). Чотири інші дочки Юхима Корецького та два його сини, які були охрещені за православним обрядом, пізніше стали уніатами або католиками та поховані не в Києво-Печерському монастирі.

Із спорідненої з князями Корецькими родини Сангушків в Успенському соборі поховані: Василь Михайлович Сангушкович Ковельський (+ бл. 1558); його син Григорій Васильович (+1555), одружений з дочкою згаданого Івана (Івашка) Остафійовича Горностаєва — Анастасією Іванівною Горностаївною; дочка — Магдалена Василівна (+ 1589), а також її другий чоловік — Григорій (Гієронім) Волович (55). Рід панів Воловичів записаний до синодика Печерського монастиря. Тут поминали: «Григорія Воловича воеводу смоленського, Марію, воеводину смоленську, Полонію Воловичівну каштелянову берестейську» (56). У соборі, імовірно, спочила й Анастасія Іванівна Горностаївна. Невипадково, що члени родини Горностаїв здавна були меценатами монастиря та робили до обителі цінні внески (57). Наприкінці XIX ст. в ризниці собору ще зберігалися два рукописні Євангелія в коштовних окладах, подаровані обителі панями Горностаєвими

Кадило. Вклад до Печерського монастиря родини Горностаєв, представники якої тут поховані. Це єдина відома автентична пам'ятка прикладного мистецтва, яка збереглася до наших днів із численних вкладів до монастиря в XIV–XVI ст. Музей історичних коштовностей України. Срібло. Лиття, позолота. Інв. № ДМ-7904

Печатка пана Гаврила Горностає. 1571 р.

(місцезнаходження книг наразі невідоме). Одне Євангеліє було внеском до Успенського собору (58) згаданого раніше воєводи новгородського (1551-1558)(56), господарського маршалка (1529-1558), справці великокнязівської канцелярії (1512-1558), земського підскарбія (1531-1558), старости слонімського Івана (Івашка) Остафійовича Горностая (60). Друге Євангеліє, як свідчив напис на ньому, було внеском до храму, зробленим 14 вересня 1556 р. братом останнього — господарським маршалком, старостою речичьким, державцею любомльським Оникієм Остафійовичем Горностаєм. Євангеліє написане в 1538 р. на замовлення та коштом його дружини — Богдани Мартинівни Хребтович, дочки Мартина Хребтовича та невідомої на ім'я дочки Льва Борисовича Сліпого Глинського — онука Олександра (у ченцях Івана) Глинського та кн. Анастасії Данилівни Острозької.

Певно, саме Оникій Горностає 1541 р. подарував Успенському собору вишукану срібну кадильницю, яка наразі є єдиною автентичною пам'яткою ужиткового мистецтва, що збереглася до нашого часу з численних внески до монастиря в XIV — XVI ст. (61). (ІЛЛ. 028)

Родина Горностаїв була тісно пов'язана з Києвом. Як свідчить люстрація Київського замка 1545 р. тоді тут знаходився будинок Івана (Івашка) Горностая, яким його родина володіла «здавна» (62). Тобто будинок був зведений ще батьком братів — київським ключником (1486), овруцьким намісником (1487-1493, 1503) Горностаєм (Остафієм) Романовичем (63), а можливо, й ще раніше. Останній теж подарував Печерському монастирю Євангеліє в коштовному окладі, про що свідчить опис ризниці Успенського собору 1554 року (64).

В Києві мав нерухомість путивльський намісник (1476-1482), овруцький державця (1486) Роман Івашкович Волчкович («Роман з Києва»), який помер після 1486 року. Його першою дружиною була, як ішлося, дочка Каленика Калениковича («Киянина Каленика») (+ п. 1488) — рідного брата печерського архімандрита Іоана II. Одже, цілком можливо, що подружжя поховане в Печерському монастирі.

* * *

Другу каплицю біля північного фасаду Успенського собору побудовано на схід від

«каплиці архідиякона Стефана їх милостей Корецьких». В есплікації до плану 1638 р. вона названа «каплицею панів Єльців».

Маючи в монастирі власну окрему усипальню, родина Єльців, без сумніву, поховала тут кілька представників свого роду. Але Афанасій (Кальнофойський) наводить у своїй праці ім'я лише одного з них — Яна Єльця, який загинув 6 листопада 1603 р. у віці 24 роки: «... Выроком смертельных врагов, отыде свѣта сего...» (65).

Проте вивчаючи історію родини та шлюбні зв'язки її представників, можна зробити припущення щодо того, хто й коли теж міг бути похованим у зазначений період в родинній каплиці.

З родини Єльців відома Зиновія Єльцова — представниця стародавнього руського роду, який здавна володів на Київщині маєтками, в тому числі : Лучиним і Турбовим. Зиновія Єльцова була пошлюблена з князем Яголдаєм Сарайовичем — сином татарського хана Сарая, який володів «тьмою» на Путивльщині (66). У подружжя було двоє синів: Роман та Борис, які не мали нащадків чоловічої статі. Єдина дочка Бориса Яголдайовича була пошлюблена з князем Юрієм Борисовичем В'яземським, котрий отримав місто Мироліубль, успадковане його тестем від батька. Київський князь Семен Олелькович своєю жалуваною грамотою надав князю В'яземському також маєток Сераків, який той пізніше продав Івану Гнатовичу Єльцю.

У Романа Яголдайовича було чотири дочки. Одна з них була дружиною Дебра Калениковича (+ 1509) — сина згаданого вище Каленика Калениковича, («Киянина Каленика» (+ 1448), племінника печерського архімандрита Іоана П. Друга дочка була пошлюблена з князем Михайлом Гагіним, який у 1482-1504 рр. був Мозирським державцем (67). Третя дочка була дружиною Федька Голенчича, а четверта — Кунца Сеньковича. Король польський та великий князь литовський Олександр підтвердив за ними володіння містами Мужеч, Мироліубль та Оскол у Путивльському повіті, що входили до колишньої «тьми» Яголдая (68).

Оскільки князь Ю.Б. В'яземський разом з дружиною емігрував до Московії, володіння Бориса Яголдайовича поділили, як «дядьківщину», між чоловіками його племінниць — дочок Романа Яголдайовича (69). Проте вже за три роки, через зазначені події початку XVI ст., ці володіння відійшли до Московії. Тому Дебр Каленикович замість втрачених маєтків отримав «на проживання» інші землі у ВКЛРЖ. В документах 1511 р. його названо «киянином» (70) й в Печерському монастирі, як ішлося, були поховані деякі його родичі. Єльці відзначалася своєю благодійністю й ця родинна риса передавалася із покоління в покоління. Про це свідчить грамота Сигізмунда I Старого від 5 березня 1541 р., якою король підтвердив давні фундуші, надані Київському Видубецькому монастирю пані «Зинов'евою Еголдаевою Ельцевичевою» та Скумином (Іваном) Львовичем Тишкевичем. Останній був внучатим племінником Дебрі Калениковича — чоловіка онуки Зиновії Єльцової та Яголдая Сарайовича, яких розділяло ні одне покоління. (71)

Михайлу Гагіну втрату його частки Яголдайщини теж було компенсовано наданням інших маєтків, але він у 1508 р. емігрував до Московії (72). Гагіни теж були меценатами Печерського монастиря. У синодику Введенської церкви в Ближніх печерах обителі записані імена одинадцяти членів його родини, зокрема схимниці Хрестини та Ефросинії, а також схимника Іоана (73).

Родичі Кунца Сеньковича: Михайло та Яцько Сеньковичі були першим та другим чоловіками Юліани Ямонтівни (+ до 1542р.), яка доводилася племінницею Ганці (Аграфені) Іванівні Ямонтівні — дружині кн. Василя Федоровича Красного Острозького (+ 1461). Вона була рідною сестрою справці київського воеводства (1523) Семена Ямонтовича Подбerezького (+ до 1540 р.). Останній був удруге одружений з кн. Федорою Богданівною Явнутівною Заславською — родичкою другого чоловіка кн. Ксенії-Марії Іванівни Острозької — Федіра Івановича Явнутієвича Заславського. Тому не виключено, що дея-

Прорис печатки

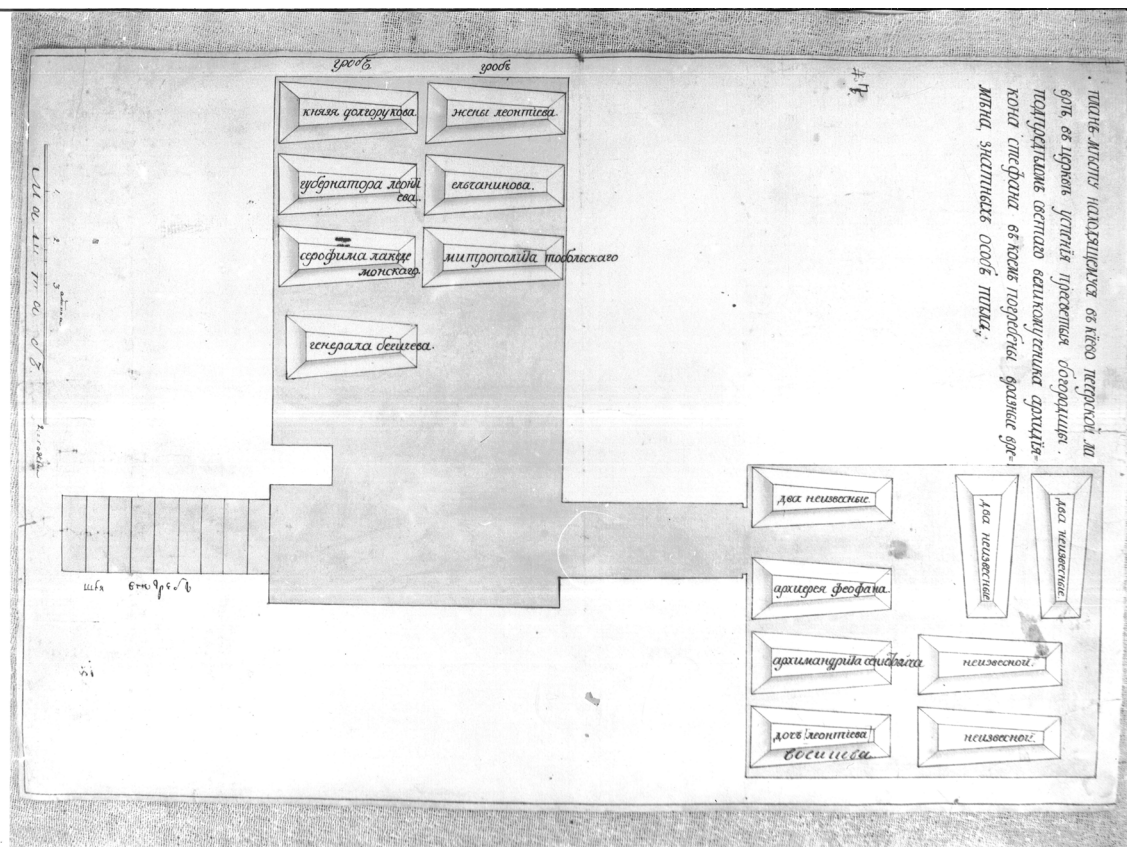
кі представники роду Сеньковичів теж поховані в Печерському монастирі.

Згаданий Іван Гнатович Єлець був одружений з дочкою Гринька Внучкевича Мариною. Друга його дочка була, як ішлося, першою дружиною Горностая (Остафія) Романовича.

Марина Гриньківна внесла в дім Івана Гнатовича Єльця як віно маєток Малин на р. Ірші, отриманий її батьком як вислугу від польського короля та великого князя Олександра (74). У подружжя було двоє синів: Яцько і Федір Івановичі Єльці.

Ймовірно, Федіру Івановичу належить найбільш ранній з досліджених на сьогодні документів, на якому є печатка представника роду Єльців. На печатці зображений німецький щит та знак у вигляді хреста із загнутими кінцями та написом вгорі «Федор». Документ датується 1514 р. (75). У 1535 р. в результаті поділу володінь між братами Федіру Івановичу дістався згаданий маєток Сераків, який згодом від нього перейшов до його сина Дмитра Єльця (76).

Яцько Іванович Єлець одружився з Мариною Юріївною Глинською (77), дочкою господарського дворянина Юрія Васильовича Глинського (+ п. 1522). Останній був сином Василя (Григорія) Федоровича Домонтовича Кіята Глинського та Олени Григорівни Глинської, онуком Федора Семеновича Глинського (рідного брата Агафії (Гафтелини) Семенівни Глинської) (78) та Григорія (Юрія) Борисовича Кривого Глинського, тобто нащадком Олександра (у ченцях Івана) Глинського та Анастасії Данилівни Острозької. У

«Планъ мѣсту, находящемуся въ Киево-Печерской лаврѣ въ церкви Успения Пресвятой Богородицы подъ пределомъ святого великомученика архидиакона Стефана въ коемъ погребены въ разные времена знатныхъ особъ тела». Из коллекции НЗКПЛ. КПЛ. ПЛ. 2.

1511 р. Яцько Іванович отримав від короля село Козаровичі на р. Ірпін. Від нього воно перейшло до його сина Федора Яцьковича, але згодом було продано й потрапило до пана Івана (Івашка) Остафійовича Горностая (79).

Яцько і Федько Єльцовичі згадуються в джерелах 1530-1531 рр. як державці важливого в стратегічному плані міста — Чорнобиля (80). Сигізмунд I Старий грамотою від 8 грудня 1507 р. зобов'язував усіх тутешніх мешканців без винятку нести варту: «люди церковные, князьские и панские отбывали недели (держали стражу)» (81).

У Федора Івановича Єльця відомі два сини. Один з них — Андрій Федорович — вінницький підстароста (до серпня 1567) загинув в битві з татарами. Він залишив заповіт, відповідно до якого все його рухоме майно передавалося його молодій вагітній тоді дружині Марії Романівні Гостській. Опікуном дружини та дитини, яка мала народитися, він призначив каштеляна брестського, старосту овруцького князя Андрія Тимофійовича Капусту та свого зятя, київського земського писаря (1566-1574), київського земського підсудка (1574-1598) пана Богухвала Михайловича Павшу, сина київського землянина Михайла Павши (+1523). Поховати себе Андрій Єлець заповів у Спаському монастирі в Овручі (82). Богуфал Павша (+1598) був одружений з його сестрою Ганною Єлець. Серед його володінь був маєток Підгірці в Київському повіті, який після його смерті 1598 р. перейшов до його сестри Федори Михайлівни, а та пожертвувала його жіночому Печерському монастирю.

Другий син Федора Івановича Єльця — Дмитро Федорович (+1598) — у 1574-1598 рр. займав посаду київського земського писаря (83). Він користувався печаткою на якій, як й на згаданій печатці Федора Єльця, було зображено хрест із зігнутими кінцями, але над ним додатково вміщувалася шестипроменева зірка над півмісяцем, що лежить рогами догори та латери: DG. Після смерті батька та брата Дмитро Федорович залишився єдиним представником чоловічої лінії роду Єльців. Він зосередив в своїх руках усі родинні володіння, які складалися з кількох комплексів маєтностей в двох повітах: Київському (Лучин, Турбівка, Сераків) та Овруцькому (Малин, Литвиновичі, Народичі, Ремези).

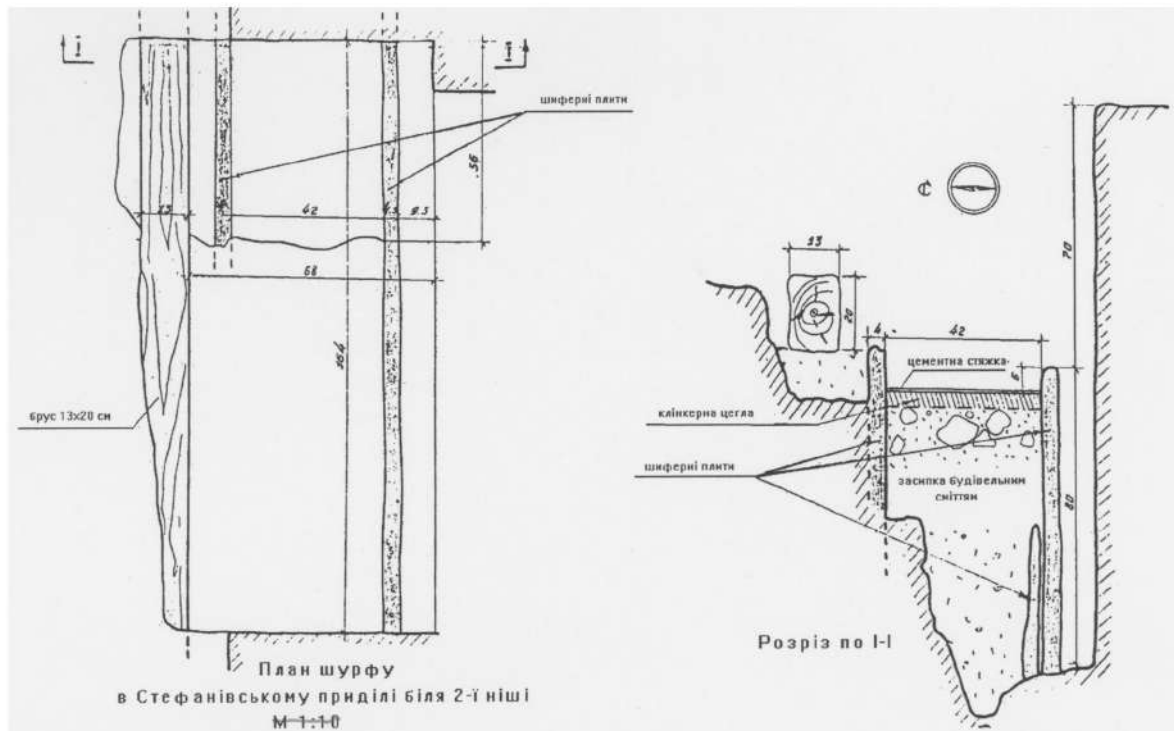
Окрім батьківських володінь Дмитро Федорович Єлець отримав як посаг за своєю дружиною Марією Олізарівною маєтність Поволоч в Житомирському повіті, проте 1588 р. відступив її Миколаю Остафійовичу Ружинському — племіннику дружини. Маєток Серяків Дмитро Федорович Єлець продав 1576 р. київському підвоеводи (1584-1592), київському стольнику (1592-1613) кн. Матису (Матеушу) Воронецькому (+1613), який доводився дядьком Пелагії (Полонії) Станіславівні Воронецької — дружині похованого в Успенському соборі Миколая Шашкевича, про що мова піде далі.

Дмитро Федорович помер 1598 р. та похований, імовірно, в Києво-Печерському монастирі в родинній каплиці. (84) Після його смерті решта володінь Єльців перейшла в управління до його дружини Марії Олізарівни, а в 1608 р. була поділена між їхніми синами: Філоном, Костянтином та Федором Дмитровичами. Мабуть цього року дружина Дмитра Федоровича померла, або стала черницею. Поховали її, імовірно, біля чоловіка та інших родичів в родинній усипальниці.

Філон Дмитрович був підстолеєм (від 1604 р.). Похований він, імовірно, теж в Києво-Печерському монастирі. Він був одружений з Федорою Юріївною Пузиною (+п. 1631), яка після його смерті вийшла заміж вдруге за Адама Літинського. Син Філона Єльця — Олександр (Ігнатій) вступив до Ордена св. Ігнатія, прийнявши ім'я його патрона, й перед смертю 1651 р. заповів єзуїтам свої маєтності. Він та його мати поховані не в Печерському монастирі..

Костянтин Дмитрович Єлець (+1634) був хорунжим (з 1621 р.). Він одружився з рідною сестрою Януша Тишкевича — Христиною. Де поховано подружжя наразі невідомо.

Третій син — Федір Дмитрович займав посади київського підвоеводи (1620- 1628), а потім (до 1646) і хорунжого київського. Він був одружений з дочкою бецького каштеляна

1

2

Поховання на місці колишніх каплиць Єльців та Корецьких. Саркофаг № 6.
а) План та розріз розкопу. Із матеріалів досліджень 1962 р. під керівництвом М.В. Холостенко.
б) Фото саркофага № 6. Із матеріалів археологічних досліджень 2000р. під керівництвом начальника
Архитектурно — археологічної експедиції Інституту археології НАН України
Г.Ю. Івакіна та завідуючого відділу археології НЗКІЛ С.А. Балакіна.

Анджея та перемишльської каштелянівни Дороти з Фредрів. Нове семейне положення відбилось на зображенні, яке з'явилося на печатці Федора Єльця, де бачимо чотиридільний іспанський щит, а згаданий знак з батьківської печатки займає тут лише одну його частину. (85)

Єльці займали на Київщині сильні позиції, оскільки мали родинні і ділові контакти з багатьма впливовими родинами Києва та Житомира, зокрема, з Бутовичами, Павшами, Пузинами та іншими. Федір Єлець був відомим захисником Православної Церкви та довіреною особою Київського митрополита Петра (Могили). В той же час, Єлець мав родинні зв'язки з католицькими родинами Тишковичів. Завдяки цьому в 1630- 1640-х роках його вважали однією із найвпливовіших осіб в регіоні. Проте це не врятувало Федора Дмитровича від трагедії. Під час народного повстання, яке спалахнуло після перемог Богдана Хмельницького навесні 1648 р., його було вбито у власному будинку своїми ж підданими. (86) Не виключено, що Федора Єльця поховали в родинній усипальні Успенського собора.

Джерела згадують Овдою Єлець, пошлюблену з військовим київським (1594-1601) Семеном Яцьковичем Бутовичем (+1601) (87) У подружжя було два сини: Стефан та Богумил Семеновичі Бутовичі, а також дві доньки: Олена Семенівна (+1642)- дружина в першому шлюбі Криштофа Лишка, а в другому- Юрія Пузини, а також Магдалена Семенівна (+1648)- дружина Юрія Голуба, який в 1639-1646 рр. був полковником канівським. (88) Після смерті Олени та Магдалени їхні володіння перейшли, відповідно, до Пузин та Голубів. Інформація про їх поховання в Києво-Печерському монастирі відсутня.

Що стосується згаданого раніше Яна Єльця, похованого 1606 року в Успенському соборі, то він, ймовірно, теж був сином Дмитра Федоровича Єльця та Марії Олізарівни.

Відомий також київський підвоєвода в 1620-1628 роках Федір Дмитрович Єлець. (89) Ймовірно, саме він згадується в документах, що датуються 1626 р., які з'явилися коли після завершення Торунського сейму, схвалювався збір податків для ведення війни проти Швеції. В одному з них Єлець повідомляв Томашові Замойському, що отримав відповідні листи з цього приводу. (90) На початку 1627 року пан Єлець був посланцем на реляційний сейм Київського воєводства. (91)

В документах 1634 року фігурує війський пінський Теодор Єлець. На його печатці бачимо таке саме зображення, як на печатці Федора Івановича Єльця в 1514 році, але тут над щитом зображений шолом, в нашоломнику три страусових пера, а навколо щита намет. (92)

У печерському синодику записані для поминання: «рід пана Дмитра Єльця писаря земського»: (п'ять осіб), «рід пана Івана Єльця» (дев'ять осіб) та «рід пані Єльцової» (чотири особи) (93). Як йшлося, археологічними розкопками, проведеними на місці, де колись знаходилася «каплиця панів Єльців», виявлено залишки двох поховань в шиферних саркофагах та три окремі поховання, що датуються не пізніше ХУст. Одже, зазначені поховання могли належати комусь з родоначальників панів Єльців. (ІЛЛ...185)

В ХУІІ ст. «каплицю панів Ельців», як свідчать результати історико-архітектурних досліджень, було об'єднано з «каплицею князів Корецьких» та надбудовано. Під час ремонту храму в 1718 році обидві каплиці були перебудовані й на їх місці з'явився приділ св. архідіякона Стефана, який увійшов до єдиного будівельного об'єма собора. Зберігся план об'єднаного склепу двох колишніх каплиць, на якому позначено п'ятнадцять гробниць. В дев'яти з них тоді лежали небіжчики, що померли наприкінці ХУІІІ ст., а в п'яті інших — тлін осіб, які померли значно раніше, тому їх імена вже не пам'ятали. В двох гробницях поховання були подвійними. (94) (ІЛЛ...сканировать)

Примітки

1. Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей. Киев. репринтное вид. -К.: «Академкнига», 2010. Отд. II. — С. 19.
2. Поменник Введенської церкви в Ближніх печерах Києво-Печерської лаври. Публікація рукописної пам'ятки другої половини XVII ст. / Упорядкування та вступна стаття Олексія Кузьмука. // Лаврський альманах. Спецвипуск 7. Випуск 18 -К., 2007. -С. 60.
3. Яковенко Н.М. Українська шляхта ... — С. 188.
4. Rulikowski E. Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich (далі — Słownik). Warszawa. 1883. Т. XIV, — С. 690; Клепатський П.Г. Очерки...— С. 245; Яковенко Н.М. Українська шляхта ... — С. 181.
5. Клепатський П.Г. Очерки ... — С. 426.
6. Клепатський П.Г. Очерки ... — С. 85.
7. Клепатський П.Г. Очерки ... — С. 85.
8. Архив ЮЗР... Ч. VII. Т.1. № XI, — С. 71; Клепатський П.Г. Очерки...— С. 337.
9. Клепатський П.Г. Очерки ... — С. 337; АЗР...Т.1. № 178.
10. ЦДІАК, ф. 220, оп.1, спр. 662, арк. 1. 1527 р.; Алфєров О., Однороженко О. Українські особові печатки... — С.44.
11. Чумаченко О. Образи з минулого ... С.50-53, 61,62; Ластовський В.В. До питання про поховання Остафія Дашковича в Успенському соборі Києво — Печерської лаври // Велика Успенська церква Києво-Печерської лаври: Слід у віках. Матеріали міжнародної наукової конференції 1-2 жовтня 2001 р. — К., 2002. С. 121- 134.
12. Антонович В.Б. Киев, его судьба и значение с XIV по XVI столетие (1362-1569) // Монографии по истории Западной и Юго-Западной России. — К., 1885. т. I. с. 206; Клепатський П.Г. Очерки...—С. 333; Rulikowski E. Słownik geograficzny ... Т. VII, — С. 916 -917 .
13. Архив ЮЗР... Частина VII. Т. I: Акты о заселении Юго-Западной России (от половины XIII до половины XV века). -К., 1886. №.IV, № XV.
14. Збагнути Росію. свідчення очевидців: від Геродота до Кюстіна./ Упорядник Олександр Палій. А-БА-БА-ГА- ЛА-МА-ГА, 2022. — С. 34.
15. Любомир Винар. Козацька Україна. Вибрані праці / Ред. В. Степанков. Київ- Львів- Нью –Йорк , Париж. 2003. —С. 95, 100,104, 105.
16. АЗР.Т.2.№ 173,178; Сборник материалов, относящихся к истории панов Ради Великого княжества Литовского / Составил И. Малиновский. (далі — Сборник Малиновского). Томск., 1901.— С.186,193,241,252,270; Клепатський П.Г.Очерки ... — С. 112.
17. АЗР... Т.2. № 156.
18. Архив ЮЗР. Ч.І. Т.1. : Акты, относящиеся к истории православной церкви в Юго-Западной России. -К., 1859. № XI. —С. 71.; АЗР... Т. 2. № 89.
19. Архив ЮЗР... Ч. I. Т.6: Акты о церковно- религиозных отношениях в Юго-Западной Руси. 9 1322-1648). -К., 1883. № 8; Клепатський П.Г. ... Очерки ... — С.297.
20. Клепатський П.Г. Очерки ... — С. 324.
21. Клепатський П.Г. Очерки ... — С. 337.
22. Яковенко Н. Українська шляхта ...-С. 324.
23. Лебединцев П.Г. Киево-Печерская лавра в ее прошедшем и нынешнем состоянии. — К., 1886. -С. 23.
24. Клепатський П.Г. Очерки... -С. 259; Акты Довнар -Запольского.№ 21; Архив ЮЗР...Ч. УІІІ, Т. 6. № 14.
25. Клепатський П.Г. Очерки ... — С. 333.
26. ЦДІАК. Ф. 44, оп. 1, спр. 1. Арк. 511; Яковенко Н. Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI — початку XVIII століття.-К.: Laurus, 2012.- С. 472.
27. Алфєров О., Однороженко О. Українські особові печатки XV-XVIII ст. за матеріалами київських архівосховищ / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського Національної академії наук України. — Харків, 2008. -С. 108; ЦДІАК, ф. 44, оп.1, спр. 1, арк. 555.

- 1571 р.; там само. ф. 221, оп. 1, спр. 17, арк. 4. 1585 р.; НБУВ. БР. ф. 2, спр. 23365. 1583 р.
28. Клепатський П.Г. Очерки ... — С. 333; Акты ЛМ...Т.1 Вып. 1. № 54.
- 29.Холостенко Н.В. Отчет о проведении научных наблюдений и исследований при разборке руин памятника архитектуры XI в. Успенского собора Киево-Печерской Лавры в сезон 1952 г. Фонды НКПКС, КПЛ — А — 819. — С. 62-68.
30. Холостенко Н.В. Исследование руин Успенского собора Киево-Печерской лавры // Советская археология. XXII. 1955 .-С. 357.
31. Яковенко Н.М. Українська шляхта ... — С. 362-365.
32. Акты ЛМ... Т. I. Вып. 2. (1499-1507). 1898. № 129. ; Клепатський П.Г. Очерки... — С. 245.
33. АЗР... Т.1. №178.
34. АЗР...- Т. 2. № 76.
35. Яковенко Н. Українська шляхта... — С. 264.
36. Архив ЮЗР...Ч.УІІІ. Т. 6. — С. 128; Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського.-К., 1998.-С. 103.
37. Грушевський М.С. Історія України — Руси.-К., 1995. Т. УІІ.-С. 28.
35. Клепатський П.Г Очерки ...343, 344.
- 39.Wolff J. Kniazowie litewsko — rusky od konca XIV wieku. Warszawa. 1895. — S. 88.
40. Архив ЮЗР... Ч. I. —Т. 1. № 17
41. ЦДІАК Україна. Ф. 26. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 356.
42. ЦДІАК Україна. Ф. 26. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 24.
43. Яковенко Н. Українська шляхта... С.109,114, 123.
44. Яковенко Н. Українська шляхта... С. 318.
45. ЦДІАК, ф. 2228, оп. 1, спр. 210, арк.2 зв. 1586 р.; Алферов О., Однороженко О. Українські особові печатки... — С.181.
- 46.Документи Брацлавського воеводства, 1566-1606 років / Упор. М. Крикун, О. Піддубняк. Вступ М. Крикун.-Львів. 2008.-С. 162-168.
47. РИБ.- Т.33. Пописи войска Великого княжества Литовского 1528, 1665, 1567 гг.-СПб., 1915.- С. 440-475.
48. Лебединцев П.Л. Киево-Печерская лавра ... — С. 23.
49. Архив ЮЗР... Ч.І. Т.1... № 17.
50. История русской церкви Макария, архієпископа литовского и виленского. ,Т. IX. Период разделения Русской церкви на две митрополии. Кн. ІV. История Западно-Русской или Литовской митрополии. Спб., 1879.— С. 466.
51. Архив ЮЗР... Ч.І. Т.1. .. № 17.
52. Яковенко Н. Паралельний світ ... — С.67.
53. Яковенко Н. Паралельний світ ... — С.67.
54. 900-летие Православия на Волыни. Житомир. 1892. Ч.1. С. 116.
55. Яковенко Н. Паралельний світ... — С.70.
56. Поменник Введенської церкви... —С. 30.
57. История русской церкви Макария... — С. 280.
58. Лебединцев П. Г. Киево-Печерская лавра ... — С. 40-41; Альбом видов Киево-Пбечерской лавры и снимков древностей и достопримечательностей в ее ризнице. 1910-ті рр. Із колекції НЗКПЛ.
59. Сборник Малиновского ... — С. 34. Привилей від 6 серпня 1551 р. Івану Горностаю на воеводство Новгородское.
60. Алферов О., Однороженко О. Українські особові печатки XV –XVIII ст. за матеріалами київських архівосховищ... — Харків. 2008. — С. 32; ЦДІАК. Ф. 220, оп. 1, спр. 27, арк. 1; спр. 28, арк. 1. 1552 р.
61. Музей історичних коштовностей України. Інв. № ДМ- 7904; Петренко М.З. Українське золотарство XVI-XVIII ст. — К.: Наукова думка. 1970 . — С. 49
62. Сборник материалов для исторической топографии Киева... Отд. ІІІ. Известия грамот и документов...- С.28.

63. Клепатський П.Г. Очерки ... — С. 259-260.
64. Архив ЮЗР... — Ч.І. Т. 1. № 91.
65. Максимович М.А. О надгробиях в Печерском монастыре // Киевлянин. —К., 1840. Кн. 1.-С. 131-160.
66. Архив ЮЗР... Ч. І. Т.6: Акты о церковно- религиозных отношениях в Юго-Западной Руси (1322-1648) — К., 1883. № 15; Клепатський П.Г. Очерки ...- С. 362- 363.
67. Клепатський П.Г. Очерки ...— С. 167; Акты ЛМ...Т.1, Вып. 2. № 684; Акты ЛМ...Т.1. № 339.
68. Клепатський П.Г. Очерки...— С. 249; Русина О. Сіверська земля .. -С. 151.
69. Клепатський П.Г. Очерки ...- С. 363; Акты ЛМ. Т.1.№ 339.
70. Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве министерства юстиции. — М., 1915.- Кн. 21 (далі -ОДБ МАМЮ).-С. 100. №.143; С. 101-102. № 151; Русина О. Сіверська земля ..-С.198.
71. Архив ЮЗР... Ч. І. Т.6 . № 15.
72. Акти ЛМ.-Т. 1. Вып. 1.-№ 339.-С. 131; Вып. 2.- № 732.-С. 175; РДАДА. ф. 389, оп. 1. Спр. 8.-Арк. 150-150-зв; 229; 267 зв.-268 зв.; Русина О. Сіверська земля...-С. 198.
73. Помянник Введенської церкви ... — С. 33.
74. Клепатський П.Г. Очерки ...- С. 195.
75. ЦДІАК, ф. 220, оп. 1, спр. 655, арк. 1; Алферов О., Однороженко О. Українські особові печатки ... — С.49.
76. Клепатський П.Г. Очерки ...- С. 294.
77. Яковенко Н.М. Українська шляхта... — С. 364.
78. Яковенко Н.М. Українська шляхта ...- С. 362.
79. Клепатський П.Г. Очерки ...- С. 301.
80. Яковенко Н.М. Українська шляхта...- С. 199.
81. Похилевич Л.І. Краєзнавчі праці / Тимошенко Л.В. Вступна стаття. Кирилов Ю.М. Упорядкування, покажчики. Біла Церква. Видавець Олександр Пшонківський. 2007. —С. 171.
- 82.Архив ЮЗР. Ч. VIII. Т. 3: Акты о брачном праве и семейном быте в Юго-Западной Руси в XVI-XVII вв. — К., 1909. № XLIII. (№ 43)- С. 140- 143;
83. НБУВ. ІР. ф. 2, спр. 21992. 1585 р.; Алферов О., Однороженко О. Українські особові печатки ... — С.49.
84. Максимович М.А. О надгробиях ... -С. 131-160.
85. НБУВ. ІР. ф.2 спр.17436; спр. 20948; ЦДІАК, ф.2228,оп. 1, спр. 118, арк.1; ф. 256, оп. 1, спр. 53, арк. 208; там само спр. 60, арк.66; Алферов О., Однороженко О.Українські особові печатки XV-XVII ст. за матеріалами київських архівосховищ.-Харків., 2008. — С.49-50; Litwin H. Napływ szlachty polskiej na Ukraine 1569-1648. Warszawa. 2000. S. 211.
- 86.Rulikowski E. Kijow // Słownik... Т. IV. S. 155; Jerlicz Joakim. Latopisies albo kroniczka / Red. K. Wojcicki. Warszawa. 1853 Т. 1,2. Т. 3.С. 69.
87. ЦДІАК. ф. 11, оп. 1, спр. 9, арк. 16, 95. 1697, 1705, 1706; Архив ЮЗР. 5/1, -С. 78.
- 88.НБУ. ІР. Ф. 61, спр. 1101, арк. 1 зв.; ЦДІАК Україна. Ф. 220, оп. 1, спр. 126, арк.2.; НБУВ. ІР. ф. 1.-№ 4101.-арк. 163, 169; Кривошея В. Генеологія українського козацтва. Білоцерківський полк. -К.: Стилос, 2000.- С.30.
- 89.Litwin H. Napływ szlachty polskiej na Ukraine 1569 — 1648. Warszawa. 2000. S. 211.
90. Жукович П. Сеймова боротьба западно- русского дворянства з церковной унией (с 1609 года). — СПб., Вып. 5. 1910. — С. 91-92.; Кулаковський П. Канцелярія Руської (Волинської) метрики 1569-1673 рр. Студія з історії українського регіоналізму в Речі Посполитій. Острог- Львів. 2002. -С. 195.
91. Кулаковський П. Канцелярія Руської (Волинської) метрики...-С. 196.
92. НБУ, ІР, ф.2 спр.7386; Алферов О., Однороженко О. Українські особові печатки... — С.50.
93. Поменник Введенської церкви ... С. 32, 38,40.
94. В колекції НЗКПЛ.. КПЛ-ПЛ- П№2.

Розділ 3.
Поховання в Успенському соборі
Києво-Печерської лаври представників панів-шляхти
у ХУ-першій половині ХУІІ ст.

3.1. Поховання в Києво-Печерському монастирі представників родини Полозів.

У Києво-Печерській лаврі поховано представників заможної зем'янсько-панської родини Полозів. Збереглася шиферна надмогильна плита, напис на якій свідчить, що під нею поховано Якова Полозова (1).

Полози оселилися в тутешніх краях наприкінці XIV на початку XV ст. (2). Джерела свідчать, що у другій половині XV ст. удова київського князя Семена Олельковича Марія Іванівна Гаштовт пожалувала Іванові Полозові с. Хабне в Овруцькому повіті, що затверджено грамотою від 1494 р. великого князя литовського Олександра (3).

Відомою особою з цього роду був Семен Полозович, просування якого на королівській службі дають змогу простежити тогочасні документи. (Ілл...010) Так, у 1496-1497 рр. бачимо його на посаді київського ключника (4). У 1503 р. він був намісником Черкаським (5), а в 1510-1517 рр. — намісником Овруцьким (6). Він був заможним землевласником. Після еміграції князя Михайла Львовича Глинського до Московії Сигізмунд I Старий надав Сеньці Полозовичу за вірну службу гавань Вітачів на Дніпрі, а також маєтки: Гладковичі, Гостомель та інші (7). Як вислугу пани Полози тримали маєтки: Хвойники та Остроглядівичі в Мозирському повіті; Довгляди в Чорнобильському повіті; Бугаєвське, Бишев, Гостомель, Загальці і Запрудничі в Київському повіті (8). У 1514 р. Сигізмунд I Старий пожалував Семену Полозу в довічне та спадкове володіння село Ставок у Житомирському повіті (9). Крім того, йому належало також село Мартиновичі Овруцького повіту.

У Семена Полозовича була лише єдина дочка Фенна Семенівна Полозівна, яка була пошлюблена двічі. Першим її чоловіком був кн. Іван Григорович Сенський, який помер після 1528 р. Від шлюбу з ним у Фенни Семенівни народилося двоє синів: Дмитро Іванович Сенський (+ 1545) та Григорій Іванович Сенський (+ бл. 1561), а також дочка Богдана Іванівна Сенська (+ до 1561), яка стала дружиною Василя Михайловича Корсака.

Другим чоловіком Фенни Семенівни Полозівни був кн. Дмитро Романович Виденицький-Любецький (+ до 1558) — син Романа Васильовича Друцького і Любецького (+ до 1525) (10). Батьками останнього були: невідома на ім'я Юрпанка та Василь Григорович Друцький, який доводився двоюрідним братом київському воеводі Дмитру Івановичу Путятичу та племінником Івану Семеновичу Путяті і кн. Анастасії Федорівні Острозькій (11), які спочили в Печерському монастирі.

Вірогідно, Іван Григорович Сенський помер раніше за Семена Полозовича, тому деякі маєтки останнього, наприклад село Хабне, король передав зятю покійного — князю Дмитру Романовичу Виденицькому-Любецькому. Документи свідчать, що він керував й іншими маєтками своїх пасинків.

У 1541 р. на прохання Дмитра Романовича король дозволив йому побудувати в маєтку Хабному замок, забов'язавши його завжди тримати місто у бойовій готовності. Для отримання на це фінансів князю було дозволено проведення тут ярмарок та заведення корчми. (12)

Від другого шлюбу у Фенни Семенівни Полозівни народилися син Богуш Дмитрович

Прорис печатки намісника овруцького Семена Полозовича з документа 1513 року. ЦДІАК, ф. 220, оп. 1, спр. 651, арк. 1.

Виденецький-Любецький та дочка, теж названа Фенею. Феня Дмитрівна, як і її мати, була пошлюблена двічі: з Малхером Насиловським та Щасним Харленським (13). Ім'я Малхера Насиловського відоме у зв'язку з проведенням в країні державно-правової реформи 1563-1568 рр., а також створенням Другого Литовського Статуту та земських судів. Він був першим підкоморієм, призначеним тоді королем у Київському повіті.

Богуш Дмитрович був одружений з Ганною Монтовтівною, дочкою Яна Якубовича Монтовта (14) з відомої родини литовського походження. Останній був сином кременецького намісника (1508-1529) Якуба Михайловича Монтовта та братом київського воєводи (1507-1505) Юрія Михайловича Монтовтовича (15).

Князь Богуш Дмитрович Виденецький-Любецький помер 1564 р. Коли вдо-

ва везла його тлін для поховання в Києво-Печерську лавру, її швагер Малхер Насиловський засадив Ганну Іванівну в маєтку Хабному, щоб змусити її віддати йому замок (16). Цей інцидент не тільки є яскравим свідченням шокуючих подій того часу та непростих родинних відносин, а й побіжно поповнює інформацію про нові поховання в Печерському монастирі. Крім того, це в черговий раз підтверджує, що в обителі продовжували ховати переважно осіб, пов'язаних родинними зв'язками з тими, хто спочив тут раніше.

Удова кн. Богуша Дмитровича для того, щоб у подальшому захистити себе та своє майно від подібних зазіхань, була змушена вийти заміж вдруге, за Василя Солтановича Сокольського — сина Солтана Михайловича Сокольського (+1544) та Олени Коптівни. Про це свідчить документ від 26 вересня 1564 р., в якому вона засвідчує свій добровільний вступ у цей шлюб (17).

Рідна сестра Василя Сокольського — Олена Солтанівна (+ 1569) була пошлюблена з дядьком Богуша Дмитровича — князем Іваном Романовичем Друцьким-Любецьким (+ до 1567) (18). Після смерті в 1568 р. свого другого чоловіка Ганна Іванівна Монтовтівна вийшла заміж втретє за Миколая Харленського — родича другого чоловіка Фенни Дмитрівни — Щасного Харленського. Про останнього відомо, що він, отримавши від дружини маєток Бишев, побудував тут на стародавньому городищі новий замок з міцними валами та добре озброїв його (19).

Пізніше Ганна Іванівна Монтовтівна взяла шлюб з паном Ледницьким (20). Деякі дослідники стверджують, що вона була пошлюблена п'ять разів (21). Трагічна доля князівни добре відома, оскільки неодноразово привертала увагу дослідників. (22)

З родини Полозів джерела згадують й інших осіб, зокрема Льва та Івана Полоза, які були в половині XVI ст. чернوبильськими намісниками (23). Відомо кілька документів за 1514-1517 рр., підписаних паном київським Щасним Федоровичем Полозовичем та, імовірно, його братом — згаданим Іваном Федоровичем Полозовичем (24). Це, наприклад, дарчий запис, зроблений останнім та його дружиною Настасією Стефанівною і сином Андрієм київському Миколаївському Пустинному монастирю на право володіння ним островом Кучуків та Мутишинською землею на річці Трубіж (25). Коштом шляхти-

ча Андрія Полоза 1546 р. переписано Євангеліє, передане князем Юрієм Слуцьким до Межигірського монастиря. (26)

Джерела згадують Орфіну Полозівну, дружину вінницького намісника (1500-1501) Богдана (Федіра) Олександровича Кміти (+ 1501). Їх син Семен Богданович Кміта Подолянин (+ після 1561) був чернوبильським державцею (1540-1541). Його третя дружина кн. Овдотя Тимофіївна Капустянка була дочкою черкаського і канівського старости (в 1511 р.) Тимофія Капусти (27) та рідною сестрою згаданого кн. Андрія Тимофійовича Капусти. Семен Кміта був її другим чоловіком. Оскільки Андрій Капуста був батьком дружини князя Олександра Олександровича Вишневецького, родина Полозів посвоячилася з князями Вишневецькими. Першим чоловіком кн. Овдоті Тимоїївни Капустянки був Тихно Гринкович Козинський — рідний брат третього чоловіка Марії Юріївни Гольшанської і Дубровицької — Михайла Гриньковича Козинського. Таким чином встановилися додаткові зв'язки між родинами Капуст, Козинських та Гольшанських-Дубровицьких.

Син Семена Кміти — Філон Семенович (+1587) — остерський (з 1562), чернوبильський (з 1564) державця, титулярний смоленський воевода (1579-1587) був одружений двічі: з Настасією Горностаївною та Софією Ходкевичівною. Його онука Богдана Філонівна Кміта (+ після 1603) була дружиною овруцького замкового писаря (1606) кн. Юрія Друцького Горського — князя — слуги князів Вишневецьких. (28)

3.2. Поховання в Києво-Печерському монастирі представників родини Суриних.

Як вважають деякі дослідники (29), в Києво-Печерському монастирі перед дверима Успенського собору поховані Лонгин (6 грудня 1552) та Андрій (14 липня 1557) Сурини.

Про рід Суриних відомо з кінця XV ст. Один з представників цього роду — Роман Сурин — за часів правління великого князя литовського та короля польського Олександра отримав як вислугу с. Шепеличі на р. Прип'яті (30). Крім того, він володів селами в Черкаському повіті. У нього було два сини: Волчко та Сенько (Семен) Романовичі (31). Останній був одружений з невідомою на ім'я сестрою згаданого київського зем'янина Михайла Павши, який записав за нею як посаг свою вислугу: маєтки Дорогин, Клищевичі та Кацовичі на р. Норині в Овруцькому повіті (32). Михайло Павша в 1521-1522 рр. був Чорнобильським державцем. Він помер 1523 р. Про місце його поховання інформація відсутня, але відомо, що в ризниці Успенського собору зберігалися листи та інші документи, що йому належали. (33)

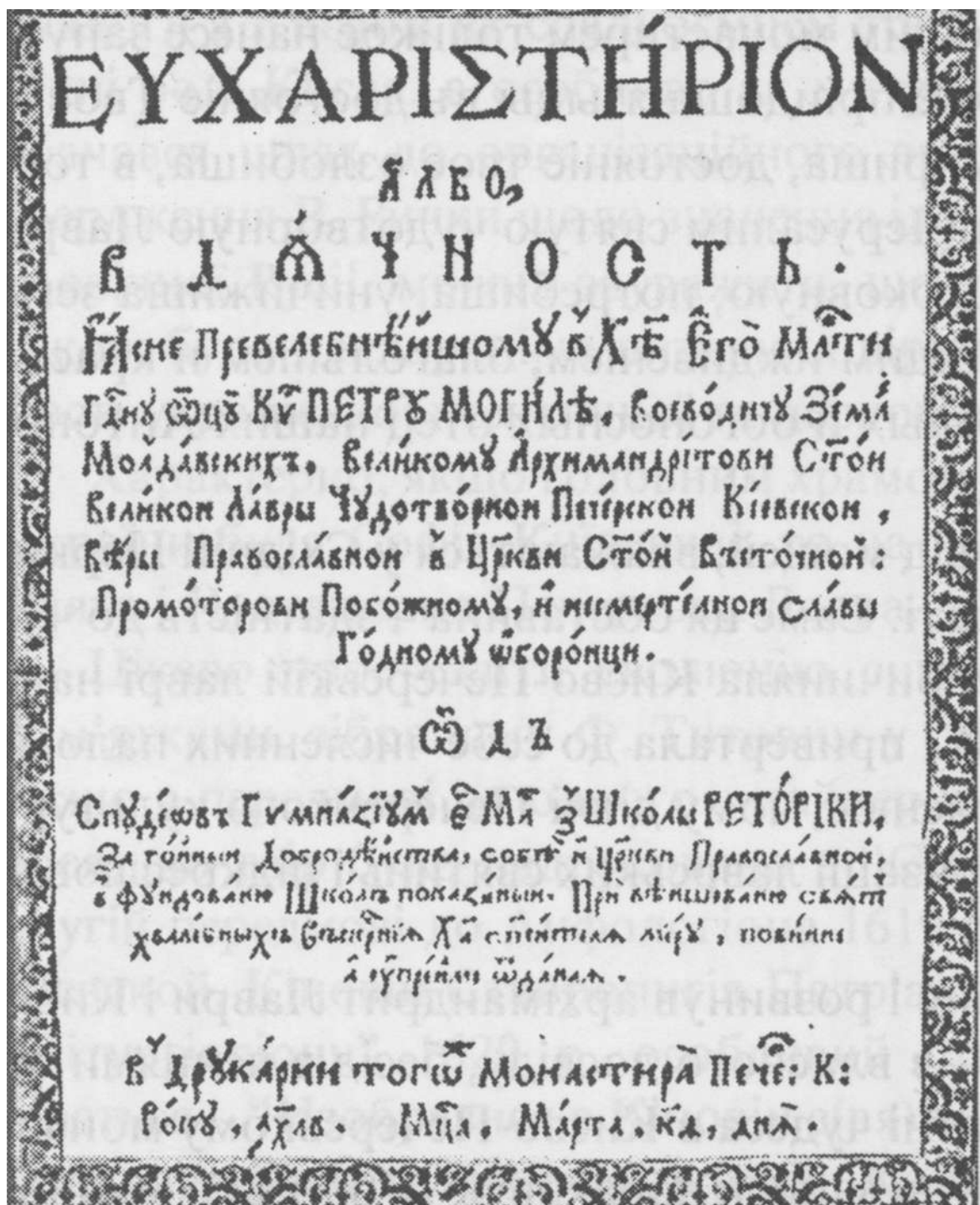
Можливо серед них був і його тестамент на поховання в Києво-Печерському монастирі.

Семен Романович Сурин у 1488 р. був житомирським (34), а в 1506-1507 рр. — овруцьким намісником (35). Серед його володінь джерела згадують маєток Хотень у Путивльському повіті (36).

Волчко Романович у 1478 р. фігурує в джерелах як намісник Овруцький (37). Наприкінці XV ст. він володів як вислугою селом Виступовичі в Овруцькому повіті. У Чорнобильському повіті обидва брати володіли в рівних частках маєтком Іл'їнці. Після смерті батька вони за його заповітом поділили його вислугу — село Шепеличі на р. Прип'яті. У 1507 р. Сенька Романович записав свою частку села Микільсько-Пустинному монастиреві в Києві (38). Волчко Романович помер раніше за свого брата й всі його володіння перейшли до Семена Романовича. Але останній не залишив нащадків, тому їх успадкував онук Іван (Івашко). Останній помер раніше за свою матір, заповівши їй свої володіння. У джерелах вона названа «Михайловою з роду Полозів». Заповіт був оскаржений Духною Суриною, імовірно, сестрою братів Семена і Волчка Романовичів. Відповідно до судового вироку від 1518 р. Духні, як найближчої до родини Суринів особі, були повернуті володіння (39).

Сурини згадуються в матеріалах ревізій українських замків 1545-1552 років, проведених з ініціативи великокнязівського уряду. В 1547-1548 державцем Чорнобильським був Стась (Станіслав ?) Сурин. Його змінив на цій посаді Солтан Стецькович, який займа її в 1549-1550 роках. (40) (Яковенко — С. 164, 199) Станіслав Сурин в кількох документах згадується як пан київський. Він користувався печаткою, на полі якої був зображений знак у вигляді півмісяця, що лежить рогами догори, та літери «М», що з'єднані стовпом. Один з документів з такою печаткою датується 1514 р. (41). Наприкінці 1560-х рр. печатками з таким знаком користувалися київські пани Немира та Гордій Сурини (42). Ще один член родини Суриних — Іван, був бирчим київським. Він користувався подібною печаткою, але на ній зазначений стовп, що з'єднує півмісяць та літеру «М», перехрещений. (43) (Алфьоров — С. 162) Немира Сурин був рідним братом Станіслава, а Гордій — його племінником, сином Немири. Гордій Сурин був одружений з Марушею Остафійовною Ружинською (+1587) — дочкою черкаського і канівського підстарости (1569-1573), київського підвоеводи (1575-1581) Остафія Івановича Ружинського (+1587) та Богдани Іванівни Олізарівни Волчківни (44). Він був її першим чоловіком, після смерті якого (до 1593 р.) вона виходила заміж ще двічі: за Криштофа Косинського та невідомого на ім'я Стецького. (45) (Яковенко Укр. — С. 317)

Крім Гордія у Немири Сурина був син Андрій про володіння якого згадує реєстр

1581 р. Вірогідно, саме він був похований в Печерському монастирі.

Андрій Сурин не залишив нащадків і його маєтки перейшли до племінниці — єдиної доньки Гордія Олени, пошлюбленої з Миколаєм Стефановичем Стецьким (+1627), сином київського зем'янина (46) Стефана Олехновича Стецького. Отже Олена успадку-

вала володіння Гордія та Андрія Немиричів Суриних. У квітні 1597 р. до Руської Метрики була вписана протестація київських земян Суринів на білоцерківського старосту князя Януша Острозького про прилучення ним до свого старства їх родинних маестностей Марунина, Рокитни, Ольшаниці й Киртулгаєва. (47) (Кулаковський -С. 110; РГАДА, ф. 389, оп. 1, д.201, л. 130 об.-131 об., 131об.-132 об.

Із нащадків Станіслава Сурина відомі три його сини: Потій(+1595), який не залишив нащадків, Василь — пан київський та Гарасим (+1613). (48) (Яковенко — с. 211)

Василь Станіславович Сурин користувався печаткою в полі якої був зображений чотиридільний іспанський щит, на якому бачимо: в першій частині — знак у вигляді півмісяця, що лежить рогами догори та літери «М», які з'єднано перехрещеним стовпом, в третій частині — знак у вигляді перехрещеної стріли вістрям вгору над півколом, що лежить кінцями догори; над щитом шолом під шоломовою короною, в нашоломнику три страусових пера, навколо щита намет.(49) (Алфьоров.-С. 162; ІЦІАК, ф. 2228, оп. 1, спр. 221, арк. 6. (1609 р.)

Гарасим Станіславович Сурин в 1598-1613 роках фігурує в документах як київський земський підсудок. (50) (Яковенко — С. 211) Від шлюбу з невідомою на ім'я Солтанівною у нього було три сина: Іван і Василь, які померли до 1613 р., та Андрій (+1619), призначений князем Василем — Костянтином Острозьким київським гродським писарем (1600-1606).(51) Иностранное ...ІЦІАК 11-4, 300 зв. Від шлюбу з Ганною Бережецькою він мав синів: Олександра, Миколая, Івана та Рафаїла Андрійовичів Суриних. Останній присвятив себе духовній діяльності та, імовірно, не мав дітей.

Олександр Андрійович Сурин користувався печаткою, на якій бачимо таке саме зображення, як на печатці київського бирчого Івана Сурина, але над щитом тут зображений шолом під шоломовою короною, в нашоломнику три страусових пера, навколо щита намет; згори літери: «AS». (52) (Алфьоров — С. 162; НБУ, ІР. Ф. 2, спр. 17436. 1624р.) У Івана — бірчого київського та Василя Суриних були сини: Петро Іванович та Адам Васильови.(53)

Джерела згадують Соломоніду Суринову, пошлюблену з паном Василем Дедком (пізніше Трипільським), до якого в середині XVI ст. перейшли як посаг мастки: Ключки (в Овруцькому повіті), Княжичі та деякі інші володіння (54).

У Печерському синодику записаний для поминання рід пані «Потьевои Суриной», де поминали: Алімпіаду, Татяну, Іпатія, Юрія, Елену, Олександра. (55).

В першій половині XVII ст. з родини Суриних відомий Мартин Сурин. Він був одним із двадцяти трьох спудеїв Могилянської колегії, які на чолі з професором риторики Софонієм (Почаським Стефаном), піднесли архімандриту Києво-Печерської лаври Петру (Могили) на Великдень 1632 року книгу віршованих подяк «Євхаристиріон». (56) (ІЛЛ...070)

Що стосується згаданого пана Лонгіна, якого поховано в Печерському монастирі в 1550-х роках, то виявити документи, які б це підтверджували, не вдалося. Але оскільки багато представників цієї родини було пов'язано з Київщиною, підстав щоб заперечувати таку вірогідність немає.

3.3. Поховання в Києво-Печерському монастирі овруцького підстарости (1612-115), черкаського підстарости (1621) князя Семена Івановича Лико.

В 1621 р. в Києво-Печерському монастирі був похований лубенський урядник князів Вишневецьких, овруцький підстароста (1612-1615), черкаський підстароста (1621) князь Семен Іванович Лико. Він був нащадком князів Оболенських. Першим князем Оболенським деякі історики вважають князя Костянтина Івановича, який загинув у битві з литовським князем Ольгердом 1368 р. У його онука — князя Володимира Івановича був син Іван Володимирович (+ п. 1497), що мав прізвисько Лико. (57)

Князі Оболенські були тісно пов'язані з Єленою Глинською (+ 1532) — другою дружиною царя Московії Василя III Івановича. Дядька цариці — Михайло Львович Глинський (+1534), який, як йшлося, 1508 р. емігрував до Московії, був одружений з княжною із роду Оболенських. Племінник князя оболенського Івана Володимировича Лико — Іван Федорович Овчина — Телепнев (+ 1539) — боярин у царя Василя III Івановича, був однією з самих наближених осіб до цариці Єлени Глинської за часів її регентства при неповнолітньому сині Івані IV Васильовичі. Наступного року після раптової смерті цариці він був ув'язнений та вбитий разом з сином і братом.

Серед родичів Семена Івановича Лико джерела згадують боярина Юрія Васильовича Чаплю та його сина воеводу Михайла Юрійовича, який брав участь у Лівонській війні (1558-1583). Коли московське військо не змогло втримати завойований ними Полоцьк, цар Іван IV Васильович почав страчувати военначальників, причетних до оборони міста. Серед страчених був окольничий Михайло Лико, про смерть якого 1579 р. з сумом писав князь Андрій Михайлович Курбський — чоловік кн. Марії Юріївни Гольшанської Дубровицької, якому 1564 р. вдалося емігрувати з Московії до ВКЛРЖ.

2 грудня 1582 р. якогось князя Лико бачимо в Черкасах серед «людей» князя Михайла Олександровича Вишневецького. Він фігурує як відповідач у справі про побиття і пограбування запорожцев. (58) Джерела свідчать, що, будучи канівським урядником князя Олександра Вишневецького, кн. Михайло Лико організував напад на с. Чаплищі на Путивльщині. (59)

Що стосується Семена Івановича Лико, то відомо, що він вірно служив князям Вишневецьким і за «лицірські заслуги» дістав у пожиттєве володіння села Йолче, Березки і Біловичі в Любецькому старостві. (60) Князь відзначався крутим норовом, що ілюструє його реакція на переданий йому королівський судовий позов, написаний на польській, а ні на руській мові. Возного, який вручив йому документ Семен Лико наказав втопити. (61)

Семен Лико був одружений тричі. Першою його дружиною була Хрестина Коленицька, другою — Катерина Каменська (до 1614), а третьою — Люція Федорівна Митковичівна (до 1618). (62) Люція була дочкою київського райці, лентвійта Федора Митковича (63) та Федори (Варвари) Яцьківни Баличанки. (64) Остання була дочкою київського війта Яцька Балики. (65) Родини Балик та Митковичів були найзаможнішими у Києві. Вони мешкали на Подолі, мали в місті велику нарухомість та тривалий час посідали, змінюючи один одного, впливові посади в міських органах влади. Федір Миткович був не тільки київським урядовцем, а й заможним купцем. Відомий також, що в його будинку зупинявся на шляху до Москви «царевич» Дмитро Іванович (Самозванець). (66)

Шлюб Семена Лико з родичкою представників міської правлячої еліти Люцією Митковичівною зміцнив його економічне та суспільне становище.

Джерела свідчать, що син Семена Івановича Лико — Михайло Семенович одружився з Марушею Янівною Ближинською. Мабуть тому до нього 18 березня 1595 р. перейшов «уход» Кременчуг. (67) Про зазначений «уход» відомо, що 14 квітня 1589 р. король

підтвердив «лист — надання» колишнього черкаського старости кн. Михайла Вишневецького, яким той надав цей «уход» шляхтичу з Київщини Яну (Івану) Ближинському (герба Корчак) та його дружині Федорі Красниківні у «доживотне» (до смерті) володіння за умови « несення військової служби». (68) З документа дізнаємось про те, що Михайло Лико здавна виконував королівську службу «з немалым небезпеченством здоровья своего и утратою маестностей».

Деякі дослідники вважають, що Михайло Семенович Лико був одружений з Марушею Святською. (69) Вона, вірогідно, була його другою дружиною. У подружжя був син Матвій Михайлович Лико (зг. 1630).

Михайло Семенович Лико помер до 1630 р. Не виключено, що він та його син теж поховані в Печерському монастирі, оскільки в цієї обителі спочив не тільки їх батько та дід Семен Іванович Лико, а й інші родичі. Так, відомий заповіт від 11.09. 1616 р. Василя Ходики — Криницького (70) — чоловіка тітки Михайла Семеновича Лико Єфросинії Митковичівни, в якому він прохав поховати його саме в цьому монастирі. Василь Ходика відписав кошти « за местцо, за провод, дозволене и сорокоуст» на цей монастир, а також на своє поминання в деякі інші київські монастирі. Раніше в своєму заповіті від 21. 02. 1578 р. тут побажав бути похованим й дядька Василя Ходики — Устим Фіц- Кобизевич. (71)

Рід кн. Семена Лико записаний в Києво-Печерському пам'янику, де поминали: «Симеона, Симеона, Іоана, Матвія, кнж. Феодору, Симеона, Марію». (72) (Памянник — 31)

Князя Семена Івановича Лико пов'язували з керівництвом Києво-Печерської лаври ділові стосунки. Відомо, що він допомагав архімандриту Єлисею (Плетенецькому) та тодішньому ченцю цієї обителі Ісайї (Копинському) у вирішенні питання щодо передачі князем Михайлом Михайловичем Корибутом Вишневецьким та його дружиною Раїною Могилянкою маєтка Густинь для заснування в ньому православного монастиря.

3.4. Поховання в Києво-Печерському монастирі хорунжого брацлавського (1594-1624) Миколи Васильовича Шашкевича.

В 1624 р. в Києво-Печерському монастирі поховано хорунжого брацлавського (1594-1622) Миколу Васильовича Шашкевича.(73) (Афанасий Кальнофойский. Тератургима... — с. 68. Максимович М..../ Киевлянин. Кн.1.с. 156; Закревский Н. Описание Киева. Т. 2.-М., 1868. С. 692) Його батько- пан волинський Василь Богданович Шашкевич, теж був хорунжим. Як свідчить документ від 1565 р. Василь Шашкевич користувався печаткою на полі якої був зображений знак у вигляді літери М під хрестом з похиленою перекладиною, а згори літери: *V*S*.(74)

Дід Миколи Васильовича Шашкевича — Богдан (Ілля) Кузьмич Шашкевич Конюський (+п. 1585) свого часу невдало балотувався на архімандрита Києво-Печерського монастиря. Він був одружений з кн. Оксинією Григорівною Одинцевичівною Багриновською.(75) Поховання Миколи Шашковича в цієї обителі не було випадковим, оскільки тут вже спочивали його родичі, в тому числі родич його бабусі князь Одинцевич — Багриновський.(76) Рід князів Одинцевичів походить від сподвижника литовського князя Свидригайла Федора Одинцевича, або Одинця, який 1432 року брав участь року в битві під Ошмянами.(77)

Слід зауважити, що князі Одинцевичі, як й князі Багриновські, Путятичі, Друцькі —Горські, Друцькі — Соколинські, Друцькі —Любецькі є однією із гілок роду давньоруських князів Друцьких. Цей рід походить від князя полоцького Ізяслава Володимировича (+ 1001) —другого сина кн. Володимира Великого, який в XII ст. розділився на друцьку, мінську та вітебську гілки. Літопис повідомляє, що в Києво-Печерському монастирі, похований представник цього роду: кн. мінський, кн. полоцький Гліб Всеславич зі своєю дружиною кн. Анастасією Ярополківною, а також його небога Предслава (в чернецтві — Єфросинія) Полоцька, яка канонізована православною церквою. Є підстави вважати, що в Печерському монастирі поховані сини цього подружжя: Всеволод (кн. ізяславський, кн. стрижевський), Володар (кн. мінський, кн. городецький, кн. полоцький), Ростислав (кн. мінський, кн. полоцький, кн. мінський), а також дружина останнього кн. Софія Ярославівна та їх син кн. друцький Гліб Ростиславич. Княгиня Софія Ярославівна доводилася племінницею дружині кн. луцького Святоші (Святослава Давидовича) — ченця Печерської обителі Преподобного Миколи Святоші. (78)СИТКАРЕВА

У XIII-XIV сторіччях члени давньоруського роду князів Друцьких породичалися з представниками литовських князів, продовжуючи тримати Друцьке князівство. Деякий час воно належало нащадкам двоюрідного брата князя Гліба Всеславича — кн. Рогволода —Василя (Василька) Рогволодовича від якого й походять князі Одинцевичі, в тому числі згаданий Федор Одинцевич. У нього відомі чотири сини: Дмитро (+до 1508), Григорій (зг. 1486-1509), Богдан (зг.1499-1528) та Іван (зг. 1486-1499). Останньому належало с. Багриновичі. Онука кн. Івана Федоровича Одинцевича — Оксинія Григорівна була й дружиною Богдана (Іллі) Кузьмича Шашкевича Конюського .

Джерела згадують представників роду — Одинцевичів — Багриновських королівських дворян Василя і Григорія, які володіли маєтком Багринів. Обидва брати, а також їх двоюрідний брат -господарський маршалок Андрій Семенович (+ 1566) — син Семена Богдановича Друцького (+1542) та кн. Анастасії Михайлівни Сангушко (+1559), фігурують у судових документах 1549 р. як претенденти на спадок князів Друцьких. (79)

Микола Васильович Шашкевич був одружений з Пелагією (Полонією) Станіславівною Воронєцькою, дочкою Станіслава Войнича зі Збаража Воронєцького, онукою Войни Федоровича Воронєцького Тристенського (+ бл. 1565) та кн. Богдани Федорівни Четвертинської. Остання була дочкою Федора Федоровича Четвертинського (+ після 1529)

та Олени Федьківни Хребтовичівни.(80) Миколай Васильович Шашкевич був другим чоловіком Пелагії Воронєцької. Афанасій (Кальнофойський) в книзі «Тератургима», згадуючи могилу Шашкевича, повідомляє, що нею опікується « почтенная Анна Черленковская, Шашкевичей любезная родственница». Цією родичкою була рідна дочка померлого — Ганна Миколайовна Шашкевич, дружина брацлавського земського писаря (1628-1659) Сильвестра Івановича Черленковського (+після 1648 р.) Останній користувався восьмикутною печаткою, на який був зображений іспанський щит, а на ньому знак у вигляді двох три раменних літер «Т» , з'єднаних в стовп, над трьома врубамі. (81) Про Сильвестра Івановича відомо, що Київський митрополит Петро (Могила) призначив його в своєму заповіті одним із опікунів Києво-Могилянської колегії.(82)

Крім дочки Ганни у Миколая Васильовича Шашкевича була дочка Маруша Миколайовна — друга дружина київського війта Федора Ходики. (83) АГАД. МК, кс.168, к.74v -79) та син Олександр Миколайович(+ 1654). Останній доводився швагром Олізару Васильовичу Єрличу — батьку відомого мемуариста Яна (в ченцях Йоагана) Єрлича. (84) (Генрик Літвін. З народу руського)

3.5. Поховання в Києво-Печерському монастирі представників родини Копців.

В Києво-Печерському монастирі похований королівський маршалок та писар Ісидор Копець. (85) Прізвище роду, вірогідно, походить від с. Копцевичі в Мозирському повіті, яке представник цього роду отримав після 1516 р., оскільки відповідно до привілею короля Сигізмунда I Старого зазначений маєток був наданий Матфію Заморенку. (86) (Клепатський с. 173; Любавський ор. —С. 496)

Ікона «Купятицька Богоматір» із книги «Parergon» 1638 р.

Родина Копців (Коптів, Коптевичів) належала до незаможних панів і бояр-шляхти Київщини та Брацлавщини кінця ХУ-першої половини ХУІ століття. За даними перепису литовсько-руського війська 1528 року та ревізії волинських замків 1545 року вони виставляли лише одного вершника.(87)

З цієї родини відомий господарський писар (1506-1531) та маршалок (1520-1531), державця перевальський і медницький (1528) Михайло Васильович Копоть (Копець). Він користувався печаткою на якій був зображений німецький щит, а на ньому знак у вигляді кола з трьома загнутими заокругленими відгалуженнями, що розташовані в зірку; згори напис: «СІ». (88) Джерела згадують Ганну Яцьківну Коптівну, дружину Михайла Олександровича Сангушка –Кошерського (+до 1500)(89), а також Олену Коптівну — дружину волинського хорунжого (1529-1544) Солтана Михайловича Сокольського(+1544)(90) та Раїну Коптівну — дружину Івана Васильовича Полубенського (+ 1558). (91)

Чоловік Раїни Коптівни помер 1558 р. й похований в Успенському соборі біля свого батька Василя Андрійовича (+1551) та діда Андрія Федоровича(зг. 1482-1486) Полубенських. Останній був одружений з невідомою на ім'я Боговигинівною. В соборі похований й рідний брат Івана Васильовича — Лев Полубенський (+1541). Дочка останнього — Марина Львівна (+1577) в першому шлюбі була дружиною Івана Коптя (Копця) (до 1558). (92) З огляду на поховання в Успенському соборі його родичів, можна припустити, що він теж похований в цьому храмі. Тут, біля чоловіка, імовірно, похована й Раїна Коптівна.

В джерелах згадується Василь Копець, який придбав с. Купятицьке неподалік від Пінську, а його мати брестська кастелянша Аполонія Волович- Война заснувала поруч з ним обитель на честь чудотворної ікони Божої Матері. Пізніше Купяцька ікона була перенесена до Києва. (93) (Слюнькова С. 50, 95) Чудеса від цієї ікони згадує Афанасій (Кальнофойський) в книзі « Тератургима», а її зображення є в книзі « Parergon»,що вийшла друком в Печерському монастирі 1638 р. (ІЛЛ...067)

Відома Овдотя Копець (Коптевич)(1645-?), яка у першому шлюбі була дружиною пана Кропивницького, а в другому- Кендзерського. (94)

У пом'яник Києво-Печерського монастиря записаний рід королівського писаря пана Коптя, де помяналися: «Василь, Настасія, Ксенія, Микита, ієрей Елевферій, Олена, Тимофій, Кіндрат, Павло, Фотинія, Василь та Анна». (95) Памянник — С. 34)

3.6. Поховання в Києво-Печерському монастирі київського хорунжого (1605-1621), київського каштеляна (1621-1632), овруцького старости (1630-1632) Гаврила Романовича Гойського.

В Києво-Печерському монастирі в 1632 р. був похований Гаврило Романович Гойський — представник відомої та заможної панської родини Волині та Київщини Гостських (Гойських), яка неоднаразово привертала увагу історіографії.⁽⁹⁶⁾

Гаврило Гойський займав посади київського хорунжого (1605-1621), київського каштеляна (1621-1632), овруцького старости (1630-1632). Він користувався печаткою на якій було зображено «герб Кирдея». ⁽⁹⁷⁾ Наприкінці XVI ст. його, разом з сином Романом, за величиною їх землеволодінь та статків, можливо було зарахувати до магнатської верстви. Відповідно до тарифу подимного 1629 р. у Луцькому повіті Гаврила Романович Гойський (1578-1632) та його син Роман (1604-1635) мали 29 поселень, у тому числі 3 міста (Гоща, Крупа й Сокол) і 26 сіл. ⁽⁹⁸⁾ (Баранович)

Власницьке прізвище панів Гостських (Гойських) утворено від маєтку Гоща на р. Горині в Луцькому повіті. Пряма згадка про належність Гощі цієї родині датована 1495 роком ⁽⁹⁹⁾, проте є підстави вважати, що цей маєток належав ним й раніше, оскільки онук їх родоначальника Кірдея Тарковича (зг. 1377) — Сенко (Гаврилович) Кірдеєвич Гостський вже мав відповідне прізвище: він відомий з майнової угоди 1436 р. (за іншими — 1445 р.) ⁽¹⁰⁰⁾

Його син — Богдан Гостський (+ до 1527) був луцьким ключником (1483–1506), чашником великого князя (1483). У нього було три сини: Іван (зг. 1506), Олександр (+ 1510—го), який отримав від короля Сигізмунда I Старого маєток Бабичі на Мозирщині⁽¹⁰¹⁾ (Яковенко —С. 143 Акти ЛМ. Т. 2.С. 175)), та Василь Богданович — власник Почаєва, а також дочка Уляна, пошлюблена із зем'янином Іваном Туром. ⁽¹⁰²⁾ Із родини Турів відомий економ, а потім архимандрит Києво-Печерського монастиря Никифор (Тур).

Олександр Богданович Готський (Гойський) не залишив нащадків, а у Василя Богдановича (+ після 1529) було два сина та дочка Настасія, пошлюблена з кременецьким повітником Іваном Лосятинським, власником родового маєтку Лосятин у Кременецькому повіті. ⁽¹⁰³⁾ (Кулаковський — С. 181) Настася Василівна 12.10 1585 року зробила запис в книгу Луцького земського суду про продаж вдові брата Ярофія своїх прав на його спадщину в Кременецькому повіті. ⁽¹⁰⁴⁾ (Собчак Володимир. Волинський шляхетський рід Готських// Соціум. Алтманах соціальної історії. Вип.5. 2005. —С. 143–164) Один з його синів — Ярофій Васильович (1545–1581), зробив непогану кар'єру: ротмістр (1565–1568), справця луцького староства (1576), луцький земський суддя (1579–1581р.) ⁽¹⁰⁵⁾ Його неоднаразово обирали депутатом Луцького трибуналу ⁽¹⁰⁶⁾ Він був одружений з Ганною Козинською (+ 1620), дочкою луцького повітника Тихна Козинського, яка на багато років пережила свого чоловіка. Вона заснувала в Почаїві при цюУспіння православний чоловічий монастир. Прохала поховати її поруч з чоловіком в Дорогобужі. ⁽¹⁰⁷⁾ (Собчак Володимир. Волинський шляхетський рід Готських// Соціум. Алтманах соціальної історії. Вип.5. 2005. —С. 143–164) Про авторитет Ярофія Васильовича Гостського серед волинської знаті свідчить його участь як свідка у спорядженні численних приватноправових актів. Його ім'я бачимо в списках опікунів удів та дітей таких поважних осіб як волинський воевода Богуш (Євфимій) Федорович Корецький (1576); князь Юрій Збаразький (20.01. 1580) та інші. Ярофій Васильович не залишив нащадків, тому його маєтки, в тому числі міста Гоща і Почаїв, перейшли до небожів — Ярофія і Гаврила Романовичів.

Гаврило Романович Гойський з молодих років, які припали на останні роки правління Сигізмунда II Августа, вчився « рицарський справі». Потім він брав участь у Лівонській війні, воював у складі загонів князя Острозького під час походу на Чернігово-Сі-

вершину, був при взятті 1579 р. Полоцька. (108) Цивільну кар'єру Гаврило Гойський розпочав займаючись юридичною практикою та виступаючи прокуратором у королівському суді. (109) Він займав посаду маршалка двору Василя-Костянтина Костянтиновича Острозького (110) та належав до найбільш близьких слуг князя, виконуючи його найважливіші доручення, зокрема представляв інтереси князя перед королем та Яном Замоїським. Після смерті 1608 р. Острозького Гаврило Гойський співпрацював з його сином Янушем, а потім — з Томашем Замоїським, який був чоловіком Катерини Острозької — дочки князя. (111) (Кулаковський П. Канцелярія... — С. 242; Ма.....) В 1605 р. він був номінований на київське хоруговство (112), у 1621 р. засів у сенаті як київський каштелян (113), а з 1630 був ще й овруцьким старостою. Ці посади він посідав до своєї смерті 1632 р.

Гаврило Романович Гойський був одружений двічі: з Катериною Антонівною Єловицькою та з Полонією Хрінницькою. Перша його дружина була дочкою кременецького земського судді (від 1544) Антона Гнівошовича Єловицького, вдовою котрогось із луцьких повітників Хомяків — Смородовських. Разом з нею Гойський купив 1589 р. у князя Юхима Корецького маєток Ходорковичі в Київському воєводстві. (114) 24 лютого 1589 р., згідно з тестаментом свого тестя, він разом з Федором Хомяком, Лаврином Пісочинським та князем Юрієм Богдановичем Пузиною був призначений опікуном неповнолітніх дітей Антона Єловицького: сина Михайла та дочок Софії та Раїни Єловицьких. (115)

Як йшлося, родина Єловицьких була споріднена з родиною князів Острозьких: онука — Михайла Івановича Острозького (рідного брата кн. Костянтина Івановича Острозького) — Маруша Романівна була пошлюблена із Матвієм Єловицьким. Із родини Єловицьких джерела згадують пана Данила, який подарував в 1538 р. до храму Св.Трійці Дерманського монастиря рукописну книгу «Апостол» (116), а також Олену Єловицьку, пошлюблену із кн. Олександром Михайловичем Вишневецьким — сином похованого в Києво-Печерському монастирі кн. Михайла Олександровича Вишневецького (1529–1584). Відомі Миколай Єловицький (1595) — другий чоловік Олександри Іванівни (Янушівни) Чорторийської та Іван Єловицький — перший чоловік Ганни І Андріївни Сангушківни, дочки кн. Андрія Михайловича Сангушковича Кошерського і Ганни Хребтовичівни (117) Яковенко — С. 325,326), яка похована в Успенському соборі. До пам'яника Києво-Печерського монастиря рід Єловицьких записаний двічі. Тут поминали рід пана Івашка Олексійовича Єловицького: «Олексія, Ірину, інока Євфимія, Агрипину, Саву, Іллю, Пелагію, Іоанна, Захарію, Олександра», а також рід пана Григорія Єловицького: «Павла, Анну, Іоанна, Настасію, Настасію, Флора, Анну, Василя, Микиту, Огафію, Настасію, Меркурія, Кузьму, Василя». (118) (Памятник — С.34, 37)

Вдруге Гаврило Романович Гойський одружився в травні 1613 р. з Полагною (Полонією) Хрінницькою, родина якої належала до волинської шляхетської еліти та входила до родинно-товариського кола багатьох представників місцевої шляхти та князівських родин: Чорторийських, Четвертинських, Пузин. Так, волинський хорунжій Александр Хрінницький був другим чоловіком Ганни Іванівни Чорторийської (+ п. 1575/ 76). (119) (Яковенко парал. — С. 73) Ще один пан Хрінницький був чоловіком Анастасії Якубівни Четвертинської, а син рідного брата останньої — луцький земський підсудок Захаріяш Григорович Четвертинський (+1649) був одружений з Раїною Хрінницькою. В містечку Четвертні на Волині його коштом була заснована школа. Від цього подружжя походять князі Святополк-Четвертинські. Джерела згадують Михайла Сватковича Хрінницького (120) (Алфьоров — С. 178), одруженого з Анастасією — сестрою підстарости берестейського і луцького, Андрія Русина — Берестейського, якій пізніше став православним владикою Пінським. (121) (Літвін — С. 174) Син подружжя Іван Михайлович Хрінницький був земським підсудком луцьким (1579–1602), земським суддею луцьким (1602–1624) (122) (Однороженко — С. 179) У нього був син Олександр Іванович, одружений з Катериною Юрївною Пузиною (+ п. 1631). Її сестра Федора Юрїївна стала першою дружиною Фі-

лона Дмитровича Єльця, а їх брат волинський ловчий (1628–1633), волинський підкоморій (1633–1648) Юрій Юрійович Пузина (+ 1649) був одружений з Федорою Хрінницькою . (123) (Яковенко –С. 348)

В 1619 р. Гаврило Романович купив у київського каштеляна кн. Адама Олександра Григоровича Сангушка Кошерського маєтки Рокитна й Мосевичі.(124) Крім власних маєтків, Гаврило Романович користувався також деякими королівщинами, зокрема 1606 р. він отримав «доживоття» право на маєтки Вишгород і Петрівці в Київському повіті. (125) Про Гаврила Романовича Гойського відомо, що в 1616 р. він підписав у Луцьку інструкцію послам на сейм, а восени 1617 р. брав участь у переговорах гетьмана Станіслава Жолкевського з представниками турецького султана Мустафи I. У 1618 році разом з двома синами й племінником він був у поході проти турків під Орином. Тоді загинув його син Прокоп Гаврилович. (126) (К. Несецький; Собчак Володимир. Волинський шляхетський

сканировать

рід Гостських;) У 1623 р. за конституцією генерального Варшавського сейму Гаврило Гойський увійшов у комісію, покликану відвернути запорозьких козаків від походу «на море» й спрямувати їх діяльності на реалізацію інтересів Речі Посполитої.

Не зважаючи на те, що Гаврило Гойський був аріаніном, це не зупиняло його співпрацю з православними. (127) Не стало це на заваді й похованню його в Києво-Печерському монастирі, де вже спочивало багато осіб, пов'язаних з його родиною.

По-перше, тут 1576 р. був похований колишній чоловік дружини його рідного брата Ярофія Романовича Гостського — Богуш (Євфимій) Федорович Корецький. В першому шлюбі той був одружений з Катериною Олександрівною Збараською-Порицькою (+1585), брат якої Януш Олександрович Порицький (+1570) був третім чоловіком кн. Ганни Андріївни Сангушківни Кошерської (п. + 1559). В Успенському соборі була похована мати останньої — Ганна Васильовна Хребтовичівна. Тут, біля інших родичів, ймовірно, знайшли свій останній спокій й бабця Ганни Андріївни Сангушківни Кошерської — Ганна Яцьківна Коптівна та її дід Михайло Олександрович Сангушкович (+1500). Другою дружиною кн. Богуша Корецького була, як йшлося, Марія Василівна Чаплич-Шпановська, (ІЛІ. сканировать) яка доводилася тіткою Гаврилу та Ярофію Романовичам (Гостським) Гойським. Невипадково, що в своєму заповіті князь Корецький призначив одним із опікуном своїх дітей та другої дружини саме Ярофія Гостського.(128)

По-друге, в Печерському монастирі поховано кілька родичів ще однієї тітки Гаврила Гойського- Настасії Семенівни Олізарович Шилович, яка була в першому шлюбі дружиною Януша Михайловича Сангушко (+ 1516)- рідного брата похованого в Успенському соборі Василя Михайловича Сангушковича Ковельського, а в другому — кн. Івана Михайловича Вишневецького (+1542), племінники якого: Олександр (+1577) та Михайло (+ 1584) Олександровичі Вишневецькі, а також їх дружини теж покійся в обителі.

По-третє, в Києво-Печерському монастирі спочили деякі родичі другої дружини Ярофія Романовича Гостського -Марії Кірдей Мильської, оскільки її брат господарський маршалок (1567–1585) Олізар Петрович Кірдей Мильський був одружений з Ганною Юріівною Гольшанською, родичів якої ховали в обителі до вигасання цього роду.

Від двох шлюбів у Гаврила Романовича Гойського народилося два сини: згаданий вище Прокіп та Роман Гавриловичі, а також дочка Раїна Гаврилівна (+1646), пошлюблена з князем Львом-Миколаєм Соломерецьким.

Роман Гаврилович Гойський тривалий час був володимирським старостою (1625–1635), а після смерті батька посів також посаду київського каштеляна (1632–1635) та успадкував батьківські володіння батька та брата Прокопа. Його ім'я фігурує в кількох документах, зокрема у судових справах. Так, 1630 р. він, наприклад, судився зі Станіславом Тишкевичем щодо маєтностей Пуліни і Соколів у Київському воєводстві. (129) (Кулаковський П....Канцел. С. 171; ЦДІАК, ф. 22, оп. 1, Спр. 37, арк. 17–17 зв.)

Роман Гаврилович був одружений з Олександрою Немирич, яка походила з відомого шляхетського роду Київського воєводства. Останній раз джерела згадують Романа Гойського 1635 р. Він не залишив нащадків тому його володіння перейшли на його сестру Раїну Гаврилівну — останню представницю родини Гостських (Гойських). Маєтності, що неї належали розташовувалися у різних повітах. Так, наприклад, джерела свідчать, що « княгині Левовій Миколаєвій Соломирецькій» в 1641 році належало навіть місто Висоцьк у Пінському повіті. (130) (ЦДІАК, ф. 25, оп. 1, спр. 224, арк. 279 зв.; Кулаковський П. Канц...—С. 139)

27 червня 1637 р. княгиня передала частину своєї спадщини в Кременецькому повіті кн. Миколаю (Єжи) Юрійовичу Чорторийському та його дружині Ізабелі Юхимівні Корецькій (1601– 1669) (131) (ЦДІАК, ф. 22, оп. 1, кн. 43, арк. 35–38; Собчук Володимир...—С. 162) — доньці Юхима Богушовича Корецького (+ 1612) та Ганни Іванівни Ходкевичівні, онуки похованого в Успенському соборі Печерського монастиря Богуша (Євфимія) Федоровича Корецького.

Решту володінь вона передала трьом дочкам, які 28 вересня 1640 р., ще за життя матері, їх поділили. (132) (Wolyniak Z przeszlosci Hosczy ... S. 17– 20;

Одна з дочок — Доміцелла, була дружиною мінського каштеляна князя Миколая Стефановича Святополк — Четвертинського (+ 1659), (133) (Wolff J. Kniazowie litewsko — ruscy od konca cztemastego wieku. — Warszawa. 1895. S. 501)

З батьком Раїни Соломерецької — Гаврилом Романовичем Гойським, пов'язують появу на Волині двох аріанських громад, в тому числі у їх родовому гнізді Гощі. В березні — квітні 1603 р. тут у нього жив Лжедмитрій I, який потім перейшов до князя Вишневецького.(134) Син Гаврила Гойського Роман теж підтримував соціан. За нього маєток Гоща був їх тимчасовим осередком.

Містечко Гоща разом з мурованим замком та іншими прилеглими маєтками придбав Київський митрополит Петро (Могила) (135) (Голубев .. Київський митрополит Петр Могила...—Т.2.—С. 242–248)

Княгиня Раїна була православною. Вона заснувала 1638 р. в Гощі православний чоловічий монастир на честь Архангела Михаїла та колегіум при ньому, якими опікувався Петро (Могила). Він призначив сюди ігуменом пресвітера Успенського собору Києво-Печерської лаври Ігнатія (Олексеновича — Старушича), який був одночасно ректором колегіуму (136) (Кагамлик С. —С. 347; Теодорович н.И. историко — статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии.- Почаев, 1889.- т. 2: Уезды Ровенский, Острожский и Дубенский. —С. 712–713)

В книзі «Тератургима» Афанасій (Кальнофойський) 1620 році в Києво-Печерському монастирі був похований бурмистр Могилева Василь Якимович. (137) (Киевские епархиальные вести. 1874. № 24.— С. 679; Кальнофойський А. Тератургима// Хроніка 2000.— 1997.— № 19–20.—С. 68) В той час, коли він займав зазначену посаду, в Могильові розпочалася підготовка до будівництва Богоявленського монастиря, ставшого основною резиденцією єпископа Мстиславського, Оршанського і Могилевського Сильвестра (Косова). Земельну ділянку в центральній частині Могильова для розбудови монастиря надав князь Ян Огінський. Фондуш був затверджений 1633 р. королівською грамотою Владислава IV (138) Слюнькова — С. 101, 102; Виленский календарь на 1891 г. Вильна, 1890. —С. 191) Рід князів Огінських записаний у синодик Києво-Печерського монастиря. Перелік згаданих в ньому осіб свідчить про родинні зв'язки Огінських з князями Воловичами, Полубенськими, Стеткевичами, Соломерецькими, Пацами та іншими. Тут серед інших, бачимо імена: «Ірини Воловичівни; кнж. Катерини Полубенської Олександрової; кнж. Анни Стеткевичевої, підкоморини брацлавської; Федора Богдана Стеткевича, підкоморія мстиславського; кнж. Елени Соломерецької; Елени Стеткевичовни Пацовой». Серед них, наприклад, відома ктитора православних монастирів Анна Стеткевич, яка 1619 р. заснувала Петропавлівський жіночий монастир у Мінську, а 1635 р. — Троїцький чоловічий монастир в маєтку Прилуки неподалік від цього міста, який став місцем поховання багатьох членів князівських родин: Заславських, Горських, Вишневецьких, Стеткевичів. Не менш відома Регина Григорівна Воллович — дружина кн. Огінського — засновниця в 1619 р. Троїцького чоловічого монастиря на р. Кромки, яка подарувала обителі свій маєток. (139) (Слюнькова — С. 72,73, 101, 133) Зазначена в пам'янику Елена Богданівна Соломерецька (+1641) була дружиною підкоморія мстиславського Богдана Вільгельмовича Стеткевича. (140) (Слюнькова — С. 134, 165)

* * *

В Києво-Печерському заповіднику зберігається кам'яний надгробок у вигляді плити з меморіальним написом, який сповіщає, що під плитою була похована «схимниця Евдокія Андреева Стружинская». В той же час в лаврському синодику записаний «рід пані Евдокії Стужинської», де поминали: «єпископа Феодора, Дарію, Пелагію» (141) Паменник — С. 39) Тобто, призвища небіжчиц на надгробку та у пам'янику мають розбіжність у написанні в одну літеру. Джерела свідчать, що в цей період в Києві жили дві особи, які мали призвища: й Стужинська, й — Стружинська.

Так, в місті був відомим заможний «замковий міщанин» Андрій Стружинський (Стружка), власник нерухомості на Подолі. Йому належало тут два будинки. Один будинок фігурує в «Описі київського замку 1552 р. Будинок належав спочатку його батьку Антіну та матері, удові замкового майстра Н. Золотаря. Власником другого будинку з 1575 року був син подружжя Михайло Андрійович Стружинський (Стружок). Він купив його у К. Золотаря. З 1578 р. Михайло Стружинський вже володів двома будинками (142) (ЦДІАК. Ф. 132, Оп. 1. од.зб. 11, арк. 1.; Попельницька.—С. 47,264) Можливо схимниця Євдокія була до постригу в черниці його дружиною. (143)

Більш відома Галшка Каспарівна Стужинська, дочка королівського ротмистра (в 1577 — 1580-х роках) Каспара Стужинського, який неоднаразова згадується в джерелах. (144) Галшка була пошлюблена двічі. Спочатку вона була дружиною київського войськового (з 1591) Миколая Остафійовича Ружинського (+ 1592) — сина київського підвояводи (1575–1581) Остафія Івановича Ружинського та Богдани Іванівни Олізарівни Волчківни. Сестра Миколая Остафійовича — Маруша в першому шлюбі була дружиною згаданого Гордія Сурина.

В другому шлюбі Галшка Каспарівна Стужинська була дружиною білоцерківсько-

го підстарости Дмитра Васильовича Курцевича Булиги. Син подружжя- черкаський підстароста (1601), білоцерківський підстароста (1609–1613) Іван Дмитрович Курцевич Булига був одружений з Варварою Михайлівною Загоровською. (145) Імовірно, після її смерті він постригся в ченці з ім'ям Іезекіїл та згодом став ігуменом Трахтемирівського монастиря. Коли 1620 р. на Київщині перебував патріарх Теофан III, Іезекіїл (Курцевич) був висвячений на єпископа володимирського і берестейського, а згодом став архієпископом суздальським і торунським (+п.1625). Батько єпископа Іезекіїла помер 1596 року, а його мати — Галшка Каспарівна Стужинська, як вважають деякі дослідники, стала черницею з ім'я Доротея й деякій час була ігуменію Печерського Вознесенського монастиря. (146)

Двоюрідним братом діда єпископа Іезекіїла (Курцевича)- господарського дворянина, королівського ротмістра Василя Івановича Курцевича Булиги (+ 1555) був володимирський повітовий суддя (1554–1563), володимирський земський підсудок Михайло Іванович Курцевич, одружений з кн. Полонією Федорівною Четвертинською. Їх син володимирський підстароста (1581–1583), володимирський городський суддя (1584–1588) Федір Михайлович Курцевич одружився з Овдотею Павлівною Оранською. Остання, імовірно, була дочкою підстарости волинського Павла Григоровича Оранського. Коли чоловік Овдоті Павлівни помер (після 1606 р.), вона взяла чернечий постріг в жіночому Печерському Вознесенському монастирі. Афанасій (Кальнофойський) в книзі «Тератургима» повідомляє, що чернече ім'я матері Павла Курцевича було Домнікія («Domnikia»). Про її перебування серед черниць обителі 1621 року дізнаємося з описання чуда: «Прозріння князя Павла Курцевича», записаного Петром (Могилою). (147) Син подружжя — Павло Федорович Курцевич (+ п. 1634) розповів Петру (Могилі), що повернувшись зір, звернувшись за допомогою до Печерських святих. В першому шлюбі князь був одружений з Варварою Шашкевичівною(148) Яковенко Укр...–С.312) — родичкою похованого 1624 року в Успенському соборі Миколая Васильовича Шашкевича.

Примітки

1. Сіткарьова О.В. До питання про надмогильні плити некрополя Успенського собору Києво-Печерської лаври // Мистецтвознавство України. Збірник наукових праць. Вип. 6–7. Київ. 2006.- С. 503–510.
2. Яковенко Н.М. Українська шляхта ...– С. 168, 267.
3. Клепатський П.Г. Очерки... — С. 192; Архив ЮЗР. Ч. УІІІ. Т. 4. № 16.
4. Акты ЛМ...Т.1.Вип. 2. № 476.
5. Акты ЛМ...Т.1.Вип. 2. № 611.
6. Клепатський П.Г. Очерки ...– С. 184.
7. Клепатський П.Г. Очерки ...– С. 190.
8. Клепатський П.Г. Очерки ...– С. 176, 260,262, 428; Акты ЛМ...Т.1. Вип.1.№ 156.
9. Клепатський П.Г. Очерки ...– С. –221; Архив ЮЗР... Ч. УІІІ. Т. 4, № 41.
10. Яковенко Н. Українська шляхта...–С. 323.
11. Яковенко Н. Українська шляхта...–С. 323.
12. Клепатський П.Г. Очерки ...– С. 193. Архив ЮЗР... Ч.УІІІ. Т.5: Акты об украинской администрации XVI–XVII вв. — К., 1907. № 14.
13. Яковенко Н. Українська шляхта ...– С.322.
14. Архив ЮЗР... Ч.УІ. Т.3: Акты о брачном праве и семейном быте ...№ XXVII.
15. АЗР... Т.2. № 38.
16. Клепатський П.Г. Очерки ...– С. 193.
17. Архив ЮЗР... Часть УІІІ. Т.3: Акты о брачном праве и семейном быте ...№ XXVII.
18. Яковенко Н. Українська шляхта...–С. 232, 351.
19. Клепатський П.Г. Очерки ...– С. 304.

20. Архив ЮЗР... Часть VIII. Т. 3.— К.. 1909. № XLIV.— С.179.
21. Клепатський П.Г. Очерки ...—С. 193.
22. Левицький О. Ганна Монтовт // На переломі: друга половина XV—перша половина XVI ст./ Упорядник і перідм. О.В. Русиної. К.: Україна, 1994. — 352 с./ Серія « Історія України в прозових творах та документах»/.
23. Яковенко Н. Українська шляхта... — С. 199; Клепатський П.Г. Очерки ...—С. 257.
24. ЦДІАК, ф. 220, оп. 1. спр. 652, арк. 1 1514 р.; там само. спр.654. арк. 1; спр. 658. арк. 1. 1514—1517.
25. АЗР... Т.2. № 110.
26. НБУВ. ІР. —Ф. 312, спр. 28(7) П. , арк. 3—6 зв.; Петров Н.И. Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве.—М., 1904.— Вып. 3; Кузьмук О.С. Межиріський монастир у XVI ст. // Болховітіновський щорічник. 2008. —К., 2009.— С. 108.
27. Клепатський П.Г. Очерки — С. 199.
28. Яковенко Н. Українська шляхта... — С. 171.
29. Максимович М.А. О надгробиях в Печерском монастыре // Киевлянин. —К., 1840. Кн. 1.—С. 131—160.
30. Клепатський П.Г. Очерки ... — С. 262.
31. Клепатський П.Г. Очерки ... — С. 262.
32. Архив ЮЗР... Ч. УП. Т. 2, № 19.
33. Лебединцев П.Г. Киево-Печерская лавра...—С. 23.
34. Акты ЛМ... Т. 1. № 54.
35. Акты ЛМ... Т.1 № 737.
36. Акты ЛМ... Т.1.Вып. 2. № 737.
37. Клепатський П.Г. Очерки ... —С. 184.
38. Архив ЮЗР... Ч.І.. Т. 6. № 5.
39. Клепатський П.Г. Очерки...—С. 258.
40. Яковенко Н.М. Українська шляхта...—С. 164, 199.
41. ЦДІАК, ф. 220, оп. 1, спр. 655, арк.1.; Алфьоров О.,Однороженко О. Українські особові печатки... — С.161.
42. ЦДІАК, ф. 130, оп. 2, спр.1а, арк.1.; ЦДІАК, ф. 44, оп. 1, спр.1, арк.277; Алфьоров О.,Однороженко О. Українські особові печатки... — С.161—162.
43. Алфьоров О., Однороженко О. Українські особові печатки... — С.162.
44. Яковенко Н. М. Українська шляхта ... — С. 317.
45. Яковенко Н. Українська шляхта...— С. 317
46. ЦДІАК. Ф. 44, оп. 1, спр. 1, арк. 541.
47. РДАДА, ф. 389, оп. 1, д. 201, л. 130 об.— 131 щб.; 131 об.—132 об.; Кулаковський П. Канцелярія Руської (Волинської) метрики 1569—1673 рр. Студія з історії українського регіоналізму в Речі Посполитій. острог-Львів. 2002.—С. 110.
48. Яковенко Н. Українська шляхта... —С. 211.
49. ЦДІАК, ф. 2228, оп.1, спр. 221, арк. 6. (1609 р.); Алфьоров О.,Однороженко О. Українські особові печатки... — С.162.
50. Яковенко Н. Українська шляхта... —С. 211.
51. Zrodla, XXI, 53; ЦДІАК, 11—4, арк. 300 зв.
52. Алфьоров О.,Однороженко О. Українські особові печатки... — С.162; НБУ, ІР. Ф. 2. Спр. 17436. 1624 р.
53. Літвін Генрик. З народу руського: Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569—1649) / Перевод з польського Лесі Лисенко. — К.: Дух і Літера. 2016. С.— 281—282, 319.
54. Клепатський П.Г. Очерки ... —С.426.
55. Поменник Введенської церкви...—С.39.
56. Українська література XVII ст. / ред. В.І. Крекотень. Київ. 1987.—С. 239—256; Українська поезія XVII ст. (перша половина)/ ред. В.В. Яременко. Київ. 1988. С. 222—259; Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII століття / авторизований переклад з

англійської Марії Габлевич, під редакцією Андрія Ясіновського. Львів. 2001. С. 187–188.

* * *

57. История родов русского дворянства. Книга первая. –М.: Современник, 1991. — С. 61, 64.
58. Кулаковський П. До історії стосунків реєстрових козаків і прикордонних старост у 1578–1583 роках.// Вістник Львівського університету. Серія історична. –Вип.34.–Львів, 1999.–С, 407–423; Вирський Д. Вишневещина: перші перемоги і перші соратники (1555–1595рр.)// Україна в Центрально-Східній Європі. Вип. 15.–К.: Інститут історії НАНУ. 2015.–С.108.
59. Папков А.И. Порубежье российского царства и украинских земель Речи Посполитой (кінець XVI — первая половина XVII века).–Белгород, 2004.–С.92.
60. Wolff J. Kniaziowie Litewsko — Rusky od konca czternastego wieku. — Warszawa, 1895. — S. 230; Вирський Д. Вишневещина: перші перемоги...– С. 121.
61. Ульяновський В.І., Яковенко Н.М. Київський літопис першої чверті XVII ст. // Український історичний журнал. 1989. № 5. — С. 113–114.
62. Яковенко Н. Українська шляхта ...–С. 354.
63. Антонович В.Б. Киевские войты Ходыки — эпизод из истории городского самоуправления в Киеве в XVI–XVII столетиях // Монографии по истории Западной и Юго-Западной России.– К., 1885.–С. 203;
64. ІР НБУВ.–Ф. Петров.–№ 375/374 С.– Арк. 237; Амброзкин П., Кривошея. В., Стасенко О. Київщина козацька : Люди і долі. Київ.: Видавничий дім « Стилос», 2004. — С. 102.
65. ЦДІАК. Ф. 11. Оп. 1. Спр. 6, арк.324 зв.– 326; там само. Спр. 7, арк. 986; Білоус Н. Київ наприкінці XV–у першій половині XVII століття. Міська влада і самоврядування.–К.: Видавничий дім « Києво-Могилянська академія». 2008, –С. 152, 153.
66. Білоус Н. Київ наприкінці XV– у першій половині XVII століття ...–С. 65.
67. РДАДА. — Ф. 385.–Оп. 1. — Спр. 200.–Арк. 136 об– 137; Руська (Волинська) Метрика. — С. 450 (документ 166).
68. РДАДА. — Ф. 389.–Оп. 1. — Спр. 200.–Арк. 21 об.– 22; Руська (Волинська) Метрика. Регести документів 1569–1673. — К., 2002.– С. 434 (документ 25).
69. Яковенко Н. Українська шляхта ...–С. 354.
70. РДАДА. Ф. 1473. оп. 1. д. 646, л. 1–6; Білоус Н. Київ наприкінці XV– у першій половині XVII століття ...– С. 126.
71. РДАДА. Ф. 1473. оп. 1. д. 177, л. 1–4; Білоус Н. Київ наприкінці XV– у першій половині XVII століття ...– С. 126.
72. Помянник Введенської церкви...–С. 31.

* * *

73. Сборник материалов для исторической топографии Киева...–С. 68.
74. ЦДІАК, ф. 2070, оп. 2, спр.119, арк.1. 1565р. ;Алфьоров О., Однороженко О.. Українські особові печатки XV–XVII ст. за матеріалами київських архівосховищ. Харків. 2008.– С. 184.
75. Літвін Генрик. З народу руського... — С.
76. Bonieski Adam. Poczet rodow... — S 215–216; Войтович Л. Удільні князі...–С. 191.
77. Войтович Л. Удільні князі...–С. 191.
78. Сіткарьова О. Некрополь Успенського собору Києво-Печерського монастиря після прийняття Київською Руссю християнства від Візантії. // Мистецтвознавство України. Щорічний науковий журнал. Вип. 19. Київ.: ІПСМ НАМ України. 2019. — С.191–202.
79. Bonieski Adam. Poczet rodow... –S. 216.
80. Яковенко Н. Українська шляхта... –С. 340–341, 352.
81. ЦДІАК, ф. 256, оп. 1, спр.144, арк.3, 7 зв., 27 зв. 1628–1630 рр. ;Алфьоров О., Однороженко О.. Українські особові печатки– С. 183.
82. Жуковський А. Петро Могила й питання єдності церков. Київ.: Мистецтво, 1997.– С.296.

83. AGAD. MK, ks. 168. K. 74v — 75; Білоус Н. Київ наприкінці XV— у першій половині XVII століття ... —С. 153.
84. Літвін Генрик. З народу руського ... С. ???

* * *

85. Сборник материалов для исторической топографии Киева... Отд. II — С.38.
86. Клепатський П.Г. Очерки ...—С. 173; Любавський ... Областное деление и местное самоуправление Литовско-русского государства.—М., 1892. — С. 496
87. Яковенко Н. Українська шляхта...—С. 138, 163.
88. ІДІАК, ф. 256, оп. 1, спр. 1, арк. 1. 1528р.; Алфьоров О., Однороженко О. — С.78.
89. Яковенко Н. Українська шляхта...—С. 326.
90. Яковенко Н. Українська шляхта...—С. 351.
91. Яковенко Н. Українська шляхта...—С. 342.
92. Яковенко Н. Українська шляхта...—С. 342.
93. Слюнькова И.Н. Монастири восточной и западной традиций. Наследие архитектуры Беларуси. —М.: Прогрес — традиция. 2002. —С.50, 95.
94. Літвін Генрик. З народу руського. Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569–1649).—К.: Дух і Літера.— С. 222.
95. Памятник Введенської церкви...—С. 34.

* * *

96. Pulaski K. Kronika polskich rodow szlacheckich Podola, Wolynia i Ukrainy: Monografie i wzmianki. — Warszawa: Oficyna wydawnicza «Blitz — Print». 1991.- Т 2. S. 58 — 60; Urban W. Hoscki Gabriel // PSB. 1961. —Т. IX, S. 25 -26; Mazur K. Opozycja szlachecka.- S. 162 — 164; Boniecki A. Herbarz Polski. Cz. 1: Wiadomosci historyczno — genealogiczne o rodach szlacheckich. —Warszawa, 1904. — Т. 7.- S. 361; Левицкий В. К вопросу о времени основания Почаевской лавры и о первой устроительнице ея Анне Гойской // Волынские епархиальные ведомости.- 1913. — С. 96-100, 126-128; Собчук В. Волинський шляхетський рід Гостських.// Соціум. Альманах соціальної історії.- Вип. 5.- 143-164.; Собчук Володимир. Волинський шляхетський рід Гостських // Соціум. Альманах соціальної історії. Вип. 5. 2005. — С. 143-164; Urban W. Hoscki (Hojski, Hoscki, Gostskij) Gabriel (Hawrylo)... // Polski slownik Biograficzny. — Wroclaw; Warszawa; Krakow: Zaklad Narodowy im Ossolinskih. W- wo PAN; 1962 — 1964 Т. 10. S. 25; Яковенко Н.М. Українська шляхта... —С. 134-135, 297.
97. Алфьоров О., Однороженко О. Українські особові печатки... — С. 32.
98. Баранович О. Залюднення України перед Хмельниччиною. Ч. 1: Залюднення Волинського воєводства в першій половині XVII ст. —К, 1930. —С. 143; Архив ЮЗР... 1893. Ч. VIII. Т. 1: Матеріали для истории местного самоуправления в связи с историей сословной организации. Акты Барского староства XV- XVI вв. С. 378; Кулаковський П. Канцелярія Руської (Волинської) метрики...—С. 242.
99. Акты ЛМ... Т. 1. С. 75; Яковенко Н. Українська шляхта... — С. 396.
100. Акты ЮЗР...-СПб., 1863. — Т. 1 (1361-1598) — С. 17; Halecki O. Ostatnie lata Swidrygielly i sprawa wolynska za Kazimierza Jagiellonczyka. — Krakow. 1915. —S. 287.
101. Яковенко Н. Українська шляхта...—С. 143; Акты ЛМ... Т. 2. —С. 175.
102. Собчук В. Волинський шляхетський рід Гостських // Соціум. Альманах соціальної історії. Вип. 5. —К., 2005.—С. 143-164.
103. Кулаковський П. Канцелярія ...—С. 181.
104. Собчук В. Волинський шляхетський рід Гостських... 143-164.
105. Яковенко — С. 135.
106. Попов Г.Л. Луцький трибунал 1578 р. // Праці Комісії для виучування західноруського та українського права. Київ, 1925. Вип. 1. С. 37.
107. Собчук В. Волинський шляхетський рід Гостських ... — С. 143-164.
108. AGAD. MK. sygn. 178. к. 81-81v.; Кулаковський П. Канцелярія Руської (Волинської) Метрики

- 1569-1673 pp. Студії з історії українського — С. 241.
109. Kempa T. Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525 — 1608), wojewoda kijowski I marszałek ziemi Wołyńskiej. Torun. 1997. —S. 88; Кулаковський П. Канцелярія Руської (Волинської)...-С. 242.
110. РГАДА, ф. 380, оп.1, д.199, л.101, 111; Кулаковський П. Студії з історії українського — С. 241
111. Кулаковський П. Канцелярія Руської (Волинської) метрики... — С. 242.
112. Litwin H. Napływ... s. 205; Кулаковський П. Канцелярія Руської (Волинської) метрики... С. 242.
113. Litwin H. Napływ szlachty polskiej na Ukrainę 1569 — 1648. — Warszawa. 2000. -S. 204.
114. Pulaski K. Kronika polskich rodów ... — S.58.
- 115.. РГАДА, ф. 389, оп.1, д. 198, л. 28; Кулаковський П. Канцелярія Руської (Волинської) Метрики 1569-1673 pp. Студія з історії українського регіоналізму в Речі Посполитій.-Острог-Львів, 2002.- С. 242.
116. Памятники, издаваемые временной комиссией для разбора древних актов. Киев, 1859. —Т. 4. —С. 31-33, 89-90, 92, 94,99.
117. Яковенко Н. Українська шляхта... — С. 325, 326.
118. Памятник Введенської церкви...-С. 34,37.
119. Яковенко Н. Паралельний світ: Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI — XVII ст.К.: Критика., 2002. -С. 73.
120. Алфьоров О., Однороженко О. Українські особові печатки...- С. 178.
121. Літвін Генрик. Злука поштивих народів: польського, литовського, руського. Волинь і Київщина в Люблінській унії. Київ.: Ніка- Центр, 2021. — С. 171.
122. Алфьоров О., Однороженко О.. Українські особові печатки... — С. 179.
123. Яковенко Н. Українська шляхта...-С. 348.
124. Gorczak B. Monografia XX. Sanguszkow oraz innych potomkow Lubarta — Fedora Olgerdowicza x. Ratnenskiego. — Lwow, 1906, -Т.3: Gulaz Koszyrska. — S. 214.
125. Собчук В. Волинський шляхетський рід Гостських... -С. 161.
126. Собчук В. Волинський шляхетський рід Гостських... -С. 143-164.
127. Pulaski K Kronika polskich rodow...Т. 2 .S. 60; Кулаковський П. Канцелярія Руської (Волинської) метрики... —С. 242.
- 128.Літвін Генрик. Злука поштивих народів: польського, литовського, руського. Волинь і Київщина в Люблінській унії —Київ.: Ніка-Центр, 2021. -С.183.
129. Кулаковський П. Канцелярія Руської (Волинської) метрики... — С. 171; ЦДІАК, ф. 22. Спр. 37., арк. 17-17 зв.
130. Кулаковський П. Канцелярія Руської (Волинської) метрики... -С. 139; ЦДІАК, Ф. 25. оп. 1 . Спр. 224, арк. 279 зв.
131. Собчук В. Волинський шляхетський рід Гостських...-С. 162; ЦДІАК, ф.22. оп. 1. кн. 43, арк. 35-38.
132. Wolynian Z przeszłości Hoszczy... S. 17- 20; Собчук В. Волинський шляхетний рід Гостських... сноска 238
133. Wolff J. Kniaziowie litewsko ruscy od konca ciemastego wieku. Warszawa. 1895. S. 501.
134. Пирлинг П. Россия и папский престол. // Русская Старина. Исторический журнал. -1901.-№ 12; Sobieski W. Szkice historyczne. Warszawa. 1904; Nowakowski Fr. Zrodla do dziejow Polski. Berlin. 1841.-Т.2; Ульяновский В.М. Киевские эпизоды из биографии Лжедмитрия I //Духовная культура населения Украины с древнейших времен. Киев, 1991. — С.69-81.
135. Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. Киев. Т.ІІ, 1898. -С. 242-248.
- 136.Теодорович Н. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волинской епархии. Т. 2. — Почаев. 1889.-С. 711-721; Макарий (Булгаков), митрополит. История Русской церкви. Кн. 6.- М., 1996. С. 517-518; Кагамлик С. Киево-Печерська лавра: Світ православної духовності і культури (XVII-XVIII ст.).К.: Національний Києво — Печерський історико-культурний заповідник. 2005. -С. 347.

* * *

137. Сборник материалов для исторической топографии Киева ... Отд. II . - С. 43.
138. Слюнькова И.Н. Монастыри восточной и западной традиции... - С. 101, 102; Виленский календарь на 1891 г. Вильна, 1890. - С. 191.
139. Слюнькова И.Н. Монастыри восточной и западной традиций... - С. 72, 73, 101, 133.
140. Слюнькова И.Н. Монастыри восточной и западной традиций... - С. 134, 165.
141. Памятник Введенської церкви... - С. 39.
142. ЦДАК. Ф. 132. Оп. 1. од.зб. 11; Попельницька О. Історична топографія київського Подолу XVII — початку XIX століття. Київ: Видавничий дім « Стилос », 2003. — С. 47. 264.
143. Сіткарьова О.В. До питання про надмогильні плити некрополя Успенського собору Києво-Печерської лаври // Мистецтвознавство України. Збірник наукових праць. Вип. 6-7. Київ. : Академія мистецтв України. 2006. 503-509.
144. Білоус Н. Київ наприкінці XV- у першій половині XVII століття. Міська влада і самоврядування. Київ: Видавничий дім « Києво-Могилянська академія ». 2008. - С. 104, 169. 206; РГАДА. ф. 389., оп. 1, д. 195, л. 280 об.-281 об., арк. 282-283.
145. Яковенко Н. Українська шляхта... — С. 264, 313, 317.
146. Хижняк З.І., Маньківський В.К. Історія Києво-Могилянської академії. К.: Видавничий дім « КМ Академія » — С. 24.
147. Жуковський А. Петро Могила й питання єдності церков. Київ: Мистецтво. 1997. - С. 262.
148. Яковенко Н. Українська шляхта... — С. 312.

Розділ 4.
Поховання в Києво-Печерському монастирі
в ХІУ- в першій половині ХУІІ ст.
духовних осіб.

4.1 Поховання в Києво-Печерському монастирі духовних осіб наприкінці XIV — XVI столітті.

Крім світських осіб — численних благодійників монастиря — у період, що розглядається, на кількох кладовищах, які існували на території обителі, в період, що розглядається ховали його архімандртів та братію. Але в джерелах майже відсутня інформація щодо місць їх поховання. Не багато дали таких даних й археологічні дослідження Успенського собору, які після відновлення храму в 2000 р. можна вважати завершеними.

Невеликим винятком є відомості Києво-Печерського патерика щодо місця поховання преподобного Феодосія (в миру князь Федор Данилович Острозький) (+ бл. 1410), мощі якого спочивають у Дальніх печерах (1). (036)

Літописи повідомляють про поховання в обителі відомого церковного діяча Діонісія. Він, очевидно, узяв чернечий постриг у Києво-Печерському монастирі, але пізніше усамітнювався неподалік Нижнього Новгорода. Тут у 1320-1330 роках він заснував Печерський Вознесенський монастир, де після нього залишилася ікона «Богородиця з предстоячими Антонієм та Феодосієм Печерськими». Постриженниками Діонісія були Євфимій Суздальський та Макарій Желтоводський. У 1374 р. митрополит Московії Олексій (1354-1377) поставив Діонісія єпископом Суздаля, Нижнього Новгорода та Городця. 1377 р., певно за благословінням та з допомогою Діонісія, чернець Лаврентій створив Лаврентіївський літопис. Діонісій брав активну участь у подіях, що сталися в Москві перед та після смерті митрополита Олексія. Він був серед тих духовних осіб, які засудили авторитарне рішення московського володаря Дмитра І Івановича щодо висвячення в єпископи коломенського попа Митяя, щойно постриженого в ченці, та відправлення його до Константинополя для висвячення в сан митрополита. Після смерті Митяя та висвячення в митрополити замість нього Пимена, Діонісій, який повернувся із подорожі до Константинополя в сані архієпископа, став довіреною особою московського володаря. 1383р. Дмитро І Іванович знов відправив його до Царграда, де патріарх Нил висвятив його в сан митрополита Київського та всієї Русі. Таким чином був спровокований конфлікт Московія з ВКЛРЖ, оскільки там тоді був свій митрополит Кіпріян. З Константинополя Діонісій вирушив до Києва, що мало для нього фатальні наслідки. Тут Алексій був ув'язнений київським князем Володимиром Ольгердовичем та незабаром помер. Його поховали в Києво-Печерському монастирі. Літописець повідомляв: « в пещере великого Антония, и есть тело его и доніне цело и нетленно» (2). Проте пізніше відомості про місце знаходження мощів прп. Діонісія були втрачені.

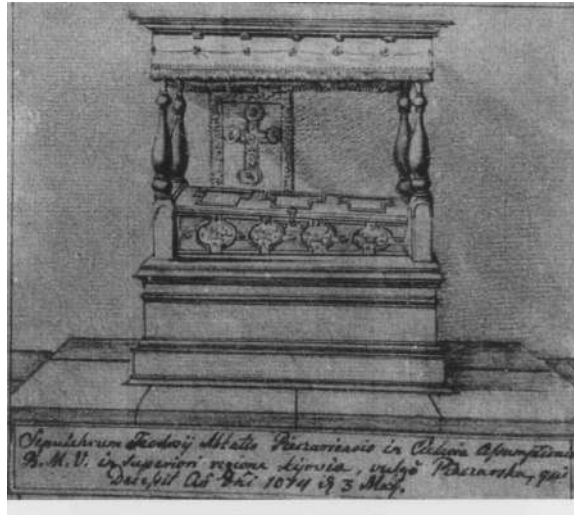
Нині в Дальніх печерах монастиря спочивають мощі іншого святого з таким самим ім'ям — преподобний Діонісій Затворник. Цей святий згадується у Касіянівській другій редакції Печерського патерика, де описується диво, що сталося в печерах на Великдень. Тоді Діонісій, який звався Щепкою, був наглядачем Дальніх печер (3).

У цій самій печері спочивають мощі архімандрита обителі в 1430 рр, прп. Ігнатія (ІЛЛ..[сканувати](#)), який був наділений даром зіцлювати хворих своєю молитвою (4), а також мощі вищезгаданого архієпископа Новгородського Феофіла, який помер бл. 1482 р. (за іншими даними 1484 р.).

У Ближніх печерах спочивають мощі прп. Іуліанії (в миру княжни Гольшанської)

Рака з мощами преподобної Уліанії Ольшанської (в миру Юліана Юрійна Гольшанська (2 пол. XV), дочка Юрія Семеновича Гольшанського; рідна сестра Івана Юрійовича Дубровицького, страченого 1481р. та луцького намісника (1490-1500, 1501-1505), маршалка Волинської землі, новгородського воеводи, гетьмана Великого князівства Литовського (1500-1501) Семена Юрійовича Гольшанського; тітка першої дружини князя Костянтина Івановича Острозького –Татяни (Ганни) Семенівни Гольшанської. Фото 2020 р.)

Художник А. ван Вестерфельд.
Малюнок гробниці Юліанії Гольшанської
в Успенському соборі Києво-Печерської лаври.
1651р.
Копія XVIII ст.

повтор

(ІЛЛ...020), дочки Юрія Семеновича Гольшанського, гробниця з мощами якої спочатку стояла в Іоанно-Предтеченському приділі Успенського собору. Тут її замалював художник А. ван Вестерфельд. (ІЛЛ... 047) Свята доводилася рідною сестрою страченому 1481 р. князю Івану Юрійовичу Дубровицькому та тіткою першій дружині князя Костянтина Івановича Острозького — кн. Татяні Семенівні Гольшанській, похованої, як йшлося, в Успенському соборі Києво-Печерського монастиря.

Місця поховань інших ченців та архимандритів обителі, котрі жили в зазначений період, невідомі.

Митрополит Євгеній (Болховітінов) в своєму описі монастиря подає в переліку архимандритів, які керували обителлю в зазначений період, тридцяти чотири особи. (5). Проте будь — яка інформація про більшість з них, в тому числі про місце їхнього поховання в джерелах відсутня. Наразі вкрай мізерні відомості, маємо лише про кількох з них. Так, джерела повідомляють, що архимандрит Давид був духівником Юліани Тверської — дружини Ольгерда Гедиміновича. За архимандрита Авраамія в Києво-Печерському монастирі похований київський князь Скиргайло Ольгердович. У зв'язку з подіями 1399 р., коли після поразки на р. Ворсклі монастиреві довелося надати ханові Тимур-Кутлуку великий викуп, повідомляється про архимандрита Микиту, а у зв'язку з навалом хана Єдигея в 1416 р. — архимандрита Никифора І.

Архимандрит обителі Миколай згадується в заповіті 1446 р. сина князя Київського Володимира Ольгердовича — Андрія Володимировича.

Трохи більше інформації маємо про архимандрита Іоану ІІ, за якого в 1470 р. був відремонтований Успенський собор та котрий, разом з князем Михайлом Олельковичем Слуцьким та іншими особами, підписав зазначене послання до папи римського Сикста ІV.

Джерела згадують архимандрита Феодосія ІV (Войниловича), на прохання якого 1481 року царгородський патріарх Максим ІІІ Христонім (1476-1482) послав у Київ листа, що мав оберігати обитель від втручання митрополитів. Стверджуючи ставропігійський

Хрест настольний, виготовлений на замовлення архімандрита Києво-Печерського монастиря Ігнатія. Перша чверть XVI ст. Поновлений 1598 р. за вказівкою архімандрита Никифора Тура та 1763 р. коштом архімандрита Зосими Валкевича. Із колекції НЗКПЛ. КПЛ-М. 7589.

статус Лаври, тобто безпосереднє підпорядкування патріархові, він тим самим свідомо узаконив привілеї, нібито надані монастиреві у XII ст. кн. Андрієм Боголюбським і попередниками патріарха. 1482 року, за архімандритства Феодосія IV (Войновича) монастир був пограбований та постраждав від пожежі під час нападу кримського хана Менглі-Гирея. Тоді ж, як вважають дослідники, був розпочатий відомий пом'яник монастиря.

У грамоті від 23 квітня 1494 р. короля польського та великого князя литовського Олександра згадується архімандрит Філарет (6).

У зв'язку зі «змовою князів Глинських» у 1508 р. джерела повідомляють про архімандрита Васіяна, який постраждав оскільки його підозрювали у співчутті змовникам (7).

Пізніше джерела згадують печерського архімандрита Ігнатія II. За час його керування обителлю завдяки допомозі кн. Костянтина Івановича Острозького ченці отримали королівську грамоту від 4 червня 1522 р., яка дозволяла ченцям самим обирати собі архімандрита за старим звичаєм, звільняла монастир від залежності від київських воевод, а також від усіх державних повинностей, за виключенням обов'язку виставляти до війська за власний рахунок 10 озброєних вершників. (8) Проте король незабаром сам порушив це правило й грамотою від 23 квітня 1524 р. віддав Києво-Печерський монастир у підпорядкування Антонію. Але на Антонія скаржились митрополит та братія, тому на їхнє прохання королівською грамотою від 17.07.1525 р. до Печерського мо-

настиря знов повернули Ігнатія II. (9) Нині в фондах Києво-Печерського заповідника зберігається настольний хрест, подарований архімандритом Ігнатієм II до ризниці Успенського собору. (10). (ПЛ... 082,083 вибрати)

20 червня 1528 р. згаданого архімандрита Антонія на прохання київського воеводи Андрія Якубовича Немирича та воеводи віленського Ольбрахта Мартина Гаштольда повернули до монастиря, надавши йому право довічного керування обителлю (11).

Втручання світських осіб у монастирські справи є свідченням кризи, яку в XVI ст. переживала Православна Церква в ВКЛРЖ. Джерела свідчать, що в цей час спостерігалося також цілковите ігнорування інституту соборного обрання митрополитів та відверте втручання в цей процес короля та магнатів. Нерідко змагання за митрополичий престол розпочиналося ще за життя чинних митрополитів.

1535 р. в джерелах згадується Печерський архімандрит Протасій II, який був переведений сюди з Дорогобузької обителі. Він відомий, переважно, завдяки тому, що запо-

вів Печерському монастирю власні володіння. Крім того, за нього король Сигізмунд І Старий надав монастирю у володіння маєток Зебровичі, а також дозволив здійснювати на користь обителі митний збір на Дніпрі та посылати ченців для збору пожертв в містах, що відійшли до Московії (12).

Пізніше монастирем керував архімандрит Софроній. Із грамоти від 3 березня 1541 р. дізнаємось, що король дорікав владиці на утиски, які той чинив Михайлівському Видубецькому монастирю (13). На архімандрита скаржився й Київський митрополит Макарій II (1534-1556), а також ченці Печерського монастиря. Тому незабаром Софронія змістили з посади архімандрита.

Його місце посів владика Вассіян II із мінського монастиря (14), який згадується в грамоті від 7 грудня 1544 р. Сигізмунда II Августа. Вассіян скаржився королю на князя Андрія Соколинського за те, що той використовує монастирських підданих, закріплених за обителю його братом. (15) Вірогідно, мова йде про Андрія Семеновича Друцького Соколинського — чоловіка Васи́лиси Андріївни Сангушковни, яка була дочкою кн. Федора Андрійовича Сангушковича та Марії Іванівни Острозької.

В грамотах Сигізмунда II Августа від 1559 р. та 1566 р. щодо земельних володінь Печерського монастиря, а також в грамоті від 1570 р., якою монастирю надали дозвіл «на дань до Москви посылати» (16) згадується архімандрит монастиря Іларіон I (Пісочинський).

З цієї родини найбільш відомий Лаврин Гнівошович (Пісочинський) (бл. 1550 — 1606) — писар Руської канцелярії у 1569-1586 і 1589-1591 роках. Його батьками були Гнівош Пісочинський герба «Ліс» та Марія Андріївна Єло Куневська (17), дочка кременецького земського судді (в 1566 -1577) Андрія Юхновича Куневського. Раніше Марія Андріївна була дружиною Льва Войничя зі Збаража Воронізького (+1601). Її племінницею була Пелагія (Полонія) Станіславівна, яка в другому шлюбі була дружиною похованого в Києво-Печерській лаврі Миколая Шашкевича. На початку своєї кар'єри Лаврин Пісочинський стикнувся із суттєвими матеріальними проблемами. До 1573 р. він тримав разом з матір'ю на заставному праві половину Кунева, наданого їм опікунами, братами матері, як компенсацію за розтрату сирітських грошей. Родинний маєток Пісочне, правдоподібно, був повернутий Лаврину Пісочинському брацлавським воєводою князем Романом Сангушком після 1570 р. (18) Лаврин Пісочинський був одружений з Магдаленою Дубицькою. Наприкінці 1580-х років подружжя повернуло собі після вдалого завершення судових справ володіння в різних воєводствах та за майновим критерієм вже сягало магнатського рівня. Родинні зв'язки між Печерським архімандритом Іларіоном I (Пісочинським) та зазначеними вище особами наразі потребує додаткового дослідження.

* * *

Наступним архімандритом Києво-Печерського монастиря був Мелетій (в миру Мелехно) І Хребтович-Богуринський.(19) (ІЛЛ...173, 012) Жалувана королівська грамота надана йому на архімандрію датується 10 листопадом 1576 р. (20) Це призначення він отримав, імовірно, завдяки протекції князя Богуша Федоровича Корецького. Це не випадково, оскільки, по-перше, Хребтовичі доводилися князю Корецькому родичами, оскільки із цієї родини походила мати першої дружини Богуша Федоровича княгині Ганни Андріївни Сангушко-Кошарської (+ п. 1559). По-друге, родина Хребтовичів –Богуринських здавна належала до слуг –клієнтів князів Корецьких.(21) По-третє, оскільки в своєму заповіті від 21 липня 1576 р. князь Корецький прохав поховати себе в Печерському монастирі, тому, ймовірно, хотів щоб архімандритом обителі, де він упокоїться, став член родини його колишніх слуг –клієнтів.

Слід відмітити, що родовід Хребтовичів досліджений достатньо добре. (22) Вважа-

Портрет архімандрита Києво-Печерського монастиря, єпископа Володимирського і Берестейського Мелетія I Хребтовича - Богуринського (+1593). Невідомий художник. Іконописна майстерня Києво-Печерської лаври. XVIII ст. Из колекції Національного художнього музею України.

Прорис печатки єпископа Володимирського і Берестейського, архімандрита Києво-Печерської лаври Мелетія Хребтовича-Богуринського з документа 1585 р. НБУ ІР. ф.2, спр. 21992.

ється, що вперше почав іменуватися Богуринським Богдан Мартинович Хребтович, якому його родичі надали у володіння маєток Богурин. Це надання підтвердив 1528 р. Сигизмунд I Старий. (23) Богдан Мартинович був сином Мартина Хребтовича та невідомої на ім'я дочки Льва Борисовича Сліпого Глинського — онука Лекси (Олександра)(в ченцях Івана) Глинського та кн. Анастасії Данилівни Острозької.(24) Богдан Мартинович доводився двоюрідним братом московській цариці Єлені Василівні Глинській.

Прадідом архімандрита Печерського монастиря Мелетія I Хребтовича — Богуринського був володимирський староста Василь Богданович Хребтович; дідом — Олехно Васильович Хребтович, який згадується в грамоті від 1.02. 1501р. польського короля та великого князя Олександра щодо надання йому двору в Слонімському повіті (25). Батьками архімандрита були Іван Олехнович Хребтович (+ до

1550) та Любця Гнатівна Джусянка. Тітка Івана Олехновича — Ганна Василівна Хребтовичівна була, як ішлося, тещею кн. Богуша Федоровича Корецького, матер'ю першої дружини останнього.

У Мелетія І (Хребтовича- Богуринського) було чотири брати: Семен, Іван, Дахно (Данило), Кіндрат та чотири сестри: Анастасія, Полонія, Олена та Марина.

Один з братів архімандрита — Іван Іванович Хребтович -Богуринський згадується в джерелах як підстароста луцького замкового (після 1566 р. — гродського) уряду луцького старости кн. Богуша Федоровича Корецького. (26)

Другій брат — Семен Іванович був луцьким гродським писарем (1573-1576) (27) Він одружився з Раїною Андріївною Русиною- Берестецькою, дочкою луцького підстарости, а потім православного пінського владики Андрія Русина –Берестецького, але цей шлюб розпався. (28)

Третій брат — Кіндрат Іванович Хребтович, як свідчить перепис 1565 р., виставив до війська двох озброєних вершників, що свідчить про його невеликі фінансові спроможності. В 1609 р. він фіксується власником м. Черняхова на Київщині (Житомирський повіт). Кіндрат був одружений з Ядвигою Григорівною Сикорою, дочкою колишнього рівненського урядника княгині Беати Острозької. Тоді він уже не проживав у Богурині. (29) В 1615 р. розглядалася судова справа Ядвиги Григорівни з Олександром Дубницьким, який звинуватив її у підробці тестаменту свого чоловіка.(30)

Четвертий брат Мелетія І (Хребтовича –Богуринського) — Дахно (Данило) слоніньським земським писарем (зг. 1588) і покинув Волинь. (31) Швагром Данили Хребтовича-Богуринського був київський земський суддя Андрій Немирич.

Сестра Печерського архімандрита — Анастасія Іванівна була пошлюблена з Борисом Івановичем Совою (Совороським), який 5.10. 1585 р. склав тестамент, згідно з яким його бездітна дружина доручалася в опіку його швагрю Мелетію І (Хребтовичу –Богуринському). Іншими опікунами він призначив Гаврила Романовича Гойського та трьох інших своїх швагрів: Івана, Данила та Семена Хребтовичів — Богуринських. (32)

Ставши архімандритом Києво-Печерського монастиря Мелетій І (Хребтович –Богуринський) намагався покращити фінансовий стан обителі, тому не погоджувався ліквідувати корчми, що належали обителі, та припинити торгівлю спиртними напоями, оскільки це наносило суттєвий ущерб міській казні. (33) Документи свідчать, що архімандрит в 1578-1580-х роках судився в королівському суді з київським війтом Федіром Черевчеєм і радцями.

З 23 грудня 1579 року й до своєї смерті (30 квітня 1595р.) Мелетій (Хребтович — Богуринський) був володимирським і берестейським владикою, залишаючись при цьому Печерським архімандритом.(34)

Діяльність владики припадає на період, коли відбулася подія, що внесла докорінні зміни у всі сфери суспільного життя ВКЛРЖ: 1569 року до Корони було інкорпоровано Київщину і Східне Поділля та проголошено створення федеративної держави під назвою Річчя Посполита. Руські магнати та шляхта при цьому отримали від короля гарантії дотримання ними їхніх стародавніх прав і привілеїв. Питання щодо причини укладання Люблінської унії широко освічені в літературі. Але, здається, головною причиною, що спричинила до таких перемін, полягає в змінах, які сталися в цей час в родинах потужніших магнатів. Прикладом може слугувати родина князя Василя-Костянтина Костянтиновича Острозького. Одружившись з Софією Тарновською (+1570), дочкою краківського каштеляна і великого коронного гетьмана Яна Тарновського, князь після смерті останнього в 1561 р. та смерті його сина в 1567 р. мав всі шанси приєднати до свого князівства великі території в Малій Польщі, тому був зацікавлений в тому, щоб його володіння опинилися в об'єднаній державі.

Важлива подія відбулася й в тогочасному церковному житті. В 1588-1589 рр. у Річі

Посполитій двічі перебував царгородський патріарх Єремія II Тренос (1572-1579, 1580-1584, 1587-1595).

Мелетій I (Хребтович-Богуринський) разом з єпископами: луцьким Кирилом (Терлецьким) та львівським Гедеоном (Балабаном) супроводжував патріарха під час його відвідин гетьмана й великого канцлера Корони Польської Яна Замойського.

У зв'язку з приїздом Єремії король Сигізмунд III Ваза видав грамоту, де визнав верховенство царгородського патріарха над руською єпархією та клиром. (35) Тоді було узаконене право патріарха наглядати за станом справ у Київській митрополії, проголошувати церковні законодавчі акти й здійснювати судочинство над усім православним духовенством — від найвищого чину до найнижчого. Наголошувалося, що воно «споконвіку» належало до юрисдикції царгородських архієреїв. (36) Король заборонив цивільним чи церковним властям яким — будь чином обмежувати владу Єремії над Православною Церквою у Речі Посполитій. Патріарх скористався з наданих йому прав, щоб провести ряд реформ, тим самим відновлюючи на практиці верховодство Царгородського престолу над Православною Церквою. Реформи полягали насамперед у наведенні каноничного порядку. (37) Він позбавив духовного сану деяких священників, котри були вдруге і втретє одружені; змістив з посади митрополита Онисифора (Дівочку, 1579-1589) та висвятив замість нього нового митрополита — особу знатного походження, якого висунули « пани-рада» та « рицарство грецького закону й церковного підданства». Ним став архімандрит Вознесенського монастиря в Мінську Михайла (Рагоза). Того ж дня король видав відповідну затверджувальну грамоту. (38) Під головуванням патріарха Єремії було проведено синод руських православних єпископів на якому, крім нового митрополита, був присутній разом з єпископами Леонтієм (Пельчицьким; пінським), Діонісієм (Збируйським; холмським), Кирилом (Терлецьким; луцьким) та Гедеоном (Балабаном; львівським) й Мелетій (Хребтович — Богуринський, єпископ володимиро — берестейський). (39)

Наступний король Стефан Баторій грамотою від 28 березня

1586 р. дозволив Мелетію (Хребтовичу-Богуринському) побудувати замок на старому городищі Василькові на р. Стугне. Крім того, він надав місту Магдебургське право та дозволив проводити тут дві ярмарки та побудувати шинок (40), що суттєво покращило фінансове положення Києво-Печерського монастиря .

10 листопада 1592 р. київський воевода (1559-1608) князь Василь-Костянтин Острозький розглядав судову справу проти Мелетія (Хребтовича-Богуринського) у зв'язку з пограбуванням печерськими ченцями священника Захарії, що жив із сем'єю в архієрейському маєтку на Берестові. (41) Імовірно, в такій ганебний спосіб ченці намагалися відібрати особисте майно, яке колишній митрополит Онисифор (Дівочка) продовжував зберігати в маєтку на Берестові. Зауважимо, що це сталося задовго до підписання Брестської унії 1596 р.. Тоді коли Київським митрополитом був Михайло (Рагоза), якого висвятив 27 липня 1589 року царгородський патріарх Єремія II Тренос, змістивши митрополита Онисифора (Дівочку). В цей час в суспільстві лише широко обговорювалася можливість та умови унії Православної Церкви з Римом. До того ж нагадаємо, що сини князя Острозького були католиками (Олександр — з 1578 р., а Костянтин — з 1583 р.). Отже конфлікт між печерськими ченцями та священником Захарією не мав жодного стосунку до міжконфесійної ворожнечі.

Єремія II Тренос призначив своїм екзархом єпископа Кирила (Терлецького), уповноваживши його бути зверхником над рештою єпископів, у тому числі і митрополитом, та наказуючи останнім визнати поміж себе його гідність вищою. (42) Тобто Кирило, як намісник патріарха, отримав, серед іншого, право знімати з посади єпископов. (43) У цілому реформаторська діяльність Єремії II Треноса у Київській митрополії багато в чому мала суперечливий характер, порушувала традиційний церковний уклад та була

негативно сприйнята в церковному оточенні. До того ж , введення посади екзарха та надання йому таких широких повноважень підірвало статус щойно висвяченого митрополита Михайла (Рагози). Тому, саме перебування царгородського патріарха в Київській митрополії спровокувало, на думку деяких дослідників, початок унійних процесів руського єпископату. Відома заява владики Гедеона (Балабана) про те, що « аби звільнитися від царгородських патріархів», він « готовий визнати верховенство папи». (44)

Не дивно, що на церковних соборах єпископів, які почали скликати щороку, обговорювалися й хаос, який тоді панував в управлінні Православною Церквою, й питання унії. В 1591 р. націленість єрархів на унійну реформу набрала програмного характеру. (45)

В подіях, що відбувалися напередодні підписання Брестської унії 1596 р. Мелетій (Хребтович — Богуринський) участі не брав, імовірно, через хворобу внаслідок якої він помер в січні 1593 року. (46)

Це сталося в маєткуні Городок (47) неподалік від Ровно, який свого часу надав Києво-Печерському монастирю по заповіту своєї тещі князь Костянтин Іванович Острозький, й Лавра заснувала тут скит. Родичі мали намір поховати Мелетія (Хребтовича-Богуринського) або у Володимирі в головному соборі його єпископії, або в Печерському монастирі. Де поховано єпископа джерела не повідомляють, проте в них є прикри подробиці, пов'язані з його похороном. Так 6 лютого 1593 р. брат єпископа Кондрат подав скаргу на священників собора у Володимирі, які разом з підстаростою храму паном Загоровським заволоділи церковним майном. (48) Ще одну скаргу 26 лютого подавав інший брат Мелетія Хребтовича — Богуринського — Данило, який теж звинувачував оточення єпископа в розкраданні речей покійного (49) Він пише, що вони вкрали навіть з труни покійного коштовну, золотом шиту палицю та золотий ланцюжок.

Примітки

1. Патерик Киево-Печерский. Т. 1. Подвижники Киево-Печерской лавры XIV-XV вв. И древние святые, причисляемые к ее чудотворцам. Под ред. В. Дятлова. —К.: Типография Киево-Печерской Лавры. 2009. -С.332.
2. РИБ. — СПб., 1880.Т.6. Памятники древнерусского канонического права. Ч.1. (Памятники XI-XV вв.) . № 24, -С. 205-210.
3. Патерик Киево-Печерский...-С.337.
4. Патерик Киево-Печерский... — С. 337.
5. Митрополит Євгеній Болховітінєв. Вибрані праці з історії Києва. Київ.: « Либець»- « ІСА», 1995. — С.357-360.
6. АЗР.Т. 1 (1340-1506).-СПб., 1846. № 117.
7. АЗР.Т. 2 (1506-1544).-СПб., 1848. № 46.
8. АЗР.Т. 2... № 112,-С. 151; История Русской церкви Макария, архиепископа литовского и виленского. Т. IX. Период разделения Русской церкви на две митрополии. Книга IV. История Западно-Русской или Литовской митрополии.- СПб., 1879. — С.230.
9. История Русской церкви Макария... -С. 229-230.
10. Фонди Києво-Печерського заповідника. КПЛ-м- 7589.
11. История Русской церкви Макария...- С. 230; АЗР.Т. 2...№ № 126, 135, 154.
12. АЗР.Т. 2... № 204.
13. АЗР.Т. 2... № 209.
14. АЗР.Т. 2... № 216.
15. АЗР.Т. 3. — СПб., 1848. № 1. № 52, -С. 157-158.
16. Митрополит Євгеній Болховітінєв. Вибрані праці з історії Києва... — С.359.
17. Dubas Urwanowicz E. Piasoczynski Lawryn (Wawrzyniec) // Polski Słownik Biograficzny (далі — PSB).

- Wroclaw; Warszawa; Krakow; Gdansk, 1980. Т. XXV/1. S. 805; Кулаковський П. Канцелярія Руської (Волинської) Метрики 1569-1673 pp. Студія з історії українського регіоналізму в Речі Посполитої. — Острог-Львов., 2002. —С. 140.
18. Archiwum ksiazat Lubartowiczow Sanguszkow w Slawucie. Lwow, 1890. Т. IV: 1535 — 1547/ Wyd. B. Gorczak. Nr 207 — 209; Кулаковський П. Канцелярія Руської (Волинської) Метрики ...— С.141; Крикун М., Піддубняк Л. Матеріали про діяльність гродського і земського судів Брацлавського воєводства останньої чверті ХУЯ-першої половини ХУІІ ст. в архіві роду Пісочинських // Збірник праць і матеріалів на пошану Лариси Іванівни Крушельницької. — Львів, 1998.-С. 84)
 19. Шпаковський Е. Мелетий Хребтович Богуринський, архимандрит Києво-Печерської лаври, Владимирский и Брестский епископ (ХУІІ в.) // ТҚДА.- 1875.-Т.8.-С. 169-2-6; Т. 0.-С. 436-462; Т. 10. —С. 108-123.
 20. Архів ЮЗР. Часть I. Т.1... № 14, 15.
 21. Архів ЮЗР. Часть I., Т.1... №17.
 22. Boniecki A. Poczet rodow w Wielkim ksiestwie Litewskim w XV i XVI wieku. Warszawa. 1887. —С. 27-30; Wolff J. Senatorowie i dygnitarze Wielkiego ksiestwa Litewskiego 1386-1795. — Krakow. 1885. —С.
 23. Поліщук В. Урядницький клан луцького старости Богуша Корецького (На прикладі луцького замкового уряду) // Український археографічний щорічник. Нова серія. — Київ-Нью-Йорк. — Вип. 8-9. Український збірник. Т. 11/12.- С. 266-298.
 24. Яковенко Н. Українська шляхта...- С. 363.
 25. Акты Литовской метрики, собранные Ф.И. Леонтовичем. Варшава, 1898. Т. I, Вып. I2. (1499-1507). — С. 70, № 567.
 26. Архив ЮЗР. Ч. I. Т. 1. — К., 1859. Акты, относящиеся к истории православной церкви в Юго-Западной России. — С. 29; Поліщук В. Князь Корецький як землевласник та урядник (1510-1576) // Київська старовина. 2001. — С.56-72.
 27. ОАК. 1573.-Арк. 44; ОАК. 1576. — Арк. 176; Поліщук В. Князь Корецький як землевласник та урядник (1510-1576) // Київська старовина. 2001. — С.56-72.
 28. Архив ЮЗР. 1909 .Ч. УІІІ. Т. 3: Акты о брачном праве и семейном быте в Юго-Западной Руси в ХУ-ХУІІ. — С. 138.
 29. Ділова мова Волині і Наддніпрянщини ХУІІІ ст. / Підг. До вид. В.М. Німчук та інші. — К., 1981.-С. 178 // Памятники української мови. Серія актових джерел і грамот.
 30. РГАДА. Ф. 389, оп. 1. д. 207, л. 33об.-35; Кулаковський П. Руська (Волинська) Метрика...-С. 205.
 31. ЦДІАК. ф. 25, — оп. 1. спр. 1. арк. 126; Поліщук В. Князь Богуш Корецький як землевласник та урядник (1510-1576) // Київська старовина. 2001.- 56-72.
 32. ЦДІАК. Ф. 25.-Оп. 1 Спр. 8. — Арк. 21 зв.; Поліщук В. Князь Корецький як землевласник та урядник (1510-1576) // Київська старовина. 2001.- С. 56-72.
 33. РДАДА.Ф.389, оп. 1,д. 195,л.81об-82, 202об-204, л. 204об.-206; Білоус Н. Київ наприкінці ХУ- у першій половині ХУІІ століття. Міська влада і самоврядування. Київ.: Видавничий дім « Києво-Могилянська академія» 2008.-С. 223)
 34. Архів ЮЗР. Часть 1, Т.1. К., 1859. Акти, относящиеся к истории православной церкви в Юго-Западной России. №19,20,21.
 35. АЗР.Т.4. (1588-1632). СПб., 1851. №16.-С. 20.
 36. Гудзяк Б. Криза і реформа.: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії / Переклад Марії Габлевич, під ред. О.Турія.- Львів: Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2000. — С. 250; АЗР.Т.4, № 16, с. 20.
 37. Гудзяк Б. Криза і реформа... — С. 255; Monumenta Confraternitatis Stauropeigianae Leopoliensis / ред. Wladimirus Milkowicz, Leopoli 1895 — 1896 , № 137, с.208-209.
 38. АЗР.Т. 4. (1588-1632). СПб., 1851. № 19. С. 25-26.
 39. Гудзяк Б. Криза і реформа... — С. 260; Макарий. История Русской Церкви. Т. 9, С. 489.
 40. АЗР. Т. 3 (1544-1587). СПб., 1848. -С. 309.
 41. Шпаковський Е. Мелетий Хребтович — Богуринський, архимандрит Києво-Печерської лаври,

- владимирский и брестский епископ (ХУІІ в.) // ТКДА.-1875.-Т. 8.-С.169-206; Т. 9.-С. 436-462; Т. 10.-С. 108-123.
42. Архив ЮЗР, Ч. I. Т.1... № 60, -С. 252-256; Гудзяк Б. Криза і реформа... — С. 260-261.
43. АЗР. Т.4. (1588-1632). СПб., 1851. № 21. -С. 29; Гудзяк Б. Криза і реформа... —С. 263.
44. Гудзяк Б. Криза і реформа... — С. 274. Памятники полемической литературы в Западной Руси. — СПб., 1903. кн.3 -С. 617-618.
45. Гудзяк Б. Криза і реформа ...- С.278.
46. Documenta Unionis Berestensis eiusque auctorum (1590-1600) /ред. Athanasius G. Welykyj. Romae. (далі -DUB), № 2, с. 8; Гудзяка Б. Криза і реформа...с. 278.
- 47.Архів ЮЗР. Часть I. Т.1. — К., 1859; Акти, относящиеся к истории православной церкви в Юго-Западной России. №81.
- 48.Архів ЮЗР. Часть I. Т.1.- К., 1859. Акти, относящиеся к истории православной церкви в Юго-Западной России. № 82.
- 49.Архів ЮЗР. Часть I. Т.1.-К., 1859. Акти, относящиеся к истории православной церкви в Юго-Западной России. №83,85, 86.

4.2. Архімандрити Києво-Печерського монастиря, поховані в обителі в першій третині ХУІІ століття.

Після смерті Мелетія і Хребтовича — Богуринського архімандритом Києво-Печерського монастиря став Никифор II (Тур). (ІЛЛ...156, 011 **портрет, печатка**) Він був затверджений на цієї посаді 6 березня 1593 р. (1) 24 квітня 1593 р. датується опис майна монастиря, складений під час передачі обителі новому архімандриту. (2) З нього дізнаємось, що в цей час Києво-Печерський монастир володів двома містами: Васильків та Радомишль, двома містечками, майже п'ятьдесятьма великими селами, а також різними селищами, приселками, садибами, палацами, замками, рібними угіддями, млинами, перевозами та іншим.

Архімандритство Никифора II Тура припало на складні для Православної Церкви часи. Тоді відбулося кілька соборних зібрань єпископів, пов'язаних із деклараці-

Портрет архімандрита Києво-Печерського монастиря Никифора (Тура). Невідомий художник. Іконописна майстерня Києво-Печерської лаври. ХУІІІ ст. Із колекції Національного художнього музею України

Прорис печатки архімандрита Києво-Печерського монастиря Никифора (Тура) з документа 1598 р. НБУ ІР. ф.2, спр. 21994

єю їхнього бажання укласти унію між Східною та Західною Церквами. Думку про унію спочатку поділяв і світський патрон Руської Церкви в Речі Посполитій кн. Василь-Костянтин Костянтинович Острозький. Своїми міркуваннями з цього приводу він поділився з освіченою та авторитетною людиною того часу Іпатієм (Потієм) (1541-1613), хіротонізованим після смерті Мелетія (Хребтовича-Богуринського) на володимирсько-берестейський престол. Разом вони схвально відносилися до ідеї унії Церков. Князь Острозький розпочав працювати над концерцією, на якій мав базуватися документ щодо унії.

1595 року Никифор (Тур), разом із іншими духовними особами, підписав документ, що підтримував ідею поєднання Церков (3), але потім, як й князь Острозький, став активним противником унії (4) та був відлучений від Церкви проунійним собором.(5)

Відповідно до концепції, яку запропонував князь Острозький, унія передбачала, що Київська митрополія буде помісною Церквою, із власною, окресленою певними межами територією, зі своєю літургійною та каноничною традицією. Вона була повинна відновити сопричастя із Римською Церквою — сестрою, з якою не має суттєвих догматичних розходжень. Православна (Руська) церковна традиція мала залишатися в Речі Посполитій непорушною, а православна єрархія й духовенство повинні були мати однаковий із католиками соціальний статус. Вірні помісної Церкви, яка увійде в унію з Римом, мали й надалі зберігати свою приналежність до Східної Церкви. Згідно з унійними планами Острозького Руська Церква в Речі Посполитій мала домовитися зі східними патріархами та Московською й Молдавською Церквами про спільне порозуміння з папським престолом. (6)

На думку багатьох ієрархів, план укладання універсальної унії, запропонований кн. Острозьким, не мав реальної перспективи. Тому, тривалий час єпископи розробляли різні плани з вирішення цього питання й ознайомлювали з ними ієрархів Латинської церкви. Врешті решт була вироблена якась загальна концепція та підготовлені декларації, які набували дедалі чіткіших формулювань.

Наприкінці 1594 року з'явилися так звані «Торчинські артикули» — умови, на яких могла би здійснитися унія. Їх було передано до Риму. Князь Острозький вимагав обговорення документу на соборі за участю духовництва та шляхти, але король не дав на це згоди. Своє обурення цим князь виклав в універсалі «Оповіднення» від 25 липня 1595 р., але його не взяли до уваги й 23 грудня цього ж року у Ватикані відбулася церемонія прийняття Київської митрополії до союзу з Римо-Католицькою Церквою.

Як відомо, єдності в питанні унії й надалі досягнути не вдалося. Врешті решт в жовтні 1596 року відбулося два знаменитих собора єпископів в Бресті: проунійний та антиунійний, на яких прибічники та противники унії відлучили друг друга від Церкви та наділили прокленами.

Тоді ж з'явилася унійна митрополія на чолі з митрополитом Михайлом (Рагозою), а універсалом від 15 грудня 1596 р. король Сигізмунд III Ваза проголосив рішення Бере-

стейського унійного собору обов'язковими. За уніатами офіційно закріпилися вищі церковні пости, катедри, монастирі та їхні мастки, а також юрисдикція над усім нижчим духовництвом східного обряду. Як вважають деякі дослідники, «Русь розкололася на дві частини: православний загаль без ієрархів з одного боку, та ієрархи-уніати без вірних — із другого». (7)

Князь Василь-Костянтин Острозький звинуватив короля в порушенні прав «руського народу». Він зауважував, що в «Договірних пактах» 1573 року, що являли собою угоду між володарем і шляхтою — виборцями, серед іншого є пункт непорушення прав іншівців —некатоликів в Речі Посполитій. Тому недотримання королем перерахованих в угоді зобов'язань звільняє шляхту від обов'язків підданства й дає підставу скористатися «правом опору» — аж до збройних виступів. Одночасно розгорнулася сеймова боротьба довкола унії. Острозький закликав свого зятя Криштофа Радзивіла «Перуна» — лідера литовських кальвіністів, до спільних дій, оскільки дії короля стосувалися й протестантів.

Архімандрит Никифор (Тур) був присутнім на антиунійному соборі, який очолював кн. Василь-Костянтин Острозький. На ньому брали участь 22 руських магнатів, православних і протестантів (серед них, реформатори й антитринітарії) та тридцять п'ятеро міщан — представників різних братств із шістьнадцяти міст. Вище руське духовенство представляли єпископ львівський Гedeон (Балабан) і єпископ перемиський Михайло (Копистенський), а також дев'ять архімандритів, в тому числі Никифор (Тур). На соборі був присутній представник Царгородського патріархату — патріарший протосинкел та екзарх Никифор, якого свого часу призначив патріарх Єремія II Тренос (на час проведення собору патріарха вже не було серед живих), грек Кирило Лукаріас, який представляв інтереси александрійського православного патріарха Мелетія I Пігаса (1590-1601). (8)

Результат собору в Бресті відбився на подальшій діяльності архімандрита Києво-Печерської лаври Никифора (Тура) та пояснює його поведінку, спрямовану на протидію намірам унійного митрополита перевести монастир під своє керівництво. Це питання докладно висвітлену в джерелах. (9)

Непорозуміння між Никифором (Туром) та Михайлом (Рагозою) розпочалися ще до прийняття унії, оскільки митрополит не визнавав, що Києво-Печерська лавра має ставропігію, отже знаходиться поза його компетенцією. Серед документів того часу бачимо вимогу до Никифора (Тура) від 6 жовтня 1594 р. за якою він мав з'явитися до митрополита Михайла (Рагози) для посвячення в сан архімандрита. Потім його викликали на духовний суд 10 липня 1595 року та 2 січня і 19 липня 1596 року куди він теж не з'являвся. Архімандрита викликали на королівський суд, але він послав туди замість себе київського шляхтича Христофора Беловежського і печерського монаха Феодосія. Цю справу монастирю виграти не вдалося й 18 листопада 1597 року король видав окрему грамоту про усунення Никифора (Тура) з посади архімандрита та передачу монастиря з усіма володіннями і доходами в безпосереднє управління Михалу (Рагозі). Виконання цього рішення було покладено на шляхтича Івана Кошиця(10), проте ченці навіть не впустили його на територію монастиря.(11) До своєї смерті 1599 року Михайло (Рагоза) так й не отримав доступ до Києво-Печерської лаври, хоча офіційна влада надала йому це архімандритство.

Никифор (Туру) намагався відстоювати за Лаврою її володіння, а також позивався до київського міського суду щодо повернення монастирю коштів, які унійний митрополит узяв з деяких лаврських данників. Суд архімандрит виграв, але повернути кошти йому не вдалося. (12)

Про Никифора (Тура) відомо, що він 1591 року разом з єпископом Кирилом (Терлецьким) та гродненським протопресвітером Нестором входив до складу спеціальної комісії, яка мала цензурувати тексти церковних книг перед їх публікацією Львівським та Віленським братствами. (13) Це свідчить про те, що архімандрит був освіченою лю-

диною та, імовірно, не був осторонь від написання деяких церковних праць, але це питання потребує додаткового дослідження.

Крім того, як вважають деякі дослідники, в 1596 р., тобто саме за архімандрита Никифора (Тура), при Печерському монастирі княгиня Чорторийська фундувала школу. Можливо, це була Олександра Іванівна (Янушівна) Чорторийська (п.+ 1611), яка в другому шлюбі була дружиною пана волинського Миколи Словицького, а в третьому- Василя Петровича Семашко, похованого в Успенському соборі.

В травні 1599 року у Вільні зібрався з'їзд некатоліків (православних, кальвіністів, лютеран) на якому були присутні князі: Василь — Костянтин Острозький, його зять Криштоф Радзивил «Перун», Ян Абрамович, Криштоф Зенович та інші. Вони оголосили своє об'єднання для солідарних дій, домовившись допомагати один одному боронити від зазіхань свободу богослужіння і недоторканість церковного майна. Для координації була обрана рада « генеральних провізорів».(14) Можливо, архімандриту Никифору (Туру) доводилося контактувати з деякими з них, але не довго, оскільки в цьому ж році Києво-Печерський монастир очолив інший архімандрит.

Дата смерті Никифора (Тура) та місце його поховання наразі невідомі. Це могло статися близько 1599 року, а спочив він, імовірно, в Києво-Печерському монастирі. Никифор (Тур) користувався печаткою, на якій був зображений ренесансовий щит, а на ньому знак у вигляді літери «М» під вістрям стріли, здолу три вруба. Можливо подальше вивчення надгробних плит, що були виявлені під час археологічних досліджень допоможуть завдяки цьому зображенню, з'ясувати належала ли котрась із них похованню архімандрита.

* * *

Після укладання Берестейської унії 1596 р. і заснування унійної митрополії відбувся перерасподіл монастирського та церковного майна. Так, наприклад, тоді єпископ луцький Кирило (Терлецький) отримав Кобринський Спаський монастир, а кобринський архімандрит Іона (Гоголь) був висвячений на єпископа Пінського і Турівського. Єпископу Холмському і Бельзькому Діонісію (Збируйському) був переданий Пінській Лещинський монастир. При цьому чинного архімандрита монастиря Єлисея (Плетенецького), який отримав цю посаду після смерті владики Пінського і Турівського Леонтія (Пельчицького) (грамота від 26 серпня 1595 року),було вирішено позбавити архімандритства. Але він чинив цьому активний спротив. Як і Никифор (Тур) він не виконував накази короля та духовництва та продовжував керувати пінською обителю.(15)

Князь Василь-Костянтин Острозький підтримував бажання духовництва, магнатів та всіх вірян залишатися в православ'ї (16) та допомагав їм. Після смерті архімандрита Никифора (Тура) на його місце, за сприяння князя, був обраний Єлисей (Плетенецький). (ІЛЛ...157)

Архімандрит Єлисей (у схімі Євфимій)(в миру Олександр Плетенецький)(бл. 1554-29 жовтня 1624) походив з родини львівського священника. Імовірно, родина отримала прізвисько від с. Плетеничі Руського воєводства, яке неї належало. Освіту Олександр Плетенецький здобув найвірогідніше в школах Львівського Успенського та Острозького братств. Чернечий постриг він прийняв 1594 р., а після смерті владики Леонтія (Пельчицького) отримав жалувану грамоту від 26 серпня 1595 року на посаду архімандрита Пінського Лещинського монастиря та керував нею, не зважаючи на протести митрополита Михайла (Рагози). (17)

Ставши архімандритом Києво-Печерського монастиря, Єлисей (Плетенецький) не залишив й Пінський Лещинський монастир, на управління яким претендував наступний унійний митрополит Іпатій (Потій). По цьому питанню тривав довгий судовий про-

157

цес (18)

Як й Никифор (Тур) Єлисей (Плетенецький) активно намагався протистояти підпорядкуванню Печерського монастиря владі унійних київських митрополитів та боровся за повернення монастирських володінь.

Після укладання Брестської унії ускладнилася взаємодія Київської митрополії зі своїми давніми та авторитетними центрами, з якими у Лаври були тісні зв'язки. Наприклад, уніатам були передані: Свято-Троїцький монастир у Вільно; Успенський монастир у Жировичах; Свято-Духівський монастир у Минську; Варваринський і Богоявленський монастирі у Пінську; Онуфріївський монастир біля Мстислава; Софійський собор у Полоцьку та інші.

Унія породила протиріччя, що спровокували антиунійний рух, який підтримували не тільки духовенство і міщани, а й магнати. Серед них були меценати Печерського монастиря на кладовищах якого спочивали члени їх родин. Це підтверджують численні документи. Знайомі імена бачимо, наприклад, в листі Іпатію (Потію), в якому ктитори

протестують проти передачі уніатам зазначеної Свято-Духівської церкви. Його підписали: воевода смоленський Ян Абрамович («за дорученням своєї дружини уродженої княгині Волович»), родичі якої поховані в Печерському монастирі та підкоморій троцький князь Богдан Матвійович Огінський — «за себя та воеводу брестского Зеновича та його дружину», теж уроджену княгиню Волович, а також за «всех сенаторов, рицарства і православной братии і сестер Свято-Духовского братства». (19)

1601 року сконфедерована посольська група оголосила перелік кривд некатолікам та вимагали, щоб вищі православні церковні пости надавалися лише особами «справжньої грецької релігії».

На сейм 1603 р. сина князя Василя-Костянтина Острозького — Олександра для переконливості супроводжувало двотисячне військо. В результаті тоді було прийнято рішення вилучити Києво-Печерський монастир з —під влади унійного митрополита. Надалі лаврського архімандрита мали обирати духівництво і київська шляхта. Київ та Києво-Печерський монастир таким чином ставали головним ядром православної опозиції. Київські міщани і духовенство перешкоджали уніатському митрополиту здійснювати церковні відправи у Київському Софійському соборі та організовували збройні наїзди на володіння уніатського митрополита. Протестний рух виявився настільки активним, що на нього мав відреагувати Сигизмунд III Ваза (20)

На сеймі 1605 року розгорілася боротьба щодо гарантій відновлення православної ієрархії. В 1606 — 1607 рр. під час згаданого Сандомирського рокошу київська, волинська та брацлавська шляхта підготувала пункт про « грецьку релігію» для його артикулів, який увійшов до сеймової угоди, а у відповідному королівському привілеї було проголошено право православним на вільне богослужіння й гарантувалося, що в майбутньому ієрархів замінятимуть відповідно до давнього звичаю. (21) Незважаючи на це у житті Православної Церкви в Речі Посполитій залишалося багато невирішених складних питань.

1608 року помер кн. Василя-Костянтин Острозького — головний захисник православних ієрархів та монастирів, в тому числі Києво-Печерської лаври. Після його смерті монастирю допомагав син князя — волинський воевода (1584-1593), краківський каштелян (1593-1620), білоцерківський, черкаський, канівський, переяславський та володимирський староста кн.Януш Васильович Острозький (1554-1620), хоча він й був католиком. За його сприяння Єлисею (Плетенецькому) вдалося повернути від уніатів деякі монастирські маєтності.(22)

Протидіяло унії, як ішлося, багато православних магнатів. Це знайшло відображення в тому, що на початку XVII ст. ними засновувалися та розбудовувалися нові православні монастирі.

Так, наприклад, в 1608-1609 роках син похованого в Успенському соборі Києво-Печерської лаври князя Олександра Олександровича Вишневецького та княгині Олександри Андрійовни Капустянки — Адам Корибут Вишневецький (1566/76 — 1621) зі своєю дружиною Олександрою Іванівною Ходкевич заснували в своєму маєтку Брагино-Селецьке чоловічий Спасо-Преображенський та жіночий Благовіщенський монастирі. За умовами ктиторів зазначені обителі мали бути передані під управління Печерського архімандрита Єлисея (Плетенецького). Родина Ходкевичів відома тим, що її представник Григорій Олександрович Ходкевич (православний) одним з перших заснував друкарню в м. Заблудові. Він був одружений з Катериною Іванівною Вишневецькою (+ до 1580) — рідною сестрою похованого в Успенському соборі київського воеводи Костянтина Івановича Вишневецького. Дочка подружжя — Ганна Костянтинівна була дружиною Яна Замойського.

У 1612-1615 роках староста Овруцький князь Михайло Михайлович Корибут Вишневецький — син похованого в Києво-Печерському монастирі князя Михайла Олексан-

дровича Вишневецького та Галшки Юріївни Зеновичівни, заснував під м. Прилуки Свято-Троїцький (Густинський) монастир, а його вдова — Раїна Могилянська — Мгарський монастир. Виявлено кілька дарчих — «фундушів» останньої зазначеному монастирю. (23)

В 1618 р. Богдан Маркович Долмат та його син Костянтин із дружиною Анною Юрковською заснували в своєму селі Цепра на р. Лані Хрестовоздвиженський чоловічий монастир. Крім того, на кошти Костянтина Долмата був відновлений чоловічий Спасо-Преображенський монастир в с. Дятловичі неподалік від Пінська. За умовами ктиторів монастир підпорядковувався константинопольському патріархові, а настоятелів сюди мав призначати Києво-Печерський монастир. (24) На прохання кн. Долмата Єлисей (Плетенецький) «уфундував» заснований ним монастир: направив туди ченців та призначив ігумена. Дятловецький монастир був приписним до Києво-Печерської лаври. (25)

1619 року розпочав свою діяльність Успенський монастир в маєтку Ев'є неподалік від Троцьк, а незабаром в його підпорядкування поступив Троїцький монастир на р. Кронькі, заснований Региною Григорівною Воллович — дружиною кн. Огинського. (26)

Серед ктиторів жіночого Петропавлівського монастиря біля Мінська бачимо Анну Огинську — дружину князя Стеткевича, а також кн. Ганну Михайлівну Масальську — другу дружину київського підкоморія, господарського маршалка (1576), мінського старости (1588-1592) князя Дмитра Скуминовича Тишкевича (+ 1609) — сина похованого в Києво-Печерському монастирі Скумина (Івана) Львовича Тишкевича (+ 1565).

В 1624 р. кн. Григорій Четвертинський (+1651) заснував друкарню в Преображенському монастирі в своєму маєтку Четвертні.

Єлисей (Плетенецький) очолював Києво-Печерський монастир понад двадцять років. Він багато зробив для укріплення його авторитету та фінансової стабільності. За його настоятельства монастирю вдалося відстояти ставропігію від Київської митрополії. Крім того, він узалежнив від Лаври київський Пустинно-Миколаївський монастир ігуменом якого за нього був Герман Тишкевич — родич похованих в Печерському монастирі Скумина (Івана) Львовича Тишкевича. На представниці цього роду — Олександрі Васильовні Тишкевичевій був одружений син кн. Василя-Костянтина Острозького — Костянтин Васильович (+ 1588).

Архимандриту доводилося виступати і як позивачу, і як відповідачеві в різних судових процесах намагаючись повернути монастирю деякі маєтності, що опинилися в руках уніатів, або світських осіб різних конфесій. Особливо тривалим виявився процес у 1602-1618 рр. з київським підкоморієм калевіністом Самійлом Єронімовичем Горностаєм, маєтності якого Вишеньки і Гнідин межували з лаврськими. (27)

Упродовж 1613-1620 рр. Києво-Печерський монастир судився з київським войтом Федором Ходикою, який обвинувачував ченців у незаконному триманні шинків, торгівлі спиртними напоями та проведенні ярмарок, від чого місто несло великі матеріальні збитки. (28) У 1624 р., нібито за підтримку уніатського духовенства, козаки втопили Федора Ходику у Дніпрі.

В той же час міщани Києва робили до Києво-Печерського монастиря щедрі пожертви. Так, 1613 р. коштом київського війти Созона Балаки для Києво-Печерського монастиря був відлитий дзвін «Балик» (пізніше перелитий).

Чинили спротив уніатам й світські особи. Так 1623 р. кнж. «Анна Ходкевичівна Яхимовая Корецька» відмовилася передати уповноваженим уніатського митрополита урочища: Гнилець, Куликов, Кальнове. (29)

Архимандрит Єлисей (Плетенецький) придбав у м. Стратині друкарське обладнання покійного львівського єпископа Гедеона (Балабана), а також побудував папірню в монастирському маєтку Радомишль на Житомирщині в Київському воєводстві. За маєток Радомишль Єлисею (Плетенецькому) довелося судитися із Стефаном Немиричем. У

Портрет Януша I Радзивіла.
Із «Icones Ducalis Familiae Radivlianae». 1758

Гравюра із книги «Анфологiон». Київ. 1619р.
Невідомий гравер. «Введення Марії до храму»

Гравюра із книги «Анфологiон». Київ. 1619р.
Невідомий гравер. «Благовіщення»

Гравюра із книги «Анфологiон». Київ. 1619р.
Невідомий гравер. «Преображення»

Гравюра із книги «Анфологiон». Київ. 1619р.
Невідомий гравер. «Св. пророк Єлисей»

Герб К. Долмата з книги «Бесѣды Св. Іоан Злотоуста на Дѣянiя Святыхъ Апостоловъ». 1634 р.

цієї судовій тяганині інтереси Києво-Печерського монастиря успішно допомагав захищати писар Руської канцелярії Захар Савович Єловицький (30), родич похованого в Києво-Печерському монастирі Гаврили Романовича Гойського.

Коли 15 жовтня 1615 року дружина мозирського маршалка Галшка Гулевичівна надала свій двір та землю для розбудови Братського Богоявленського монастиря та школи на Подолі в Києві, Єлисей (Плетенецький) на прохання Київського братства призначив ігуменом обителі ієромонаха Києво-Печерського монастиря Ісайю (Копинського) — «благоейна и искусна мужа у всяких добродійництвах ісправна». (31) До членів братства тоді записалося кілька ченців та пострижеників Лаври. Тобто, Єлисей (Плетенецький) був активним учасником розбудови Богоявленського монастиря, братства та доклав багато зусиль для організації школи при ньому. (32)

В Києво -Печерському монастирі Єлисей (Плетенецький) розвернув активну видавничу діяльність. Для цього він запросив до монастиря зі Львова та Острога талановитих викладачів, проповідників, мовознавців, друкарів, перекладачів, редакторів: Гавриїла (Дорофійовича), Лаврентія (Зизанія), Памву (Беринду), Тарасія (Земку) та інших. Першими книгами, що вийшла з лаврської друкарні, був «Часослов» (1616) та «Анфологiон» (1619) (ІЛЛ...066, 151, 152,161, 170) Обидві книги були навчальними посібниками для братських шкіл. (33)

Загалом за архімандритства Єлисея (Плетенецького) в монастирі вийшло друком 11 майстерно оформлених видань, в яких були вміщені також герби та вірши, присвячені лаврським меценатам.(34) Так, книгу «Бесѣди св. Іоанна Златоустого на дѣянiя Святыхъ Апостоловъ» (1624) прикрашав герб мецената видання князя Костянтина Богдановича Долмата. (ІЛЛ...068)

В книгах містилася інформація про їх видавців, редакторів, друкарів, перекладачів. Передмови до деяких видань написав сам Єлисей (Плетенецький), в тому числі до

69

Гравюри із книги Іоанна Златоуста
«Бесѣди на дѣянія Свѣтыхъ Апостолѣвъ».
Київ. 1624 р. Титульний аркуш.

книг: «Часослов» (1616), «Анфологiон» (1619), «Літургiон» (1620), «Бесѣди св. Іоанна Златоустого на дѣянія 14 посланій св. апостола Павла» (1623), (ІЛЛ...) «Бесѣди св. Іоанна Златоустого на дѣянія Свѣтыхъ Апостолѣвъ» (1624). (ІЛЛ...)

За архімандритства Єлисея (Плетенецького) до монастиря були запрошені талановиті проповідники: Тарасій (Земка), Захарія (Копистенський), Лаврентій (Зизаній). Крім проповідей повчального характеру, властивих Учительним Євангеліям, тоді з'явилися особливі похоронні «Казання» та урочисті проповіді панегірики, в яких ушляхувався відомі діячі того часу, висвітлювалися окремі епізоди з їх життя.

Зусиллями Єлисея (Плетенецького) були відновлені споруди жіночого Печерського монастиря, який розташовувався навпроти головних лаврських воріт — Троїцької надбрамної церкви, а також покращився стан лаврського шпиталю. Тоді ж був відремонтований Успенський собор, про що згодом написали на його надгробку: «...сію церковь оправивши отъ большихъ повреждений, ...надѣливши приличными сосудами...». (35)

В 1606 році в Києво-Печерській лаврі деякий час жив Лжедмитрій I (36), проте його перебування тут не відобразилося в монастирських документах.

За Єлисея (Плетенецького), як йшлося, були відкриті моці Св.Іуліанії Гольшанської- рідної сестри страченого 1481 р. князя Івана Юрійовича Дубровицького та гетьмана ВКЛРЖ Семена Юрійовича. Іліанія гольшанська доводилася племінницею першій дружині князя Костянтина Івановича Острозького — Татяни (Ганни) Семенівни.

В 1620 р. стався землетрус під час якого зазнали пошкоджень деякі ділянки лаврських печер. Відомостей про їх ремонт в цей час немає, але, імовірно, вже тоді розпочалися роботи по розбірці завалів у них. Ця подія сфокусувала особливу увагу ченців на цих спорудах. Не випадково на титульних сторінках деяких виданах тоді книг, наприклад «Беседи Іоана Златоуста на 14 посланій апостола Павла» (1623) (ІЛЛ...069) та «Беседи Іоана Златоуста на деяння Святих Апостолів» (1624) (ІЛЛ...072), бачимо поруч із зображенням Успенського собору ретельно прорисовані споруди на території Дальних та Ближніх печер з входами до лаврських лабиринтів.

Цього ж 1620 року в церковному житті України сталася важлива подія: в Київ прибув єрусалимський патріарх (1606-1644) Теофан III, який відновив православну ієрархію Київської митрополії. Це стало можливим тому, що після поразки у битві під Цецорою, королівська влада Річі Посполитої виявилася послабленою та не наважувалася загострювати стосунки з козацтвом оскільки потребувала його допомоги у війні.

Патріарх Теофан III висвятив на Київського митрополита Йова (Борецький); на архієпископа полоцького — (Мелетій Смотрицький); на єпископа перемиського — Ісаяю (Копинського); на єпископа володимиро — берестейського — Іезекіїла (Курцевича); на єпископа луцького і острозького — Ісаакія (Борисковича); на єпископа холмського і бельзького — Паїсія (Іполитовича), а грецького єпископа Авраамія було залишено в Турові і Пінську. Києво-Печерській лаврі, Межигірському монастирю та Богоявленському братству у Києві була підтверджена ставропігія.

Проте, пройде багато часу поки Київська митрополія набуде відповідного юридичного статусу. Оскільки отриманий православними вірянами великий здобуток треба було захищати та пропагувати, ним знадобилося використовувати для цього усі можливі засоби: як інтелектуальний потенціал духовенства та світської інтелігенції, так й збройну силу, в тому числі, козацтво.

Ідейну боротьбу очолив новий митрополит Йов (Борецький). Він був яскравою творчою особистістю. Саме йому, імовірно, належить меморіал «Protestacja», написаний у формі звернення новопоставлених ієрархів до короля (28 квітня 1621) з обґрунтуванням законності їх висвячення та правомірності своїх дій. (37)

На думку деяких дослідників саме Йов (Борецький) був одним із тих хто намалював основний каркас «ідеологічної батьківщини» мешканців «України-Русі», яка була спільною і для князя, і для купця чи ремісника, і для козака. (38) Як доводять дослідники, в цей період стала послідовно реанімуватися стара легенда «про Київ матір руських міст», яка була переписана заново для обґрунтування ідеї богообраності народу Русі-України. В такий спосіб пропонувалася руська версія міфу «трансляції столиць» як одного з доказів безперервності й тяглості власного історичного буття (39) У фундамент згаданої конструкції ліг топос «богохранимості міста» — «другого Єрусалима», який на час свого утвердження уже мав певну передісторію. СENS унікальності Києва, його пишання власною старовинністю і його статус «обраного міста» складають визначальну рису української політичної міфології упродовж століть. (40)

Архімандрит Єлисей (Плетенецький) був одним з головних помічників митрополита Йова (Борецького), здійснюючи захист найшанованішого православного монастиря та організуючи в ньому освітню та видавничу діяльність. За нього у Лаврі був здійснений український переклад «Хроніки» історика Мацея Стрийковського (бл. 1547- 1582), яка була доведена до 1572 р. «Хроніка» вийшла друком у 1582 році у Крулівці (Кенігсберг). (41)

Єлисей (Плетенецький) помер 19 жовтня 1624 року. (42) Діяльність архімандрита була високо оцінена його сучасниками. Це знайшло відображення в панегирику Олександра Мигури «Візерунок цнот» (1618) (43) та похоронних промовах Захарії (Копистенського): «Казанье на честном погребь ...Еліссея в ієросхимомонасех Евфимія Плетенецкого»

та «Омілію албо казанье на роковую пам'ятьЕлісея ...Плетенецького» (1625). В промові 1625 року, підготовлений з нагоди річниці смерті архімандрита, Захарія (Копистенський) підкреслив організаційну та творчу активність покійного архімандрита: « Поминаймо учоних людей прибежища, науки любячих промотора и школ на розных мьсцах зычного фундатора». (44)

Поховали архімандрита в « каплиці Трьох святителів», побудованій біля південного фасаду стародавньої частини Успенського собору. Афанасій (Кальнофойський) в книзі « Тератургима» повідомляє, що архімандрит «... покоится снаружи церкви въ сей каплицѣ, которую при жизни сдѣлалъ для своего погребенія». Імовірно, саме поховання Єлісея (Плетенецького) було виявлено під час археологічних досліджень на місці зазначеної каплиці. Тут був знайдений шиферний саркофаг з фрагментами шиферної плити від його кришки, на якому дослідники прочитали напис, що містив слово « Єлісей». В середині саркофага знаходилися залишки дерев'яної труни, кістки скелету поховання, натільних хрестів, ладанки, а також рештки митри, палиці та іншого облачення особи високого духовного сану. (049, та ВЗЯТЬ З ДИСКА)

Після смерті Єлісея (Плетенецького) архімандритом Києво-Печерського монастиря став 1624 р. його духовний побратим та найближчий сподвижник — Захарія (Копистенський) (бл. 1590 — 21 березня 1627). Він був племінником Михаїла (Копистенського) — єпископа перемиського, засновника Комарненського братства (2 лютого 1591 р.). Останній спочатку підписався під усіма унійними документами, що тоді розроблялися, в тому числі: під унійною заявою від 27 березня 1594 року в Сокалі та меморандумом від 24 грудня цього ж року в Новгородку (45) , але вже через кілька місяців вийшов із складу прихильників церковного єднання.

Мати Захарії (Копистенського) походила з роду Риторовських, котрий здавна жив поблизу Перемишля. Тут майбутній архімандрит Києво-Печерського монастиря отримав початкову освіту. Потім він навчався в школі при Львівському братстві. Згодом він відвідав Манявський скит, деякі монастирі на Буковині, в Болгарії та Сербії. Чотири роки Захарія (Копистенський) був архімандритом Унівського монастиря, а 1616 року на запрошення Єлісея (Плетенецького) переїхав до Києво-Печерської лаври. В Києві він записався в братство та став його активним членом.(46)

Захарія (Копистенський) був освіченою талановитою людиною про яку писали: « муж ревності презельної в благочестії, словесна же і премудра в богословії і сповіданії православної віри». 1621 р. він оприлюднив величезний за обсягом трактат « Полінодія или Книга оборони»(47) , який, на думку деяких дослідників є « верхом теологічної ерудиції тих часів» (48) , книгою, в якій « лежить один з секретів раптового відродження Києва як культурного, богословського центру не тільки України, а і всього Східного православного світу».(49)

В своїй роботі Захарія (Копистенський) використав польський переклад полемічних трактатів про Флорентійський собор, написаних Йоаном Плугіаденом (бл.1429-1500) та виданих грецькою мовою коштом папського престолу 1577 року. (50) Переклад праці з'явився в Речі Посполитій наприкінці ХVІ- на початку ХVІІ ст. Трактат Захарії (Копистенського), який формально є відповіддю на твір віленського уніатського теолога Лева Крєвзи « Obrona jednosci cerkiewnej»(1617), є репліками на три відповідні частини в зазначеному творі. Зокрема, розлого аргументуючи традиційну для православної полеміки тих часів тезу про неправомірність вселенських претензій Римського престолу і про канонічну вищість Константинопольського святительського осідку, Захарія (Копистенський) підводить читача до однієї з головних ідей свого твору: долю Русі, згідно з Божим передвизначенням, нині вручено Руській (православної) Церкві. Автор стверджує, що на цій Церкві, канонично оформленій у часи Володимира Великого, спочиває «знак при-

Титульна сторінка книги «Акафіст». 1625 р.

томности Духа Святого и благодати його». Безпосереднім доказом цього є здатність до чудотворення, що проявляється передусім у Києво-Печерському монастирі; це місце Бог прославив чудами так, «же ся в жадном монастиру и в едно время так много пожилых и по смерти в тѣль зоставающих чюдотворцев не найдет». Опоередкованим же доказом цього служить особлива опіка Бога над Руською Церквою. Її ознаками є те, що прийняття християнства відбулося в Києві за грецьким обрядом. Відновлення 1620 р. православної ієрархії є промислом Божим- чудом, яке дорівнює хрещенню землі Руської Володимиром Великим.

Він зауважує що, по-перше, Руська Церква є особливою, оскільки з моменту виникнення перебуває під протекцією Бога, достовірні знаки чого явлені в Києві, і тому саме звідси розпочнеться її пробудження: з Києвом: «Русь воскресне, пізнаючи київські святощі»; по-друге, що втрата знаті не є для вірних катастрофою, якщо встояла незмінною їхня Церква. (51)

Захарії (Копистенському), можливо, належить перший узагальнювальний твір з історії України — Русі — «Густинський літопис», названий так тому, що був знайдений в Густинському монастирі під Прилуками. Укладання цієї хроніки

відносять до 1624-1627 років. (52) Твір мав на меті поєднати світську та агіографічну історію Русі для ствердження самодостатності православ'я в його історичному та сакральному бутті, а, відповідно, — і в бутті «руського народу». (53)

З 1620-х рр. розвивалася ідея з погляду на Руську Церкву як апостольську, тобто, започатковану апостолом Андрієм — отже, рівноцінну Римо-Католицькій Церкві апостола Петра. Ця ідея спиралася на повідомлення «Повісті минулих літ» про те, що апостол Андрій «вшед на гори сия, благослови я и постави крест». У «Густинському літописі» ця подія набуває топографічної конкретності й доповнюється повідомленнями про охрещення киян. (54)

За архимандритства Захарії (Копистенського) в монастирі були підготовлені до друку, або видані книги: «Толкованіє на Апокаліпсис Св. Андрія архієпископа Кесарії Каппадокійської» (1625), «Акафіст Успінню Богородиці» (1625) (ІЛЛ...077), «Тріодь пісна» (1626 — 1627) (ІЛЛ...061). Він написав «Книгу о вірі единой» (1620), де у спрощеній формі розкривалася сутність богослов'я, а також кілька передмов до книг, що видавалися як за його життя, так й за життя його попередника Єлисея (Плетенецького). Йому належать згадані похоронні промови: «Казанье на честном погребѣ ...Еліссея в ієросхимомонасах Евфимія Плетенецкого...» (1625 р.) (063) та «Омилію албо казанье на роковую пам'ять ... Еліссея ... Плетенецкого» (1625). Архимандрит був автором присвяти князю

Святополк-Четвертинському у книзі «Беседи св. Іоанна Златоуста на 14 посланій св. апостола Павла». (55) , в якій перераховує заслуги перед батьківщиною і Церквою його предків та його самого. Присвята мала характер наукової розвідки з вивчення генеалогії цього роду.

Захарія (Копистенський) звертав увагу на необхідність подальшої канонизації печерських святих. Він зауважував: «И ач той так дорогой мощий святых скарб в России некая ныне пред очима малодушных покрыт есть, подлуг неизреченных а дивных судов Божиих; але придет той час, же то, што мовлю, выполнится, и очи рода нашего Российского оглядают, а далних уши слышат, и разбираючи в сердцах прославят Бога». У вступі до книзі «Анфологiон» (1619) він писав: «Молитвами Пречистыа Богородица еяже ходатайствомъ и заступленіємъ святаа обитель сія печерскаа съгражденна и хранима пребывает, сдръжащи в себе Пречестнаго ея Успенія Чудотворный Храмъ и Преподобныхъ отецъ нашихъ Антоніа и Феодосіа, и всехъ святыхъ Печерскихъ (от них же мнози и до днесъ в нетленіи пребываютъ) zde трудившихся и всехъ святыхъ, от века Богу угодившихъ». Архімандрит самочинно помістив поруч із вселенськими та загальноруськими святими імена печерських, раніше місцево шанованих іноків. (56)

Помер Захарія (Копистенський) 21 березня 1627 року (57) Як повідомляється в книзі «Тератургима», архімандрит похований в каплиці князів Корецьких Успенського собору. (58)

Примітки до 4.2

1. ЦДІАК. Ф.128, оп. 1. спр. 73. арк. 10-11.
2. Архів ЮЗР. Ч. І. Т. 1... — № 91; Голубев С. Київський митрополит Петро Могила та його сподвижники / Переклад і адаптація О. Кучерука. //Хроника 2000. Український культурологічний альманах . Вип. 60. К., 2004.— С. 96.
3. Гудзяк Б. Криза і реформа: Кіівська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії / Переклад Марії Габлевич , під редакцією Олега Турія.- Львів: Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2000. — С. 289; Documenta Unionis Berestensis eiusque auctorum (1590-1600) / ред. Athanasius G. Welykij. Romae. 1970 (далі — DUB), № 22, -С. 43-44.
4. Гудзяк Б. Криза і реформа... -С. 305; DUB, № 227,235, с. 337-338, 367.
5. Гудзяк Б. Криза і реформа ... -С. 305; DUB, № 232,233, с. 362- 367.
6. Гудзяк Б. Криза і реформа...-С. 283; ДУВ, № 8-10.-С. 17-24.
7. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Вид. друге, перероблене та розширене.-К.: Критика. 2005.-С. 219.
8. Гудзяк Б. Криза і реформа...; ДУВ, № 227,237.- С. 337-338, 367.
9. Архів ЮЗР. Ч.І.Т. 1... № 106.; АЗР. Т.4. — СПб., 1851. № 52.
10. АЗР.Т.4 ... № 123.
11. АЗР. Т. 4... № 123.
12. Архів ЮЗР. Ч. -Т.ІІ.-№ 167.
13. Гудзяк Б. Криза і реформа ...- С. 279; Жукович Платон Н. Брестский собор 1591 года (по новооткрытой грамоте, содержащей деяния его) // Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук 12(2) (1907) —С. 45-71.
14. Яковенко Н. Н. Нарис історії ...-С. 234.
15. АЗР. Т. 4. — СПб., 1851. № 112, № 162.
16. АЗР. Т.4...№ 71.
17. АЗР. Т.4...№ 112, 162.
18. Архів ЮЗР. Т. 2. №№ 16,17; АЗР. Т.4...№ 162; Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа. — Т. ІV. Вильна. — С. 81-82.

19. Історія Русской церкви Макария, митрополита Московского и Коломенского. Т. X. Период самостоятельной русской церкви. Патриаршество в России.- СПб., 1881. Кн. 1 — С.308; Виленский Свято-Духовский монастырь// Виленський календарь на 1892 год. Вильна. 1891. С. 141, 152-154; Описание древних грамот и актов городов Минской губернии.- Минск. 1848.-С. 68-70, 259,260.
20. АЗР. Т. 4 ... № 124.-С. 178-179.
21. Яковенко Н. Нарис історії України...-С. 234.
22. Викторский П. Западно — русские дворянские фамилии, отпавшие от православия в XVII в. — Вып. 1.-К., 1912.-С. 52.
23. Biblioteka PAN w Krakowe (Бібліотека Польської Академії наук у Кракові. — Відділ рукописів).- № 271.-Арк. 12; О. Юрій Мицик. З нових документів до біографії св. Петра Могили //Хроніка 2000. Український культурологічний альманах. К.: Фонд сприяння розвитку мистецтв. Вип. 60.К., 2004. — С. 282-283.
24. Слюнькова И.Н. Монастири восточной и западной традиций. Наследие архитектуры Беларуси. — М.: Прогресс-Традиция. 2002.- С. 70, 91, 95, 96).
25. Іоанн Златоуст. «Бесѣды на дѣянїя Святих Апостолов». К., 1624.
26. Слюнькова И.Н. Монастири ...-С. 72.
27. ДА у Кракові. — Ф.» Зібрання Русецьких». -№ 65.-С.23,34,37; о. Юрій Мицик. З нововиявлених документів до біографії св. Петра Могили // Україна XVII століття: Суспільство, філософія, культура. Збірник наукових праць на пошану пам'яті професора Валерії Михайлівни Нічик. —К.: Критика. 2005. — С. 376.
28. ІДІАК, Україна.Ф.11, оп. 1, Спр. 7. Арк. 1477зв.-1439; Архів ЮЗР. Ч.І. Т.6.-С.459-462, № СХХХ; -С. 463-465, № СХХХІ; Білоус Н. Київ наприкінці XV- у першій половині XVII століття. Міська влада і самоврядування. Київ: Видавничий дім « Києво-Могилянська академія». 2008.— С. 224.
29. Сборник материалов для исторической топографии Киева та його окрестностей. Репринтное изд.- К.: Академкнига. 2010. Отд. III. -С. 66; Киевлянин. 1841. — С. 35.
30. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich (далі — SGKP), 1880. Т. VIII .Warszawa. S.429-430; Кулаковський П. Канцелярія Руської (Волинської) Метрики 1569-1673 рр. Студія з історії українського регіоналізму в Речі Посполитій. Острог-Львів, 2002. —С. 160.
31. Памятники , изданные Временною Комиссией для разбора древних актов. — Т. 2.-К., 1846. — С. 17-18.
32. Титов Ф. Императорская Киевская духовная академия. 1615-1915. -К.: Злагода, 2003, — С. 187.
33. Хижняк З.І., Маньківський В.К. Історія Києво-Могилянської академії. Київ.: Видавничий дім « КМ Академія».2003.- С. 19.
34. Кагамлик С. Києво-Печерська лавра: світ православної духовності і культури (XVII — XVIII ст.). К.: Національний Києво — Печерський історико-культурний заповідник. 2005. —С.143.
35. Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей ... Отд. II.-С.40-41.
36. Ульяновський В.І. Киевские эпизоды из биографии Лжедмитрия I // Духовная культура населения Украины с древнейших времен. —К., 1991.-С.69-83; Акты, собранные в библиотеках и архивах Российской империи Археологической экспедицией Академии наук.-СПб., 1936. -Т. 2.-С. 79, 82, 142.
37. Яковенко Н. Паралельний світ: Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. К.: Критика, 2002.— С. 304-305; Жукович П. Н. Протестация митрополита Іова Борецького и других западно-русских иерархов, составленная 28 апреля 1624 года // Статьи по словяноведению/ ред. В.И. Ламанский, Т.З. —СПб., 1910, с. 149-150; Возняк М. Історія української літератури. Т. 2.Ч. 1. Львів. 1921. — С. 259.
38. Яковенко Н. Паралельний світ ... —С. 306; Sysyn F. E. Ukrainian — Polish Relations in the 17th century: The Role of National Consciousness and National Conflict in Khmelnytsky Movement // Poland and Ukraine. Past and Present / Ed. by P.J. Potichnyj. — Edmonton — Toronto, 1980. P. 58 82.
39. Яковенко Н. Паралельний світ ... — С. 296; Deptula Cz. Metropolis // Znak. 1996.- R. 48, nr. 489- 491.
40. Яковенко Н. Паралельний світ... — С. 296- 298; Ричка В.М. Ідея Києва- другого Єрусалима в

- політико-ідеологічних концепціях середньовічної Русі // Археологія.- 1998, № 2.-С. 72-81.
41. НБУВ. ІР. ф. 1. од.зб. 57487; Ульяновський В.І., Яковенко Н.М. Український переклад хроніки Стрийковського кінця ХУІ- початку ХУІІ століття // Рукописна та книжкова спадщина України. Археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів. Вип. 1. К., 1993.- С. 5-12.
- 42.Кагамлик С. Світло духовності і культури. З історії Києво-Печерської лаври ХУІІ- ХУІІІ ст. Київ.: інформаційно-аналітична агенція « Наш час». 2008. -С.244-246.
- 43.Візерунок цнот...» як історичне джерело до біографії архімандрита Єлісея Плетенецького // Лаврський альманах. Вип. 7.-К.. 2002.-С. 105-107.
44. Архив ЮЗР.-К., 1914.- Ч.І. Т. 8, вып. 1.-С. 378.
45. Гудзяк Б. Криза і реформа... -С.188, 284, 285, 289, 296, 305, 307; Monumenta Confraternitatis ... Т. 1,№ 215.- С. 334 — 339.
46. Кагамлик С. Світ духовності...- С. 248-250.
- 47.Памятники полемической литературы в Западной Руси/ Ред. Петр Гильтебрант.-СПб., Кн. 1. 1876. — С. 312.
48. Грушевський М. Історія України-Русі.- К.: Наукова думка. Т. 7. 1993.-С. 409.
49. Грушевський М. Історія української літератури. К.: Либідь. Т.6. 1993.-С.105.
- 50.Гудзик Б. Криза і реформа...-С. 36.
51. Яковенко Н. Паралельний світ...- С.312-314; Її ж. Нариси історії України...- С. 291.
- 52.Яковенко Н. Паралельний світ...-С. 305; Єршов А. Коли і хто написав Густинський літопис?// Записки НТШ.- 1930.- Т. 100, Ч. 2. -С.202-211).
- 53.Толочко О. Де було написано Густинський літопис? // Історичний збірник: Історія, історіософія,джерелознавство.-К., 1996.-С. 15; Його ж. Текстологічні спостереження надзбірниками, що містять Густинський літопис (До питання про реконструкцію архетипу)// Український археографічний щорічник.- 1999. — Вип. ¾.-С. 161-163; Яковенко Н. Паралельний світ...-С. 305)
54. Яковенко Н. Нариси історії України...-С. 290)
- 55.Титов Хв. Матеріали для історії книжної справи на Україні в ХУІ-ХУІІІ ст.: Всезбірка передмов до українських стародруків.-К., 1924.-С. 68-80. Подача й адаптація О.М. Дзюби; Українські гуманісти епохи Відродження. Частина 2.-К.: «Наукова думка». « Основи». 1995.-С. 333-369)
56. Кабанець Є.П. Історія печерської канонізації та стилі відомості про печерських святих //Дива печер лаврських. Київ.: Видавничий дім» КМ Academia», 1997.-С.48.
57. Кагамлик С.Світло духовності... С.250.
58. Кагамлик С. Києво-Печерська лавра...-С.309.

4.3. Поховання в Києво-Печерському монастирі митрополита Київського, архімандрита Лаври Петра (Могили).

Після смерті Захарії (Копистенського) на посаду архімандрита претендували кілька осіб. Серед них був вже згаданий ігумен приписаного до Києво-Печерської лаври Пінського Дятловецького монастиря Василь (Копистенський), родич покійного архімандрита Захарії (Копистенського).

Ще одним кандидатом на цю посаду був “велебний отець Герман Тишкевич” – родич похованих в Лаврі Скумина (Івана) Львовича Тишкевича та інших членів родини Тишкевичів. За архімандрита Єлисея (Плетенецького) Герман Тишкевич був намісником Пінського Лецинського та ігуменом київського Микільсько-Пустинного монастирів. Проте згодом він прийняв унію¹. Його родичами були князі Острозькі, Заславські, Вишневецькі, Замойські та інші.

Так, Софія Янушівна Заславська (+1618) – онука Кузьми Івановича Заславського (+1556) та кнг. Анастасії Юріївни Гольшанської і Дубровицької, була пошлюблена з воєводичем берестейським Федіром (Фридрихом) Юрійовичем Тишкевичем – Логойським. Анастасія Юріївна була онукою страченого 1481 р. кн. Івана Юрійовича Гольшанського і Дубровицького та кнг. Ганни Михайлівни Чорторійської. Вона найбільш znana завдяки тому, що профінансувала створення 1556–1561 рр. унікальної книжкової пам’ятки – Пересопницького Євангелія – першого перекладу Святого Письма національною мовою в Україні. Євангеліє: “...зложене Михайлом Васильовичем, сином протопопа Синицького, накладом княгині Заславської”².

Дочка похованого в Києво-Печерському монастирі кн. Костянтина Івановича Вишневецького Ганна Іванівна (+1634) була дружиною Яна Замойського, а її двоюрідна сестра – Софія Андріївна – дружиною Яна Остафійовича Тишкевича. Можливо, Герман Тишкевич сподівався, що його колишнє чернецтво у Печерському монастирі могло бути позитивним чинником під час обрання його архімандритом обителі. Проте, найімовірніше, він покладався на підтримку свого родича – київського воєводи, яким упродовж 1619–1628 рр. був Томаш Замойський³, чоловік онуки Василя-Костянтина Острозького Катерини Олександрівни (+1642).

Ще одним претендентом на архімандрію був Петро (Могила) – син колишнього хотинського паркалаба, гетьмана сучавського, а згодом – воєводи Волощини (кінець 1600 – вересень 1602 рр.), воєводи Молдови (червень 1606 – 1607 рр.) Симеона Могили (+2 жовтня 1607 р.). Печерським архімандритом став Петро (Могила) (Іл. 158, 092). Братія обителі не заперечувала проти його обрання, імовірно, тому, що родичі останнього здавна були меценатами монастиря, а деякі із них знайшли там свій останній спочинок. Так, чоловік двоюрідної сестри Петра Могили – Раїни Могилянки був сином похованого в Успенському соборі князя Михайла Олександровича Вишневецького. Ця родина була ктиторм православних монастирів. Тісні стосунки пов’язували Петра Могила також із князями Замойськими. Зазначимо, що рід Могила дістав од польського коронного підканцлера Яна Замойського дозвіл узяти до свого герба його родову емблему (три хрестоподібно складені списи)⁴. Пізніше у книзі “Тріюдь цвітна” (1631) (Іл. 118) у присвяті Ф. Замойському від 1.XII.1631 Петро (Могила) писав: “Добродійства ясновельможного Яна Замойського найперше предки і родичі мої мали, коли під час прийняття індегенату в Короні Польській до свого клейноду згодився прийняти”.

Отже, обрання архімандрита найвпливовішого та найзаможнішого православного монастиря відбувалося із кола близьких родичів. Усі вони так чи інак були пов’язані із князями Острозькими, які здавна опікувалися обителлю, а головний її храм – Успенський собор був усипальницею цього роду та споріднених із ним родин.

Імовірно, враховуючи політичну ситуацію щодо Православної Церкви у Речі Поспо-

Книга «Тріодъ квітна» з посвятою Петра Могили Томашу Замойському. Київ. Друкарня Києво-Печерської лаври. 1631 р.

литій, зазначені князі вирішили не обирати архімандритом православного монастиря уніата Германа Тишкевича, якого висували греко-католицький митрополит Йосиф (Велямін Рутський), уніати і католики.

Про особисте життя, дитинство та юність нового архімандрита відомо небагато. Він народився, вірогідно, 21 грудня 1596 р.⁵ Початкову освіту здобув на батьківщині. Коли батька Петра (Могили) отруїла дружина його рідного брата Єремії, майбутньому архімандриту Печерському та київському митрополиту було 11 років. Не виключено, що він разом із матір'ю, угорською князівною Маргаретою, відвідав її батьківщину. В історії Угорщини у той період відбулися позитивні зміни. Після підписання 1606 р. Житва-торокського мирного договору Османська імперія відмовилася від смуги угорської землі, яку турки завжди вважали своєю, хоча її й утримували Габсбурги. Мабуть, юнак з матір'ю здійснили подорож до європейських країн, оскільки, згідно із генеалогічними дослідженнями, рід Могили було пов'язано із багатьма західноєвропейськими панівними родинами Австрії, Баварії, Бельгії, Греції, Саксонії, Франції та Речі Посполитої⁶. Там жили їхні родичі та знайомі. Так, відомо, що свого часу воевода Петро Кульгавий відмовився платити данину турецькому султану, залишив господарство та перебрався до Австрії⁷. Навіть сама подорож, поза сумнівом, могла розширити світогляд юнака, що вплинуло на формування його художніх та культурних смаків, сприяла вивченню ним іноземних мов. Оскільки тоді кожна магнатська родина вважала за потрібне забезпечити своїм дітям європейську освіту, вірогідно, молодий Петро Могила певний час навчався або за кордоном, або у Вільні чи Замості⁸.

Як вважають деякі дослідники, родина Могили оселилася на Західній Україні. Це цілком можливо, бо у Речі Посполитій Могили мали права польського шляхетства, т.зв. “індигенат”⁹. Представники роду Могили були поріднені із шляхтою Речі Посполитої. Так, дочки Єремії Могили – двоюрідні сестри Петра Могили, були пошлюблені з аристократичними польськими князівськими родинами: Анна та Марія (в четвертому шлюбі) – зі Станіславом Потоцьким; Катерина – із Самійлом Корецьким; Ірина – із Михайлом Корибутом Вишневецьким. Це давало змогу Могилам набувати в Речі Посполитій маєтки, у т.ч. на Поділлі й Київщині. Архівні документи свідчать, що, наприклад, 1623 р. Софія Лянцкоронська подарувала Станіславу Потоцькому та його дружині, “Марії з Могили” деякі землеволодіння, у т.ч. м. Бучач із селами¹⁰. У Бучачі Марія Потоцька “Могилянка” заснувала православну Свято-Микільську церкву¹¹.

У Речі Посполитій пізніше жили брати Петра Могили Мойсей, Гаврило та їхня сестра¹².

Нещодавно виявлено архівні документи, опосередньо підтверджують гіпотезу про те, що молодий Петро (Могила) продовжив навчання у Львові. Як доводять дослідники, у київському Службовнику 1629 р. можна побачити дарчий запис Петра (Могили) від 21 квітня 1635 р. своєму вчителю, ієромонаху Грушівського Щеплотського монастиря Христофору Волковицькому¹³.

Як і більшість тогочасних молодих шляхтичів, згодом Петро Могила мав пройти навчання “лицарському” мистецтву і “шляхетському” поводженню при дворі короля або якогось родовитого магната. Оскільки Петро (Могила) був сиротою, після смерті батька йому обрали опікуна, яким став коронний канцлер і гетьман Станіслав Жолкевський¹⁴. Щоб юнак перебував поруч з опікуном, Могили купили маєтки у Більському воєводстві, неподалік Жовкви, резиденції канцлера¹⁵. Про Станіслава Жолкевського відомо, що він був талановитим військовим та дипломатом. Разом із гетьманом великим литовським Яном Каролем Ходкевичем він керував коронним військом, яке 6 липня 1606 р. зупинило рокош, очолюваний краківським воеводою М. Зебржидовським. За це король призначив його київським воеводою. Цю посаду він обіймав у 1608–1618 рр.¹⁶ Тоді за його наказом київський війт Федір Ходика виконав роботи з покращення обороноздатності

Київського замка. Відомо, що Петро (Могила) купив володіння на Київщині та на околицях Києва й часто відвідував місто¹⁷.

У липні 1610 р. військо на чолі із Станіславом Жолкевським розгромило під с. Клушине армію московитів, що йшла на допомогу Смоленську. Він брав участь у поході Лжедмитрія II на Москву, розбивши військо Дмитра Шемяки. Після невдалої спроби князя Самійла Корецького в 1617 р. посадити на молдовський престол нового господаря, лише завдяки дипломатичному хисту Станіслава Жолкевського, вдалося дещо відтермінувати початок війни Речі Посполитої з Османською імперією. Однак коли 1620 р. війна все ж почалася, опікун Петра Могили загинув у битві із турецьким військом 18–20 вересня під ур. Цецора поблизу столиці Молдови – Ясс. Тоді Петро Могила був вже повнолітнім, мав протектора – польського коронного гетьмана Яна Кароля Ходкевича (1560–1621), проте той теж загинув наступного 1621 р. у кривавій битві із турками під Хотиним. Чи був Петро Могила серед тих, хто воював поруч зі своїм опікуном під Цецорою, – невідомо, але панегіристи, як зазначають деякі дослідники, згадують майбутнього митрополита серед воїнів в Хотинській битві¹⁸.

Чому Петро Могила надалі обрав шлях служіння Богові – джерела не повідомляють. Мабуть, його було поранено під Хотиним, бо від народження він не мав військових здібностей, а готувався для державних справ. Як відомо, в 1617–1620 рр. його рідний брат Гавриїл Могила був воеводою Волошчини, а кандидатура самого Петра Могили в 1622 р. розглядалася як претендента на трон Молдови. У родині Могили в лоно Церкви перейшов його дід – логофет Молдавії Йоан Могила, який став ченцем Йоанніке. Дядька Петра Могили Георгій Могила був єпископом Радівців (1580–1588), митрополитом Молдови (1588). Вірянами та меценатами Православної Церкви було багато членів родини Петра Могили. Так, Успенська церква у Львові, чиє будівництво було розпочате 1596 р., зводилася Львівським братством переважно коштом його дядька Єремії Могили, а згодом коштом інших членів родини Могили. Жертвував на храм та допомогу братству й батько Петра Могили – Симеон. По завершенні будівництва церкви на її головній бані золотими літерами було вписано імена головних ктиторів та герби цього роду¹⁹. Львівське братство влаштовувало родині Могили пишні частування, прославляло їх благодійництво в листах, присвячувало їм видані у своєї друкарні книги, вносило їхні імена до братських синодиків²⁰. Можливо, через те Петро Могила не був байдужим до проблем тодішньої Православної Церкви.

У Києві Петро Могила познайомився із київським митрополитом Йовом (Борецьким). Як добре освічена людина, він зацікавився меморіалом останнього “Protestacja” та іншими творами київських вчених. Занурившись у проблеми, які стояли перед Церквою та Київською митрополією, він вирішив долучитися до розв’язання цих складних організаційних та релігійних питань, тому й побажав стати архімандритом Києво-Печерського монастиря, який тоді був в епіцентрі подій. Грамота, якою Сигізмунд III Ваза затвердив обрання Петра (Могили) на цю посаду, датується 29 листопадом 1627 р.²¹

Як архімандрит Петро (Могила) успадкував багато незавершених своїми попередниками судових справ стосовно монастирських володінь, що іноді тяглися роками²². Тому йому доводилося витрачати багато часу, намагаючись захистити монастирські маєтності від претензій на них уніатів та світських осіб різних конфесій. Він долучав до ведення справ досвідчених фахівців: Філофея (Кизаревича), Силуана (Мужилівського), Анатолія (Мужилівського)²³. Одночасно митрополит спрямовував до спірних маєтків озброєних монастирських слуг, щоб вони розбиралися з ситуацією на місцях. Чимало таких сутичок закінчувалися на користь монастиря²⁴. Петро (Могила) судився із панами Горностаями; із Раїною Гербуртівною, дружиною Станіслава Жолкевського за с. Вишеньки²⁵; із шляхтичами: Семеном Павшею та Яном Стецьким, Тишами – Биковськими та Фірлеями²⁶, а також із дружиною Якуба Собеського, київським воеводою Тишкевичем та іншими за

Митра. Вклад митрополита Петра Могили до ризниці Софійського собору в Києві. Основа з зеленого оксамиту, хрест золотий. Прикрашена срібними гравіюваними пластинами, алмазами, смарагдами, рубінами, розшита перлами. Вивезена до Москви.

міста Бориспіль, Бровари, Жуляни із приселками, за маєтності Гнідин, Паньковичі, Княжичі, Бортничі тощо²⁷.

1631 р. архімандрит Петро (Могила) поступився унійному митрополиту (1613–1637) Йосифу Вельямину Рутському маєтком Печурани с приселком Левнищевичи, а натомість отримав “Спаський кут з церквою мурованою” та села Псютичи і Столбець²⁸. Такий обмін був, імовірно, для Петра (Могили) важливим не лише тому, що “Спаський кут” розташовувався біля Києво-Печерського монастиря, а й тому, що тоді серед української інтелегенції вже побувала думка щодо будівництва церкви Спаса на Берестові Володимиром Хрестителем. Приєднання такого храму до володінь давньої Печерської обителі підвищувало престиж монастиря. Ідея будівництва церкви Спаса Володимиром Великим базувалася, вірогідно, на провідомленні “Хроніки” Мацея Стрийковського: “*I kazal (Włodzimierz) zmurować cerkiew w Kijowie Świętego Spasa z kamie wielkiego, na tym miejscu, gdzie był balwan Piorun przed tym chwalon, i cerkiem świętego Wasila na imie swoje,*

ktoremu było przemieniono na chrzciu, inszych też cerkwi bardzo wiele na tych miejscach, gdzie przed tym rozmaite balwany stały, roszkal nabudować kosztem przeważnym”²⁹. Як бачимо, у повідомленні історик помилився, назвавши церкву Св. Василя Спаською. Проте із літописів було відомо, що на Берестовому здавна був монастир, ігумен якого Іларіон згодом став київським митрополитом. У Берестові великий князь Володимир Святославич мав свій заміський двір, й саме там він помер.

Ставши архімандритом, Петро (Могила) багато зробив для ремонту та оздоблення церков Печерського монастиря. Матеріальну допомогу для цього надавали на його прохання православні віряни³⁰. До того ж він власним коштом із батьківської спадщини³¹ викупив заставлене попередніми архімандритами коштовне церковне начиння, а також замовив нове. Він потурбувався про монастир навіть перед смертю, наказавши у своєму заповіті передати йому частину срібла, що йому належала, а також “митру коштовну в перлах з драгоцінними камінцями”, лампаду “в 72 гривні срібла” та всі сакоси із коштовних тканин, за винятком трьох, наданих до Софійського собору та Колегії³².

Петро (Могила) намагався надати церковним відправам в Києво-Печерській лаврі більшої величі. За нього було створено піснеспіви для різних потреб, які мали переважно урочистий характер³³, засновано традицію щотижневого акафісного співу перед чудотворною іконою Печерської Богоматері³⁴, започатковано проведення урочистих відправ на великі свята Православної Церкви, особливо у день храмового свята монастиря. Для проповідей та промов у лаврських храмах Лаври він запрошував талановитих богословів, а деякі із них створював та виголошував особисто³⁵.

Значну увагу архімандрит приділив лаврським печерам, що постраждали під час

Книга «*Лейтургаріон*» («Служебник») з передмовою Петра (Могили). К., Київ. Друкарня Києво-Печерського монастиря. 1629р. а) Титульний аркуш (114) б) Разворот (116)

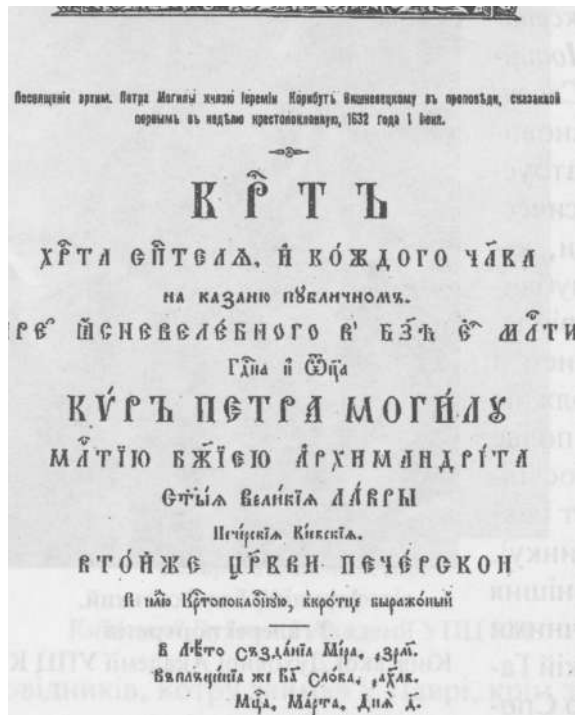
землетрусу 1620 р. Там було продовжено роботи щодо ремонту ділянок підземних лабіринтів, що обрушилися. Тоді ж Петро (Могила) розпочав збирати повідомлення про дива, що сталися в монастирі, які він записував у спеціальну книгу.

1628 р. за редакцією архімандрита було вперше видано візантійську пам'ятку VI ст.: «Повчання» диякона Агапіта імператорові Юстиніану: «Агапіт, диякон. Царю Іустиніану главізны поучительны», де формулювалися основні постулати ідеї обожествлення влади, покликаної здійснювати посередництво між Богом і людьми³⁶.

За архімандритства Петра (Могили) друкарня монастиря продовжувала видавати чудово ілюстровані книги, серед них: «Номоканон» (1629) та «Лейтургаріон» («Служебник») (1629) (Іл. 114, 116) з власними передмовами архімандрита, а також «Тріодь квітня» (1631), до якої архімандрит написав присвяту коронному канцлеру Томашу Замойському (Іл. 117). До того ж було надруковано проповідь Петра (Могили) на неділю хрестопоклонну: «Крест Христа спасителя и каждого ч(е)л(о)вѣка» (із посвятою князю Єремії (Яремі) Корибут-Вишневецькому (Іл. 064).

Архімандрит піклувався про те, щоб тексти книг, які монастирська друкарня готувала до видання, відповідали грецьким оригіналам та давнім слов'янським спискам, оскільки помилки в них приводили до негараздів у церковних відправах³⁷. Переклад та корегування книг потребувало залучення досвідчених фахівців, яких архімандриту доводилося запрошувати зі Львова та інших міст.

Оскільки порушення церковних відправ часто були результатом невідповідності до виконання своїх обов'язків православних священників та неналежним їх ставленням

Сторинка посвяти князю Єремії Корибут Вишневецькому в проповіді Петра (Могили) «Крест Христа Спасителя и каждого человека» (1632).

до цього, Петро (Могила) запровадив за ними сторонній нагляд. Для цього було призначено спеціальну особу, про яку архімандрит писав, що вона буде: "... замість нас, відвідуючи наші маєтності, за всіма вами і кожним окремо під час церковної відправи наглядати, недоліки виправляти, впертих винуватців карати..."³⁸. Нагляд за церковними службами, вірогідно, був украй потрібен, оскільки навіть серед ченців Києво-Печерського монастиря було багато неписьмених. Так, у 1624 р. акт обрання архімандрита Захарії (Копистенського) підписали лише 22 ченці, а за усю неписьменну братію розписався економ Тарасій³⁹.

Однією із найважливіших справ, якою опікувався Петро (Могила) під час свого архімандритства, було вдосконалення лаврської школи, заснованої архімандритом Єлисеєм (Плетенецьким). Він мав намір створити заклад, де не лише б вивчалися східні православні традиції, церковнослов'янська та грецька мови, але й учні мали отримувати знання, потрібні для успішної кар'єри у Речі Посполитій,

де польська мова і латина були необхідними засобами спілкування. Тут мали викладати більш широке коло предметів ніж у початковій школі.

Прагнення Петра (Могили) впровадити зміни у шкільну освіту турбували київських міщан та козацтво, які запідозрили архімандрита у прихильності до уніатства. Тому лаврський "гімназіум" проіснував лише рік, оскільки його довелося з'єднати із Братською школою "греко-слов'янського" профілю, що діяла з 1615 р. на Подолі в Києві. Від того часу залишився цікавий літературний та художній твір – панегірик "Євхаристіріон або вдячність...", який спудеї "гімназіуму" піднесли Петрові (Могилі) на Великдень 1632 р. (Лл. 119). Передмову до нього написав викладач Софроній (Почаський Стефан). На одній ілюстрації до панегірика зображено міфічного предка роду Могили – легендарного героя Давнього Риму Муція Сцевола на горі Парнас (Лл. 125), а на другій – архімандрита Петра (Могили) на горі Гелікон із символами Пастирства, Віри та Мудрості в руках (Лл. 124.). Панегірик складається з двох частин: в одній прославляються вісім наук: граматики, риторика, діалектика, арифметика, музика, геометрія, астрономія, теологія, а в другій – десять муз⁴⁰. Тобто, кожна частина панегірика дає нам уявлення про освітній обрій учнів колегії та про культурні цінності, яких там навчали.

У 1631 р. у Києві помер київський митрополит Йов (Борецький). Петро (Могила) у той час їздив до Львова на освячення Успенської церкви після завершення її будівництва. Тут його урочисто приймали як представника родини, яка була ктиторм храму. Однак він встиг прибути і на похорон митрополита.

Останній залишив заповіт, в якому прохав Петра (Могили) та луцького єпископа Ісакія (Борисковича) поховати його тіло. Печерському архімандриту він доручив розпорядитися своїм невеликим майном, призначив його опікуном над "своїми кривними". У митрополита залишилися дочка, брат, сестра та племінниця. Дочці пізніше довелося су-

«Евхаристиріон albo вдячність...Петру Могилі..
од спудеов гімназіум ... з школи реторіки...» 29. ІІІ.
1632. Київ. Друкарня КІПЛ. Дереворит. Гравюра
«Архімандрит Петро Могила на горі Гелікон з
ознаками Пастирства, Віри та Мудрості в руках»

«Евхаристиріон albo вдячність...Петру Могилі..
од спудеов гімназіум ... з школи реторіки...» 29. ІІІ.
1632. Київ. Друкарня КІПЛ. Дереворит. Гравюра
зображення легендарного героя стародавнього
Риму Муція Сцеволи – за родинними переказами
родоначальника династії Могили.

дитися з Межигірським монастирем за маєток, що належав батькові. Петру (Могилі) митрополит подарував свою бібліотеку грецьких та латинських книг.

Йов (Борецький) у заповіті доручав Петру (Могилі) виконати прохання Київського братства, міщан та козацтва і з'єднати лаврську школу з братською. Це, як вже зазначалося, Петро (Могила) зробив 1632 р., про що свідчать три документи: відповідний акт від 30.12.1631 р. складений київськими братчиками; грамота від 5.01.1632 р. митрополита Ісайї (Копинського) та лист гетьмана Івана Петражицького від 17 березня 1632 р.⁴¹ Однак ще 11 березня 1631 р. печерський архімандрит написав заяву про свій вступ до Київського братства «як старший брат і опекун, і фундатор того святого братства, монастиря і школи»⁴².

Серед кандидатів на митрополичу кафедру, що звільнилася після смерті Йова (Борецького) Петра (Могили) не було. На неї тоді претендувало три особи. Першим з них був случький протопоп Андрій (Мужилівський), автор полемічного твору «Антидот, или возражение на книгу Апологія, написанную Мелетіем Смотрицким». Цього кандидата підтримували козаки, проте він на той час був одружений. Протопоп Андрій став вдівцем того ж року, проте вже після обрання нового митрополита. Пізніше він був ієромонахом Печерського монастиря. Другою кандидатурою був архієпископ Смоленський, Чернігівський та всього Сівера Ісайя (Копинський), а третьою – згаданий Герман Тишкевич. Кандидатуру останнього відхилили оскільки він був уніатом. Тому київським православним митрополитом обрали Ісайю (Копинського), проте його, як і його попередника, не було офіційно визнано владою.

Бути митрополитом Ісайї (Копинському) довелося недовго, оскільки 1632 р. відбулися важливі події, що внесли кардинальні зміни в політичне й релігійне життя Речі Посполитої. Того року помер король Сигізмунд III Ваза. Під час обрання нового короля

Владислава IV православні висунули свої вимоги — т.зв. “Пункти заспокоєння народу руського”, які він мав виконати, щоб вони погодилися присягнути йому як королю на вірність. 13 листопада 1632 р. Владислав IV склав відповідну присягу. Петро (Могила) був присутній на конвокаційному, елекційному та коронаційному сеймах як головний духовний посол від Києва. Він заручився підтримкою козаків та представників протестанського крила. Незважаючи на те, що виконати програму максимум, як планували православні, тоді не вдалося, але рішенням сейму Православній Церкві в Речі Посполитій відтоді забезпечувалося легальне існування зі значним розширенням її прав.

Київському митрополитові повертався Софійський собор та монастирі Києва та Київської єпархії. Відбулося розділення монастирів та єпархій православної та унійної митрополій. У підпорядкування православному митрополиту передавалися Львівська, Перемишська, Луцька та засновані Мстиславська, Оршанська та Могильовська кафедри. За уніатами залишилися кафедри: Полоцька, Володимиро-Волинська, Пінська та Холмська.

Отже, юридичне закріплення прав Православної Церкви в Речі Посполитій виявилось можливим завдяки наполегливості заможних православних магнатів, духовенства, інших прошарків суспільства, згуртованих навколо православних братств, а також підтримці козацтва. Багато зусиль доклав для цього й архімандрит Києво-Печерської лаври Петро (Могила)⁴³.

Зазначені зміни вимагали внесення певних коректив у ієрархію, висвячену патріархом Теофаном III 1620 р. До того ж Владислав IV відмовився визнати та затвердити ієрархів, у т.ч. митрополита, висвячених тоді Теофаном під козацьким примусом. Отже, виникла необхідність обрання нового митрополита та єпископів. Зважаючи на політичні ризики, делегати сейму не стали відкладати вирішення цих питань та обрали нового митрополита. Ним став Петро (Могила), за кандидатуру якого проголосувало 49 учасників зібрання⁴⁴. Король не заперечував проти обрання Петра (Могили) митрополитом⁴⁵. До того ж Ісайя (Копинський) був тоді вже людиною поважного віку, мало активною та відомою, зокрема, своїм москвофільством⁴⁶.

За Петром (Могилою) зберігалася й Печерська архімандрія, яку було з'єднано із митрополією. Пізніше за митрополитом поступово закріплювалися різні володіння. Так, наприклад, універсалом від 30.03.1633 р. Владислав IV підтвердив Петру (Могили) права на лаврські маєтності Бобовичі, Верещачичі та Авеляни на Стародубщині⁴⁷.

На митрополита Петра (Могилу) висвятили у Львові наприкінці квітня 1633 р. екзарх патріарха Константинопольського Кирила I Лукаріса львівський єпископ Єремія (Тисаровський) з єпископами: пінським і туровським Аврамієм (Страгонським), луцьким Ісакієм (Борисковичем), холмським Паїсієм (Іпполітовичем)⁴⁸. Водночас Петро (Могила) отримав від патріарха титул екзарха Святого апостольського константинопольського престолу.

Ще до приїзду митрополита до Києва і нового освячення кафедрального собору Святої Софії⁴⁹, призначеного на 7 липня 1633 р., було зроблено все для підготовки цього храму. Оскільки після Берестейської унії 1596 р. ним володіли уніати, група духовних та світських осіб на чолі з прихильниками Петра (Могили) Силуаном (Мужилівським), Сильвестром (Косовим), Софронієм (Почаським) та іншими, користуючись королівським привелеєм на повернення храму православним, змусили уніатів покинути Софійський собор та сусідні церкви⁵⁰.

У Києві студенти Колегії під час зустрічі нового митрополита привітали його панегіриком “*Mnemosyne slawy, prac i trudow przeswietnego w Bogu i m.o. Piotra Mohily*” (Київ, 1633), а типографи друкарні Печерського монастиря — панегіриком “*Евфонія веселобрмячая*” (“Дзвінкоголосий хорал”). У цьому хвалебному вірші вони висловлювали надію, що новий митрополит поверне престиж Православній Церкві та Київській митрополії,

стане в обороні руських прав “немов біблійний щит”; наголошували, що руїни Софійського собору промовляють до нього у надії, що він відновить храм, а також висловлювали сподівання, що Петро (Могила) сприятиме розвитку видавничої і освітньої діяльності⁵¹.

* * *

Київський митрополит Петро (Могила) виправдав очікування, що на нього покладалися. Він багато зробив для повернення Києву – столиці давньої могутньої держави – Київської Русі, що набула християнство від Візантії, його колишню славу та сакральну значущість. Для цього він розпочав реалізацію великої та багатогранної церковно-політичної програми, яка, по-перше, містила зусилля із повернення із небуття та запустіння найдавніших та найголовніших святинь Києва: кафедрального Софійського собору, Десятинної церкви – усипальниці Хрестителя Русі; церкви Спаса на Берестові, побудованої, як вважали, Володимиром Великим та Михайлівської церкви Видубицького монастиря. Ці споруди були неначе ілюстраціями до ідей, проголошених у творах Йова (Борецького) “Протестація”, Захарії (Копистенського) “Полінодія, або книга оборони” та інших мислителів того часу.

По-друге, Петро (Могила) намагався перетворити всі зазначені храми на святині, де зберігалися б православні реліквії, передусім – мощі святих Київської Русі. Він звернув особливу увагу на звеличення Києво-Печерського монастиря – обителі, де зародилося чернецтво на Русі, та де спочивали численні мощі її насельників – перших київських угодників. Митрополит багато зробив для того, аби вирішити питання їхньої канонізації.

1635 р. під час ремонтних робіт та розбирання руїн, що залишилися від давньої Десятинної церкви було виявлено мармурові саркофаги із рештками, як вважали, Великого князя Київського Володимира Святославича та його дружини – візантійської принцеси Анни. Часточки мощей святого Володимира митрополит наказав покласти у давні київські храми: Софійський кафедральний собор, Успенський собор Печерського монастиря та церкву Спаса на Берестові.

* * *

Петро (Могила) відновив діяльність монастиря при Софійському соборі, побудував навколо храму огорожу і монастирські споруди та розпочав реставрацію самого собору⁵². Деякі дослідники вважають, що митрополит запросив італійського архітектора Октавіана Манчіні як керівника відновлення храму та кількох помічників. Архітектор залишив автобіографічні нотатки, з яких дізнаємось, що тоді в Києві працювала група митців, які помітно впливали на тогочасне інтелектуальне життя в Києві. У роботі вони користувалися західноєвропейською літературою, в т.ч. трактатом Себастьяно Серліо: “Regole generali de architectura di Sebastiano Serlio”, виданим 1551 р. у Венеції⁵³. Альбом містить нотатки Октавіано Манчіні та інших фахівців, зроблені в Києві, й там навіть поставлено дати – 1637 та 1638 рр. Дослідники зауважили, що серед кужбушків лаврської малярні є копії гравюр із альбому, створеного Агостіно Каррачі – вчителя Октавіана Манчіні⁵⁴.

Де і як познайомився Петро (Могила) з Октавіано Манчіні наразі невідомо. Останній нібито стверджував, що митрополит запросив його до Києва передусім для відновлення Софійського собору⁵⁵. Питання що було зроблено архітектором у соборі і чи взагалі працював він на цьому об’єкті – залишається відкритим, оскільки не підтверджено іншими джерелами.

Петро (Могила) вимагав від виконавців робіт збереження автентичних давніх частин собору та його настінних розписів. Тоді ж, як доводять дослідники, роботи не обмежилися лише реставраційно-консерваційними заходами⁵⁶ тому, що митрополит вирішив втілити у монументальному комплексі собору ідею уславлення Володимира – Хрести-

Художник А. ван Вестерфельд.
Софійський монастир у Києві. 1651 р. Копія XVIII ст.

теля Русі. Це знайшло відображення у ктиторському написі Петра (Могили) на арках центральної бані собору; у поновленому тоді княжому портреті XI ст., на якому перед по- статтю князя Ярослава Мудрого було написано фігуру князя Володимира Святославича; у бажанні розмістити в інтер'єрі храму раку з мощами св. князя Володимира; у присвяті вітваря та каплиці храму на честь св. рівноап. Володимира⁵⁷.

Намагаючись перетворити головний храм Київської митрополії на святиню, де б зберігалися святі мощі й численні православні реліквії, було створено ще одну каплицю – усипальницю, призначену для розміщення раки з мощами священномученика митрополита Макарія, вбитого татарами 1497 р. Гробницю бачимо на малюнку Абрагама ван Вестерфельда (1651)⁵⁸. Надання особливого значення шануванню Макарія було, як вважають дослідники, одним із найважливіших кроків Петра (Могили) на шляху етно- конфесійної консолідації українського суспільства⁵⁹.

Тоді ж для собору виготовили новий головний іконостас та було написано храмову ікону Св. Софії. Про те, що іконостас було виготовлено, або його розпочали створювати за Петра Могили, свідчить повідомлення Павла Алеппського, який 1651 р. писав, що іконостас “новий...” і такий гарний, “... що жодне перо не в змозі його описати...”⁶⁰.

Результати здійснених Петром (Могилою) робіт із реставрації собору бачили фран- цузський військовий інженер і картограф Гійом Левассер де Боплан (1641) та архідиякон Павло Алеппський (1654).

Боплан в своєму “Описі України...” писав: “... Храм Святої Софії має гарний фасад і чудовий вигляд, з якого б боку на нього не глянути... у цьому храмі є гробниці кількох королів...”⁶¹.

Павло Алеппський про собор повідомляє: “Здание ее (церкви – О. С.) четырехуголь- ное и все сводчатое, из камня, кирпича и извести внутри и снаружи. Но со стороны западного нартекса она наполовину в развалинах”. Тобто завершити реставрацію Пе-

тро (Могила) не встиг. Але подальший опис храму архідияконом свідчить, що обсяг виконаних тоді робіт був доволі значним. Так, митрополиту вдалося повністю реалізувати найбільш складний та коштовний етап робіт – влаштування нового даху та куполів над собором: *“...все число куполов этой церкви восемнадцать, а число больших золоченых крестов на куполах, зубцах и горбообразных сводах тридцать шесть...Все купола крыты блестящею жестью”*⁶².

Петро (Могила), вірогідно, вважав, що він виконав запланований ним етап робіт на Софійському соборі, оскільки у своєму заповіті не залишив кошти для їх продовження. Він лише доручив передати до храму частину срібла, що йому належала, а також *“митру на блакитному оксамиті, бляхами обложену”* та два сакоси із коштовних тканин⁶³.

* * *

Другим храмом, який реставрував Петро (Могила), була церква Спаса на Берестові. Цей храм було обрано не випадково. У той час дуже популярною була *“Хроника”* Мацея Стрийковського, що було перекладено, як вже йшлося, лаврськими ченцями за Єлисея (Плетенецького). Про цей храм історик повідомляв: *“И велел (Владимир) выстроить церковь Святого Спаса ...на том месте, где был идол Перун перед тем почитаем”*.

Петро (Могила) повернув церкву від уніатів 1631 р., коли ще був печерським архимандритом. Територія, на якій розташовувався храм, тоді активно експлуатувалася. Археологи виявили тут залишки численних предметів господарського та побутового при-

Ктитурська композиція «Дар Петра Могили».

Фрагмент ктиторської композиції «Дар Петра Могили». Портрет митрополита, який подає Господу відбудований ним храм.

значення, а також срібні монети першої чверті – середини XVII ст., у т.ч. срібні монети короля Сигізмунда III Вази 1623 і 1626 рр. Специфічний склад археологічного матеріалу дає змогу припустити, що на території «кута Спаського» розміщувалася, у т.ч. корчма. Спаський храм тоді діяв, оскільки на кладовищі навколо нього продовжували ховати померлих. Так, археологи знайшли у кишені каптану одного з небіжчиків монету – польський півторагрошовик 1627 р.⁶⁴

Не викликає заперечень твердження деяких дослідників, що Спасо-Преображенську церкву відновили ще в XV ст., імовірно, київські князі Олельковичі⁶⁵. Це підтвердили й проведені в 2001–2002 рр. комплексні дослідження будівельних матеріалів та розчинів усіх частин храму⁶⁶. Тоді було розібрано східну зруйновану частину великої давньоруської споруди, а до її колишнього нартекса прибудовані три апсиди з характерною для того часу системою перекриттів. Такий вигляд мала церква до Петра (Могили). Є інші думки щодо цього⁶⁷, проте вони не є переконливими. Берестово належало в XIV–XV ст. київським князям Ольгердо-

вачам і Олельковичам, а згодом перейшло у підпорядкування київським митрополитам. Відомостей про нього за XVI ст. обмаль.

Петро (Могила), який став митрополитом 1633 р., щоб прискорити перебирання церков у уніатів розіслав православним вірянам грамоти, в яких дозволяв та благословляв відправу богослужінь у храмах, які передавалися королівською комісією, без їх освячення. Він пояснював, що не варто вважати церкви спаплюженими тільки тому, що раніше в них відправляли богослужіння уніати.

Після знайдення 1635 р. у руїнах Десятинної церкви поховання великого князя Володимира Святославича, митрополит влаштував у церкві Спаса на Берестові приділ Св. рівноапостольного князя Володимира та поклав тут часточку мощей Хрестителя Русі⁶⁸.

У 1638 р. церква вже потребувала ремонту. Афанасій (Кальнофойський) у «Тератургимі» пише, що: «її стіни ледве зараз стоять, руїна землею покрилась»⁶⁹. Тому, імовірно, незабаром на храмі почалися відновлювальні роботи. Єдиним джерелом для того, щоб з'ясувати в чому вони полягали, на сьогодні є зображення храму на ктиторській композиції «Дар Петра Могили». Тут зображено митрополита, який навколішках підносить Господу відновлену ним церкву (Іл. 111, 128.). Храм зафіксовано із південного заходу, тому східну його частину не видно. Це є додатковим аргументом вважати, що вівтарні апсиди за Петра (Могили) не будували. Перше, що впадає глядачу в око, коли він дивиться на модель храму – висока дерев'яна двоярусна дзвіниця з хрестом, побудована перед західним порталом замість давнього притвору з трилопатеvim перекриттям⁷⁰. Після розбірки притвору на західній стіні стародавньої церкви залишилися сліди трилопатевої арки та дерев'яних конструкцій (Іл. 109). Пізніше, під час розписів храму це

*Церква Спаса на Берестові після реставрації храму за часів митрополита Петра (Могили).
Розписи та сліди від первісного трьохсклепінчастого перекриття притвору
на західному фасаді давньоруського храму.*

було вдало використано: у центральній арці було написано композицію “Преображення Господнє” (Іл. 108), в арці праворуч – “Спаситель на престолі” (Іл. 101), а в арці ліворуч – “Богоматір із Христом Дитям на престолі” (Іл. 102). Західну частину колишнього давньоруського храму під час ремонту побілили та вкрили двосхилим дахом з гонтовою покрівлею, над якою з’явився купол на високому барабані з хрестом. Обабіч нього влаштували невеличкі главки з хрестами.

Загальнобудівельні роботи, імовірно, завершили не пізніше 1 листопада 1640 р., оскільки цю дату зазначено в пам’ятному написі на вкладному срібному восьмираменному напрестольному хресті, наданому Петром Могилою до цієї церкви⁷¹ (Іл. 096). У 1641 р. митрополит передав до храму Євангеліє (Львів, 1637) у коштовній оправі (Іл. 091)⁷², а в 1642 р. – срібний позолочений потир (місцезнаходження нині невідомо)⁷³. Ці речі зберігалися в ризниці храму до 1905 р., а потім їх передали на збереження до музею Київської духовної академії⁷⁴.

В 1910 р. під час археологічних розкопок під керівництвом П. Покришкіна розібрали престол в приділі Козьми та Даміана та знайшли під ним мідну дошку з написом про ремонт 1868 р. Повідомлялося, що тоді було виявлено залишки кам’яного престолу, влаштованого Петром (Могилою) і освяченого 1 листопада 1641 р. на честь зазначених святих⁷⁵.

Після завершення будівельних робіт храм розписали, та його було освячено 1643 р. Це підтверджує знайдений під час ремонту головного престолу в церкві в 1860 р. срібний мощовичок-релікварій, на кришці якого було зображено хрест та цифри “1643”⁷⁶. До того ж на західній стіні давньоруського нартекса з внутрішнього боку було зроблено

*Церква Спаса на Берестові після реставрації храма за часів митрополита Петра (Могили).
«Христос на троні»*

*Церква Спаса на Берестові після реставрації храма за часів митрополита Петра (Могили).
Богоматер з Христом дитиною на троні».*

ктиторський напис церковнослов'янською мовою, де повідомляється: “Сию церков созда великий и вся Руси князь и самодержец святой Владимир, во святом крещении Василий. По летах же многих и по разорении от безбожных татар произволением божиим обновися смиренным петром Могилою, архиепископом, митрополитом Киевским, Галицким и всея Руси, екзархом святогоконстантинопольского престола, архимандритом печерским, во славу на Фаворе преобразившегося Христа Бога слова 1643 года, от сотворения мира 7151”⁷⁷ (Іл. 110).

У храмі є ще один ктиторський напис, проте виконаний грецькою мовою, який розміщено із зовнішнього боку цієї ж стіни. Наразі фахівці оприлюднили виправлений та перекладений його текст: “+Петр Могила, архиерей божий, сей храм Господу Владыке соорудил и, совершив этот достославный и приснопамятный дом из камня, расписав перстами греков, славу воздал, которую Ты, Безначальне, во всей земле стяжал крестным страданием, ибо всяк во имя божье в храм славу приносит. Ты же, свод небесный и тяжесть земную во длани держащий, утверди и сей дом навеки нерушимым во славу Твоей державы. В лето от Рождества Иисуса Христа. 1644, ноября 1. месяца ноября, индикта (13)”⁷⁸ (Іл. 107).

Отже, напис свідчить, що церкву було розписано “перстами греків” (Іл. 103, 104, 105, 106). Сучасні науковці припускають, що цими художниками могли бути рідні брати з Північної Греції (Македонії), які були добре знайомі з грецьким богословом Мелетієм Сирігою (1586–1663). Останній мав тісні контакти з Петром (Могилою) із різних релігійних питань та у 1643 р. навіть деякий час жив в Києво-Печерській лаврі, отже, саме він

90

Вклади митрополита Петра Могилі до церкви Спаса на Берестові: а) срібний восьмираменний хрест з гербом роду Могил та дарственним написом. Із колекції НЗКПЛ. КПЛ -М-.... (096, 097)

Вклади митрополита Петра Могилі до церкви Спаса на Берестові: Євангеліє. Львів. 1636р. Оклад прикрашений сріблом, золочінням, гравіруванням, литвом. ЦДІАК. Ф. 739, спр. 43.

міг порадити митрополитові запросити зазначених художників для розписів церкви Спаса на Берестові⁷⁹.

Іконографія, програма розписів в храмі ґрунтуються на підручнику- типіку "Єрмінія" Діонісія Фурнаографіота⁸⁰ та лицевих (ілюстрованих менологіях, календарях) та інших джерелах.

Що ж до ктиторської композиції, то вона мимоволі нагадує подібні візантійські композиції, наприклад, в церкві монастиря Хора (Кахрие Джами), де є зображення Феодора Метохита навколішках, який передає Господу модель заснованого ним храму. Однак Петру (Могилі), поза сумнівом, найбільш близькою була донаторська композиція в усипальниці його роду в церкві монастиря у Сучаві, заснованого у 1580-х рр. батьком митрополита Симеоном та його дядьками Єремією та Георгієм. Тут бачимо зображення молдовського митрополита Георгія, який подає Господу заснований ним храм.

Під час вже згаданих археологічних робіт 1910 р., коли розібрали головний престол церкви Спаса на Берестові, то виявили невелику шиферну плитку з вміщеним в неї олов'яним релікварієм-мо-

Ктиторовський напис на західній стіні давньоруського храму в інтер'єрі храму.

Церква Спаса на Берестові після реставрації храму за часів митрополита Петра (Могили).
Ктиторовський напис на грецькій мові

щовичком. На його верхній кришці було гравійоване зображення хреста з написом: “ІС ХР Ника” та датою: “АХМЕ” (1645). Релікварій було вкрито шиферною плиткою з таким саме написом⁸¹. Тобто, храм освятили після завершення всіх робіт 1645 р. У своєму заповіті Петро (Могила) розпорядився передати до церкви Спаса на Берестові третину срібла, що йому належала.

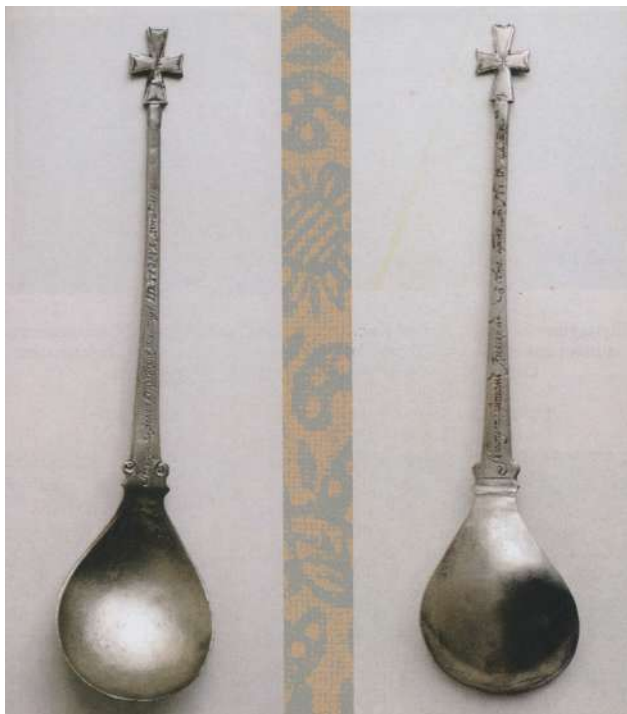
* * *

Розпочавши відновлювальні роботи Десятинної церкви (Іл. 132) митрополит Петро (Могила) не встиг їх завершити, тому в своєму заповіті надав на це “тисячу золотих”.

До того ж митрополит планував відновити церкву Архістратиґа Михаїла у Видубицькому монастирі. Імовірно, за Петра (Могили) вдалося повністю виконати на цьому об’єкті загальнобудівельні роботи та освятити храм. Про це свідчать вклади, зроблені митрополитом до цієї церкви: великий восьмикінцевий хрест (1640), срібний потир, прикрашений карбуванням, золочінням, гравіюванням⁸² (Іл. 078), срібну ложницю для причастя (1637) (Іл. 131), а також Євангеліє (1636) у коштовній оправі, на якому є напис: “Сіє Євангеліє оковано бысть повелением преосвященного митрополита Киевского Петра Могилы и дано есть въ монастырь Выдубецкий. 1642 мая 27 дня”⁸³. Петро (Могила) надав до ризниці храму книгу “Служебник”, на якому є його дарчий напис⁸⁴. Імовірно, за життя митрополита у церкві не встигли завершити виконання настінних розписів, тому в своєму заповіті він доручив передати Видубицькому монастирю “п’ятсот золотих готівки”⁸⁵.

* * *

Особливу увагу Петро (Могила) приділив лаврським печерам. Це не випадково, адже

Вклади митрополита Петра (Могили) до Видубецького монастиря Архістратиґа Михаїла у Києві:
а) Ложниця для причастя. із колекції НЗКПЛ.
б) Потир. Срібло; куття, карбування, золочіння, гравіювання. із колекції НМІУ. Інв. № Мт 2308.

саме із них бере свій початок Києво-Печерський монастир — найвизначніший православний духовний центр, значення якого сягає за межі слов'янського світу. Сюди за допомогою та зціленням приходили численні православні віряни, аби поклонитися преподобним Антонію та Феодосію Печерським та іншим лаврським угодникам.

Слава про печери лунала далеко за межами Києва. Про них згадували у своїх працях особи різного фаху та віросповідань: керівник піхоти у польському війську Олександр Гваньїні у книзі “Опис европейської Сарматії” (1581)⁸⁶; купець Мартин Груневег в своїй родинній хроніці (1584)⁸⁷; польський історик Станіслав Старницький в книзі “Опис давньої та нової Польщі” (1585)⁸⁸; посол імператора Рудольфа II до козаків Еріх Лясота (1594) в своєму “Щоденнику”⁸⁹; архімандрит монастиря в селі Корсунь на Гродненщині Данило Корсунський у “Спогадах” (1599)⁹⁰; краківський каноник Симон Старовольський в описі міста, складеному між 1622–1632 рр.⁹¹; французький військовий інженер та картограф Гійом Левассер де Боплан в описі Києва 1647 р. (“Опис України”. Руан, 1650)⁹²; польський поет Себастьян Фабіан Кльонович у поемі “Роксоланія”⁹³.

Петро (Могила) багато зробив для пропаганди культу місцевих реліквій та ікон, вшанування київських святих. Завдяки його зусиллям побачили світ агіографічні твори, які ознайомили читача з життями отців Печерських, а також розповіли про чуда від святих мощей, що відбувалися як у минулому, так й в сучасні митрополиту часи. У такий спосіб ці твори мали піднести духовний авторитет обителі.

У 1635 р. у друкарні Києво-Печерської лаври було видано книги, підготовлені префектом Києво-Могилянської колегії, обраним єпископом Могильовським, Мстиславським та Оршанським Сильвестром (Косовим) “Exegesis to iest danie sprawy o szkolach kijowskich u winnickich...”⁹⁴ і “Paterikon abo zywoty ss. oycow pieczarskich”, в якій він використав переклад польською мовою другої Касіянівської редакції Києво-Печерського патерика, матеріали із твору історика римсько-католицької церкви Цезаря Баронія (+1607) та польських хронік⁹⁵.

Невідомий гравер. Герб та родословне дерево князів Святополк-Четвертинських із книзі Афанасія (Кальнофойського) «Тератургіма».

У 1638 р. в лаврській друкарні побачила світ книга соборного ченця Києво-Печерського монастиря Афанасія (Кальнофойського) “Teratourgema, lubo cuda rtore byiy tak w samym swiktocudotwornym monasturu Pieczarskim kijowskim ...”⁹⁶, в якій описано чудеса, що сталися в монастирі з 1594 по 1637 рр., у т.ч. із особами неправославного віросповідання. У творі автор демонструє свою високу ерудицію та знання різних мов. Так, наприклад, у передмові до книги бачимо алюзії до Югурти Саллюста та до латинського автора II ст. Луція Апулея, а також низку латинських слів і цитат з Катулла, Сенеки та од Горация⁹⁷.

Мета видання “Тератургіми” — відкинути твердження уніатів та єзуїтів, ніби в Православній Церкві більше не творяться чудеса. Книга мислилася як продовження і закінчення “Патерикона” Сильвестра (Косова). Обидва твори написані польською через те, що ставили перед собою полемічну мету й тому були розраховані та-

кож на польського читача. Книга має своєрідну і складну структуру. Вона починається зі вступу, який містить присвяту князю Четвертинському, дві передмови, перелік авторів та використаної літератури, зауваження та пояснення. Сам трактат складається із трьох частин. У першій містяться описи печер, монастиря та Києва з історією та роздумами про них, а також епітафії відомим особам, які поховані в монастирі та список патронів обителі. У другій частині подані описи чудес, що відбулися в обителі. У третій частині – “Апендихс” – описано додатково чотири чуда (від 1624 по 1630 рр). Твір прикрашають мистецьки виконані гравюри: герб та генеологічне древо князів Четвертинських (Іл. 176), а також титул, заставки та кінцівки. До книги додавалися три карти: два схематичних планових зображення Дальних та Ближних печер та планове зображення території Верхньої лаври з частиною міста Києва⁹⁸. (Іл. 095)

Плани печер 1638 р. є досить інформативними. Вони свідчать, що за Петра (Могили) ремонт печер, пошкоджених землетрусом 1620 р., було завершено. У лабіринтах для більш зручного сполучення було прокопано деякі додаткові коридори, а в їх стінах влаштовано аркасолії, куди встановили нові гробниці з мощами, розмістили ікони преподобних тощо. Можливо, печери прикрасили настінними розписами. Підземні церкви тоді отримали нове оздоблення. У Дальних печерах 1638 р. було три підземні церкви: Різдва Богородиці, Феодосія Печерського та Благовіщення (“святими отцями зроблена”). Над ними на гравюрі показано наземний храм (“церква Різдва найсвятішої Богородиці Діви на горі, відновлена від законної братії в 1635 р.”). Навколо останнього розташовувалося

Антимінс архімандрита Києво-Печерського монастиря Петра (Могили). 1630-і роки

«Требник» Київського митрополита Петра (Могили). Київ. 1646 р.
Друкарня Києво-Печерського монастиря. Розгортка.

«Требник» Київського митрополита Петра (Могили). Київ. 1646 р.
Друкарня Києво-Печерського монастиря.
«Чин молебня до Пресвятої Живоначальної Трійці».
(146)

«Требник» Київського митрополита Петра (Могили). Київ. 1646 р.
Друкарня Києво-Печерського монастиря.
«Послідування коленоклінних молитв, звершуваних у день святої». (142)

«Требник» Київського митрополита
Петра (Могили). Київ. 1646 р.
Друкарня Києво-Печерського монастиря.
«Зцілення від духів нечистих». (143)

«Требник» Київського митрополита
Петра (Могили). Київ. 1646 р.
Друкарня Києво-Печерського монастиря.
«Чин освячення оливи (елею)». (148)

велике кладовище (“*гробы померлых побожных людей*”). (Іл. 1237)

У Ближніх печерах на плані позначено дві церкви: Введення Богородиці, про яку Афанасій пише: “*церква Офірування пречистой Діви, гарно оздоблена*” та Антонія Печерського, “*висклеплена і декорована*”. (Іл. 1238). Завдяки особливостям виконанням гравюр майстер зміг схематично показати у печерних церквах навіть іконостаси, які мали ярусну побудову та багато ікон. Гравер не залишив свого імені, але позначив план своїми ініціалами: “Л. Т.”, що дає надію, що колись ми його дізнаємося. Такі саме ініціали є на антимінсі Петра (Могили) (Іл. 092) та на деяких дереворитах у книзі “Требник” (1646), наприклад, на гравюрі “Тайна святого хрещення” (Іл. 172).

Петро (Могила) не став, як Захарія (Копистенський), самочинно вписувати імена печерських чорноризців до соборників чи мінейних календарів монастирських книг. Він розпочав із того, що зробив спробу перевірити, чи відповідають християнські чесноти похованих у лаврських печерах ченців вимогам канонізаційних приписів Східної Церкви, а принагідно домогтися їх офіційного визнання.

За взірць митрополит бажав мати твори візантійських авторів⁹⁹. Як відомо, розквіт житійної прози відбувався у Візантії в X ст. Створення окремих житій святих супроводжувала уніфікація всього агіографічного жанру. До цього був причетний Симеон Метафраст, який, досягнувши чиновних висот (був логофетом дрома вже за Никифора Фоки), наприкінці життя взяв чернечий постриг та склав на усі праздники святих упродовж року збірник із 148 текстів, причому зробив стилістичну обробку (стандартизацію – у сучасному розумінні) зазначених текстів. Збірник мав широке розповсюдження у Візантії, про що свідчить велика кількість списків, які дійшли до нашого часу.

Його твір Петро (Могила) замовив, імовірно, на Афоні, хоча грецькі джерела широко друкувалися на Заході – у Венеції, чи навіть в Англії. Тоді митрополитом було укладено “Канон печерським святим”, який потребував розгляду та обговорення з фахівцями із питань канонізації. Мабуть, цю працю, перебуваючи в Києво-Печерському монастирі

160

1643 р., редагував грецький теолог Мелетій Сірігос. “Канон” надрукували у Лаврі у “Слідуваній Псалтирі” (1643–1644). Як вважають деякі дослідники, попри певну декларативність, твір набув рис офіційного церковного маніфесту. Митрополит, імовірно, планував підготувати Менологій (Місяцеслів) – збірку коротких життєписів святих, розміщених у календарному порядку відзначення днів їхньої пам’яті, де б містилися окремі пам’яті й лаврським ченцям. Унікальний характер такого збірника, що поєднував би вселенську і місцеву традиції, мав відторгнути будь-які звинувачення в їх неканонічності¹⁰⁰.

* * *

У період чотирнадцятилітнього (1633–1647) правління Петром (Могилою) Православною Церквою було засновано кілька нових монастирів, переважно на території знов створеної Могильовської єпархії, до якої увійшли Мстиславська, Оршанська і Могильовська кафедри. Так, 1633 р. було завершено будівництво Богоявленського братського монастиря в Могильові, який став резиденцією єпископа нової єпархії Сильвестра (Косова). Ктиторм обителі був мстиславський каштелян Ян Огинський¹⁰¹. Тоді ж біля Могильова було засновано Свято-Духівський (Буйничеський) монастир (1633).

Неподалік від Вітебська було відновлено (1633) Свято-Троїцький монастир на Двині. Ктиторами монастиря були Лев (Самуїл) Богданович Огинський та його дружина Софія.

Поруч із м. Орша заснували Успенський жіночий (Кутеїнський) монастир (1641)¹⁰², а біля Мстиславля в ур. Тупичівщина – Успенський чоловічий монастир (1641), ктиторм якого був Богдан Вільгельмович Стеткевич. Він надав для розбудови обителі земельну ділянку і будинок¹⁰³.

У Прилуках на р. Птич біля Мінська кнг. Анна Огинська (уродж. Стецькевич) заснувала 1635 р. Свято-Троїцький чоловічий (Ново-Печерський) монастир.

На р. Дніпро біля м. Старий Бихов у маєтку Баркола в Оршинському повіті було засновано Воскресенський жіночий монастир (1641). Ктиторм обителі був мстиславський підкоморій Богдан Вільгельмович Стеткевич, за заповітом дружини Олени Богданівни Соломерецької. 1648 р. у монастирі коштом їхнього сина Федора Богдановича та онука Михайла Стеткевичів було побудовано нову церкву¹⁰⁴.

В 1635 р. брацлавський земський підсудок (1616–1640) Михайло Северинович Судимонтович Кропивницький та його дружина Євдокія Головинська заснували у м. Вінниця на Поділлі жіночий монастир та подарували йому список із Ченстоховського образу Божої Матері. Саме у цьому місті ігуменом чоловічого монастиря служив протягом деякого часу автор книги “Тератургіма” Афанасій (Кальнофойський). Про це дізнаємось із його власноручних нотаток на берегах примірника “Тріодіону” (1631). Всі ці особи були тісно пов’язані з Києво-Печерським монастирем. Так, відомо, що дружину Михайла Кропивницького було поховано 1648 р. у жіночому Печерському Вознесенському монастирі.

Митрополит Петро (Могила) надав багатьом монастирям право підсудності виключно київському митрополиту, вивівши їх із підпорядкування єпархіальним єпископам¹⁰⁵. Він відвідував зазначені монастирі, контролював їх розбудову, призначав архимандрії-

тів, освячував храми та цікавився подіями, що в них відбувалися. Так, наприклад, коли 1633 р. померла ігуменя Корецького монастиря Серафима (Корецька Софія Юхимівна) – онука спочилого у Києво-Печерському монастирі князя Богуща (Євфимія) Федоровича Корецького, митрополит був на її похованні.

* * *

У церковне життя Петро (Могила) запровадив низьку нововведень, що внутрішньо зміцнили Православну Церкву. Одним з таких кроків стала уніфікація літургії і затвердження нових обов'язкових літургійних правил, запропонованих в укладеному ним “Требнику” (Іл. 094) – зводі церковних служб і викладі порядку проведення треб, себто молитв та обрядів. Для цього митрополит та його помічники виконали значну редакційну роботу, добираючи пастирські чини із грецьких та церковнослов'янських текстів тощо.

Одночасно для просвітницьких потреб було підготовлено перший православний Катехізис (“Православне сповідання віри соборної і апостольської Східної Церкви”) із тлумаченням основних правд віри. Цей підручник, що мав зафіксувати догматику Православної Церкви для всього православного Сходу, спочатку обговорили на Синоді, який відбувся 8–18 серпня 1640 р. у Софійському соборі в Києві¹⁰⁶. Потім Катехізис розглядали з 15 серпня по 30 жовтня 1642 р. на помісному соборі у столиці Молдови Яссах. Тоді грецькому теологу Мелетію Сірігосу доручили внести до нього деякі правки та перекласти грецькою, що він й зробив. Наступного року Катехізис схвалили чотири патріархи, та його було затверджено 11 березня 1643 р. Ця праця здобула високу оцінку, де вперше викладено всі догмати східного Православ'я, зокрема щодо символу віри.

Петро (Могила) вирішив видати у 1645 р. польською т.зв. “Малий Катехізис” – “*Zebanie krotkie nauki o artykulach wiary prawoslawno katholicckiej chrzescianskiej...*”, а також українською – “Събраніе короткой науки о артикулах веры православной-кафолической христианской ведлуг признания и науки церкве”. Співатором цих катехізисів був Ісайя (Трофимович-Козловський).

Дослідники вважають, що Петро (Могила) був автором полемічного твору “*Lifos abo kamien z prosy prawdu ...*” (“Літос, або камінь з праці правди святої православної руської церкви”) (1644) (Іл. 144), написаної ним під псевдонимом Євсевія Піміна (“Пімін” грецькою “пастир”). Це була його відповідь на працю Касіяна Саковича “*Epanorthosis albo Perspektywa ...*” (грецькою “виправлення”) (Краків, 1642). Петро (Могила), відповідаючи опоненту, демонструє свою високу ерудицію, знання богословських творів різних церков. Він наголошує, що і до римського, й до східного обрядів слід ставитися з однаковою пошаною. Він пояснює, що знання грецької й церковнослов'янської мов необхідне русинам для їхніх релігійних потреб, проте для політичної діяльності їм належить знати не лише польську, а й латину, оскільки в Речі Посполитій останньою послуговуються як другою рідною мовою. Знання обох мов потрібне для просування кар'єрними сходами, а також якщо русини хочуть відігравати принаймні якусь політичну роль у цій державі. Він зауважував, що навіть у питаннях віри треба вміти дати відповідь мовою свого співрозмовника¹⁰⁷.

Власні погляди Петро (Могила) найкраще висловив у написаних ним передмовах до книг “Служебник” (1639) (Іл. 114, 116, 140, 150) і “Требник” (1646), у передмові до якого митрополит підкреслив внутрішній зв'язок між “Требниками” руськими і грецькими¹⁰⁸.

Петро (Могила) є автором деяких посвят, у т.ч. київському земському писареві Теодору Проскурі-Суцанському (1615–1647) у “Служебнику” (1636) та “Тріоді пісній” (1627) (Іл. 061), а також мстиславському підкоморію, новогрудському каштеляну, мінському

Памва Беринда. «Лексикон Київ. 1627. Друкарня Києво-Печерського монастиря. Державна бібліотека в Санкт-Петербурзі. Музей книги. Інв. № 1435.

воеводі Богдану Стеткевичу (1601–1657) в “Учительному Євангелії” (1640) (Лл. 156, 157). Останній, як йшлося, був ктиторм кількох православних монастирів. До того ж він був меценатом Київського колегіуму, де навчалися його сини Михайло та Юрій Богдановичі. Дочка Богдана Стецького – Олена Богданівна згодом стала дружиною майбутнього гетьмана України Івана Виговського (1616(?) – 1664). Зазначені посвяти, а також те, що імена новгородського каштеляна Богдана Стеткевича та земського київського писаря Теодора Проскури-Сушанського фігурують у заповіті Петра (Могили), – свідчать про їхні давні приятельські стосунки.

Серед друзів митрополита були князі Четвертинські: дворідні брати Стефан Яцькович (брацлавський підкоморій в 1625–1655 рр.) та Григорій Остафійович (володимирський війський в 1627–1630 рр., луцький підкоморій в 1638–1651 рр.), а також їх сини: луцький земський підсудок Захаріаш Григорович, одружений з Раїною Хрінницькою, та Микола Стефанович, одружений з кнг. Доміцелою Соломерецькою, дочкою Раїни Гойської та Льва Соломерецького, онукою похованого у Києво-Печерському монастирі Гаврила Романовича Гойського. Рідна сестра Григорія Остафійовича Четвертинського Ганна Остафіївна була дружиною Івана Андрійовича Стеткевича. Підпис останнього, а також Богдана Стеткевича, є серед 49 підписів на акті обрання Петра (Могили) митрополитом.

У заповіті митрополита згадано ктиторів православних монастирів: мінського воеводу Олександра Огинського та хорунжого Великого князівства Литовського Богдана Огинського, а також київського каштеляна Адама Кисіля та брацлавського писаря Сильвестра (Черленковського – О. С.). Дружина останнього була дочкою похованого в Успенському соборі 1624 р. хорунжого брацлавського Миколая Шашкевича.

За заповітом Петро (Могила) доручив надати Київській колегії шість тисяч польських золотих, а також четвертину срібла, яке йому належало. До того ж він передавав сюди свою багато прикрашену з “батьківських скарбів” митру; срібний митрополичий

Портрет архімандрита Києво-Печерського монастиря Йосифа Тризни. Невідомий художник. Іконописна майстерня Києво-Печерської лаври. XVIII ст. Із колекції НМІУ

хрест, сакос з білої парчі, гаптований перлами; а також найбільшу свою цінність – “бібліотеку різних мов”. До Богоявленської церкви він передав “святі мощі, запечатані в ковчегові церковному Печерському, а також Животворче дерево хреста Господнього”.

Митрополит потурбувався й про фінансову підтримку монастирів, які не мали прибутку: “Скита, Межигір’я, Тригир’я, Крехова, Угорників, Меара, Густині”, а також дівочих монастирів і шпиталів, особливо шпиталю у “святого Феодосія в містечку Печерському”, який він фундував. На це він заповів 1500 золотих¹⁰⁹.

Петро (Могила) прохав поховати його “...в монастирі Печерському при лівому крилосі між стовпами...”.

Митрополит помер 1 (14) січня 1647 р. За п’ятнадцять днів до смерті він отримав книгу, над якою довго та наполегливо працював – “Требник” (“Евхологион, албо молитослов или требник имеай в себе церковная различная последования иереям подобающая, от святых апостолов прежде, потом же от святых и богоносных отец в различных временах преданная, ныне же благословением и повелением... Петра Могилы... изданный, печерской печати”) (Лл. 159). У творі серед 126 чинів із літургійними та канонічними поясненнями були й ті, що стосувалися похорону. Обряд поховання зображено навіть на одній із гравюр, що прикрашали книгу (Лл. 159). На той час вже було затверджено й “Канон... о погребъ священническом и о памятех о нем”. Завдяки зазначеним творам можна уявити що відбувалося в останні години перед смертю митрополита та після неї.

Памва Беринда. «Лексикон Київ. 1627. Друкарня Києво-Печерського монастиря. Державна бібліотека в Санкт-Петербурзі. Музей книги. Інв. № 1435

Учині похорону мали брати участь лише священнослужителі, які його сповідували; сім священників виконали таїнство соборування. Це були водночас його найближчі друзі.

Слід зазначити, що багатьох духовних побратимів Петра (Могили) на той час вже не було серед живих. Ще як архимандриту йому довелося 13.09.1632 р. поховати в Успенському соборі талановитого митця, письменника, редактора, керівника друкарні, печерського проповідника, перекладача, знавця мов, «человѣка свѣдущаго въ греческомъ, латинскомъ, славянскомъ и русскомъ языках...» Тарасія (Земку). Поряд із ним того ж року поховали мовознавця, письменника, перекладача, гравера, автора знаменитої книги «Лексикон словеноросский и имен толкованіе» (1627) (Іл. 074, 062) Памву (Беринду). Після 1634 р. там, імовірно, поховали їхнього колегу по творчій праці Лаврентія (Зизанія), автора книги «Грамматика словенска съвершенна(го) искусства осми ъ, албо вызнан е върычастий слова, и ины(х) ну(ж)дны(х)», а також додатка до неї «Толкование молитвы, ко-

трои научилъ г(оспод)ь І(ису)с Х(ристо)с оучениковъ своихъ» (1596 р., Вільно)¹¹⁰. Лаврентію приписують ще один текст: «Катехизисъ, албо вызнаніе въры святое соборное, апостольское, въсходнее Церкви»¹¹¹, який він 1627 р. за дорученням архимандрита Петра (Могили) відвозив у Москву, де книгу розглянув московський патріарх Філарет, її скорегували та надрукували (без заглавного листа)¹¹². Тобто, саме з Лаврентієм (Зизанією) архимандрит Петро (Могила) розпочав працювати над створенням Катехизису.

Петру (Могилі) довелося попрощатися зі своїм помічником в одстоюванні прав за монастирські маєтки в багатьох судових справах Філофеем (Кизаревичем)¹¹³, якого митрополит спочатку призначав ігуменом київського Микільсько-Пустинного (до 1636 р.), а потім — Михайлівського Золотоверхого (з 15 січня 1636 р.) монастирів¹¹⁴. Філофей (Козаревич) помер 18 квітня 1645 р., та його поховали в Києво-Печерському монастирі.

Незадовго до своєї смерті Петро (Могила) поховав у Лаврі автора знаменитої «Тератургії», одного із своїх найближчих прибічників та духовних побратимів — ієромонаха Афанасія (Кальнофойського). Той помер навесні або влітку 1646 р. Припущення щодо часу його смерті допомагає зробити заповіт Афанасія, який науковцям нещодавно вдалося відшукати¹¹⁵.

Можна припустити, що біля Петра (Могили) перед його смертю перебували особи, яких він назвав у своєму заповіті. Це — ігумен Михайлівського Золотоверхого монастиря Йосиф (Кононович-Горбацький, призначений на цю посаду після смерті Філофея (Кизаревича), а також ігумени інших київських монастирів: Микільсько-Пустинного (Ісайя (Трофимович-Козловський)); Видубицького (Ігнатій (Оксенович-Старушич)) (Іл. 065); Братського Богоявленського (Інокентій (Гізель)), який одночасно був ректором Київської колегії; а також намісник Софійського собору Костянтин Негребецький. Біля митропо-

Памва Беринда. «Лексикон» Київ. 1627. Друкарня Києво-Печерського монастиря. Державна бібліотека в Санкт-Петербурзі. Музей книги. Інв.№ 1435.

лита були й ченці Києво-Печерського монастиря, передусім ті, які входили до складу Духовного собору обителі: уставник Філарет (Губиневич), економ Ананія (Куликовський), соборний старець Федор (Оранський) та два лаврських намісники (Мелетій Красносельський та Варлаам Дитковський (мабуть, один із них був тоді колишнім). Поруч із помираючим був, імовірно, і його духівник – архідиякон Радіон.

Духовним особам, вірогідно, допомагали лікарі та слуги, в т.ч. цирульник Росохацький, якого митрополит теж згадав в заповіті.

Труну із тілом Петра (Могили) спочатку поставили в Софійському соборі. Там вона стояла до 9 (22) березня, а потім її перенесли до Києво-Печерської лаври. З цієї нагоди чернець Києво-Печерського монастиря Йосип (Калимон Іван) підготував панегірик “Zal powiönony po pogrzebie ... Piotra Mohily” (Лл. 071, 126, 127). Саме цей юнак 1641 р. як учень зустрічав Петра (Могилу) радісним панегіриком “Sol post ocassum oriens ...” під час відвідин митрополитом колегіуму¹¹⁶.

Петра (Могилу), відповідно до його заповіту, поховали в Успенському соборі на визначеному ним місці біля північного клиросу храму. Саме тут поховання митрополита було виявлено під час археологічних досліджень під керівництвом начальника Архитектурно-археологічної експедиції Інституту археології НАН України В. О. Харламова в 1982 р. Було з'ясовано, що на тому місці, де ченцям довелося копати могилу, містилися більш давні поховання. Там було виявлено рештки щонайменше чотирьох раніше похованих осіб. Черепи та кістки від цих поховань було охайно складено у тканину, покладено в дерев'яну скриньку та перепоховано. Для влаштування нижньої та бокових частин могили використали кам'яні плити із рожевого шиферу від підлоги давньоруського храму. Кришкою зробленого так саркофага стала шиферна орнаментована плита, що колись належала парпету хорів давньоруського собору¹¹⁷. Вишуканий орнамент цієї плити утворюють зображення ранніх християнських символів – риб у плетених стрічкових колах (Лл. Кришка саркофага – а) фото, б) – прорис)). Отже, поховали митрополита так, як колись ховали давньоруських князів. Тіло покійного поклали в дерев'яну домовину та опустили її в шиферний саркофаг. Археологи знайшли дві срібні пластини, що

Портрет архімандрита Києво-Печерського монастиря Йосифа Тризни. Невідомий художник. Іконописна майстерня Києво-Печерської лаври. XVIII ст. Із колекції НМІУ

прикрашали домовину. Одну із них виготовили у формі вишукано оформленого родового гербу Могили. На другій пластині було написано епітафію, вміщену в овал, прикрашений орнаментом, в якому подано розгорнуту біографію митрополита Петра (Могили)¹¹⁸ (Лл. 099, 098, 123).

На згадку про митрополита нащадкам залишилися побудовані за його благословенням храми в багатьох єпархіях відновлені за нього Київської митрополії, а також реставровані та розписані стародавні церкви Києва. Відомо про церковне начиння, яке Петро (Могила) подарував їм (Лл. 129, 130). Багато творів мистецтва, пов'язаних з митрополитом, було втрачено, деякі із них вивезли до Москви (Лл. 135, 136, 137). Залишилися численні книги, створені у друкарні Києво-Печерського монастиря (Лл. 076, 115).

У своєму заповіті Петро (Могила) прохав князів Четвертинських, Огинських, Стеткевичів, панів Проскуру-Суцанського, Сильвестра Черленковського та Адама Кисіля опікуватися Київським колегіумом. Проте навряд чи їм вдалося виконати його прохання. Вже наступного після смерті митрополита року у долях зазначених осіб, як і в історії всієї держави відбулися карколомні зміни. Відтоді Річ Посполита вступила в активну та завершальну фазу розколу і соціального вибуху (Хмельниччини) на українських землях. Цей конфлікт назрівав з останніх років XVI ст. Його спричинило небажан-

ня магнатів та уряду держави визнати за ненобілітованою частиною соціуму її права на землеволодіння і представництво своїх політичних інтересів у Речі Посполитій.

Під час кривавих подій, що відбулися у Києві та Київському воєводстві в 1648–1649 рр., багатьом шляхетським родинам довелося залишити свої домівки та рятувати своє життя втечею.

Після того, як 20 травня 1649 р. помер король Вацлав IV, для козацтва, очолюваного показаченою шляхтою, настав слушний момент, щоб під час обрання нового короля заявити про свої вимоги та домогтися їх виконання.

На період безкоролів'я влада у державі зосередилася у руках канцлера великого коронного Єжи Оссолінського, який виявився неспроможним організувати спротив козацькому війську, зібраному Богданом Хмельницьким, й коронне військо зазнало три ніщівні поразки: біля Жовтих Вод, під Корсунем та біля м. Пилявці. Військо Хмельницького переможно дійшло до Львова та Замостя, тобто, опинилося неподалік Варшави, де 17 листопада було обрано королем Яна Казимира. Причём його кандидатуру було підтримано Богданом Хмельницьким.

Після цього розпочалися перемовини, в яких з боку уряду брав участь Адам Кисіль, призначений київським воєводою. Проте він згодом був також змушений покинути Київ. Він помер 1653 р. та похований в Покровській церкві с. Нискиничі під Ново-Волинськом.

Раніше за Адама Кисіля померли князі Захар Григорович (+ 1649 р.) та його батько Григорій Остафійович (+1651 р.) Четвертинські. Стефан Яцькович Четвертинський помер 1665 р., переживши свого сина Миколая Стефановича (+1659 р.). Мешкали вони далеко від Києва й не мали можливості впливати на події, що тут відбувалися.

Наближеними до нової козацької влади виявилися тільки деякі представники князів Стеткевичів. Згадана вище Олена Богданівна Стеткевич стала 1656 р. другою дружиною Івана Остаповича Виговського, рідний брат якого – Данило був одружений з дочкою Богдана Хмельницького Катериною.

Щодо інших осіб, імена яких згадано у заповіті Петра (Могили), то інформацію маємо лише про намісника Києво-Печерського монастиря Мелетія (Красносільського). Він помер 1659 р. та похований біля Успенського собору. Принаймні саме там було виявлено надмогильну плиту із написом про його поховання (**Іл. 1235**). Чотирма роками раніше у монастирі було поховано й наступника Петра (Могили) на архімандритчій посаді – Йосифа (Тризну), який помер 1655 р. (**Іл. 159**). На стіні Успенського собору було написано портрети архімандритів монастиря, у т.ч. Йосифа (Тризни) та митрополита Петра (Могили). Під час археологічних досліджень храму виявлено надмогильні плити, які могли належати похованням осіб, які померли у період, що розглядається (**Іл. 193, 194, 195**).

Примітки:

1. Голубев С. Київський митрополит Петро Могила та його сподвижники. Хроніка-2000. Український культурологічний альманах. 2004. Вип. 60. С. 76.
2. Хижняк З. І., Маньківський В. К. Історія Києво-Могилянської академії. Київ : ВД “КМ Академія”, 2003. С. 13–14.
3. AGAD, AZ, sygn. 730, k. 86; Witusik A. Młodość Tomasza Zamoyskiego: o wychwaniu i karierze syna magnackiego w Polsce w pierwszej połowie XVII wieku. Lublin, 1977. S. 153–154; Білоус Н. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII століття. Міська влада і самоврядування. Київ : ВД “Києво-Могилянська академія”. 2008. С. 279.
4. Тріодь цвітна. Київ : Києво-Печерська друкарня, 01.VI. 1631; текст присвяти див. : Тітов Хв. Матеріали

- для історії книжкової справи на Україні в XVI–XVIII вв. Всезбірка передмов до українських стародруків. Київ, 1924. № 36. С. 241–244.
- Голубев С. Київський митрополит Петро Могила... С. 51, 204–205.
- Дузь Л., Ліповцин Є. Родовід Петра Могили. Третя наукова геральдична конференція. Львів. 1993. С. 35–37.
- Голубев С. Київський митрополит Петро Могила... С. 214.
- Терновский Ф. А. Петр Могила. Биографический очерк. КС. Р. I. Т. II. Киев, апрель. 1882. С. 1–24.
- Okolski Szymon. Orbis Polonus in quo antiqua Sarmatarum gentilitia, pervetustae nobilitatis Polonae insignia, etc., specificantur. 1641. Т. 1. Gracoviae, In officina Fr. Caesarii. S. 229; Niesiecki K. Herbarz polski / Wyd. J. N. Bobrowicz. Lipsk. 1839. S. 449; Голубев С. Київський митрополит Петро Могила... С. 63.
- Inwentarz rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. Wrocław. 2000. Т. XVII. S. 16, 22. № 17717, 17719; о. Юрій Мицик. З нововиявлених документів до біографії св. Петра Могили Хроніка-2000. Київ, 2004. Вип. 60. С. 271–284; Його ж. З нових документів до біографії св. Петра Могили. Україна XVII століття. Суспільство, філософія, культура. Збірник наукових праць на пошану пам'яті професора Валерії Михайлівни Нічик. Київ : Критика. 2005. С. 380.
- Deluga W. Grecka wspólnota religijna w Rzeczypospolitej. Uwagi na marginesie książki Inora Lylo. Український гуманітарний огляд. Київ, 2003. Т. 9. С. 53; о. Юрій Мицик. З нових документів до біографії св. Петра Могили. Україна XVII століття... С. 380.
- Niesiecki K. Herbarz polski... VI. S. 450; Голубев С. Київський митрополит Петро Могила... С. 65.
- Ісаевич Я. Д. Українське книговидання. Витоки, розвиток, проблеми. Львів. 2002. С. 177; о. Юрій Мицик. З нововиявлених документів... С. 271–284.
- Голубев С. Київський митрополит Петро Могила... С. 65.
- Памятники, издаваемые Временной киевской комиссией для разбора древних актов. Киев, 1848–1888. Т. II. С. 174; Голубев С. Київський митрополит Петро Могила... С. 66.
- AGAD, Zbiór dokumentów pergaminowych. Sygn. 8096; Urzednicy wojewodztwa kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku. Spisy / Oprac. E. Janas i W. Klaczewski. Kornik, 2002. S. 67.
- Голубев С. Київський митрополит Петро Могила... С. 66.
- Голубев С. Київський митрополит Петро Могила... С. 68.
- АЮЗР. Т. 1. № 22. I–II, III–V, IX, XI, XII; Кучерук О. Герб і титулатура архимандрита та митрополита Петра Могили. Хроніка-2000. Вип. 60... С. 289.
- АЮЗР. Т. 1. № 222. “Октоих, сиреч Осмогласник”. Львів. 1630.
- Голубев С. Київський митрополит Петро Могила... С. 240–241.
- Голубев С. Київський митрополит Петро Могила... С. 227–228.
- Мицик Ю. А. Мужилівський. Чернече ім'я Діонісій. Києво-Могилянська академія в іменах, XVII–XVIII ст.: Енциклопедичне видання / Упоряд. З. І. Хижняк / За ред. В.С. Брюховецького. Київ : ВД “Києво-Могилянська Академія”, 2001. С. 381; ІР НБУВ, ф. 194, спр. 148; Кагамлик С. Києво-Печерська лавра: світ православної духовності і культури (XVII–XVIII ст.). Київ, 2005. С. 301.
- Голубев С. Київський митрополит Петро Могила... С. 118, 228.
- Archiwum Państwowe w Krakowie (Державний архів у Кракові), “Зібрання Русецьких”, № 65, арк. 41–45, 51–55; о. Юрій Мицик. З нововиявлених документів ... С. 272, 281.
- Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. Київ, 1981. С. 224.
- Руська (Волинська) Метрика. Київ, 2002. С. 145, 192, 692, 699, 701, 708, 729, 733, 752–753, 755, 757; о. Юрій Мицик. З нововиявлених документів ... С. 272–281.
- Описание документов архива западнорусских униатских митрополитов. Санкт-Петербург, 1897. Т. 1, № 592. С. 504; Красицкий Д. Ф., Федоренко П. К. Усыпальница Юрия Долгорукого / Под ред. акад. Б. Д. Грекова. Москва ; Ленинград : Изд. АН СССР. 1948. ЛА. Спецвыпуск 11. Церква Спаса на Берестові. Вип. 29. Київ. 2014. С. 55.
- Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkich Rusi Macieja Strykowski. Warszawa, 1846. Т. I. S. 132.
- Голубев С. Київський митрополит Петро Могила... С. 130, 230.

- Голубев С. Київський митрополит Петро Могила... С. 130.
- Жуковський А. Петро Могила й питання єдності церков. Київ : Мистецтво, 1977. С.293–294.
- Голубев С. Київський митрополит Петро Могила... С. 150, 232.
- Голубев С. Київський митрополит Петро Могила... С. 150, 232.
- Голубев С. Київський митрополит Петро Могила... С. 151, 232.
- Яковенко Н. Нариси історії ...С. 292; Агапіт, диякон. Царю Іустиніану главізны поучительны. Київ : Друкарня Києво-Печерської лаври. 1628.
- Голубев С. Київський митрополит Петро Могила... С. 147, 231.
- Голубев С. Київський митрополит Петро Могила... С. 149, 232.
- Климовський С. І. Соціальна топографія Києва XVI – середини XVII сторіччя. Київ : Стилос. 2002. С. 120; Голубев С. Т. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. Київ, 1883. Т. 1. С. 233–273.
- Тітов Хв. Стара вища освіта і Київській Україні кінця XVI – поч. XIX в. Київ, 1924. С. 87–94; Українська література XVII ст. / ред. В. І. Крикотень. Київ. 1987. С. 239–256; Українська поезія: Середина XVII ст. / ред. В. І. Крикотень та М. М. Сулима. Київ. 1992. С. 174–188. Частковий переклад українською див.: Аполлонова люття: Київські поетики XVI–XVIII ст. Київ. 1982. С. 35–45. Повний текст в українському перекладі, див.: Українська поезія XVII ст. (перша половина) / ред. В. В. Яременко. Київ. С. 222–250; Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку ХУІІІ століття / авторизований переклад з англійської Марії Габлевич. Під редакцією Андрія Ясіновського. Львів. 2001. С. 188.
- Памятники издаваемые Временною комиссией... Т. II, № 8, 9, 10; Жуковський А. Петро Могила... С. 73–74.
- Памятники, издаваемые Временною комиссией... Т. II, № 2. С. 40–42.
- Ostrowski T. Dzieje u prawa kosciola Polskiego. 1793. Р. 466–467; Жуковський А. Петро Могила й питання єдності церков. С. 79.
- Максимович М. Собрание сочинений. Т. 1. Киев, 1876. С. 390–394.
- АЮЗР. Ч. І. Т. VI. С. 266; Жуковський А. Петро Могила й питання єдності... С. 86.
- Жуковський А. Петро Могила й питання єдності...С. 84.
- Бібліотека Польської Академії наук у Кракові, відділ рукописів, № 277, арк. 12; о. Юрій Мицик. З нових документів до біографії св. Петра Могили ... С. 379.
- Терновский Ф. А. Киевский митрополит Петр Могила. КС. Киев, 1883. Т. II. С. 5; Жуковский А. Петро Могила й питання єдності...С. 86–87.
- Голубев С. Т. Киевский митрополит...Т. 1. Київ, 1883. С. 547. № LXXXVI.
- Голубев С. Т. Киевский митрополит... Т. 2. Київ, 1898. С. 415–416.
- Жуковський А. Петро Могила й питання єдності ... С. 87; Хрестоматія давньої української літератури. Київ, 1951. С. 11; Запаско Я. П., Ісаевич Я. Д. Пам'ятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків, виданих на Україні. Львів : Вища школа, 1981. Кн. 1 (1574–1700).
- Ернст Ф. Київська архітектура XVII віку. Київ та його околиця в історії та пам'ятках / під ред. М. Грушевського. Київ : Державне видавництво України, 1926. С. 125–165; Собор вместо собора. Киевская старина. 1882. № 2. С. 415–417.
- Krynica M., Wierzbicki M. Octaviano Mancini – architekt w sudbie Metropolity Piotra Mohyly. Rozprawy i sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie. T. V. 1959. S. 22–39.
- Міляева Л. Митрополит Петро Могила і духовне середовище 30–40-х рр. XVII ст. Хроніка-2000. Український культурологічний альманах. 2004. Вип. 60. С. 412.
- Міляева Л. Митрополит Петро Могила і духовне середовище ... С. 409, 417.
- Нікітенко Н. М. Собор Святої Софії в Києві. Київ : Техніка, 2000. С. 127–128.
- Нікітенко Н. М. Собор Святої Софії... С. 133; Її ж. Володимирський меморіал у Софії Київській часів Петра Могили. П. Могила: богослов, церковний і культурний діяч. Київ : Дніпро, 1997. С. 159–167.
- Смирнов Я. И. Рисунки Киева 1651 года по копиям их конца ХУІІІ века. Труды XIII Археологического съезда в Екатеринославе (1905). Москва, 1908. С. 469.

Нікітенко Н. М. Собор Святої Софії... С. 140.

[Алеппский Павел]. Путешествие антиохийского патриарха Макария в Украину в середине XVII века, описанное его сыном архидиаконом Павлом Алеппским / Перевод с арабского Г. Муркоса. Киев : Типография Киево-Печерской Успенской Лавры. 1997. С. 94.

Боплан Л. Г. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. Київ : Наукова думка, 1990. С. 27.

Алеппский П. Путешествие антиохийского патриарха Макария ... С. 95–96.

Жуковский А. Петро Могила й питання єдності... С. 291–298; Заповіт надруковано за виданням:

Сильвестр, єпископ Лубенський та Миргородський (проф. С. Гаєвський). Заповіт митрополита Петра Могили (1647). Корнберг : Криниця ; На чужині, 1947. 18 с.

Климовський С. І. Соціальна топографія Києва... С. 124; КПЛ-А-НДФ, № 384. Харламов В., Гончар В. Отчет об археологических раскопках памятника архитектуры XII ст. церкви Спаса на Берестове, проведенных на территории Киево-Печерского заповедника в 1989 г.; Мельник О. О. Цвинтар церкви Спаса на Берестові. ЛА. Вип. 29. Спецвипуск 11. Церква Спаса на Берестові. Київ, 2014. С. 147.

Петренко М. З. Киево-Печерський державний історико-культурний заповідник. Путівник. Київ : Мистецтво, 1979. С. 105; Ернст Ф. Л. Київська архітектура XVII віку... С. 155–156.

Гуцуляк Р., Коренюк Ю., Глоба Ю. Нові відомості до історії храму Спаса на Берестові. Пам'ятки України: Історія та культура. Науковий часопис. Число 3 (156). 2007.

Krasny P. Odbudowa kijowskiej cerkwi Spasa na Berestowie przez metropolit "Piotra Mohyla" a problem nawrotu do gotyki w architekturze sakralnej Rusi koronnej w XVII wieku. Buletyn Historii sztuki. Nr 3–4. 2000. S. 337–358.

Жуковский А. Петро Могила й питання єдності ... С. 92.

Троцький П., священник. Возобновление древних киевских храмов митрополитом Петром Могилой. КЕВ. 1863. 9 декабря. Отд. 2. С. 264–265; Голубев С. Т. Киевский митрополит Петр Могила... Киев, 1898. Т. 2. С. 446–454.

Шевчук В. "Тератургима" Атанасія Кальнофойського. Хроніка-2000: укр. культуролог. альманах. Вип. 17–18. Київ, 1997. С. 40.

Асеев Ю. С., Харламов В. О. Нові дослідження церкви Спаса на Берестові. Археологія Києва: дослідження і матеріали. Київ, 1979. С. 84–90.

ЦДІАК, ф. 739, спр. 43. Євангеліє – вклад Петра (Могили) до церкви Спаса на Берестові.

КПЛ-М-10686 (у колекції Національного заповідника "Киево-Печерська лавра"); КПЛ-А-381. Главная ризничная опись Киево-Печерской Спасо-Преображенской церкви, арк. 63в., 83в.

КПЛ-А-381, арк. 6–6 зв.

Шиденко В. А. О реставрации церкви Спаса на Берестове. ЛА. Вип. 29. ... С. 114.

Лебединцев П. Г. Спас на Берестове. КС. Т. XXII. 1888. июль. Документы, известия и заметки. С. 10; Лебединцев П. Г. Спас на Берестове. ЛА. Вип. 29... С. 27.

Петров Н. И. Древняя стенопись в Киевской спасской на Берестове церкви. ЛА. Вип. 29 ... С. 34.

Ченцова В. Г. Греческая ктиторская надпись в церкви Преображения Господня на Берестове. ЛА. Вип. 29... С. 209–210.

Ченцова В. Г., Пітателева О. В., Лопухіна О. В. Авторство фресок XVII ст. церкви Спаса на Берестові в світлі нових досліджень. Письмові джерела й історико-художній контекст. ЛА. Вип. 29 ... С. 198–199.

Петров Н. И. О древней стенописи в Спасской на Берестове церкви. ТКДА. Киев, 1908. № 2.

Шиденко В. А. О реставрации церкви Спаса на Берестове.... С. 113–114.

НМІУ. Інв. № МТ-2308.

Петренко М. З. Українське золотарство XVI–XVIII ст. Київ : Наукова думка. 1970. С. 62–63.

Максимович М. А. Выдубецкий монастырь. Собрание сочинений. Киев : Тип. М. П. Фрика, 1877. С. 243–255.

- Жуковский А. Петро Могила и питання едности... С. 291–295.
- Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей. Отд. II. Киев : Временная комис. для разбора древних актов при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе, 1874. С. 15–16.
- Ісаєвич Я. Мартин Груневег та його опис Києва. Всесвіт. 1981. № 5. С. 211.
- Сборник материалов для исторической топографии Киева С. 14.
- Сборник материалов для исторической топографії Києва С. 18–21.
- Щурат В. [Г.] Перегринация или Путь до Иерусалиму Данила Архимандрита Корсуньского з Білої Росії: Середньовічна пам'ятка староруської літератури в редакції XIV в. по улюцькій рукописи. Жовква : Печатня і наклад ОО. Василян, 1906. 42 с.
- Сборник материалов для исторической топографии Киева ... С.50.
- Боплан Л. Г. Опис України... С. 34–35.
- Кльонович С. Ф. Роксоланія / Пер. М. Білика. Київ, 1987. С. 70–73.
- АЮЗР. Т. 8. С. 422–447.
- Абрамович Д. И. Исследование о Киево-Печерском патерике как историко-литературном памятнике. Санкт-Петербург, 1902; Ісиченко Ю. А. Києво-Печерський Патерик у літературному процесі кінця XVI – початку XVII ст. Київ : Наукова думка, 1990.
- Kalnofoysky Athanasius. TERATOYRGHMA lubo cuda... Kijow : Z drukarni Kijowopieczarskiey, 1638. 356 s.; АЮЗР. Т. 8. С. 448–472.
- АЮЗР. Ч. I. Т. 8. Киев, 1914. С. 477; Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом... С. 183–184.
- Шевченко В. “Тератургима” Атанасія Кальнофойського. Хроніка-2000. Вип. 17–18. ...С. 11–18.
- Sevcenko I. Storia letteraria. La civiltà bizantina dal IV al IX secolo. Aspetti e problemi. Bari, 1977. P. 165.
- Кабанець Є. П. Історія печерської канонізації та стилі відомості про печерських святих. Дива печер лаврських. Київ : ВД “КМ Academia”, 1997. С. 48.
- Журдо Ф. А. История Могилевского Богоявленного братства. Могилев, 1890. С.53. 54, 159 57; Слюнькова Н. И. Монастыри восточной и западной традиции. Наследие архитектуры Беларуси. Москва : Прогресс-Традиция. С. 101; Виленский календарь на 1891 г. Вильна. 1890. С. 101–102.
- Слюнькова Н. И. Монастыри... С. 91, 101, 137.
- Слюнькова Н. И. Монастыри... С. 137.
- Слюнькова Н. И. Монастыри... С. 134.
- Пятницкий И. Тупичевский монастырь Могилевской епархии. Исторический очерк. Могилев-на-Днепре, 1907. С. 9–12; Слюнькова Н. И. Монастыри... С. 91.
- Жуковский А. Петро Могила и питання едности... С. 198.
- АЮЗР. Ч. I. Т. 9. Киев, 1893. С. 375–377; Жуковский А. Спроба здійснення едності Церков у творчості Петра Могили. Хроніка-2000. Вип. 60... С. 386–402; Голубев С. Лифос. АЮЗР. Киев, 1893. С. 70–71.
- Тітов Хв. Матеріали для історії ... С. 367–373.
- Жуковский А. Петро Могила и питання едности... С. 295.
- Возняк М. Граматика Лаврентія Зизанія з 1596 р. ЗНТШ. 1911. Т. 101. С. 5–38; Т. 102. С. 11–87.
- ЧИОНЛ. 1890. Кн. 4. Приложения. С. 1–81.
- Прение Литовского протопопа Лаврентия Зизания с игуменом Илиєю и справщиком Григорием по поводу исправления составленного Лаврентием “Катехизиса”. Летописи русской литературы и древностей / Под ред. С. Н. Тихонравова. Москва, 1859. Т. 2. Ч. 2. С. 88; Ильинский Ф. М. Большой Катехизис Лаврентия Зизания. ТКДА. 1898. Кн. X. С. 266–300.
- Мищик Ю. А. Філофей Кизаревич... Києво-Могилянська академія в іменах...Київ, 2001. С. 285; Кагамлик С. Києво-Печерська лавра... С. 378.
- ІЦДІАК, ф. 169, оп. 7, спр. 1-а; Ульяновський В., Кошіль О. Старожитня бібліотека Михайлівського Золотоверхого монастиря. Вип. 1. Спроби реконструкції кириличної збірки. Київ, 2008. С. 44.
- Aleksandrovych V. The Will and Testament of Afanasij Kalnofojskyj. Harvard Ukrainian Studies. Harvard University, 1991. Vol. XV. № 3/4. P. 415–428.
- Кагамлик С. Києво-Печерська лавра... С. 451; Тітов Ф. Матеріали для історії книжкової справи...

- Київ, 1924. № 62. С. 530; Хижняк З. І. Калимон Іван, чернець ім'я Йосиф. Києво-Могилянська академія в іменах... Київ, 2001. С. 246.
- Архипова Є. І., Харламов В. О. Шиферна орнаментована плита з Успенського собору Києво-Печерської лаври. Археологія. № 3. 1992. С. 139–142, рис. 1, 2.
- НА ІА НАН України, 1982/34. Харламов В. О. Отчет о раскопках Успенского собора Киево-Печерской лавры в 1982 г. Институт археологии НАН Украины.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ **

Джерела

1. Архівні

Центральний державний історичний архів України, м.Київ

Ф. 11. Житомирський гродський суд. Оп. 1. Оп. 1. Спр. 4, 6, 7, 1101.

Ф. 21, 22 — Кременецький гродський

Ф. 25. Луцький гродський суд. Оп. 1. Спр. 1, 8, 14.

Ф. 26. Книги каптурового суду за період 30 серпня 1574 — 9 травня 1571 року. Оп. 1. Спр. 1. 2, 4, 14.

Ф. 44. Вінницький гродський суд. оп. 1. Спр. 1, 222, 736 -зв., 781,

Ф. 62. Київський міський магістрат. Оп. 1. Спр. 3

Ф. 130. Києво-Видубецький чоловічий монастир. Оп. 2. Спр. 1, 1-а.

Ф. 128. Києво-Печерська лавра. Оп. 1. Спр. 73.

Ф. 220. Колекція документів Київської археографічної комісії. Оп. 1. Спр. 27, 28, 37, 64, 128, 648, 650, 651, 652, 654, 655, 657, 658, 662, 663.

Ф. 221. Колекція документів « Нова серія». Оп. 1. Спр. 3, 10, 17, 44, 138,

Ф. 223. Колекція « Серія Б». Оп. 1. Спр. 3, 8, 12, 208, 215, 223.

Ф. 256. Фонд Замойських. Оп. 1. Спр. 1, 3, 7, 53, 60, 79, 91, 144. 126, 129, 158, 180, 251.

Ф. 739. Колекція стародруків. Спр. 43.

Ф. 2070. Загорівський чоловічий монастир. Оп. 2. Спр. 119.

Ф. 2228. Колекція документів на право власності. Оп. 1. Спр. 79, 118, 122, 181, 210, 221, 227.

Національна бібліотека України ім. В. 1. Вернадського НАНУ. Київ

Інститут рукопису

Ф. 2: Історичні матеріали. 1443, 6569, 6571, 6888, 7386, 8230, 14817-14897, 17436, 17447, 17456, 17457, 17458, 17463, 17464, 20755, 20756, 20757, 20948, 20970, 21992, 21994, 22108, 22109, 22622, 23367, 23368, 23369, 57488.

Ф. 160. Зібрання рукописних книг бібліотеки Київської духовної академії. Спр. 834.

Российский государственный архив древних актов, г .Москва

Російський державний архів давніх актів у м. Москва

ф. 389: Литовская метрика Оп. 1, дд. 195, 198, 200, 207,

Ф.1473: Поместно-вотчинный архив юго-Западных земель XVI — XIX вв. Оп. 1, дд. 177, 646.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

Головний архів давніх актів у Варшаві

Archiwum Zamoyskich, sygn. 33, st. 678, 679, 701; sygn. 730. k. 86.

Metryka Koronna, ks. 168. k. 74v — 75; sygn. 178. k. 81 — 81v.

Zbior dokumentow pergaminowych, sygn. 8096, 8792.

2. Опубліковані

Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею. Вильна, 1872. Т. 6.

Акты Литовской метрики, собранные Ф. И. Леонтовичем. Варшава, 1898. Т. 1. Вып. 2. (1499-1507).

Акты Литовско-Русского государства, изданные М. В. Довнар-Запольским. М., 1900. Вып. 1. (1390-1529).

Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. Т. 1 (1340-1506). СПб., 1846; Т.(1506-1544). СПб., 1848; Т. 3 (1544-1588). СПб., 1848; Т. 4 (1588-1632). СПб., 1851; Т. 5 (1632-1699). СПб., 1853.

Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. Т. 1 (1366-1598). СПб., 1862; Т. 2 (1599-1637). СПб., 1865; Т. 3 (1638-1657). СПб., 1863; Т. 10 (1653-1654). СПб., 1878.

Архів Української церкви. Т. 3: Документи до історії унії на Волині і Київщині кінця XVI — першої половини XVII ст. / Підгот. М. Довбищенко. К., 2001.

Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Ч. I. Т.1 : Акты , относящиеся к истории православной церкви в Юго- западной России. -К., 1859; Ч. I. Т. 6: Акты о церковно религиозных отношениях в Юго- Западной Руси (1322-1648). -К., 1883; Ч. I. Т.7: Памятники литературной полемики православных южнороссов с протестантами и латино-униатами в Юго-- Западной Руси за ХУІ- ХУІІ ст. — К., 1887; Ч. I. Т. 8. Вып. 1. -К., 1914; Ч. I. Т. 9. « Лифос», полемическое сочинение , вышедшее из Киево- Печерской типографии в 1644 году. -К., 1893; Ч. I. Т. 10: Акты, относящиеся к истории Галицко — русской православной церкви (1423-1744 гг.) — К., 1904; Ч. II. Т.1: Постановления дворянских провинциальных сеймов в Юго-Западной России (1569-1654). -К., 1861; Ч. IV. Т. 1: Акты о происхождении шляхетских родов в Юго-Западной России. -К., 1867; Ч. УІІ. Т. 1: Акты о заселении Юго-Западной России (от половины XIII до XV века) — К., 1886; Ч. УІІ. Т. 2. Акты о заселении Юго-Западной России (от половины XV в. до Люблинской унии . — К., 1890; Ч. УІІ. Т. 3: Акты о заселении южной России ХУІ-ХУІІІ вв. -К., 1905; Ч. УІІІ. Т. 3: Акты о брачном праве и семейном быте в Юго-Западной Руси в ХУІ-ХУІІ вв., -К., 1909; Ч. УІІІ. Т. 4: Акты о землевладении в Юго-Западной России ХУ- ХУІІІ вв.-К., 1907; Ч. ХУІІІ. Т.5: Акты об украинской администрации ХУІ — ХУІІ вв. -К., 1907; Ч.УІІІ. Т. 5: Акты о землевладении в Юго-Западной России ХУ- ХУІІІ вв. — К., 1911.

Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа, Т. 7, изд. П. Гильтебрандт, А. Миротворцев, Вильна 1870.

Боплан Гійом Левассер, де. Опис України / Пер. з франц. Я. І. Крав-ця, З. П. Борисюк; передм. Я. І. Ісаєвича, В. А. Смоля. К., 1990.

Величко Самійло. Літопис / Перекл. В. Шевчука. К., 1991. Т. 2.

Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарем 1620 року) / Переклад, упорядкування і передмова Ірини Ворончук. Київ — Старокостянтинів, 2001.

«Выписка из посольских книг» о сношениях Российского государства с Польско-Литовским за 1548-1572 гг. / Сост. Б. Н. Морозов. Москва — Варшава, 1997 [Памятники истории Восточной Европы. Источники XV — XVII вв. Т. 21.

Грамоты великих князей литовских с 1390 по 1569 г. / Собранные и изданные под ред. В. Антоновича и К. Козловского. К., 1868.

Густынская летопись // Полное собрание русских летописей. СПб., 1843. Т.???

Жерела до історії України-Руси. Т. 8. Матеріали до історії української козащини по р. 1631 / Упор. І. Крип'якевич. Львів, 1908.

Записки киевского мешанина Божка Балыки о московской осаде 1612 г. // Киевская старина. 1882. N 7. С. 97-105.

Інвентарі Олицького замку XVII-XVIII століть/ Підг.Володимир Александрович. Луцьк, 2007.

Исторический сборник П. А. Муханова. 2-е изд. М., 1866.

Каталог документів з історії Києва XV-XIX ст. / Упор. Г. Боряк, Н. Яковенко. К.: Наукова думка, 1982.

Каманин И. Описи актовых книг Киевского центрального архив No 3501-3511. К., 1897.

Каталог колекції документів Київської археографічної комісії (1369-1899) / Упор. Я. Дашкевич, Л. Проценко, З. Хомутецька. К., 1971.

Киевский летописец 1441-1621 pp. / Сост. В. Б. Антонович // Сборник летописей, относящихся к истории Юго-Западного Руси. К., 1888. С. 71-92.

Київський літопис першої чверті XVII ст. / Підгот. В. І. Ульяновський, Н. М. Яковенко // УТЖ. 1989. № 2. С. 107-120; № 5. С. 103-114.

Ковальський Н. П. Акт 1603 года раздела владений князей Острожских как исторический источник // Вопросы отечественной историографии и источниковедения. Днепропетровск, 1975.

Литовська метрика, книга 561: Ревізії українських замків 1545 року / Підг. Володимир Кравченко. К., 2005.

Литовская Метрика. Книга записей 10 (1440-1523). Вильнюс, 1997.

Литовская Метрика. Книга записей 25 (1387-1546). Вильнюс, 1998.

Литовская Метрика. Отд. 1. Ч. 3: Книги публичных дел. Переписи войска Литовского 1528, 1565, 1567 гг. // Русская историческая библиотека. Петроград, 1915. Т. 33.

Львівський літопис і Острозький літописець. Джерелознавче дослідження / Упор. О. А. Бевзо. К., 1970. Майборода Р. Люстрації українських зе-мель XVI — XVIII ст. Матеріали до реєстру рукописних та друкованих текстів. К., 1999.

Мартин Груневег і його опис Києва / Переклад з нім. Я. Д. Ісаєвича // Всесвіт. 1981. № 5. С. 204-211.

Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси. Вып. 2 / Пер.К. Мельник; под ред. В. Антоновича. К., 1890.

Описи Острожчини другої половини XVI-першої половини XVII століття/ Упор. Віктор Атаманенко. Острог, 2004.

Памятники, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше утвержденного при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. К., 1896. Т. 2, отд. 3.

Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов. 2-е изд. К., 1887.

Пам'ятки. Архів Української церкви. Т. 3. Вип. 1: Документи до історії унії на Волині і Київщині кінця XVI — першої половини XVII ст. /Упор. М. Довбищенко. К., 2001.

Радзивилловские акты из собрания Российской национальной библиотеки. Первая половина XVI в. / Сост. М. М. Кром. Москва — Варшава, 2002 //Памятники истории Восточной Европы. Источники XV-XVII вв. Т. 6.

Руська (Волинська) метрика. Регести документів Коронної канце-лярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства) 1569-1673. К., 2002.

Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей. К., 1874.

Сборник материалов, относящихся к истории. Панов Рады Великого княжества Литовского / Сост. И. Малиновский. Томск, 1901.

Рада Великого княжества Литовского в связи с боярской думой древней России. Ч. 2: Рада Великого княжества Литовского. Вып. 2 (1492-1569). / Малиновский И. Томск, 1912.

Сборник материалов, относящихся к истории Панов Рады Великого княжества Литовского. Добавление. / Сост. Малиновский И. Томск. 1912.

Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России, издаваемый Киевской комиссией для разбора древних актов. К., 1916. Вып. 2.

Старый Литовский Статут 1529 года // Временник Императорского Московского общества истории и древностей российских. 1854. Кн. XVIII. Отд. II. С. 1-106.

Статут Великого княжества Литовского 1566 р. // Временник Императорского Московского общества истории и древностей российских. 1855. Кн. XXIII. Отд. II. С. 1-242.

Інвентарні описи волинських маєтків князів Сангушків другої половини XVI століття/ Підг. Володимир Кравченко // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Т. 238. Львів, 1999. С. 385-414;

Інструкція сеймику Волинського воєводства 1595 року/ Підг. Микола Крикун// Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Т. 231. Львів, 1996. С. 415-436;

Тестаменти княжого роду Збаразьких / Підг. Д. Я. Демченко // Архіви України. 1999, № 4/6. С. 26-36.

Хорошкевич А. Л. Жалованные грамоты Литовской метрики конца XV в. и их классификация / Источниковедческие проблемы истории народов Прибалтики. Рига, 1970, С. 60-62.

Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardynskiego we Lwowie. Lwów, 1872. Т. III.

Boniecki A. Herbarz polski, Т. 1-16, Warszawa. 1899-1913.
Boniecki A. Poczet rodow w Wielkiem ksiestwie Litevskiem.

Halecki O., Bokiej Gabriel (Hawryto), w: Polski stownik biograficzny, Kraków 1936, Т. 2, S. 243-244.

Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 8 (1499-1514). Uzasymu knyga 8. Parengė A. Baliulis, R. Firkovicius, D. Antonavicius. Vilnius, 1995.

Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 9 (1511-1518). Uzasymu knyga 9. Parengė K. Pietkiewicz. Vilnius, 2003.

Lietuvos Metrika. Knyga nr. 5 (1427-1506): Uzasymu knyga 5 / Parengė E. Banionis. Vilnius, 1993;

Scriptores Rerum Polonicarum. Т. II. Continet: Chronicorum Bernardi Vapovii partem posteriorem 1480-1535. Cracoviae, 1874.

Volumina legum Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae ab anno 1347 ad annum 1780 / Wyd. J. Ohryzko. Petersburg, 1859. Vol. 2: Ab anno 1550 ad annum 1609; Vol. 3: Ab anno 1609 ad annum 1640.

Zródta Dziejowe. Т. V: Lustracje królewsczyzn ziem polskich Wolynia, Podola i Ukrainy z pierwszej połowy XVII wieku / Wydal A. Jablonowski. Warszawa, 1877.

Zródta Dziejowe. Т. XX: Polska XVI wieku pod wzgledem geograficzno-statystycznym. Т. IX. Ziemie Ruskie. Ukraina / Opisane przez A. Jablonowskiego. Warszawa, 1894.

Zróżdła Dziejowe. T. XXI: Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. T. X: Ziemie Ruskie. Ukraina / Opisane przez A. Jablonowskiego. Warszawa, 1894.

Zróżdła Dziejowe. T. XXII: Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. T. XI. Ziemie Ruskie. Ukraina / Opisane przez A. Jablonowskiego. Warszawa, 1897.

Zywot Tomasza Zamoyskiego, kanclerza w. kor. Napisat Stanislaw Zurkowski / Wydat A. Batowski. Lwów, 1860.

Urzednicy centralni i nadworni Polski XIV-XVIII wieku: Spisy/ Opr. K. Chtapowski, S. Ciara, L. Kadziela, T. Nowakowski, E. Opalifski, G. Rutkowska, T. Zielinska. Kornik, 1992;

Urzednicy centralni i dostojnicy Wielkiego Ksiestwa Litewskiego XIV-XVIII wieku. Spisy/ Opr. H. Lulewicz i A. Rachuba. Kornik, 1994.

Urzednicy wojewodztwa ruskiego XIV-XVIII wieku (Ziemie Halicka, Lwowska, Przemyska, Sanocka). Spisy/ Opr. K. Przybos. Wroclaw etc, 1987;

Urzednicy wojewodztwa betskiegoi ziemi chetmskiej XIV — XVIII wieku. Spisy / Opr. H. Gmiterek i R. Szezygiel. Kornik, 1992;

Urzednicy podolscy XIV — XVIII wieku. Spisy/ Opr. E. Janas, W. Ktaczewski, J. Kurtyka, A. Sochacka. Kornik, 1998;

Urzednicy wojewodztw kijowskiego i czernihowskiego XV- XVIII wieku. Spisy/ Opr. E. Janas i W. Ktaczewski. Kornik, 2002;

Urzednicy wolynscy XIV — XVIII wieku. Spisy / Opr. M. Wolski. Kornik, 2007.

Література

Антонович В. Б. Киев, его судьба и значение с XIV по XVI столетие (1362-1569)/ Монографии по истории Западной и Юго-Западной России. К., 1885. Т. I. С. 249.

Антонович В. Б. Очерк истории Великого княжества Литовского до смерти в. К. Ольгерда // Монографии по истории Западной и Юго-Западной России. К., 1885. Т. I. С. 38.

Алферова Г., Харламов В. Киев во второй половине XVII века. К.: Наук. думка, 1982.

Антонович В. Б. Исследования о городах Юго-Западной России по актам 1432-1798 гг. // Архив ЮЗР. К., 1869. Ч. 5. Т. 1 (Акты о городах). С. 1-91.

Антонович В. Б. Киев, его судьба и значенине с XIV по XVI в. (1362-1569) // В. Б. Антонович. Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори. К.: Либідь, 1995. С. 534-576.

Антонович В. Б. Киевские войты Ходыки // В. Б. Антонович.

Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори. К.: Либідь, 1995. С. 160-185.

Берлинський М. Ф. Історія міста Києва / Упор. М. Брайчевський. К., 1991.

Білоус Н. Київ наприкінці XV-у першій половині XVII століття: Міська влада і самоврядування. К., 2008.

Білоус Н. О. Нове джерело до історії взаємовідносин київських ремісників замкової та магістратської

юрисдикцій // АУ. 1997. № 1-6. С. 101-107.

Білоус Н. О. Документальні джерела з історії магдебурзького права в Києві XVI — першої половини XVII ст. // Самоврядування в Києві: історія та сучасність. Матеріали міжнародної конференції, присвяченої 500-річчю надання Києву магдебурзького права. К., 2000. С. 101-109.

Білоус Н. О. Київські війти XVI — першої половини XVII ст. // КС. 2002. № 3. С. 32-51.

Білоус Н. О. Привілеї на київське війтівство XVI — першої половини XVII ст. // АУ. 2002. № 1-3. С. 112-124.

Білоус Н. О. Привілеї на війтівство київським міщанам Черевчям // АУ. 2002. № 4-6. С. 239-242.

Білоус Н. О. Київський магістрат XVI — першої половини XVII ст.: організація та структура влади // СОЦІУМ. Альманах соціальної історії. К., 2003. Вип. 2. С. 23-39.

Білоус Н. О. Київська міська канцелярія XVI — першої половини XVII ст. (до питання про реконструкцію) // ЗНТШ. Львів, 2006. Т. ССЛІІ. С. 491-521.

Білоус Н. О. Відносини київської міської влади з воєводами у 1559-1648 рр. Спроби обмеження автономії міської громади // СОЦІУМ. Альманах соціальної історії. Вип. 7: «Конфлікт та порозуміння в історії середньовічної і ранньомодерної Європи». К., 2007. С. 67-82.

Блануца А. Матеріали до реєстру земельних контрактів волинської шляхти (друга половина XVI ст.). К., 2005.

Болховітінов Євгеній, митрополит. Вибрані праці з історії Києва / Упор. Т. Ананьєва. К., 1995.

Боряк Г. В. Іноземні джерела про Київ XIII — середини XVII ст. // УІЖ. 1981. № 12.

Василенко В. Політична історія Великого князівства Литовського (до 1569 р.) в східнослов'янських історіографіях XIX — першої третини XX ст. Дніпропетровськ, 2006.

Владимирский-Буданов М. Население Юго-Западной России от половины XIII до половины XV века // Архив ЮЗР. 1888. Ч. УІІ, т. 1. С. 21, 24-25, 32-36.

Власьев Г. А. Князья Острожские и Друцкие // Изв. Рус. генеал. о-ва. Санкт-Петербург, 1911. Вип. 4. С. 14-15.

Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII-XVI ст. Історико-генеалогічне дослідження. Львів, 1996;

Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX — початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження.

Ворончук О. І. Про коефіцієнт диму на Волині в другій половині XVI — середині XVII ст. // Український археографічний щорічник. Вип. 3/4. Київ, 1999. С. 212-229;

Ворончук О. І. Шляхетський двір, його слуги і челядь // Соціум. Альманах соціальної історії. Вип. 4. Київ, 2004. С. 117-134;

Ворончук О. І. Подружні зради як наслідок практики укладання шлюбів в Україні в XVI-XVII ст. (на матеріалах ранньомодерної Волині) // Там само. Вип. 6. Київ, 2006. С. 161-202.

Голубев С. Т. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. К., 1883. Т. 1.

Горін С. Монастирі Західної Волині (друга половина XV — перша половина XVII століть). Львів, 2007.

Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т. 5. К.: Наукова думка, 1994; Т. 7. К., 1995; Т. IX, кн. 1. К., 1996.

Дворниченко А. Ю. Русские земли Великого княжества Литовского (до начала XVI в.). Очерки истории общины, сословий, государственности. Санкт-Петербург, 1993;

Довбищенко М. Розгадані таємниці князів Чарторийських (родинні зв'язки, маєтки та релігійне життя) // Історичний журнал. (2004, № 10-11. С. 3-16;

Довбищенко М. Реалії та міфи релігійного протистояння на Волині в кінці XVI — першій половині XVII ст. // Соціум. Альманах соціальної історії. Вип. 2. Київ, 2003. С. 57-82;

Івакін Г. Ю. Історичний розвиток Києва XIII — середини XVI ст. (історико-топографічні нариси). К., 1996.

Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI-XVIII століття. К., 1966.

Ісаєвич Я. Д. Нове джерело про історичну топографію та архітектурні пам'ятки стародавнього Києва // Київська Русь: культура, традиції. К., 1982.

Ерусалимский К. История одного развода: Курбский и Гольшанская // Соціум. Альманах соціальної історії. Вип. 3. Київ, 2003. С. 149-178.

Ерусалимский К. Потомки А. М. Курбского / Ad fontem / У источника. Сборник-статей в честь Сергея Михайловича Каштанова. М., 2005. С. 350-376.

Задорожна О. Ф. Роль социальных структур в распространении протестантизма в Киевском воеводстве в XVI -XVII вв. // Studia Slavica et Balcanica Petropolitana. 2008, No 1 (3). С. 23-30.

Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI — першій половині XVII століття. Львів, 2003;

Кириченко К. Історія Великого князівства Литовського в українській історіографії 1991-2003/4: основні тенденції // Ruthenica. Т.4. К., 2005. С. 215-229.

Климовський С. І. Соціально-топографічний розвиток Києва XVI — першій половині XVII ст. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук / Інститут археології НАНУ. К., 1997.

Климовський С. І. Соціальна топографія Києва XVI — середини XVII ст. — К., 2002.

Крикун М. Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV-XVIII ст.: кордони воеводств у світлі джерел. 2-ге вид. -К., 1993;

Крикун М. Земські уряди на українських землях у XV-першій половині XVIII століття// Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Т. 228. Львів, 1994. С.65-122;

Крикун М. (у співавторстві з О. Піддубняком). Матеріали про діяльність городського і земського судів Брацлавського воеводства останньої чверті XVI — першій половині XVII ст. в архіві роду Пісочинських // Збірник праць і матеріалів на пошану Лариси Іванівни Крушельницької. Львів, 1998. С.81-104.

Кром М. М. Меж Русь и Литвой. Западно-Русские земли в системе русско-литовских отношений конца XV — первой трети XVI. Москва, 1995.

Кром М.М. «Старина» как категория средневекового менталитета (по материалам Великого Княжества Литовского XIV — начала XVII вв. // *Mediaevalia Ucrainica: Ментальність та історія ідей*. Т.3. К., 1994. С. 126-137.

Кром М.М. Стародубская война 1534-1537. Из истории русско-литовских отношений. Москва, 2008.

Леп'явко С. Про стан українських замків у 1590 р. // УАЩ. 2002. Вип. 7.

Леп'явко С. Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні. Чернігів, 1996.

Леп'явко С. Українське козацтво у міжнародних відносинах (1561-1591). Чернігів, 1999;

Лозинский С.Г. История папства. Изд. 3 -М.: Издательство политической литературы. 1986.

Люта Т. Земельна власність Києво-Печерського монастиря в Києві та його околиці в XVI — першій половині XVII ст. // Наукові записки НАУКМА. К., 1999. Т. 14: Історія. С. 30-38.

Люта Т. Земельні володіння Михайлівського Золотоверхого монастиря в Києві та його околицях (XV-XVII ст.). Огляд джерел // Пам'ятки України: історія та культура. К., 1999. С. 92-94.

Мелешко В. Могилев в XVI — середині XVII в. Минск, 1988.

Мухин Н. Киево-Братский училищный монастырь. К.: Тип. Г. Корчак-Новицкого, 1893.

Однороженко О. Князівська геральдика Волині середини XIV — XVIII ст. Харків, 2008.

Петров Н. И. Историко-топографические очерки древнего Киева. К., 1897.

Поліщук В. Князь Богуги Корецький як землевласник та урядних (1510-1576) / Київська старовина. 2001, № 3. С. 56-73.

Поліщук В. Урядницький клан луцького старости Богуша Корецького (на прикладі луцького замкового уряду, 1561-1567 роки // Київська старовина. Вип. 8/9. Київ, 2004. С. 266-197.

Поліщук В. Князі Масальські на Волині у XVI ст. за документами Державного історичного архіву Литви. Київ, 2007.

Поліщук В. Свідки у русько-литовському праві до судово-адміністративної реформи 1564-1566. // Молода нація. Альманах. Вип. 1. К., 2000. С. 123-163.

Поліщук В.. Князь Олицького замку XVII-XVIII століть/ Підг. Володимир Александрович. Луцьк, 2007.
Попельницька О. Історична топографія Київського Подолу XVII -початку XIX ст. К., 2003.

Попов Г.Л. Луцький трибунал 1578 р.// Праці Комісії для виучування західньоруського та українського права. Київ, 1925. Вип. 1. С. 32-58.

Русина О. В. Україна під татарами і Литвою. К., 1998.

Русина О. В. Україна під татарами і Литвою. К., 1998 //Україна крізь віки. Т. 6.

Русина О. В. Київська магдебургія: ювілейний комплект // Критика. 1999. N 6. С. 24-26.

Русина О. В. Студії з історії Києва та Київської землі. К., 2005.

«Родословие литовских князей», опубл.:Дмитриева Р. П. Сказание о князьях владимирских. Москва,

Ленинград, 1955. С. 179.

Сас П. М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI — перша половина XVII ст.). К., 1998.

Собчук В. Від коріння до крони: Дослідження з історії князівських і шляхетських родів Волині XV — першої половини XVII ст., Кременець 2014.

Собчук В. Волинський шляхетський рід Гостських (XV-XVII ст.) // Соціум. Альманах соціальної історії. 2005, № 5, С. 143-164.

Собчук В. Украинская шляхта русского происхождения на юге Волыни во второй половине XVI — первой половине XVII в. Историческая генеалогия. Вып. 4. Екатеринбург, 1994. С. 67-73.

Собчук В. Кременецька волость у XVI столітті: територія і поселення // Записки НТШ. Т. 231. Львів, 1996. С. 380-399.

Собчук В.. З історії землеволодінь шляхетських родів із княжими титулами у Південній Волині XV — першої половини XVI століть // Записки НТШ. Т. 249. Львів, 2000. С. 333-360.

Собчук В.. З історії титулованої української аристократії пізнього середньовіччя. Становлення роду Збарзьких тайого володінь на Волині // Молода нація. Альманах. Т. 1. К., 2000. С. 228-245.

Собчук В. Волинський шляхетський рід Гостських // Соціум. Альманах соціальної історії. Вип. 2. Київ, 2003. С. 143-164.

Собчук В. Боговитиновичі: генеалогія і маєтки // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. Київ-Львів, 2004. Т. 1. С. 498-537.

Старченко Н., Волинська шляхта у боротьбі за «своє» право: втрати і здобутки (1569 р. — початок XVII ст.), в: Феномен мультикультурності в історії України і Польщі, Матеріали міжнародної наукової конференції, Харків, ХНПУ імені Г. С. Сковороди 18-19 жовтня 2016 р., ред. С. О. Серяков, Харків 2016, с. 154-172.

Старченко Н. Публічність як домінанта культурної традиції (Волинь другої половини XVI століття) // *Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей*. Т. 5. К., 1998. С. 69-74;

Старченко Н. Шлюбна стратегія вдів і кілька проблем навколо неї (шляхетська Волинь кінця XVI ст. // Київська старовина. 2000, №6. С. 58-74; 2001, №1. С. 42-62; №4. С. 20-43.

Її ж. *Świątynia jako miejsce publiczne w Życiu szlachty końca XVI wieku* // *Res Historica*. Zesz. 10. Lublin, 2000. S. 179-188.

Тесленко І. А., Хто є хто в імперії «Старого» князя. «Острозька шляхта» // Соціум. Альманах соціальної історії. 2009, № 8, с. 119-133.

Тесленко І. Акт поділу володінь між кн. Беатою з Костельця і кн. Гальшкою Острозькою 1542 р. як джерело з соціально-економічної історії Острозької волості // *Архівознавство. Археографія. Джерелознавство* 36. наук. праць. Вип. 3. К., 2001. С. 102-123.

Тесленко І. Помянник Любарського монастиря // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. Вип. 2. Біла Церква, 2001. С. 241-259.

Тесленко І. Боротова за Остріг: князь Острозький проти острозького старости // Соціум. Альманах соціальної історії. Вип. 3. Київ, 2003. С. 99-120.

Тесленко І. Родинний клан Єрличів // Соціум. Альманах соціальної історії. Вип. 4. Київ, 2004. С. 135-188.

Ульяновський В. І. Історія церкви та релігійної думки в Україні. Кн. 1. К., 1994; Кн. 2. К., 1994.
Ульяновський В., Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків, Київ 2012.

Ульяновський В. Відоме і невідоме в біо-графії та діяльності князя К. І. Острозького І Острозька давнина. Т. 1. Львів, 1995. С. 27-31.

Щербак В. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XVI — середина XVII ст. К., 2000.

Яковенко Н. М. До питання про реконструкцію складу київських судово-адміністративних архівів кінця XVI — першої половини XVII ст. // АУ. 1990. № 5. С. 18-25.

Яковенко Н., Матеріали до персонального складу канцелярій Волині, Наддніпрянщини та Східного Поділля (остання третина XVI — середина XVII століть) // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя, Київ-Львів, 2004, Т. 1, с. 327.

Яковенко Н. Матеріали до персонального складу канцелярій Волині, Наддніпрянщини та Східного Поділля (остання третина XVI — середина XVII століть) // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. Київ-Львів, 2004. Т. 1. С. 320 -357.

Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI — XVII ст. К., 2002.

Яковенко Н.. Життєпростір versus ідентичність руського шляхтича XVII ст.(на прикладі Яна/Йоакима Єрлича) // Україна XVII століття: суспільство, філософія, культура / Ред. А. Довга, Н. Яковенко. К., 2005. С. 475-509.

Яковенко Н. Кого топчуть коні звитяжного Корибута: До загадки києво-могилянського панегірика 1648 р. «*Maliores Wiszniewiecciorum*» // Synopsis. Essays in Honor of Zenon E. Kobut / Eds. Serhii Plokhly and Frank Sysyn. Edmonton, 2005. P.191-218.

Яковенко Н. Жарти зі смертю (пародійна мініатюра князя Олександра Заславського на тлі його конфесійної ідентичності) // Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича. Львів, 2006-2007. С. 268-281.

Alexandrowicz S. Gospodarcze, prawne i etniczne osobliwosci sieci miejskiej ziem Wielkiego Ksiestwa Litewskiego w XVI-XVII w. // Miasto i kultura ludowa w dziejach Bialorusi, Litwy, Polski i Ukrainy / Red. J. Wyrozumski. Kraków, 1996. S. 61-89.

Anusik Z. Zbarascy i Kalinowscy. Karta z dziejow wielkiej wtasnosci ziemskiej na kresach Rzeczybosbolitei w pierwszej potowie XVII wieku // Miedzy Wschodem a Zachodem.Etniczne i religijne pogranicza Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku. Torun, 2005. S. 74-105.

Augustyniak U. Dwor i klientela Krzysztofa Radziwitta (1585-1640).Mechanizmy patronatu. Warszawa, 2001.

Balinski M., Lipinski T. Starozytna Polska pod wzgledem historycznym, geograficznym i statystycznym. Warszawa, 1885. Wyd. 2. T. 2.

Blaszczyk G. Litwa na przetomie sredniowiecza i nowozytnosci, 1492-1569, Poznan, 2002.

- Blaszczyk G. Diecezja zmużka od XV wieku do pocztku XVII wieku. Ustrój, Poznan 1993.
- Blaszczyk G. Dzieje stosunkow polsko-litewskich od czasow najdawniejszych do wspolczesnosci pocztkow. T. 2: Od Krewa do Lublina. Poznan, 2007.
- Borek P. Ukraina w staropolskich diariuszach i pamietnikach. Bohaterowie, fortece, tradycja. Krakow, 2001.
- Borek P. Szlakami dawnej Ukrainy. Studia staropolskie. Krakow, 2002.
- Chtapowski K. Elita senatorsko-dygnitarska Korony za czasow Zygmunta III i Wtadystawa IV. Warszawa, 1996.
- Dkugosz J. Wtadystaw Dominik Ostrogski-Zastawski (1616-1636). Zarys biografii negatywnej// Wtadza i prestiz. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI-XVII wieku /Pod red. I. Urwanowicza. Biatystok, 2003. S. 95-101.
- Jucas M., Unia polsko-litewska, tłum. A. Firewicz, Torun 2004.
- Kamienski A. Kariera rodu Siemaszków w XV-XVII wieku // Lituano-Slavica Posnaniensia. Studia Historica. T. 3. Poznan, 1989. S. 179-202.
- Kempa T. Dzieje rodu Ostrogskich. Torun, 2002.
- Kempa T. Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525-1608), wojewoda kijowski i marszalek ziemi Wolynskiej/ Torun 1997.
- Kempa T., Ksiazeta Ostrogscy a kwestia unii polsko-litewskiej w XVI wieku, «Wroclawskie Studia Wschodnie», T. 8, 2004, s. 47-64.
- Kieniewicz L. Senat za Stefana Batorego. Warszawa, 2000.
- Korczak L. Litewska rada wielkoxsiqZeca w XV w. Krakow,1998;
- Kozik L., Biatoruska historiografia Wielkiego Ksiestwa Litewskiego po 1991 roku, «Rocznik Lituanstyczny», T. 2, 2016, s. 249-263.
- Kus J. «Wielkie, ale krotko trwate oyczyzny nadzieje...». Adam Konstanty i Janusz Pawel ksiazeta Ostrogscy, wojewodzice wolynscy /Muzeum w Jaroslauiu: Zeszyty muzealne. Jaroslau, 1998. S. 7-17;**
- Liedke M., Rody ruskie w elicie politycznej Wielkiego Ksiestwa Litewskiego w XVI-XVIII w., «Spoleczenstwo Staropolskie. Seria nowa», T. 1, 2008, s. 137-164.**
- Liedke M. Od prawostawia do katolicyzmu. Ruscy mozni i szlachta Wielkiego Ksiestwa Litewskiego wobec wyznaw reformacyjnych. Biatystok, 2004.**
- Litwin H., Równi do równych. Kijowska reprezentacja sejmowa 1569-1648, Warszawa, 2009.
- Litwin H. Napływ szlachty polskiej na Ukraine 1569-1648. Warszawa, 2000.
- Litwin H. Fakeje magnackie na Kijowszezy/nie 1569-1648 // Wtadza i prestiz. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku / Pod red. I. Urwanowicza. Bialystok, 2003.
- Litwin H., Rody panskie Braclawszczyzny 1569-1648. Status spoleczny i majatkowy, w: Кризь століття.**

Студії на пошану Миколи Крикуна з нагоди 80-річчя, ред. О. Винниченко, Львів, 2012, . 297-322.

Litwin H. Rody panskie Kijowszczyzny, 1569-1648. Status majątkowy// Przegląd Wschodni. 2002, t. 8, zes.2 (30). S. 235-292;

Litwin H. Struktura wznaniowa szlachty kijowskiej, 1569 — 1648 // Odrodzenie ; Reformacja w Polsce. T. XLVIII. Warszawa, 2004. S. 199-220;

Litwin H., Aktywnosc reprezentacji sejmowej Kijowszczyzny, Wolynia i Braclawszczyzny na sejmach epoki Stefana Batorego, «Przegląd Wschodni», T. 14, z. 2 (54), s. 289-316.

Lulewicz H. Miszkowicze. Kalenikowicze. Tyszkowicze (Tyszkiewiczze). Cztery pokolenia w dziejach rodu (XV wiek — pierwsza potowa XVI wieku)// Waldza i prestiz. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI-XVII wieku / Pod red. I. Urwanowicza. Białystok, 2003. S. 306-329;

Mazur K., Na drodze ku równouprawnieniu: Rusini w panstwie polsko-litewskim do 1569 roku, w: Od Horodta do Horodla (1413-2013). Unia horodelskadzieje i pamiec, red. I. Kakolewski, P. Kondraciuk, M. Kopczynski, Warszawa-Zamosc 2013, s. 45-60.

Mazur K. Nieznana petycja szlachty wolynskiej do krola w dobie sejmu lubelskiego 1569r. // Соціум. Альманах соціальної історії. Вип.2. Київ, 2003. С. 41-56.

Mazur K. Opozycja szlachecka przeciwko unii brzeskiej na Rusi koronnej w latach 1596 1620 (studium prozopograficzne). Praca magisterska. Warszawa, 1998.

Mazur K. W strone integracji z Korona. Sejmiki Wolynia i Ukrainy w latach 1569 — 1648. Warszawa, 2006.

Maczak A. Klientela. Nieformalne systemy wladzy w Polsce i w Europie XVI-XVIII w. Warszawa, 1994/

Maczak A. Nierowna przyjazn. Układy klientalne w perspektywie historycznej. Wrocław, 2003/

Czamanska I. Wisniowieccy. Monografia rodu. Poznan, 2007.

Opalinski E. Kultura polityczna szlachty polskiej watach 1587-1652. System parlamentarny a spoleczenstwo obywatelskie. Warszawa, 1995.

Pietkiewicz K. Wielkie Ksiestwo Litewskie pod rzadami Aleksandra Jagiellonczyka. Studia nad dziejami panstwa i spoteczenstwa na przetomie XV i XVI wieku. Poznan, 1995;

Polski Słownik Biograficzny. T. 34/4, zes. 143. Wrocław etc, 1993:

Kaniewska I. Sanguszko (Sanguszkowicz) Hrehory. S. 488-490

Klaczewski W. SanguszkoAdamAleksander . S.464-467;

Kumor B. Sanguszko Hieronim Wiadystaw. S. 482-484;

Machynia M. Sanguszko (Sanguszkowicz) Aleksander. S. 467-468;

Eiusdem. Sanguszko (Sanguszkowicz) Andrzej Michatowicz. S. 469-471;

Eiusdem. Sanguszko(Sanguszkowicz) Dymitr. S. 471-473;

Eiusdem.Sanguszko (Sanguszkowicz) Fiodor. S. 480-482;

Eiusdem. Sanguszko (Sanguszkowicz) Lew. S. 497;

Eiusdem. Sanguszko (Sanguszkowicz) Roman. S. 500-505;

Eiusdem: Sanguszko (Sanguszkowicz) Wasyl . S. 513-514;

Nagielski M. Sanguszko Samuel Szymon (Symeon, Semen). S. 510-513.

Rulikowski E. Kijów // Stownik Geograficzny królestwa Polskiego i innych krajów stowianskich. (SGKP) Warszawa, 1880 -1909 . T. I — XVI.

Rulikowski E. Opis powiatu Kijowskiego. Kijów Warszawa, 1913.

Seredyka J. Kultura prawna magnatów litewskich w XVI i XVII wieku // Kultura polityczna w Polsce: przeszłość i teraźniejszość / Red. M. Kosman. Poznań, 1996. S. 211-221.

Sokolowski W. Politycy schyłku złotego wieku. Matopolscy przywódcy szlachty i parlamentarzyści w latach 1574-1605. Warszawa, 1997.

Topolska M. B. Spoteczenstwo i kultura w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI-XVII wieku. Zielona Góra, 2003.

Urzednicy województwa kijowskiego i czernihowskiego XV-XVIII wieku. Spisy / Oprac. E. Janas i W. Klaczewski. Kórnik, 2002.

Wasilewski T. Pochodzenie i początki domu Czartoryskich // Litwa i jej sąsiedzi od XII do XX wieków. Studia ofiarowane Prof. Jerzemu Ochmańskiemu w 60 rocznicę urodzin / Red. G. Btaszczyk i A. Kijas. Poznań, 1994. S. 45-63.

Wasilewski T. Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów. Poznań, 1999;

Widacki J. Książę Jarema. Kraków, 1997.

Wolff J. Książę litewsko-ruscy od końca XIV wieku. Warszawa, 1895.

Наукове видання

Національна академія мистецтв України
Інститут проблем сучасного мистецтва

СІТКАРЬОВА Ольга Всеволодівна
Некрополь Києво-Печерського монастиря
з кінця XIV до середини XVII століття : монографія

Редактор — Ірина Ковальчук

Комп'ютерне опрацювання ілюстрацій,
виготворення обкладинки, верстання
та оригінал-макет — Лілія Фадейкова

Інститут проблем сучасного мистецтва НАМ України

Офіційний сайт www.mari.kyiv.ua

Україна, 01133, Київ, вул. Євгена Коновальця 18-Д